

**GERMÁNSKY KNIEŽACÍ DVOREC V
MILANOVCIACH/VEĽKOM KÝRE A JEHO
NESKOROANTICKÝ KULTÚRNY KONTEXT**

Milan Hrabkovský

FILOZOFICKÁ FAKULTA TRNAVSKEJ UNIVERZITY V TRNAVE
ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV V NITRE

**GERMÁNSKY KNIEŽACÍ DVOREC V
MILANOVCIACH/VEĽKOM KÝRE A JEHO
NESKOROANTICKÝ KULTÚRNY KONTEXT**

Milan Hrabkovský

Publikácia vyšla vďaka podpore grantu VEGA 1/0240/21

TRNAVA 2021

Milan Hrabkovský

GERMÁNSKY KNIEŽACÍ DVOREC V MILANOVCIACH/VELKOM KÝRE A JEHO
NESKOROANTICKÝ KULTÚRNY KONTEXT

Trnava 2021

Reviewers / Recenzenti: Mgr. Balázs Komoróczy, PhD.

Mgr. Igor Bazovský, PhD.

Preklad resume:

Mgr. Jana Kličová

Vydanie a distribúcia:

Filozofická fakulta FF TU, Hornopotočná 23, 918 43 Trnava

e-mail: klasarch@truni.sk

Obálka:

Milanovce/Veľký Kýr. Plán výskumu (podľa nálezovej správy
prekreslil M. Hrabkovský).

© Filozofická fakulta TU v Trnave, 2021

© Katedra klasickej archeológie, FF TU v Trnave, 2021

© Milan Hrabkovský, 2021

ISBN 978-80-568-0452-0

OBSAH

Podakovanie.....	8
Úvod.....	9
1. Rímsko-germánske vzťahy v 4. stor. po Kr. v priestore stredného Podunajska z pohľadu hlavných historických prameňov a vybraných archeologických nálezov.....	10
1.1 Úvod do problematiky antických autorov.....	10
1.2 Geografické členenie stredného Podunajska.....	10
1.3 Stredné Podunajsko – tretia zóna.....	11
1.4 Vojenské konflikty v závere 3. stor. po Kr.....	12
1.5 Vojenský konflikt za vlády Constantia II. v rokoch 357–359 po Kr.....	13
1.6 Vojenský konflikt za vlády Valentiniana I. v rokoch 374–375 po Kr.....	13
1.7. Vzťah rímskeho práva voči Germánom.....	15
1.7.1 Germánske kmene s úplnou závislosťou na rímskom území.....	15
1.7.2 Dediticii.....	15
1.7.3 Gentiles.....	16
1.7.4 Laeti.....	16
1.7.5 Právny status Germánov mimo hranice Rímskej ríše.....	16
1.7.6 Zahranicičná politika voči Germánii v 4. stor. po Kr.....	17
1.7.7 Foederati.....	17
1.8. Sociálna štruktúra Germánov.....	18
1.9 Obchodné vzťahy.....	20
1.10. Rímsko-germánske vzťahy v kontexte vybraných archeologických nálezov z germánskej strany stredného Podunajska v 4. stor. po Kr.....	21
1.10.1 Rímsko-provinciálna keramika.....	22
1.10.2 Rímske mince.....	22
1.10.3 Cibulkovité spony.....	25
2. Rímska stavebná aktivita na germánskej strane stredného Podunajska v 4. stor. po Kr....	29
2.1 Problematika rímskych stavieb na území stredodunajských Germánov.....	29
2.2 Problematika rímskych stavieb v barbariku v kontexte správ antických autorov.....	29
2.3 Milanovce/Veľký Kýr (opis a zhodnotenie).....	31
2.3.1 Nálezisko a jeho geomorfologická charakteristika.....	31
2.3.2 Objavenie lokality a postup odkryvu.....	34
2.3.4 Hlavná stavba.....	34
2.3.5 Ostatné drevené objekty.....	41
2.3.5.1 Staršia ohrada 1.....	41
2.3.5.2 Mladšia ohrada 2.....	41
2.3.5.3 Drevené stavby.....	44
2.3.6 Jama na vápno.....	45
2.3.7 Odpadové jamy.....	46
2.3.8 Belobrské pohrebisko.....	46
2.3.9 Slovanský sídliskový objekt.....	48
2.4 Cífer-Pác.....	48
2.5 Bratislava-Podunajské Biskupice.....	49
2.6 Oberleiserberg.....	50
2.7 Niederleis.....	50
2.8 Stillfried.....	51
2.9 Bratislava-Devín.....	51
2.10. „Spečené valy“.....	53

2.11. Lokality s výskytom rímskeho stavebného materiálu.....	53
2.11.1 Výskyt rímskej strešnej krytiny v hrobovom kontexte.....	54
2.11.2 Lokality s väčším výskytom rímskych tehál.....	55
2.11.3 Výskyt rímskych tehál v germánskych objektoch.....	55
2.11.4 Sekundárne využitie rímskeho stavebného materiálu po dobe rímskej.....	56
2.11.5 Výskyt rímskych tehál z oblasti východného Slovenska.....	57
3. Štruktúra kniežacej rezidencie v Milanovciach/Velkom Kýre v kontexte ostatných germánskych dvorcov v priestore stredného Podunajska v 4. storočí po Kr.....	58
3.1 Ohrady kniežacích dvorcov.....	58
3.2 Hlavné stavby kniežacích dvorcov.....	58
3.2.1 Cífer-Pác.....	58
3.2.2 Oberleiserberg.....	59
3.3 Architektonické riešenie hlavných stavieb.....	60
3.3.1 Strešná krytina hlavných stavieb.....	60
3.3.2 Steny hlavných stavieb.....	60
3.3.3 Podlaha hlavných stavieb.....	61
3.4 Kamenná stavba mimo ohradený areál.....	61
3.5 Drevené stavby antického rázu v priestore kniežacích dvorcov.....	62
3.5.1 Rozľahlé stavby s portikom.....	62
3.5.2 Rozľahlá dvojkrídlová stavba s otvorenou centrálnou časťou.....	63
3.5.3 Stavby stredných rozmerov.....	65
3.5.4 Stavby menších rozmerov.....	65
3.6 Drevené stavby antického typu mimo areál ohradených kniežacích dvorcov.....	66
3.7 Germánske zemnice, hospodárske a technické objekty.....	66
3.7.1 Germánske zemnice.....	67
3.7.2 Hrnčiarska produkcia.....	67
3.7.3 Tkáčska produkcia.....	68
3.7.4 Spracovanie kovov.....	68
3.7.5 Vápenné jamy.....	69
4. Nálezy z Milanoviec/Velkého Kýra.....	70
4.1 Keramika z Milanoviec/Velkého Kýra.....	71
4.1.1 Amfory.....	71
4.1.2 Glazovaná keramika.....	73
4.1.3 Prstencové misky.....	76
4.1.4 Sivoá drsná keramika.....	76
4.1.5 Germánska ručne formovaná keramika.....	81
4.1.6 Keramika s vlešťovanou výzdobou.....	81
4.1.7 Zhodnotenie keramického fondu z Milanoviec/Velkého Kýra.....	85
4.2 Rímske tehly z Milanoviec/Velkého Kýra.....	90
4.2.1 Úvod do problematiky kolkovaných tehál z priestoru stredného Podunajska.....	90
4.2.2 Prehľad k typológii rímskych tehál a kolkov.....	91
4.2.3 Prehľad tehál z Milanoviec/Velkého Kýra.....	98
4.2.4 Civilné dielne.....	92
4.2.4.1 Prehľad bádania.....	92
4.2.4.2 T. Flavius Sextus.....	92
4.2.4.3 Caius Valerius Constans Karnuntinus.....	92
4.2.5 Kolky tribúnov.....	93
4.2.5.1 Lupicinus tribunus.....	93
4.2.5.2 Terentianus tribunus.....	94

4.2.6 Kolkované tehly rímskych légii.....	94
4.2.6.1 <i>Legio I adiutrix</i>	94
4.2.6.2 <i>Problematický kolok legio IX Hispana/legio I adiutrix</i>	95
4.2.6.3 <i>Legio X gemina</i>	96
4.2.6.4 <i>Legio XIII gemina Martia victrix</i>	98
4.2.6.5 <i>Legio XV Apollinaris</i>	98
4.2.7. <i>Cohors prima Aelia sagittariorum</i>	99
4.2.8 <i>Interpretácia kolkovaných tehál</i>	100
5. Záver	103
Resumé	106
Bibliografia	118
Príloha 1: Súpis kolkovaných tehál z Milanoviec/Veľkého Kýra.....	135
Príloha 2: Súpis mincových depotov z priestoru stredného Podunajska.....	181
Príloha 3: Súpis cibul'kovitých spôn z priestoru stredného Podunajska.....	182

Podakovanie

Táto publikácia by nevznikla bez dlhoročnej podpory doc. PhDr. V. Varsika, CSc., ktorému ďakujem za jeho odbornú pomoc a konzultácie. Za vecné a kritické pripomienky ďakujem PhDr. J. Rajtárovi, CSc.; Doc. PhDr. E. Droberjarovi, Ph.D.; PhDr. K. Pietovi, DrSc.; Mgr. I. Bazovskému, PhD.; a Mgr. B. Komoróczyemu, Ph.D. Taktiež ďakujem Mgr. T. Dragunovi za jeho priateľské rady. Poďakovanie patrí PhDr. E. Kolníkovej, DrSc., ktorá mi dala súhlas na spracovanie pozostalosti po PhDr. T. Kolníkovi, DrSc. a vedeniu AÚ SAV za poskytnutie materiálu. Osobitná úcta patrí PhDr. T. Kolníkovi, DrSc. za pedantne vykonaný výskum, celoživotné dielo, za jeho rozsiahlu vedeckú a publikačnú činnosť. Poďakovanie taktiež patrí mojej rodine, ktorá ma podporovala v štúdiu.

ÚVOD

Predkladaná monografia¹ je zameraná na germánsku oblasť stredného Podunajska (územie dnešného Dolného Rakúska, Moravy, juhozápadného Slovenska a časť severozápadného Maďarska), ktorá bola v dobe rímskej obývaná Markomanmi a Kvádmi. Sledovaná je prioritne v neskorej dobe rímskej, ktorá zodpovedá chronologickému stupňu C3, (300/320–380/400) a stupňu C3-D1 (380–410), ktorý predstavuje prechodné obdobie medzi dobou rímskou a obdobím sťahovania národov.²

V historickom kontexte ide o obdobie zhruba od vlády cisára Diocletiana až do obdobia ukončenia kompaktného svébskeho osídlenia v priestore stredného Podunajska. Rímsko-germánske vzťahy sú sledované vo vzťahu s rímskou stavbou, ktorá bola odkrytá v Milanovciach/Veľkom Kýre.

Zvláštny záujem Rimanov o tento priestor potvrdzuje aj niekoľko germánskych civilných sídel, ktoré boli vybudované podľa zásad rímskeho stavebného inžinierstva (Milanovce/Veľký Kýr,³ Cífer-Pác,⁴ Bratislava-Podunajské Biskupice,⁵ Bratislava-Devín,⁶ Stupava,⁷ Oberleiserberg,⁸ Stillfried,⁹ Niederleis¹⁰). Dokladá to aj množstvo rímsko-provinciálnych výrobkov v oblasti stredodunajského predpolia rímskeho *limitu*. Romanizácia najsilnejšie zasiahla kvádsku nobilitu, ktorá rýchlo prebrala rímsky spôsob stolovania a v mladšej dobe rímskej si nechala vyhotoviť honosné stavby v snahe napodobniť životný štýl rímskej aristokracie. Tempo preberania rímskych technologických výdobytkov je tu neobyčajne prudké aj medzi bežným obyvateľstvom.¹¹

Relatívne stabilný vývoj v strednom Podunajske po markomanských vojnách umožnil adaptáciu vyspelých technológií, okrem iných výrobu na kruhu točenej keramiky¹² a romanizácia zasiahla aj životne dôležitú sféru ako schopnosť pestovať náročnejšie plodiny (pšenicu špaldovú a pšenicu siatu, ktoré boli vhodné ako chleboviny),¹³ alebo používanie rímskych mincí.¹⁴

Cieľom práce je načrtnutie rímsko-germánskych vzťahov a sociálnej štruktúry germánskej spoločnosti v priestore stredného Podunajska pomocou správ antických autorov a vybraných archeologických nálezov. Ďalej si predkladaná práca kladie za úlohu zverejnenie nálezov z výskumu germánskej kniežacej rezidencie, ktorá bola objavená v katastri obce Milanovce/Veľký Kýr. Výskum na lokalite v rokoch 1956–1957 viedol T. Kolník. Pri výskume boli odkryté základy pravouhlej stavby veľkej 21 x 30 m. Početné nálezy kolkovaných tehál a keramického materiálu, ktoré sú v súčasnosti uložené v depozitári AÚ SAV, neboli doposiaľ publikované. Ide hlavne o početné rímske kolkované tehly, rímsko-provinciálne importované nádoby a domácu germánsku keramiku.

¹ Monografia vznikla v rámci grantového projektu Vega č. 1/0240/21.

² Droberjar 2002, 49.

³ Kolník 1959, 45.

⁴ Varsik 2015, 139-152.

⁵ Hrnčiarik/Hornák 2018, 130-137.

⁶ Plachá/Pieta 1986, 339-357.

⁷ Turčan 2012, 419-427.

⁸ Genser 1986.

⁹ Lang 2011.

¹⁰ Siegmeth 1990.

¹¹ Pitts 1989, 56.

¹² Švaňa 2010, 489.

¹³ Hajnalová/Varsik 2010, 216.

¹⁴ Rajtár/Kolníková/Kuzmová 2017, 187.

1. RÍMSKO-GERMÁNSKE VZŤAHY V 4. STOR. PO KR. V PRIESTORE STREDNÉHO PODUNAJSKA Z POHĽADU HLAVNÝCH HISTORICKÝCH PRAMEŇOV A VYBRANÝCH ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZOV

1.1 Úvod do problematiky antických autorov

Pre štúdium rímsko-germánskych vzťahov v priestore stredného Podunajska je nutné si uvedomiť problém fragmentárnosti a diskontinuity informácií, ktoré nám poskytujú antickí autori. Historické zdroje upriamujú svoju pozornosť na stredné Podunajsko len v konfliktoch období, vtedy keď sa „dialo“ niečo neobvyklé. Okrem dvoch vojenských stretov (v čase panovania Constantia II.¹⁵ v rokoch 357–359 a Valentiniana I.¹⁶ v rokoch 374–375) sa viac historických informácií nedozvedáme. Práve na pozadí zriedkavých písomných zmienok o strednom Podunajsku treba hľadať úzky sociálno-ekonomický vzťah, ktorý bol len občasne narušený vojenskými akciami.

Pre ilustráciu a pochopenie rímsko-germánskych vzťahov v priestore stredného Podunajska môžu byť použité obdobné príklady vzťahov medzi Rómom a porýnskymi Germánmi alebo Gótmami. Na prvý pohľad sa to môže zdať nesúvisiace, ale je pravdepodobné, že rímska zahraničná politika sledovala rovnaké ciele a používala podobné metódy. Postoje rímskej zahraničnej politiky mali svoju tradíciu a utvárali sa veľmi dlhú dobu. Rímska administratíva vychádzala z istých osvedčených vzorov v dlhej histórii rímsko-germánskych kontaktov.

1.2 Geografické členenie stredného Podunajska

V dobe rímskej bol priestor strednej Európy rozdelený Dunajom na dva základné geografické priestory, na ktorých sa rozprestierali výrazne odlišné kultúrne okruhy. Severne a východne od toku bolo územie obývané barbarickými spoločenstvami – *barbaricum* (mapa 1). Z etnického hľadiska išlo o rozličné keltské, keltsko-dácke, germánske a sarmatské kmene.

Severnú hranicu markomansko-svébskej ekumény predstavoval priestor sever-

nej Moravy až po okolie Vsetína. Táto oblasť už bola pod vplyvom przeworskej kultúry.¹⁷ Severná hranica svébskeho osídlenia sa ďalej tiahla stredným Považím, až po oblasť Púchova, ktorá predstavovala severovýchodnú perifériu kvádskeho osídlenia v mladšej dobe rímskej.¹⁸ Ďalej potom pokračovala horským pásmom Strážovských vrchov, hornou Nitrou, Tekovom a Zvolenskou kotlinou. Osídlenie ďalej pokračuje do hontianskeho regiónu, kde tvorila Krupinská planina prirodzenú hranicu kvádskeho osídlenia. V mladšej dobe rímskej sa kvádske obyvateľstvo usídlilo tiež v hornatejších oblastiach na Považí a Pohroní. Západnú hranicu predstavuje naddunajská časť Dolného Rakúska (oblasť Weinviertel). Východnú hranicu svébskej ekumény tvorí oblasť ohybu Dunaja v dnešnom Maďarsku. Presnú hranicu medzi kvádskeým a sarmatským územím nie je možné určiť. O tom svedčia germánske a sarmatské sídliská ležiace v tesnom susedstve, či dokonca v ojedinelých prípadoch zdieľajú spoločnú lokalitu. Takýto charakter osídlenia pokračuje aj do regiónu Tekova, Hontu a predpolia panónskej limitnej zóny.¹⁹ Južnú hranicu barbarika tvorila prirodzená bariéra – rieka Dunaj.²⁰ Limitná cesta bola súčasťou komplexného obranného systému *limes Romanus*. Na pravej strane rieky vznikla sieť vojenských táborov, civilných osád a významných miest (predovšetkým Vindobona, Carnuntum, Brigetio a Aquincum).²¹ Panónia ešte pred Diocletianom bola rozdelená na *P. Superior* a *P. Inferior*. Neskôr sa tieto provincie rozdelili na *P. Primu*, *P. Secundu*, *P. Valeriu* a *P. Saviu*. Tieto dŕžavy patrili k panónskym diecézám a tie boli pod italskou prefektúrou.²²

Kvádske vnútrozemie bolo križované sústavou riek, niektoré širšieho stredoeurópskeho

¹⁵ Amm. Marc. XVI.10.20 - XVII.12.21

¹⁶ Amm. Marc. XXIX. 6.1 - XXX.10.2

¹⁷ Droberjar 2019, 258.

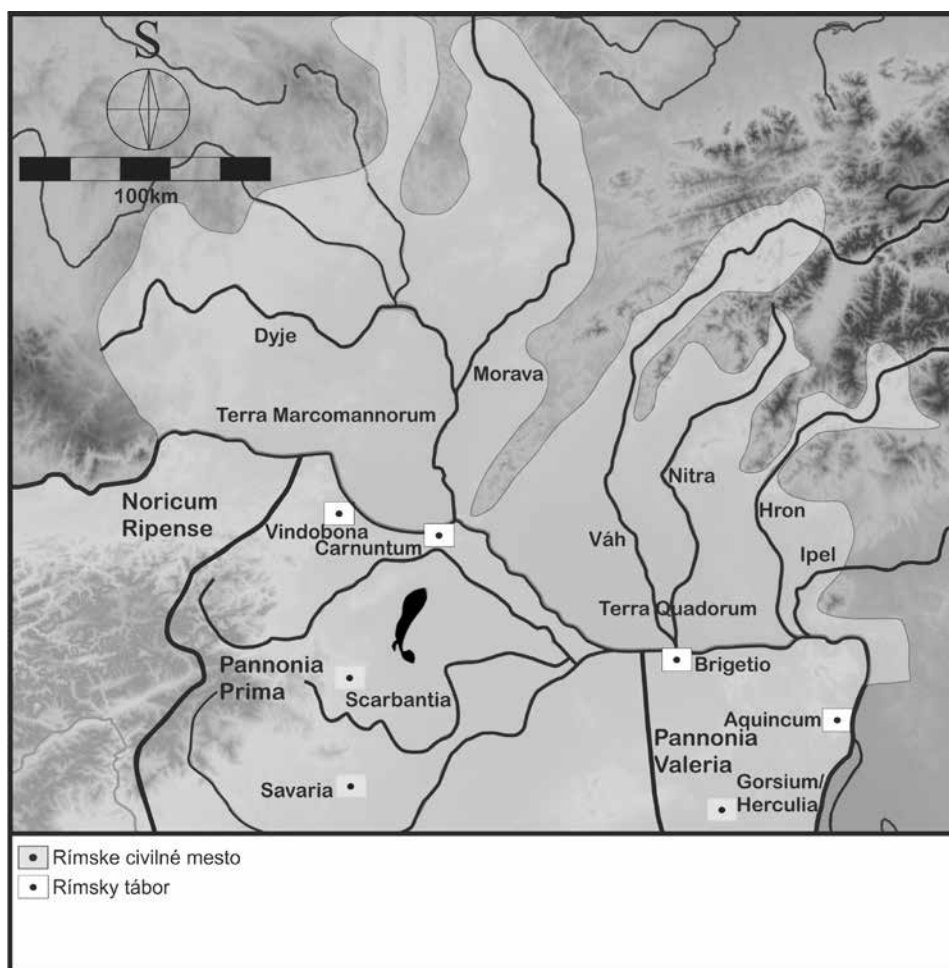
¹⁸ Kaczanowski/Margos 2002, 430.

¹⁹ Beljak 2009, 227.

²⁰ Stoklas 2020, 8.

²¹ Bouzek/Sakař 1990, 40.

²² Droberjar 2005, 12.

Mapa 1: Oblasť stredného Podunajska.

významu. Povodím rieky Moravy prechádzala svébským územím Jantárová cesta. Jej hlavná vetva vychádzala z Aquileje, cez Emonu, Poetovio, Savariu až do Carnunta, odkiaľ ďalej smerovala do barbarika. Jedna z vedľajších vetiev Jantárovej cesty určite sledovala rieku Nitru, cez Oravu viedla až k Pobaltiu. Úlohu rozhodne hrali aj rieky Váh, Nitra a Hron, ktoré uľahčovali komunikáciu v severojužnom smere.²³ Prírodzene nechránenú oblasť kvádskeho územia predstavuje nížinatá časť hontského regiónu. V týchto priestoroch vznikli tzv. „spečené valy“, ktoré zdôrazňujú zraniteľnosť tohto regiónu.²⁴

1.3 Stredné Podunajsko – tretia zóna

Výnimočnosť stredného Podunajska treba hľadať práve v geomorfológii krajiny. Oblasť

bola chránená zo severovýchodu mohutným Karpatským oblúkom, na severozápade pohorím Hrubý Jeseník a Českomoravskou vrchovinou. Na juhu bola oblasť ohraničená Dunajom. Podunajská nížina poskytovala kvalitnú čiernozem pre poľnohospodárstvo. Riečna sieť prepájala Rímsku ríšu a Germániu. Dá sa predpokladať, že danosti krajiny Rimania dobre poznali a vôbec nebola náhoda, že nechali obsadiť svébske kmene práve oblasť medzi riekami *Marus* a *Cusus*.²⁵

Kombinácia týchto faktorov poskytla obyvateľstvu stredného Podunajska dostatočnú ochranu pre stabilný vývoj. V ostatných častiach tzv. Veľkej Germánie v 2. a 3. stor. po Kr. dochádza k obrovským migračným pohybom. Najmarkantnejšie posuny sa týkali Gótov, ktorí sa presídlili najprv z dolného do stredného Povislia, neskôr obsadili oblasť Volyne na Ukrajine a napokon obsadili oblasť

²³ Bouzek/Sakař 1990, 40.

²⁴ Kolník 1999, 163.

²⁵ Tac. Let. 4.20.

pobrežia Čierneho mora a dolného Dunaja. Kmene Vandalov sa presúvali južnejšie až k Potisiu. Burgundania migrovali zo stredného toku Odry a Labe na juhozápad do Porýnia. A početné porýnske kmene Germánov sa zjednotili do nových veľkokmeňových štruktúr ako boli Alamani a Frankovia.²⁶

Na druhej strane Markomani a Kvádi si udržiavajú stabilné postavenie v priestore stredného Podunajska až do momentu definitívneho odchodu veľkej časti stredodunajských Germánov a ukončenia ich kompaktného osídlenia na začiatku 5. storočia. Romanizačné procesy (aktívne alebo pasívne) pôsobili na stredodunajských Germánov celú dobu rímsku vyššou intenzitou ako v iných oblastiach Germánie.

Rímsky limes hral úlohu „železnej opony“ medzi germánskym a rímskym svetom len v politickom zmysle. Vymedzoval hranice impéria ako politického celku. Z kultúrneho a hlavne ekonomického hľadiska bola hranica priepustná. V dôsledku dlhého vývoja a spoločnej koexistencie sa v germánskej oblasti stredného Podunajska vytvorila tzv. tretia zóna.²⁷ Hlavným hýbateľom tohto procesu bola rímska armáda. S vojskom v pohraničnom priestore prišla aj romanizácia germánskych území. Rímske tábory a mestá, ktoré vznikali v pohraničí, rozhodne hrali významnú úlohu.²⁸

Tretia zóna predstavovala akýsi most medzi barbarickým a rímskym svetom. Príznačná pre ňu bola hospodárska sebestačnosť, vyššia odolnosť voči politickým zmenám a migračným pohybom. Stredné Podunajsko sa javí rozvinutejšie v porovnaní s ostatnými oblasťami Germánie, čo dokladajú početné rímske importy a stavby vybudované rímskymi technikami.²⁹

1.4 Vojenské konflikty v závere 3. stor. po Kr.

Druhá polovica 3. stor. po Kr. bola obdobím dovtedy najväčšej krízy Rímskej ríše. Impérium bolo ohrozené občianskymi vojnami a vonkajšími nepriateľmi. Tieto nepokoje zasiahli celú severnú hranicu Rímskej ríše.

²⁶ Droberjar 2005, 13.

²⁷ Bouzek/Ondřejová 1990, 29.

²⁸ Doležal 2008, 177.

²⁹ Bouzek/Ondřejová 1990, 29.

Výnimkou v tomto období nebolo ani stredné Podunajsko.

Obdobie vlády cisára Valeriana možno považovať za vrchol krízy, ktorej musela ríša čeliť v 3. stor. po Kr.³⁰ Cisár Valerianus osobne bojoval proti Sasánovskej ríši na východe, kde bol neskôr v r. 260 po Kr. ako prvý rímsky cisár zajatý po bitke pri Edesse.³¹ Obranu hraníc v západnej časti impéria zveril svojmu synovi a spolucisárovi Gallienovi. Ten odrážal útoky Frankov a Alamanov na Rýne. Nestabilnú situáciu využili Markomani, ktorí prešli cez Dunaj a spustošili provinciu Noricum.³² Kvádi a Sarmati spoločne vtrhli do Panónie, ktorú podľa Eutropia vyľudnili.³³ Zdá sa, že tlaku stredodunajských Germánov nemohol Gallienus zabrániť inak, ako umožniť časti Markomanov, ktorých viedol Attalus, usídlieť sa na území Hornej Panónie.³⁴ Zrejme ani toto opatrenie nezabránilo natrvalo vpádom svébských kmeňov na rímske územie.

Krátko na to musel cisár Aurelianus znovu bojovať proti Svébom a Sarmatom. Príslušníci týchto kmeňov sa uvádzajú v zozname pokorených národov počas Aureliánovho triumfu v roku 274 po Kr., ktorý sa konal na počesť veľkolepého víťazstva nad Svébmi a Sarmatmi.³⁵

Ďalší vojenský konflikt nastal zrejme hneď v prvom roku vlády cisára Carina. Sarmati a Kvádi vpadli v roku 282 po Kr. znovu do Panónie. Boli porazení a víťazstvo cisárovi prinieslo titul *Germanicus Maximus*. Carinus ho oslávil v roku 284 v Miláne slávnym triumfom. Vzácnym dokladom nepokojov je aj zlatý medailón cisára Numeriana z r. 283 s nápisom TRIVNFV(S) QVADOR(UM).³⁶

O tom, že aj tentokrát išlo len o efemérny úspech, svedčia historicko-epigrafické zmienky o vojenských konfliktoch v priestore stredného Podunajska za vlády cisára Diocletiana. Niekedy medzi rokmi 293–296 po Kr. boli znovu porazení Kvádi³⁷ a o porážke Markomanov hovorí stručný kronikársky záznam

³⁰ Dobiáš 1964, 276.

³¹ Zosimos I, 36.2.

³² Zosimos I, 29. 2.

³³ Eutropius IX, 8. 2.

³⁴ Aurelius Victor, Caes. 33. 6.

³⁵ SHA. Aurel. 18. 2.

³⁶ Cohen 1886, 378.

³⁷ Jordanes Get. LV, 55; Dobiáš 1964, 277.

(Konštantínopolské konzulské zoznamy) z roku 299 po Kr. Záznam doslovne spomína: „siedmy Diocletianov konzulát a šiesty Maximianov. Keď boli konzulmi, porazení Markomani.“³⁸ Bližšie informácie o mieste ich porážok a o osobách víťazov nám antické zdroje neprinášajú.³⁹

1.5 Vojenský konflikt za vlády Constantia II. v rokoch 357–359 po Kr.

S výnimkou turbulentného obdobia v závere 3. stor. po Kr. historické pramene mlčia o situácii v strednom Podunajsku od markomanských vojen a najbližší vojenský konflikt, ktorý je detailne doložený v antických písomných prameňoch sa odohral až za vlády cisára Constantia II. v r. 357–359. po Kr. Z neuvedených príčin Kvádi, ktorí boli zviazaní spojenectvom so Sarmatmi, napadli hraničný priestor stredného a horného Podunajska (*Moesia Prima, Raetia a Pannonia*). Cisár sa o tom dozvedel počas svojho prvého pobytu v Ríme (28./30. apríla – 29. mája 357 po Kr.). Hlavné mesto okamžite opustil a s armádou smeroval priamo do Sirmia, odkiaľ organizoval odvetnú výpravu.⁴⁰

Rímskym vojskám sa podarilo prekročiť Dunaj pomocou pontónového mostu. Útok pravdepodobne smeroval z tábora Begeč (*castrum Onagrinum*), ktorý bol vzdialený len 30 km od mesta Sirmium (provincia *Pannonia Secunda*). Rýchlosťou mobilizácie cisárskych vojsk Constantius II. prekvapil Sarmatov, ktorých porazil a ovládol celý priestor medzi Dunajom a Tisou.⁴¹ Sarmati neboli schopní sa znovu postaviť rímskej armáde až kým sa nespojili s Kvádmi na severe (pravdepodobne niekde v oblasti ohybu Dunaja).⁴² Tu utrpeli úplnú porážku (*quidem prompta iuvit audacia*).⁴³ V tejto fáze bojov boli porazení len tí Kvádi, ktorí boli spojení so Sarmatmi. Viac sa toho od Ammiana nedozvedáme.

Krátko nato vodca týchto Kvádov Arahari-
us žiadal o mier. Po porážke cisár so Sarmatmi a Kvádmi zaobchádzal osobitne napriek

tomu, že Sarmati boli podriadení Arahariovi. Rimania cielenie rozdeľovali kmene a ich vodcov (sarmatského Usafera a kvádskeho Araharia).⁴⁴ Cisár Constantius II. sa snažil oslabiť nepriateľa tým, že podporoval rivalitu medzi nobilitou a tým znižoval riziko nebezpečenstva na hranici.⁴⁵

Po tomto víťazstve cisár Constantius II. obrátil svoju pozornosť proti nespacifikovaným západným Kvádom (*iunctis densius cuneis ad Quadorum regna*).⁴⁶ Samotná prítomnosť rímskych vojsk stačila, aby kráľ (*regis*) Viduarius, princ (*regalis*) Vitrodorus, jeho vazalské knieža (*subregulus*) Agilimundus, spoločne s ostatnými šľachticmi (*optimates*) a s ostatnými vysoko postavenými (*iudices*) bez boja žiadali o mier. Germáni sľubovali za mier svoje deti, imanie aj vlastnú pôdu v celom rozsahu a prisahali lojalitu Rímu.⁴⁷

Po úspešnej výprave sa Constantius II. vrátil do Sirmia (21.–23. júna 358 po Kr.). Tento dátum možno považovať za oficiálne ukončenie kvádskej expedície.⁴⁸ Napriek tomu, že konflikt so sarmatskými Limigantmi pokračoval do roku 359 po Kr. uzavretie prímerie s Kvádmi vydržalo 16 rokov.⁴⁹

1.6 Vojenský konflikt za vlády Valentiniana I. v rokoch 374–375 po Kr.

K ďalšiemu konfliktu v strednom Podunajsku došlo až za vlády cisára Valentiniana I. v roku 374 po Kr. Tento konflikt bol podľa Ammiana spôsobený dvoma krivdami zo strany Rimánov voči Kvádom. V dôsledku rozsiahlej obnovy rímskeho limitu, ktorú nariadil Valentinian I., začali vznikať nové oporné body a vojenské tábory (*praesidiaria castra*)⁵⁰ za Dunajom, priamo na kvádskom území (*trans flumen Histrum in ipsis Quadorum terris*).⁵¹ Táto stavebná akti-

³⁸ Marsina 1998, 246.

³⁹ Dobiáš 1964, 277.

⁴⁰ Dittrich 1984, 55.

⁴¹ Dittrich 1984, 59.

⁴² Dittrich 1984, 61.

⁴³ Amm. Marc. XVII 12.8.

⁴⁴ Amm. Marc. XVII.12.13.

⁴⁵ Pitts 1989, 48.

⁴⁶ Amm. XVII.12.9.

⁴⁷ Amm. XVII.1.11.

⁴⁸ Dittrich 1984, 73.

⁴⁹ Dittrich 1984, 78.

⁵⁰ Lokalita Göd v dnešnom Maďarsku je v súčasnosti jedinou známou stavbou, ktorú je možné spojiť s touto historickou udalosťou. Našla sa tu nedokončená vojenská stavba na kvádskej strane Dunaja z obdobia vlády cisára Valentiniana I. – Mráv 2005, 773-784.

⁵¹ Amm. XXIX, 6.2.

vita vyvolala vlnu odporu miestneho obyvateľstva.⁵²

Je zaujímavé, že takmer rovnaká diplomatická situácia sa odohrala už v r. 374 po Kr. v porýnskej oblasti na území Alamanov. Valentinianus I. nariadil neoprávnenú výstavbu tábora (*munimentum*) za Rýnom na hore Pirus (*trans Rhenum in monte Piri*), ktorá neskôr viedla k ozbrojenému konfliktu.⁵³

Kvádi považovali výstavbu táborov za narušenie ich kmeňovej integrity a vzájomných dohôd. Zrejme podozrievali Rimánov z vedľajších úmyslov. Obávali sa, že ich cieľom je vyhnúť Kvádov z vlasti a spraviť z nich bezzemkov (*extorres*).⁵⁴ Je pomerne zaujímavé, že Kvádov tak iritovalo toto nové opevnenie vzhľadom k prítomnosti vojenského tábora v Iži-Leányvári. V tom čase stál na kvádskom území už niekoľko storočí. Očividne ani po porážke, ktorú utrpeli od cisára Constantia II., v tom čase neexistovali žiadne diplomatické dohody, ktoré by dovoľovali podobnú stavebnú aktivitu na ich území. Kvádi za mier sľubovali celé svoje imanie a vlastnú pôdu v celom rozsahu.⁵⁵ Napriek tomu, že to zrejme nebolo súčasťou mierovej dohody, táto zmienka poskytla priestor pre voľnú interpretáciu rímskemu veliteľovi Marcellianovi, ktorý tu začal budovať vojenské stavby, akoby šlo o podriadený vazalský štát.⁵⁶

Cieľom Valentiniana I. bolo pravdepodobne len lepšie zabezpečiť hranice s Kvádmi a zrejme sa nesnažil posunúť rímske územie. V čase vlády cisára Valentiniana I. Kvádi už nepredstavovali takú hrozbu, ako to zdôrazňuje Ammianus, súčasník týchto udalostí. Kvádi boli už málo obávaní (*parum formidanda*), neboli bojovní a mocní (*bellatrix et potens*), ako za čias vlády Marca Aurelia.⁵⁷ Na rozdiel od Alamanov protestovali pokojne.⁵⁸ Až do momentu, ako to opisuje Ammianus, kým Rimania nespáchali voči Kvádovi druhú krivdu a nezavraždili ich kráľa Gabinia. Tým porušili „posvätnú pohostinnosť“ (*hospitalis officii sanctitate nefarie viola-*

ta).⁵⁹ Dokonca aj Ammianus veľmi kriticky hľadá na túto udalosť. Pre porovnanie autor vôbec nekritizoval úkladnú vraždu alamanského kráľa Vithicaba v r. 368 po Kr.,⁶⁰ ani povraždenie Sasov Rimánmi napriek tomu, že s nimi mali uzavreté prímerie.⁶¹ Gabinus na rozdiel od Vithicaba nebol nepriateľom rímskeho ľudu. Rovnako Ammianus odsudzuje odvolanie Equitia, ktorý na námietky Kvádov nariadil zastaviť výstavbu opevnení. Za eskaláciu konfliktu môže jednoznačne neobratný prístup rímskych úradníkov a agresívna zahraničná politika Valentiniana I., ktorá podobný omyl už raz spôsobila.

Nato Kvádi spoločne so Sarmatmi napadli *Pannoniu Secundu*. Zaútočili na menej exponovanú oblasť z juhu. Útok musel byť dopredu premyslený a koordinovaný. Po neúspešnom obliehaní Sirmiona sa vydali do provincie *Valeria* vyhľadať prefekta Equitia, ktorého nepravom obviňovali z vraždy Gabinia. Tu bola prevažná časť dvoch rímskych légii zničená. V tom čase sa cisár Valentinian I. nachádzal v Galii. Aj keď to Ammianus explicitne nevyšvetľuje, je zrejme, že Panónia bola bezmocná až do jeho príchodu na čele imperiálnej armády. Valentinian I. sa po limitnej ceste prepravil až do Carnunta, kde strávil tri letné mesiace prípravou na trestnú výpravu. V tom čase Kvádi opustili priestor Panónie. Krátko po príchode cisárskych vojsk prišli sarmatskí diplomati žiadať mier.⁶² To, že konali separátne zrejme značí, že zanechali spojenectvo s Kvádmi. Sarmati sa necítili byť iniciátormi konfliktu a vlna mala smerovať voči Kvádovi. Antické správy nás neinformujú o žiadnej trestnej výprave voči Sarmatom. Nevedno preto, či to bolo v dôsledku zmiery, predčasnej smrti cisára Valentiniana I., alebo o tom len historické správy pomlčali.⁶³

Priebeh bojov je opísaný znovu len stručne. Valentinianus I. vyslal armádu z Carnunta, pod velením Merobauda, najvyššieho dôstojníka západorímskej armády (*magister peditum praesentalis*). Valentinian I. sa s jazdecskou časťou armády presunul do Aquinca a odiaľ sa mu podarilo prejsť na druhú stra-

⁵² Dittrich 1984, 88.

⁵³ Amm. XXVIII, 2.5.

⁵⁴ Amm. 29, 6.4.

⁵⁵ Amm. Marc. XVII.12. 2.

⁵⁶ Pitts 1989, 52; Hrabkovský 2017, 4.

⁵⁷ Amm. Marc. XXIX. 6.1.

⁵⁸ Pitts 1989, 52; Hrabkovský 2017, 4.

⁵⁹ Amm. Marc. XXIX.6.5.

⁶⁰ Amm. Marc. 27.10.1.

⁶¹ Amm. Marc. 28.5.7.

⁶² Amm. XXX. 5.1-2.

⁶³ Dittrich 1984, 104.

nu Dunaja. Kvádov chcel obkľúčiť kliešťovým úderom. Ofenzíva bola úspešná a Germáni boli nútení bez boja sa stiahnuť do hôr. Rimania preto nedosiahli rozhodný taktický úspech a zmohli sa len na plienenie osád.⁶⁴

V závere ťaženia sa armáda presunula do Brigetia. V tejto fáze asi došlo k výstavbe mosta o ktorom sa Ammianus neskôr zmieňuje, že ho po smrti cisára Rimania zničili (*avulso ponte, quem compaginarat ante needitas, invadens terras hostilis*).⁶⁵ Ammianus nás tým nepriamo informuje, že cisár Valentinianus I. v tejto časti Dunaja plánoval druhú fázu expedície a preto tu v závere sezóny nechal zhotoviť most.⁶⁶ Z obavy tejto novej výpravy, ktorá sa mala konať na nasledujúci rok, vyslali Kvádi ešte v novembri v r. 375 po Kr. vyslancov, ktorí žiadali o mier.⁶⁷ Okrem iného prisľúbili Valentinianovi I. odvádzanie regrútov pre rímsku armádu. Pri rokovaníach zástupcovia Kvádov obvinili zo vzniknutej situácie Rimánov. Na to sa cisár tak rozčúlil, že dostal záchvat mŕtvice.⁶⁸ Nevedno za akých podmienok bol následne uzatvorený mier po cisárovej smrti. Pribeh mierových rokovaní bol zrejme rýchly a cisársky dvor sa spolu s celou armádou stiahli. Zrejme bolo dôležitejšie chrániť integritu ríše pred prípadným vnútorným nepokojom po smrti cisára.⁶⁹ Jeho nástupca Valentinianus II. nepokračoval v otcovej politike a symbolicky dal strhnúť most cez Dunaj, ktorý dal postaviť jeho otec, a stiahol sa z oblasti stredného Dunaja.⁷⁰

Napriek týmto ojedinelým konfliktom sa stredné Podunajsko javí ako najpokojnejšia oblasť v celej Germánii. V pozadí zriedkavých písomných zmienok o strednom Podunajsku treba hľadať úzky sociálno-ekonomický vzťah, ktorý bol len občasne narušený vojenskými akciami.⁷¹

1.7. Vzťah rímskeho práva voči Germánom

1.7.1 Germánske kmene s úplnou závislosťou na rímskom území

V 4. stor. po Kr. sa Rímska ríša mohla pýšiť dlhou tradíciou úspešnej romanizácie rôznych cudzích etník. Cieľom ríše bolo premeniť týchto barbarov na provinciálov, využiteľných ako pracovnú silu a zdroj regrútov pre rímsku armádu. Tento proces bol obvykle úspešný. V priebehu jednej, či dvoch generácií sa materiálna kultúra usadlíkov vytráca z archeologických prameňov v provinciálnom prostredí. Antické zdroje ich opisujú ako *dediticii*, *gentiles*, alebo *leati*.⁷²

1.7.2 Dediticii

Najnižší právny status, aký mohli Germáni získať v hierarchii rímskeho občianskeho práva, boli *dediticii* (napríklad kmeň Sugambrov).⁷³ Význam tohto termínu sa v priebehu času menil a v závere antiky sa zrejme pravidlá uvoľnili. Status predpokladal absolútnu prevahu rímskej moci s nepodmienečnou kapituláciou (*deditio*). Akt je spájaný s úplnou porážkou kmeňa a jeho čiastočnou anihiláciou. Následne sa predpokladá presun jeho zvyšku na rímske územie. Kmeňový majetok a územie prepadlo Rímskej ríši. Ďalším aspektom je etnická dezintegrácia kmeňa. Rímska strana spôsobila zánik vnútornej štruktúry a kmeň tým prestal existovať ako samostatná jednotka. Jeho príslušníci boli rozdelení do menších skupín a využívaní ako zdroj pomocných jednotiek alebo ako pracovná sila.⁷⁴

Pojem *dediticii* sa v 4. stor. mohol vzťahovať aj na Germánov, ktorým Rímska ríša len umožnila prejsť z barbarika na rímske územie s cieľom sa tam usadiť. V neskoršej dobe rímskej sa tento princíp uvoľnil a postavenie pokoreného národa nebolo až tak nevýhodné ako v staršej dobe rímskej. Ich spoločenské postavenie bolo všeobecne nízke a v dôsledku aktívnej romanizácie sa veľmi rýchlo strácajú z archeologických prameňov. Možnosť ich odlišenia, oproti ostatným provinciálom, sa po krátkej dobe stratila. Ich občianske práva

⁶⁴ Amm. XXX. 5.14.

⁶⁵ Amm. XXX. 10.2.

⁶⁶ Dittrich 1984, 117.

⁶⁷ Amm. XXX. 6.2.

⁶⁸ Amm. XXX. 6.3.

⁶⁹ Dittrich 1984, 138.

⁷⁰ Pitts 1989, 51.

⁷¹ Pitts 1989, 53.

⁷² Doležal 2008, 132.

⁷³ Tac. Ger. XXVIII.

⁷⁴ Doležal 2008, 173.

boli obmedzené. Neboli rímskymi občanmi (*cives Romani*), nemali právo zväzku (*ius conubii*) ani právo obchodovať (*ius commercii*).⁷⁵

Po víťazstve cisára Constantia II. v r. 356 po Kr. žiadali sarmatské a kvádske kniežatá práve o takéto nepodmienečné prímerie (*deditio*). Rimanom sľubovali za mier svoje deti, ženy a celú pôdu v plnom rozsahu (*seque cum facultatibus et liberis et coniugibus terrarumque*). To cisár Constantius II. odmietol a navrhol im zhovievavejšie podmienky.⁷⁶

1.7.3 Gentiles

Voľnejšie právne postavenie Germánov v rámci priestoru Rímskej ríše umožňoval status *gentiles*. Právne títo obyvatelia barbarského pôvodu, ktorí boli usadení v provinciách, podliehali rovnakým zákonom ako ostatní domáci obyvatelia (*provinciales*). Ich postavenie sa mohlo zmeniť v závislosti dobovej situácie. Napríklad v r. 373 po Kr., za vlády cisára Valentiniana I., bol vydaný nový zákon, ktorý odopieral týmto barbarom *ius conubii* a to pod najprísnejším hrdelným trestom. Zločin bol klasifikovaný ako „podozrivé/zločinné“ jednanie (*suspectum vel noxium*).⁷⁷

Neskoroantický administratívny dokument, *Notitia Dignitatum* označuje týmto výrazom vojenské oddiely barbarského pôvodu s prídcomkom mena konkrétneho kmeňa. Je zaujímavé, že tento spis pod termínom *gentiles* spomína výlučne kmene stredodunajského pôvodu (Svébov, Sarmatov a v jednom prípade aj kmeň Taifalov, o ktorých sa zmienil Ammianus Marcellinus v kontexte trestnej vojenskej výpravy cisára Constantia II. proti Kvádovi a Sarmatom).⁷⁸ Konkrétne sú menovaní: *gentiles Suevi*, *laeti gentiles Suevi*, *gentiles Sarmatae et Taifali* a ďalej dvadsaťdvakrát *gentiles Sarmatae*.⁷⁹ Svébske oddiely sa spomínajú len trikrát a všetky sa nachádzali v Galii (*Aquitaniae primae*, *Lugdunensis secundae*, *Lugdunensis tertiae*).⁸⁰

⁷⁵ Doležal 2008, 134.

⁷⁶ Amm. Marc. XVII. 12.11.

⁷⁷ Demandt 2013, 166.

⁷⁸ Amm. Marc. XVII. 13.19.

⁷⁹ ND Occ. 42.

⁸⁰ Západorímski prefekti: *praefectus laetorum Bataurorum et gentilium Sueuorum*, *Baiocas et Constantiae Lugdunensis secundae* (34); *praefectus laetorum gentilium Sueuorum...et Ceromannos Lugdunensis tertiae* (35); *praefectus laetorum gentilium Sueuorum, Arumbernos, Aquitaniae primae* (44).

Niektoré kódexy sa zmieňujú o pozemkoch, ktoré boli pridelené týmto *gentiles* s úlohou starostlivosti o *limes* (vyslovene sa hovorí o opevňovacích prácach). Nadriadený týchto jednotiek bol *praefectus*.⁸¹

1.7.4 Laeti

Poslednou právnou kategóriou barbarov v Rímskej ríši boli *laeti*. Súvisia s predchádzajúcou skupinou a stanovíť rozdiel medzi *gentiles* a *laeti* je pomerne ťažké. Podľa spisu *Notitia Dignitatum* existovalo deväť oddielov *laeti* a z toho boli tri oddiely *laeti gentiles*. Tieto oddiely boli pod velením prefektov a aj oni niesli prívlastok naznačujúci etnicitu príslušníkov. Problematický sú práve *laeti gentiles Suevi*, pretože nie je jasné, prečo sú oba pojmy spojené. Zrejme mali veľmi podobné významy a označovali podobnú kategóriu obyvateľstva. Výraz *gentiles* mal zrejme širší význam. Na druhej strane *laeti* mali silnejšiu konotáciu s pôdou, ktorá im bola pridelená na území Rímskej ríše. Zároveň nie je známy žiaden edikt, ktorý by menil ich právny status ako v prípade *gentiles*.⁸²

V prípade právnej kategórie *dediticii* sa Rimania aktívne snažili o dezintegráciu a etnickú likvidáciu barbarských kmeňov a ich rýchlu asimiláciu do rímskej sociálnej štruktúry. Okrem toho bolo zrejme výhodné pre Rímsku ríšu ponechať *laeti* a *gentiles* v určitých súdržných skupinách z dôvodu lepšieho regrutovania armádnych jednotiek. Títo odvedenci boli pod úplnou kontrolou Rímskej ríše a nebol im ponechaný priestor pre samostatné jednanie ako to bolo v prípade *foederatov* (viac kapitola 1.7.7 *Foederati*).⁸³

1.7.5 Právny status Germánov mimo hranice Rímskej ríše

V niektorých prípadoch Rimania účelovo umiestňovali barbarské kmene na hranici rímskeho sveta, aby zabezpečili hranicu spriatelneným kmeňom (*socii et amici*). Práve tak sa dialo v priestore stredného Podunajska. Územie kmeňa bolo využívané ako nárazníková zóna a zároveň Germáni poskytovali regrúto. Auxiliárne jednotky boli lacnejšie ako regruto-

⁸¹ Doležal 2008, 138.

⁸² Doležal 2008, 138.

⁸³ Doležal 2008, 134.

vane rímskych občanov. Zároveň ekonomicky nezaťažovali obyvateľstvo a neboli povinní platiť tribút. Hraničné časti Rímskej ríše boli bez nákladov chránené pred vnútornými pohybmi v Germánii. V tomto prípade úplná romanizácia a politické podrobenie kmeňa nebolo žiadúce. Istá forma autonómie podporovala lojalitu kmeňa potrebnú k ochrane rímskej hranice. Úplná romanizácia by viedla k deteriorácii kmeňových štruktúr ako spoločenskej jednotky a vojenskej sily. Bojová hodnota germánskych jednotiek spočívala práve v ich „barbarstve“. Tento model mal isté bezpečnostné riziká. Aby systém fungoval, vyžadovalo sa, aby kmeň dodržiaval všetky podmienky zmluvy s Rómom.⁸⁴

Posledný model vzťahov predstavujú kmeňe slobodnej Germánie. Vzťahy medzi kmeňmi a Rómom sa vyvíjali podľa situácie. Do tejto skupiny patrí väčšina germánskych kmeňov.

1.7.6 Zahraničná politika voči Germánii v 4. stor. po Kr.

V závere antiky dochádza k taktickej zmene obrany Rímskej ríše. Namiesto mohutných légii je časť vojska stiahnutá z hranice. Starý koncept *limitu* bol opustený a obrana mala byť flexibilnejšia. V blízkosti pohraničných miest sa nachádzali jednotky *comitatenses*, ktoré boli vyslané na ohrozené miesto. Ochrana ríše tým bola založená na pasívnej obrane. Vopred sa očakávalo na nepriateľskú inváziu, zatiaľ čo stará koncepcia rátala s aktívnou obranou a prenikaním na územie nepriateľa.⁸⁵

Táto „obrana do hĺbky“ bola hlavnou myšlienkou Constantinovej novej obrannej doktríny. Správnosť tohto rozhodnutia zostáva predmetom odborných diskusií dodnes.⁸⁶ Je ale pravdou, že táto zmena vojenskej doktríny premenila rímske pohraničie na akúsi novú „náravníkovú zónu“. To neskôr viedlo k úbytku tunajšej populácie a poškodzovaniu ekonomiky.⁸⁷

Constantinus I. v snahe o upevnenie stability v hraničnej oblasti vytváral určité bezpečnostné záruky. Germánske kmene mali sami strážiť hranice ríše z vonkajšej strany pred inými

kmeňmi. Zároveň sami poskytovali jednotky v prípade potreby pre jednotlivé kampane. Za tieto služby dostávali ročne určitú fixnú sumu peňazí. Okrem toho im bolo povolené obchodovať s rímskymi občanmi v pohraničnej oblasti.⁸⁸

Po nástupe Valentiniana a Valensa v r. 364 po Kr. sa vzťah s Germániou vyostřil. V tomto čase ešte na dolnom Dunaji platil Constantinov *foedus*. Odborník na neskorú antiku N. Lenski sa v práci „Failure of Empire“ zaoberal obdobím vlády Valentiniana a Valensa a dospel k pozoruhodným záverom. Pokiaľ ide o vzťah ich vlády k barbarom na hraniciach Rímskej ríše, bol veľmi agresívny až nepriateľský. Obaja cisári stupňovali napätie, ktoré mali potlačovať.⁸⁹

Ako príklad možno znovu spomenúť nariadenie neoprávnenej výstavby pevnosti (*munimentum*) za Rýnom,⁹⁰ vojenské tábory (*praesidiaria castra*) na strednom Dunaji, vraždu kvádskeho kráľa Gabinia⁹¹ a nevyprovokované vojenské expedície Valensa proti Gótom 365-366 po Kr.⁹² Valentinianovci narušili rovnováhu síl, starých zmlúv a koncepciu vzťahov, ktorú založil Constantinus I.

V ekonomických, kultúrnych a vojensko-politických väzbách Ríma a Germánie ležal potenciál k dlhodobej stabilite v celom dunajskom priestore. Do vlády Valentiniana I. a Valensa boli rímsko-germánske vzťahy relatívne stabilizované.

1.7.7 Foederati

Jedným z hlavných pilierov Constantinovej novej doktríny bolo rozsiahle najímanie početných brancov z oblasti Germánie. Je to fenomén, ktorý je charakteristický pre 4. stor. po Kr. Išlo o krátkodobé najímanie kompaktných a nezávislých barbarských zoskupení, priamo z kmeňov za ríšskou hranicou. Tieto skupiny sa nazývali *foederati* alebo spojenci (tí, ktorí sú viazaní zmluvou, *foedus*). Tieto zložky rímskej armády sa zvyčajne využívali na kratší čas vojenskej kampane. Podľa rímskeho práva boli všetci *foederati* vo vzťahu k Rómu nezávis-

⁸⁴ Doležal 2008, 176.

⁸⁵ Doležal 2008, 186.

⁸⁶ Doležal 2008, 187.

⁸⁷ Doležal 2008, 187.

⁸⁸ Bursche 1996, 105.

⁸⁹ Lenski 2002, 217.

⁹⁰ Amm. Marc. XXVIII, 2.5.

⁹¹ Amm. Marc. XXIX, 6.2.

⁹² Amm. Marc. XXVII, 5.1.

lí, rovnoprávni a slobodní. V praxi boli ale pod mocenským vplyvom Ríma a závislí na jeho politickej vôli. Princípom rímskeho práva bolo v týchto prípadoch to, že slobodný národ nemôže byť poddaný inému. A dokonca aj v prípade nerovnej zmluvy (*foedus iniquum*) je vzájomný vzťah oboch strán taký, že podriadený národ len rešpektuje nadradenosť Ríma, ale sám zostáva slobodný a nezávislý. Z toho vyplýva, že Rimania považovali *foederatos* za cudzí element (*nobis externi*), či už žili na rímskom území alebo nie. Rozsah barbarizácie neskororímskej armády možno odhadnúť len približne. S istotou boli zasiahnuté obe zložky obrannej moci (*limitanei* aj *comitatenses*).⁹³

Naliehavá potreba najímať Germánov do rímskej armády zrejme vychádzala aj z úpadku vojenskej a občianskej morálky rímskych občanov. Antické správy spomínajú, že sa mladí muži vyhýbali brannej povinnosti sebapoškodzovaním. V závere antiky sa zrejme tento fenomén rozmohol, pretože ho museli opakovane riešiť zákony (*Codex Theodosianus*).⁹⁴ Tresty boli veľmi prísne. Už len ukrývanie regrúta alebo zbeha znamenalo upálenie zaživa. To zrejme svedčí o akútnom nedostatku regrútov z radov rímskych občanov. Je teda pochopiteľné, že sa predstavitelia vládnej moci Rímskej ríše rozhodli hľadať ľudské zdroje niekde inde.⁹⁵

Druhý motív sa zrejme schováva v kritike Sokrata Scholastika voči cisárovi Valensovi. Kritizoval barbarizáciu rímskej armády rozsiahlym najímaním lacnejších Gótov, namiesto regrutovania provinciálov, ktorí boli drahší. Podobne sa zmieňuje Ammianus o Constantiovi II. v r. 359. Cisár sa údajne veľmi potešil, že bez väčších problémov získal množstvo kvalitných brancov do armády.⁹⁶

Pre oblasť stredného Podunajska nepoznáme žiadnu písomnú zmienku, ktorá by regulovala vzťah medzi Kvádmi a Rimanmi. O tom píše aj Ammianus Marcellinus, ktorý hovorí, že do obdobia pred výpravou cisára Constantia II. proti Kvádom, tento národ nebol viazaný žiadnou zmluvou s Rimanmi.⁹⁷ V 4. stor.

po Kr. bolo bežnou praxou, že po obnovení mieru bola vytvorená zmluva, *foedus*. Napriek svojvoľnému chovaniu sa rímskeho veliteľa Marcelliana voči Kvádom je nepravdepodobné, že po výprave cisára Constantia II. bol uzatvorený s Kvádmi *foedus iniquum*, ktorý by dával Rím do nadradenej pozície a limitoval suverenitu spojenca. Zdá sa, že tento vzťah bol založený na vzájomnej neformálnej spolupráci, *amicata*.⁹⁸

O najímaní Kvádov do rímskej armády svedčí neskoroantický dokument, *Notitia Dignitatum*. V ňom sa spomína, že z Kvádov bola zostavená samostatná jazdecká jednotka *ala I Quadorum*, ktorá pôsobila v Trimitis v dnešnom Egypte. Velil jej dux Thebaidos. Fakt, že v neskorej antike existovala samostatná jazdecká jednotka zostavená z Kvádov svedčí o pravidelnom odvádzaní nových regrútov.⁹⁹

1.8. Sociálna štruktúra Germánov

Germánska spoločnosť prechádzala v rôznych častiach európskeho kontinentu procesom sociálnej diferenciacie. Antickí autori písali pre rímskych čitateľov a väčšinou ani oni bližšie nepoznali štruktúru kmeňovej spoločnosti. Pri opise germánskych inštitúcií vychádzali najmä z toho, čo im bolo blízke a čo poznali zo svojho prostredia a doby. Používali latinské alebo grécke výrazy, ktoré nie vždy presne vystihovali kmeňové inštitúcie, ich význam a právomoci.¹⁰⁰

Germáni, ktorí nejaký čas žili v Rímskej ríši alebo slúžili v rímskej armáde, si uvedomovali dôvody rímskej prevahy a príčiny germánskych porážok. Vedeli, že bez jednotnej a pevnej vlády nezávislosť svojich kmeňov neuchránia. Snažili sa preto uplatniť niektoré rímske prvky vládnutia a velenia, čo však znamenalo koncentráciu a centralizáciu moci v rukách jedného človeka, a teda obmedzovanie kmeňových aj individuálnych slobôd.¹⁰¹

Je pomerne zložitá jednoznačne zodpovedať na otázku, aké bolo sociálne a politické usporiadanie kvádskych kmeňov v 4. stor. po Kr. Ammianus Marcellinus nás nepria-

⁹³ Doležal 2008, 186.

⁹⁴ CTh. 7.18.4.1.

⁹⁵ Doležal 2008, 188.

⁹⁶ Amm. Marc. XIX.11.7.

⁹⁷ Amm. Marc. XVII.12.21.

⁹⁸ Dittrich 1984, 120.

⁹⁹ ND OR. 31; Hrabkovský 2017, 4.

¹⁰⁰ Bystrický 2014, 47.

¹⁰¹ Bystrický 2014, 51.

mo informuje o tom, že kvádska spoločnosť bola v tejto dobe už organizovaná v pomerne zložitej hierarchickej štruktúre. Zmena sociálnej štruktúry si zrejme vyžadovala intenzívny rímsky vplyv.¹⁰²

Ammianus vo svojej XVII. knihe pomerne detailne rozvádza spoločenskú štruktúru Kvádov. V priebehu mierových rokovaní Constantius II. upriamil svoju pozornosť na Kvádov, ktorí boli zviazaní spojenectvom so Sarmatmi. Tých viedol (*regalis*) Araharius a jemu bolo podriadené sarmatské knieža (*subregulus*) Usafer.¹⁰³ Okrem neho sa spomínajú ďalšie kniežatá Runo, Zinafrus, Fragiledus a množstvo šľachticov (*plurimosque optimates*). Constantius II. s nimi rokuje ako so samostatným politickým subjektom, nezávisle od ostatných Kvádov. V priebehu mierových rokovaní sa Araharius neúspešne ohradil voči mierovým podmienkam, ktoré obmedzovali jeho politický vplyv voči Sarmatom.

Následne Rimania znovu rokujú samostatne so „zvyšnými“ Kvádmi žijúcimi v okolí Brigetia (zrejme sa myslí dolné Považie a územie západne od neho). Ammianus osobitne spomína, že im vládne kráľ (*regis*) Viduarius (tento titul autor spomenie už len raz a to v súvislosti so zavraždeným kráľom Gabiniom). Mierových rokovaní sa mal zúčastniť aj jeho syn a „princ“ (*regalis*) Vitrodorus, knieža (*subregulus*) Agilimundus, šľachtici (*optimates*) a „sudcovia“ (*iudices*).¹⁰⁴ Ammianus týchto sudcov zrejme chápal ako volených, alebo menovaných a mohli nimi byť aj kmeňoví náčelníci.¹⁰⁵

Možnú interpretáciu o spoločenskej štruktúre Kvádov poskytujú antické zdroje, ktoré sa venujú gótskym dejinám. Eunapios píše, že Góti sa v r. 376 po Kr. prepravovali na územie Rímskej ríše po „župách“ (*φυλαι*).¹⁰⁶ Vo Vulfilovej biblickej gótcine sa tieto územia zrejme spomínajú ako *kuni*, pl. *kunja*.¹⁰⁷ Okrem toho Vulfila používa výraz *reiks*. Z gótciny to možno preložiť ako kmeňový vodca, alebo knieža. Obecne teda je možné hovoriť o kon-

federácii kmeňových reiks, ktorí spravovali svoje „župy“ (*kunja*). Všetci vodcovia boli podriadení centrálnej autorite „sudcu“ /kráľa, zrejme bez časového obmedzenia. Pramene ich opakovane spomínajú ako *rex*, βασιλεύς, ἀρχων, či nejakým iným opisom pre vodcu.¹⁰⁸ Ich autorita nemusela byť nevyhnutne spojená s politickou mocou a ich význam sa mohol zvyšovať v čase krízy.¹⁰⁹

Najvyššou autoritou kvádskej spoločnosti bol kráľ (*regis*) Viduarius/Gabinius. Rozhodne reprezentoval kmeň. Určiť jeho presnú funkciu, do akej miery bol schopný presadiť svoj mocenský vplyv, je už dnes pomerne náročné. Možno uvažovať o dynastickom charaktere vlády, keďže sa spomína kráľov syn (*regalis*) Vitrodorus. Zložitú situáciu možno sledovať vo východnej časti kvádskej ekumény, ktorú ovládal Araharius. Ammianus ho označuje ako *regalis*, teda nie kráľ ale kráľovič, syn kráľa. Je zrejme, že táto časť Kvádov dokázala presadiť svoj vplyv voči Sarmatom a získala istú autonómiu voči politickej moci dynastie západných Kvádov. To nevyhnutne neznamená, že tu vznikli dve kvádske kráľovstvá.

Druhou hierarchickou zložkou boli podriadené početné kniežatá (*subreguli*) Agilimundus, Runo, Zinafer, Fragiledus a Usafer. Možno uvažovať o tom, že tieto kniežatá podobne ako gótski reiks ovládali menšie územia (gr. *φυλαι*, got. *kunja*) a boli súčasťou širšej spoločnej ekumény, ktorá bola podriadená jednej autorite (*regis*). Centrami týchto území by mohli byť práve početné kniežacie dvorce (Milanovce/Veľký Kýr,¹¹⁰ Cífer-Pác,¹¹¹ Bratislava-Podunajské Biskupice,¹¹² Oberleiserberg¹¹³), ktoré sa objavujú takmer súčasne, resp. v krátkom období (druhá polovica 4. stor. po Kr.). Teda práve v čase vojenských konfliktov s Rímskou ríšou.

Ammianus všetky pojmy dôsledne rozlišoval nielen u Kvádov, ale aj Sarmatov, či Alamanov. To znamená, že poznal hierarchiu

¹⁰² Pitts 1989, 52.

¹⁰³ Amm. Marc. XVII,12.14.

¹⁰⁴ Amm. Marc. XVII, 12.21

¹⁰⁵ Bystrický 2014, 54.

¹⁰⁶ Eunap. Frg. 55.

¹⁰⁷ Doležal 2008, 97.

¹⁰⁸ Doležal 2008, 97.

¹⁰⁹ Doležal 2008, 96.

¹¹⁰ Kolník 1959, 45.

¹¹¹ Varsik 2015, 139-152.

¹¹² Hrnčiarik/Horňák 2018, 130-137.

¹¹³ Genser 1986, 814.

	Západní Kvádi	Východní Kvádi a Sarmati
<i>regis</i>	Viduarius, Gabinius	
<i>regalis</i>	Vitrodorus	Araharius, Zizais
<i>subregulus</i>	Agilimundus	Runo, Zinafer, Fragiledus
<i>optimates</i>		
<i>iudices</i>		
<i>plebs</i>		

Tab.1: Prehľad hierarchie kvádskej spoločnosti v druhej polovici 4. stor. po Kr. podľa Ammiana Marcellina.

germánskej elity, ktorú sa snažil zachytiť najlepšie, ako mu latinčina umožňovala.¹¹⁴ Vidíme hierarchické usporiadanie kvádskej elity od najvyššieho kráľa a jeho príbuzných, cez rôzne stupne závislých či podriadených kniežat, ktoré spravovali menšie územia, až po volených (menovaných) sudcov.¹¹⁵

Za pozornosť stojí ešte samotné meno kvádskeho kráľa Gabinia. Zatiaľ čo všetky ostatné mená kniežat, ktoré spomína Ammianus, majú germánsky alebo iránsky jazykový pôvod, meno Gabinius je výlučne latinské. Poznáme napríklad Aula Gabinia, rímskeho generála a zarputilého pompejovca. Preberanie rímskych mien Germánmi bolo pomerne bežné. Tacitus spomína napríklad meno Gaius Iulius Civilis, kmeňového vodcu Batávov, ktorý slúžil v rímskej armáde, kde získal rímske meno a občianstvo.¹¹⁶ Ďalej ten istý antický autor spomína Italica, kvádskeho „kráľa“ a Vanniovho nástupcu.¹¹⁷ Preto nie je vylúčené, že aj samotný Gabinius, prijal rímske meno a občianstvo.

1.9 Obchodné vzťahy

Pokiaľ ide o obchod Germánov s impériom v 3. a 4. stor. po Kr. a zvlášť v 4. stor., je nutné zdôrazniť, že podobne ako vojnové výpravy (koristí), účelom obchodných kontaktov bolo tiež nahromadenie prebytku, ktorý bol pre život germánskeho kmeňového spoločenstva nevyhnutný na udržanie si lojality vlastných družín prerozdeľovaním zdrojov. Rov-

nakú úlohu plnili ročné dávky platené Rómom v rámci zmlúv (*annua munera*).¹¹⁸ O týchto platbách nás informuje napríklad Petrus Patricius. Spomína kmeň Karpov, ktorý požadoval rovnaký ročný tribút, aký dostávali Góti.¹¹⁹ Jordanes vo svojej knihe *Gothica* opisuje ako za vlády cisára Philippa I. bola pozastavená ročná platba Gótom a „z priateľov sa stali nepriateľia“ (*nam quamvis remoti sub regibus viverent suis, rei publicae tamen Romanae foederati erant et annua munera percipiebant*).¹²⁰

Zdroje plynúce náčelníkovi z tribútu, obchodu a vojnovéj koristi, boli predpokladom pre udržanie vplyvu a moci. Poľnohospodárstvo bolo dostačujúcim zdrojom obživy pre celé kmeňové spoločenstvo, ale nebolo schopné vytvárať prebytok. Okrem koristníckeho spôsobu života a ročných dávok, ktoré vyplácal Rím, bol obchod najhlavnejším zdrojom bohatstva. V tomto smere rozhodujúcu úlohu zohráva obdobie vlády Constantina I. Constantinova zahraničná politika bola voči kontaktom s Germánmi proaktívna a neskôr kontrastuje s rímskou politikou izolacionizmu nastolenou za vlády Valensa.¹²¹

Rímska hranica bola v určitých časových úsekoch úplne otvorená a umožňovala kontakty predovšetkým obchodného charakteru. Tento vzťah je zrejme nutné posudzovať individuálne a nie každý kmeň sa tešil rovnakej priazni Ríma. Napríklad Tacitus spomína, že kmeň Hermundurov mal už v závere 1. stor. zvláštne obchodné privilégia. Mali právo obchodu nielen na hranici, ale aj hlboko v rím-

¹¹⁴ Bystrický 2014, 54.

¹¹⁵ Bystrický 2014, 53.

¹¹⁶ Tac. Hist. 4.14 707.

¹¹⁷ Tac. Hist. 3.21.

¹¹⁸ Bursche 1996, 110.

¹¹⁹ Petr. Patr. FHG 4. 186f, frg 8.

¹²⁰ Jordanes Get. 89.

¹²¹ Lenski 2002, 210.

skej provincii Raetia a v jej hlavnom meste (Augusta Vindelicum).¹²²

Možno predpokladať, že obchodná výmena rozličného druhu (s výnimkou zbraní a strategických surovín) bola úplne bežná. Reštrikcie boli skôr výnimkou. Takou je zmienka o pomerne zvláštnom zákone za vlády cisára Valentiniana I. v r. 367–375 po Kr., ktorý zakazoval vývoz vína, oleja a *garum* do barbarika a to ani kvôli ochutnaniu (*ne gustus quidem causa*).¹²³ Nie je úplne jasné, akým spôsobom export rímskeho vína poškodzoval záujmy ríše, ale už len samotný vznik zákona, ktorý sa zaoberal embargom špecifického tovaru v závere 4. stor., vypovedá skôr o dovedy všeobecne neregulovanom trhovom prostredí v pohraničí rímskeho *limitu*.¹²⁴

1.10. Rímsko-germánske vzťahy v kontexte vybraných archeologických nálezov z germánskej strany stredného Podunajska v 4. stor. po Kr.

Rímsky vplyv v priestore stredného Podunajska sa netýkal len kmeňových vodcov, ale zasiahol každú sociálnu triedu v svébskej spoločnosti. Kvádi sa tešili väčšej priazni u Rimanov aj v porovnaní so susednými Sarmatmi. Svébska ekuména sa veľmi líši od ostatných častí barbarika. Preto sa dá hovoriť, že oblasť stredodunajských Germánov bola aj akousi treťou zónou.¹²⁵

Spolupráca s Rómom na druhej strane poskytla kvádskej nobilitate možnosť napodobniť životný štandard rímskej aristokracie, využívať výhody rímskej technologickej pomoci a zároveň profitovať zo vzájomného či tranzitného obchodu. Úzke kontakty s Rómom ekonomicky a kultúrne stimulovali Kvádov.

Početné predmety rímskej proveniencie sa do oblasti stredného Podunajska v 4. stor. dostávali predovšetkým prostredníctvom rímsko-germánskeho obchodu (menšiu úlohu mali zrejme vracajúci sa *foederati* a diplomatické dary). Dôležitú úlohu v sprostredkovaní rímskych importov do hlbšieho barbarika mali

pohraničné styky. Predovšetkým na dolnom Považí a Pomoraví. V tomto smere určite hrali úlohu centrá ako Carnuntum a Vindobona pre oblasť dolného Pomoravia. Pre región dolného Považia bolo dôležité civilné a vojenské centrum v Brigetiu a rímsky vojenský tábor v Iži-Leányvári, ktorý sa nachádzal na ľavej strane Dunaja.

Významné germánske sídliská v dolnom Pomoraví, ktoré hrali úlohu v sprostredkovaní rímskych importov do barbarika, sa nachádzali v Zohore¹²⁶ alebo v Bratislave-Dúbravke.¹²⁷ Významná germánska osada z oblasti dolného Považia bola objavená v obci Chotín.¹²⁸ Nachádzala sa asi 6 km od rímskeho limitu. Možno tu sledovať mimoriadne čulé obchodno-výmenné vzťahy tamojšieho obyvateľstva s rímsko-provinciálnym limitným prostredím.¹²⁹ Dokladajú to napríklad poznatky získané systematickým dlhoročným povrchovým zberom v Chotíne. V tejto súvislosti niektorí autori¹³⁰ uvažujú aj o možnosti, že tu existovala významná trhovú osada. Na ňu by sa mohol vzťahovať i názov Kelemantia, ktorý zaznamenal antický geograf Klaudios Ptolemaios. Kládol ju na územie Germánie v okolí rieky Dunaj, ale na úrovni Brigetia.¹³¹ Doposiaľ sa s týmto názvom stotožňoval rímsky kastel v Iži, ale novšie výsledky výskumu ukázali, že ten v dobe Klaudia Ptolemaia ešte neexistoval.¹³² Preto je možné, že to bola významná germánska osada ležiaca na sever od Dunaja oproti Brigetiu, a tou mohlo byť v tej dobe už rozsiahle sídlisko v Chotíne.¹³³

Pre sociálno-ekonomickú interpretáciu rímsko-germánskych vzťahov v priestore stredného Podunajska v neskoriantickom období sú dôležité rímske mince a cibuľkovité spony.

V mladšej dobe rímskej sa v germánskej ekuméne taktiež rozvíja výroba na kruhu točenej keramiky, ktorá svojimi tvarmi mohla nahradiť provinciálnu keramikú.¹³⁴ Napriek

¹²² Tac. Ger. 4.18.

¹²³ CJ 4.41.1.

¹²⁴ Doležal 2008, 179.

¹²⁵ Bouzek/Ondřejová 1990, 29.

¹²⁶ Elschek 2018, 100.

¹²⁷ Elschek 2017, 94.

¹²⁸ Rajtár/Kolníková/Kuzmová 2017, 173.

¹²⁹ Rajtár/Kolníková/Kuzmová 2017, 173-193.

¹³⁰ Rajtár/Kolníková/Kuzmová 2017, 187.

¹³¹ Klaudios Ptolemaios, Geógrafiké hyfégésis II, 11.

¹³² Kuzmová/Rajtár 2010, 11.

¹³³ Rajtár/Kolníková/Kuzmová 2017, 187.

¹³⁴ Droberjar 1989, 110.

tomu je rímsko-provinciálna keramika (resp. jej značne fragmentované zvyšky) bežným rímskym tovarom v barbariku. Pre neskorú dobu rímsku je charakteristická glazovaná keramika, predovšetkým mortáriá. Vyskytuje sa aj šedá keramika, žltoranžová keramika a zriedkavo sa objavuje neskoroantická *terra sigillata*, či lampy.¹³⁵ Menej početné nálezy rímsko-provinciálneho pôvodu sú lyžice, náramky alebo opasková garnitúra.

1.10.1 Rímsko-provinciálna keramika

Glazované mortáriá sú jedným z najpočetnejších rímsko-provinciálnych importov v neskorej dobe rímskej. Slúžili k drveniu materiálu (najčastejšie potravín), o čom svedčí aj vnútorná zdrsnená a častokrát opotrebovaná plocha. v neskorej dobe rímskej bol tento typ keramiky obzvlášť obľúbený v kvádskom prostredí. Záujem Germánov o tieto nádoby svedčí o veľkom kultúrnom vplyve Rímskej ríše voči barbarom. Mortárium je špecializovaná forma nádoby, ktorej funkciu Germáni zrejme poznali. Zdá sa, že táto keramika hrala dôležitú úlohu pri príprave určitých potravín a stala sa samozrejmom súčasťou germánskej domácnosti. Pre porovnanie nálezy zo susednej sarmatskej oblasti v Maďarsku, ktorá má podobné geografické postavenie ako juhozápadné Slovensko, sú mortária zriedkavé. Vysvetlením môže byť odlišná hospodárska základňa Sarmatov (či odlišná príprava niektorých potravín), alebo menšia intenzita stykov s Rímskou ríšou.¹³⁶

Neskoroantická keramika typu *terra sigillata* (severoafriického a argonského pôvodu) sa v oblasti barbarika objavuje pomerne zriedkavo.¹³⁷ Neskorá argonská *sigillata* sa vyrábala v dielňach medzi horným tokom rieky Meuse a Aisne v severovýchodnom Francúzsku. V germánskom barbariku sa neskorá argonská *sigillata* vyskytuje zvlášť v oblastiach severne a severovýchodne od rýnskeho limitu, predovšetkým v jeho predpolí (najčastejšie v priestore dolného toku rieky Mohan). Tento typ keramiky v priestore stredného Podunajska predstavuje veľmi zriedkavý typ nálezov.

¹³⁵ Tejral 1985, 350.

¹³⁶ Krekovič 1981, 357.

¹³⁷ Halama 2007, 218-219.

Jeden fragment kolkovanej argonskej *terra sigillaty* (zrejme okraj misy) pochádza z Nitry-Párovských Hájov. Bola objavená v kontexte germánskej osady, ktorá existovala kontinuálne počas celého 4. stor. po Kr. Evidované sú tu aj sídliskové aktivity v ranej fáze sťahovania národov. Pôvodne bola datovaná do 2. polovice 4. stor. po Kr.¹³⁸ J. Halama uvažuje o mladšom datovaní (záver 4. stor. až začiatok 5. stor. po Kr.). Toto datovanie viac korešponduje so sídliskovou fázou v období sťahovania národov v Nitre-Párovských Hájoch.¹³⁹

Severoafriická *sigillata* sa vyrábala od 1. stor. po Kr. a prvé nádoby pochádzajú z oblasti Kartága, neskôr i z ďalších častí Tuniska a východného Alžírsku. V 4. stor. po Kr. nemala v oblasti Stredomoria výraznejšiu konkurenciu. Nádoby sa začínajú viac objavovať v oblasti Panónie už v 1. polovici 3. stor. po Kr. Prudký nárast výskytu nastáva práve v 4. stor. po Kr. V stredoeurópskom priestore sa vyskytuje častejšie oproti porýnskej oblasti, kde mala prevahu argonská keramika. Severoafriická *terra sigillata* predstavuje veľmi ojedinelý typ nálezov v strednom Podunajske. Zriedkavé nálezy tejto keramiky je možné sledovať z lokalít, ktoré sú známe prítomnosťou stavieb postavených podľa zásad rímskeho stavebného inžinierstva. V Bratislave-Dúbravke bol nájdený fragment taniera Hayesovej skupiny C z 1. polovice 4. stor. po Kr.¹⁴⁰ Rovnako na lokalite Cífer-Pác sa vyskytli fragmenty troch plochých tanierov z 1. polovice 4. stor. po Kr.¹⁴¹ Podobne aj A. Stuppner uvádza lokality s výskytom severoafrickej *terra sigillaty* v Oberleiserbergu a v Ringelsdorfe v Dolnom Rakúsku. Žiaľ, viac sa nevyjadruje k typologickému a chronologickému určeniu.¹⁴²

1.10.2 Rímske mince

V priestore stredného Podunajska dochádza v 4. storočí k nárastu prílevu rímskych mincí. Po znehodnotení striebra ako mincového kovu, úplne prevzali funkciu obeživa bronzové razby a to najmä v 4. storočí. Po monetárnej reforme Diocletiana v roku 294 po Kr.,

¹³⁸ Kuzmová/Roth 1988, 140-141.

¹³⁹ Halama 2018, 93.

¹⁴⁰ Kuzmová 1997, 45.

¹⁴¹ Kuzmová 1997, 51.

¹⁴² Stuppner 1994, 76-79.

ide predovšetkým o *follis* a za vlády Constantina I. bol zavedený *centenionalis*.¹⁴³ Tento trend devalvácie meny je rovnako sledovateľný v barbariku, ako aj na území Rímskej ríše. Mince z drahých kovov už neboli pre bežný obchodný styk vhodné. Veľké množstvo bronzových mincí nájdených v priestore stredného Podunajska hovorí o intenzívnych kontaktoch medzi barbarickými kmeňmi, Rímskou ríšou a jej podunajskými provinciami v 4. storočí. Prílev mincí v jednotlivých obdobiach klesal alebo stúpал. To bolo samozrejme podmienené ekonomickým potenciálom ríše a politickou situáciou medzi Rímom a naddunajským barbarikom. K intenzívnemu prílevu mincí dochádzalo predovšetkým v blízkosti dunajského limitu, no značné množstvo bronzových mincí sa objavuje aj v hlbšom barbariku v blízkosti germánskych sídelných centier a riečnych tokov.¹⁴⁴

V priestore stredného Podunajska z obdobia druhej polovice 4. storočia sa objavuje horizont depotov mincí, ktorý je predzvesťou počiatku novej historicko-politickej situácie na území dnešného Slovenska.¹⁴⁵ Tieto depoty očividne reflektujú obchodné kontakty medzi Rímskou ríšou a barbarikom. Vzhľadom k tomu, že až na pár výnimiek ide len o malé súbory mincí, sotva môže ísť o tribúty, diplomatické dary, či platby za vojnových zajatcov. Z celej markomansko-kvádskej ekumény je známych dokopy 36 depotov nižšej nominálnej hodnoty (mapa 2).¹⁴⁶ Z územia dnešného juhozápadného a stredného Slovenska je doposiaľ známych 15 bronzových neskoroantických depotov. Z územia Moravy pochádza 20 mincových depotov. Z Dolného Rakúska v priestore naddunajskej časti, ktorá spadá do barbarika, pochádza 1 mincový depot zo 4. storočia. Hoci je toto množstvo len malým objemom pôvodného obehu, tento horizont predstavuje najväčšie množstvo depotov, ktoré sa našlo na území stredného Podunajska z doby rímskej.¹⁴⁷

Z mincových depotov z priestoru kvádskej ekumény sú osobitne zaujímavé dva hromadené nálezy zlatých mincí. V oboch prípadoch ide

o staré nálezy a jediným dokladom o ich existencii sú archívne správy. Prvý depot rímskych zlatých mincí bol nájdený v Devínskej Novej Vsi v roku 1729 a je známy iba zo záznamov Mateja Bela, ktorý hovoril o „ohromnom množstve rímskych mincí z úpadkovej doby rímskeho impéria“. To umožňuje jeho zaradenie len rámcovo pre 4. až 5. stor. po Kr.¹⁴⁸

O niečo zaujímavejší je depot zo Szügy, ktorý nebol v odbornej literatúre doposiaľ registrovaný. Bol objavený v roku 1837 v obci Szügy, ktorá sa nachádza 7 km od slovenskej hranice v blízkosti ústia riek Ipeľ a Hron. Existenciu tohto depotu potvrdzujú zachované dobové maďarské dokumenty. Spolu ide o 15 solidov cisárov Valentiniana I. a Valensa, prstene a zlaté polotovy. Aspoň 7 mincí bolo perforovaných, ktoré sa pravdepodobne využívali ako medailóny. Predmety sa mali následne ocitnúť v Umeleckohistorickom múzeu vo Viedni, kde sa stratili a nevedie sa o nich viac žiadna evidencia.¹⁴⁹

Zlaté mince sa v 4. stor. po Kr. dostávajú do barbarika hlavne ako diplomatický dar *donativa*, alebo ako každoročný príspevok germánskym náčelníkom za poskytnutie bojovníkov *annonae foederaticae*.¹⁵⁰ Neskoroantické solidy sa nevyužívali na platby, ale boli symbolom kráľovskej prestíže vládcu a hrali významnú úlohu pre legitimáciu kráľa v germánskej spoločnosti.¹⁵¹

Na základe doterajších nálezov neskoroantických mincí v strednom Podunajsku je možné predpokladať, že Kvádi začali používať rímske mince ako prostriedok výmeny tovarov s Rimanmi a v obmedzenej miere aj medzi sebou navzájom. Svedčí o tom množstvo drobných ojedinelých mincí, vyskytujúcich sa predovšetkým v blízkosti kvádskeho mocenského centier a v germánskych osadách, ktoré boli v priamom kontakte s rímskymi obchodníkmi a vojenskými posádkami ako Hurbanovo¹⁵² a Chotín.¹⁵³ Toto potvrdzuje aj množstvo neskoroantických depotov, ktoré obsahujú vysoký podiel menej cenných bronzových mincí.¹⁵⁴

¹⁴³ Sear 2014, 576.

¹⁴⁴ Kolníková 1972, 51.

¹⁴⁵ Kolníková/Pieta 2009, 118.

¹⁴⁶ Stoklas/Hrabkovský 2019, 134.

¹⁴⁷ Kolníková/Pieta 2009, 119.

¹⁴⁸ Ondrouch 1964, 157.

¹⁴⁹ Prohászka 2007, 34.

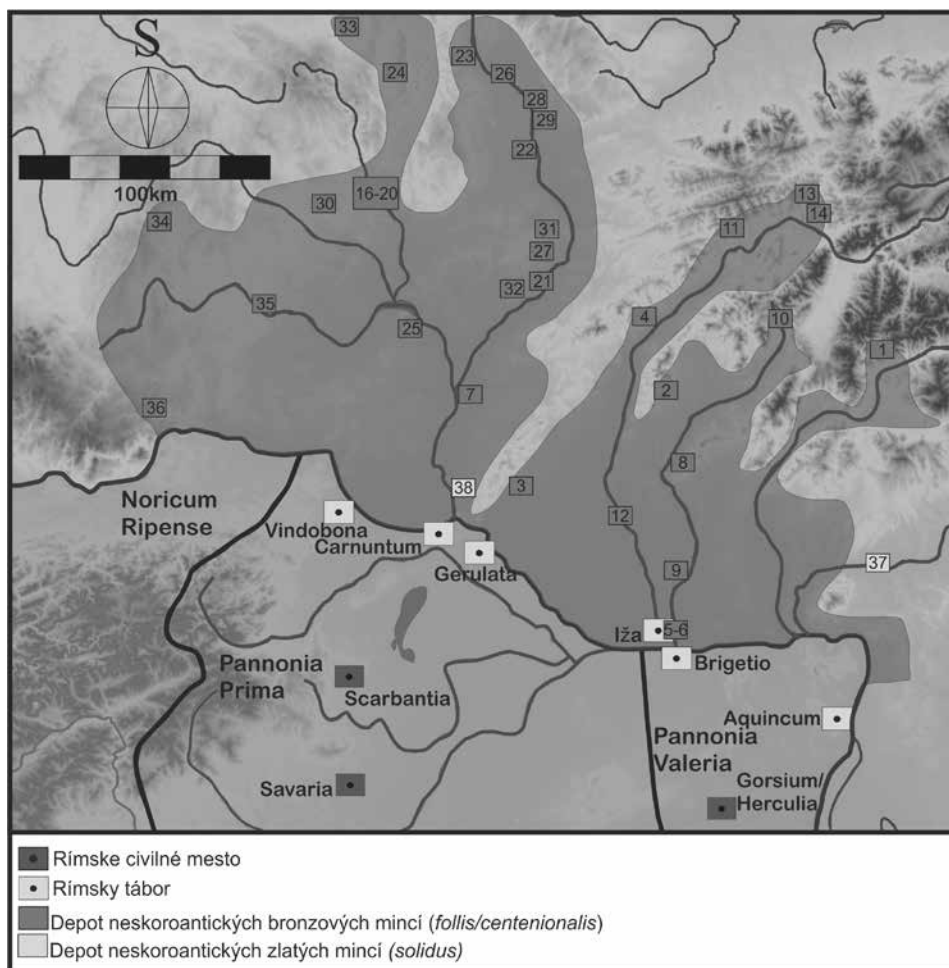
¹⁵⁰ Bursche 1996, 117-119.

¹⁵¹ Prohászka 2007, 35.

¹⁵² Kolníková 2002, 84-85.

¹⁵³ Rajtár/Kolníková/Kuzmová 2017, 173-193.

¹⁵⁴ Hrabkovský 2017, 38.

Mapa 2: Výskyt mincových depotov v priestore stredného Podunajska v 4. stor. po Kr. (1 Banská Bystrica; 2 Bojná; 3 Chorvátsky Grob; 4 Ivanovce; 5 Komárno; 6 Komárno; 7 Moravský Ján-Sekule; 8 Nitra – centrum; 9 Nové Zámky; 10 Prievidza; 11 Púchov; 12 Šaľa; 13 Žilina; 14 Žilina; 15 JZ Slovensko (neznáma poloha); 16 Brno-Bohunice; 17 Brno-Kolišče; 18 Brno-Orlí; 19 Brno – Střed; 20 Brno; 21. Hroznová Lhota; 22 Chropyně; 23 Cholín; 24 Jevíčko; 25 Lednice; 26 Olomouc-Slavonín; 27 Ostrožská Nová Ves; 28 Přešov; 29 Přešov-okolie; 30 Rosice; 31 Staré Město; 32 Strážnice/Petrov; 33 Svitavy; 34 Telč; 35 Znojmo; 36 Jaidhof; 37 Szégy; 38 Devínska Nova Ves).

Staršie bádanie vysvetľovalo výskyt rímskych razieb politickými kontaktmi, ako bol tribút *contributio*, platby za rukojemníkov *redemptio*, alebo vracajúcim sa germánskym žoldnierom. Germánske jednotky slúžili ako *auxilia*, alebo *numeri* a dostávali regulárny plat, tzv. *stipendium*, ktoré sa v 4. storočí vyplácalo predovšetkým v drobných nominálnych hodnotách, akými bol *follis* a *centenionalis*.¹⁵⁵ V prípade, že hlavným zdrojom mincí v strednom Podunajske mali byť vracajúci sa žoldnieri, ktorí neskôr deponovali svoj majetok, bolo by možné očakávať väčšiu rozmanitosť mincovní v depotoch. Väčšina rímskych mincí, ktoré boli objavené v priestore stredného

Podunajska (okrem depotu zo Svitavy), nesú znaky severopanónskeho obehu. Z určených mincovní mali v barbariku najväčší podiel mince, ktoré boli razené v Sícii (39,9 %). Na druhom mieste boli mince razené v Thessalonice (16,4 %) a ostatné mincovne už majú len zanedbateľné zastúpenie (graf 1). Podobný podiel mincovní je možné sledovať vo všetkých určených depotoch. Výnimku v tomto pravidle predstavuje depot zo Svitavy, ktorého pôvod je možné predpokladať v západných provinciách. Predovšetkým ide o mince z mincovní Lugdunum, Londinium a Augusta Treverorum. Avšak autenticita nálezov nie je istá a nálezové okolnosti depotu sú neznáme.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Bursche 1996, 114-118.

¹⁵⁶ Militký 2013, 205-207, č. 419.

Rovnako percentuálny podiel razieb jednotlivých cisárov je porovnateľný s obehom mincí v severnej Panónii. Stredné Podunajsko, predovšetkým dolné Pomoravie a Považie, sa vyvíjalo v bezprostrednom kontakte s rímskymi provinciami a patrí k najprogresívnejším barbarským oblastiam v Rimami neobsadenej Germánii.

Obeh rímskych mincí v barbariku však nemožno stotožňovať s obehom mincí v Rímskej ríši. Mince sa mohli v barbarskom prostredí uplatniť ako platidlo, ale ich hodnota bola úplne závislá od politických vzťahov s Rímskou ríšou.¹⁵⁷ Na území Rímskej ríše mali mince plnohodnotnú obchodnú úlohu. Význam rímskych mincí sa zmenil potom, ako opustili priestor ríše. Rímske mince v barbariku predstavovali osobné bohatstvo, ktorého hodnota sa menila z transakcie k transakcii.¹⁵⁸ Neexistovali žiadne štandardizované ceny tovarov, ktoré sú charakteristické pre rozvinuté štátne útvary. Kvádska nobilita nemohla ručiť za hodnotu mincí, pretože Germáni samotní nikdy nerazili vlastné mince. Napriek tomu, že kvádska spoločnosť bola silne hierarchizovaná, ako to spomína Ammianus Marcellinus,¹⁵⁹ nedosiahli požadovanú sociálno-ekonomickú organizáciu, ktorá by mohla ručiť za hodnotu tovaru a tento fenomén je rozhodujúcim prvkom pri rozlišovaní barbarských kmeňových spoločenstiev neskorkej antiky a prvými germánskymi ranostredovekými štátnymi útvarmi.

Medzi samotnými Germánmi predstavovali rímske mince hodnotu, ktorá nebola pevne stanovená. Ich približnú hodnotu museli poznať, ale tá sa líšila v rôznych obdobiach v závislosti od politickej situácie s ríšou. Negatívne politické vzťahy mohli obmedziť prílev mincí, čím by ovplyvnili hodnotu rímskych razieb. Preto sa rímske mince mohli používať ako obeživo medzi Kvádmi len v období stabilného a pravidelného prílevu mincí do barbarika. Takúto stabilitu je možné sledovať v období konštantínovej dynastie a za vlády cisára Valentiniana I. a Valensa. V období po vláde cisára Valensa možno predpokladať

kolaps monetárnej výmeny tovarov a podiel mladších mincí na oboch stranách limitu je už zanedbateľný v porovnaní s predchádzajúcim obdobím (graf 2).

1.10.3 Cibulkovité spony

Väčšina známych nálezov cibulkovitých spôn pochádza z provinčného prostredia predovšetkým z Galie, Panónie a len zriedkavo sa vyskytujú v barbariku.¹⁶⁰ Cibulkovité spony si všimol už O. Almgren, ktorý ich typologicky zaradil do VI. skupiny pod názvom spony s podviazanou nôžkou (typ 190).¹⁶¹ Základnú typológiu vytvoril E. Keller,¹⁶² a jeho systém modifikoval P. Pröttel.¹⁶³ V staršej literatúre sa tento typ spôn nazýval „ramienkové spony s hruškovitými gombíkmi“. Dnes sa už ustáľilo pomenovanie, ktoré sa viac blíži k nemeckému *Zwiebelknopffibeln*, pretože cibulkovitý tvar gombíkov je charakteristický pre najpočetnejšiu skupinu spôn typu Pröttel 3/4.¹⁶⁴

Zo súčasného stavu bádania je možné predpokladať, že sa prvé cibulkovité spony objavujú najneskôr v poslednej tretine 3. stor. po Kr. a pretrvávajú až do polovice 5. stor. po Kr. Patria k najpočetnejším typom spôn v mladšej dobe rímskej v rímsko-provinciálnom (limitnom) priestore. Ich výskyt v stredodunajskom barbariku možno ohraničiť v Eggersovej chronológii od záveru stupňa C2 (250/260–300/320) až do neskorkej doby rímskej C3 (300/320–380/400). Mladší typ cibulkovitej spony Pröttel 5, ktorý je charakteristický pre neskorú fázu C3 a D1, sa v stredodunajskom barbariku už nevyskytuje.¹⁶⁵ Prvé prototypy týchto spôn je možné sledovať už krátko pred vládou cisára Diocletiana, ale bol to zrejme tento panovník, ktorý zaviedol už existujúce formy spôn ako symbol rímskeho úradu. Cibulkovité spony boli ceremoniálnym doplnkom odevu, ktorý dokladoval sociálny status a symbolizoval službu rímskemu štátu.¹⁶⁶ Sú typické pre odevy civilných úradníkov, ako aj súčasťou rímskej vojenskej uniformy v neskorjej

¹⁵⁷ Bursche 1996, 156.

¹⁵⁸ Bursche 1996, 160.

¹⁵⁹ Amm. Marc. XVII.12.21.

¹⁶⁰ Tybulewicz 2014, 443.

¹⁶¹ Almgren 1923, 71-89.

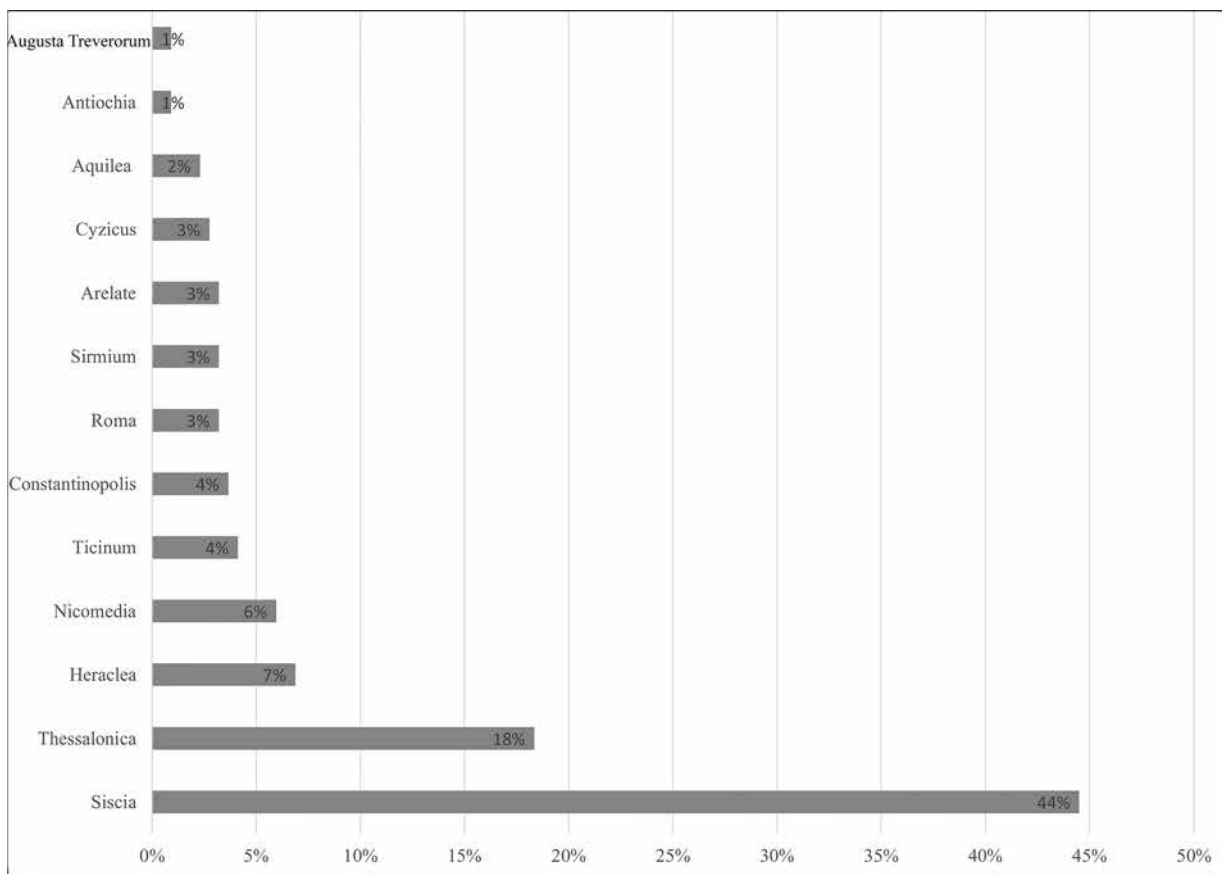
¹⁶² Keller 1971, 33.

¹⁶³ Pröttel 1991, 349.

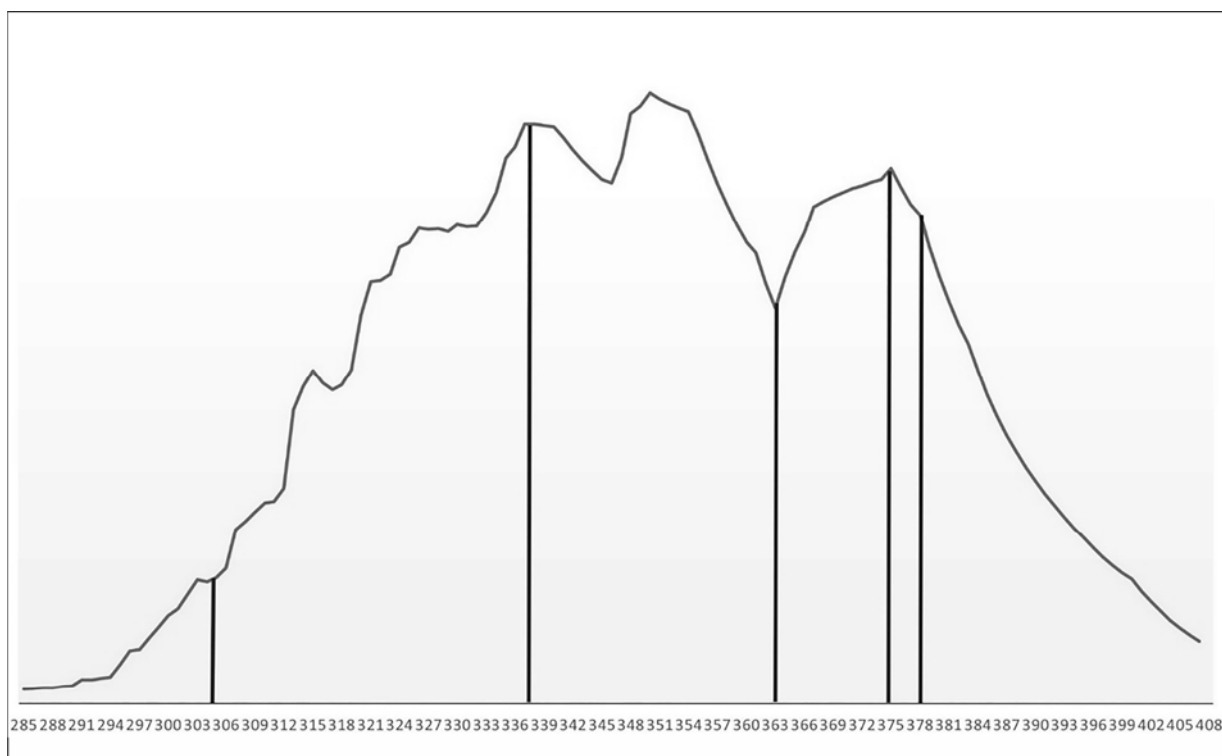
¹⁶⁴ Lamiová-Schmiedlová 1961, 23.

¹⁶⁵ Quast 2015, 308.

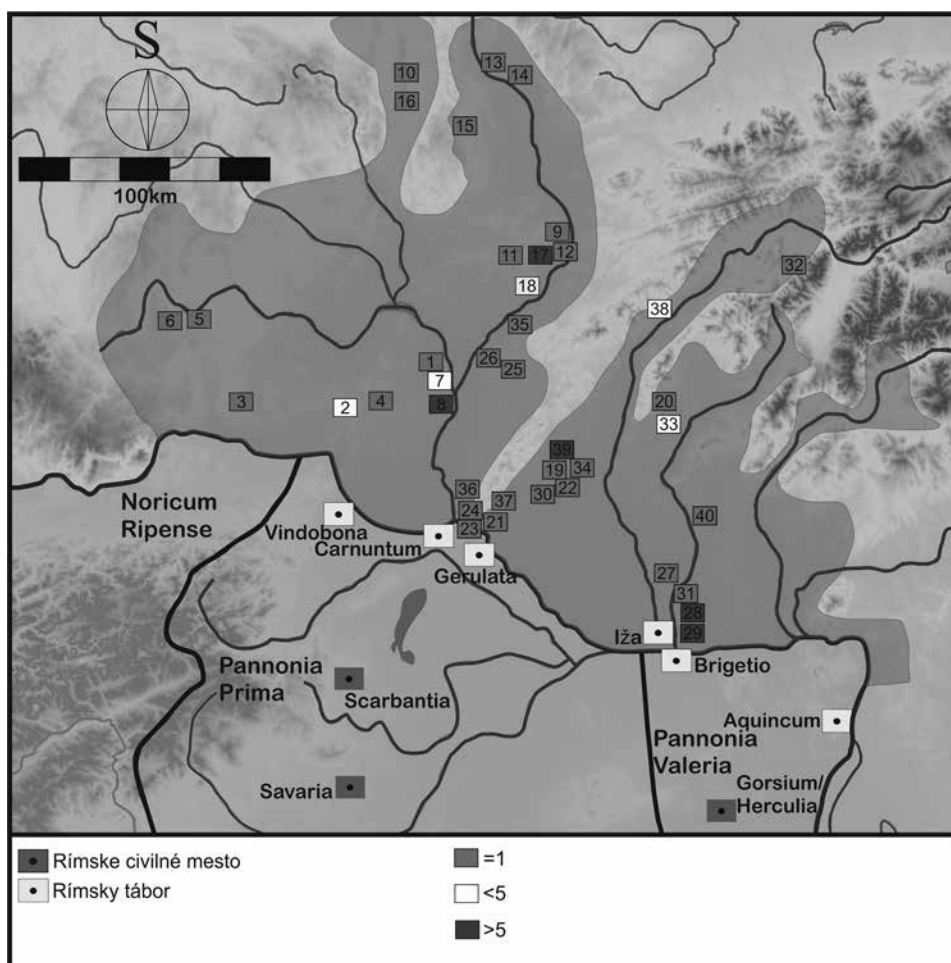
¹⁶⁶ Tybulewicz 2014, 443.

Graf 1: Zastúpenie mincovní v depotoch v stredodunajskom barbariku zo 4. a 5. storočia po Kr.

Graf 2: Chronologický graf všetkých neskorantických depotov v stredodunajskom barbariku (prepočítaný na rok).

Mapa 3: Výskyt cibul'kovitých spôn v priestore stredného Podunajska v 4. stor. po Kr. 1 Bernhardsthal (1x); 2 Buschberg-Steinmandl (2x); 3 Maissau (1x); 4 Mistelbach (1x); 5 Primmersdorf bei Drosendorf (1x); 6 Raabs an der Thaya (1x); 7 Rabensburg (2x); 8 Ringelsdorf-Niederabsdorf (6x); 9 Bílovice (1x); 10 Jevíčko (1x); 11 Medlovice (1x); 12 Místřice (1x); 13 Náklo (1x); 14 Olomouc-Řepčín (1x); 15 Plumlov (1x); 16 Šebetov (1x); 17 Uherské Hradiště (6x); 18 Veselí nad Moravou (2x); 19 Biely Kostol (1x); 20 Bojná (1x); 21 Bratislava-Trnávka (1x); 22 Cífer-Pác (1x); 23 Bratislava-Devín (1x); 24 Devínska Kobyla (1x); 25 Dojč (1x); 26 Gbely (1x); 27 Gúg, (1x); 28 Hurbanovo (7x); 29 Chotín (18x); 30 Igram (1x); 31 Imeľ (1x); 32 Kláštor pod Znievom (1x?); 33 Ludanice (4x?); 34 Modranka (1); 35 Skalica (1x); 36 Stupava (1x); 37 Svätý Jur (1x); 38 Trenčín (2x?); 39 Zvončín (7x); 40 Žitavce (1x?).

dobe rímskej. Cibul'kovité spony boli súčasťou vojenskej uniformy aj germánskych foederátov a jasne symbolizovali ich službu rímskemu štátu. Sú svedectvom, že sa našlo množstvo individuálnych dobrovoľníkov (*luntarii barbari militares*), ktorí sa rozhodli slúžiť v rímskej armáde, uvádza Ammianus Marcellinus.¹⁶⁷ Zrejme po absolvovaní vojenskej služby a návrate do barbarika cibul'kovité spony stratili svoj symbolický význam a ďalej slúžili už len ako obyčajné spínadlo so šarnierovou konštrukciou. Vzťah k týmto sponám v barbariku sa menil v závislosti od kultúry, v ktorej sa ocitli. V priestore sarmatskej ekumény sa objavujú

v mužských aj ženských hrobch. V susednej kvádskej oblasti sa v hrobch nikdy nevykytovali a vždy sa objavujú len ako náhodné nálezy, často bez archeologického kontextu v blízkosti sídlisk a riečnych tokov. Väčšinou ide o ojedinelé nálezy a preto je náročné interpretovať ich význam a funkciu.¹⁶⁸

V barbariku sa cibul'kovité spony objavujú pomerne zriedkavo. O tomto fenoméne sa ako prvý vyjadril R. Koch.¹⁶⁹ Tento typ spôn takmer úplne absentuje v priestore medzi riekami Rýn a Labe (vyskytujú sa len v kontexte rímskych vojenských posádok). Tieto

¹⁶⁷ Amm. Marc. XX. 4.4.

¹⁶⁸ Hrabkovský 2017, 51.

¹⁶⁹ Koch 1985, 492.

úvahy doplnil D. Quast, ktorý poznamenal, že na germánskej strane stredného a dolného Dunaja sa cibuľkovité spony vyskytujú podstatne častejšie.¹⁷⁰

Z priestoru kvádskej a markomanskej ekumény na území dnešného Dolného Rakúska, Moravy a juhozápadného Slovenska je v súčasnosti známych až 86 celých alebo fragmentárne zachovalých cibuľkovitých spôn (mapa 3). Najväčší výskyt cibuľkovitých spôn je možné sledovať v priestore juhozápadného Slovenska (55), ďalej na Morave (16) a v Dolnom Rakúsku (15). Z oblasti dolného Považia v Komárňanskom okrese pochádza najväčšie množstvo cibuľkovitých spôn v strednom Podunajsku. Koncentrujú sa predovšetkým na troch lokalitách (Chotín, Hurbanovo a Imeľ), dokopy ide o 26 cibuľkovitých spôn, ktoré sa zachovali vo väčšine prípadov len fragmentárne. Vysoký výskyt cibuľkovitých spôn úzko súvisí s prítomnosťou rímskeho vojenského tábora pri Iži a s dlhodobou prospekciou germánskych osád v tejto oblasti. Vysoká koncentrácia spôn sa prejavuje aj v oblasti Pomoravia.¹⁷¹

Najčastejšie sa vyskytujúcim typom cibuľkovitej spony v stredodunajskom barbariku je Pröttelov typ 3/4. Podobne je tomu aj v rímsko-provinciálnom prostredí. Cibuľkovité spony sa v priestore stredného Podunajska vyskytujú pomerne často v porovnaní s ostatnými oblasťami Germánie. To zrejme svedčí o úzkych vzťahoch medzi Kvádmi a Rímskou ríšou. V prípade, že ich do barbarika priniesli vracajúci sa Germáni, ktorí slúžili v rímskej armáde, je rozptylom týchto spôn možné sledovať dosah rímskeho vplyvu a priestor odkiaľ regrutovali Rimania Germánov do armády.

¹⁷⁰ Quast 2015, 310.

¹⁷¹ Hrabkovský 2017, 47.

2. RÍMSKA STAVEBNÁ AKTIVITA NA GERMÁNSKEJ STRANE STREDNÉHO PODUNAJSKA V 4. STOR. PO KR.

2.1 Úvod do problematiky rímskych stavieb na území stredodunajských Germánov

Markomansko-kvádska ekuména sa v dobe rímskej dostala pod bezprostredný politický, hospodársky a kultúrny vplyv Rímskej ríše. Zvláštny záujem Rimanov o tento priestor potvrdzuje aj pomerne hustá koncentrácia stavieb, ktoré boli vybudované podľa zásad rímskeho architektonického inžinierstva (mapa 4).

V nedávnej minulosti bádanie označovalo tieto objekty ako „rímske stanice“ a pri ich interpretácii sa preceňoval vojenský charakter stavieb.¹⁷² Vojenskú funkciu možno vierohodne potvrdiť v prípade moravského Mušova, ktorý novšie výskumy posúvajú do postavenia centrálnej rímskej vojenskej základne z obdobia markomanských vojen.¹⁷³

Prehľad stavebného vývoja rímskeho objektu v Stupave publikoval V. Turčan.¹⁷⁴ Najstaršiu stavebnú fázu možno datovať do druhej polovice 2. storočia a nemožno celkom vylúčiť aj jej vojenskú funkciu. Po markomanských vojnách alebo až v severovskom období vznikol v Stupave zložitý a viackrát prestavovaný architektonický komplex pozostávajúci z viacerých budov. Funkcia sa neskôr pravdepodobne zmenila na civilnú rezidenciu. Stavba bola svojimi majiteľmi opustená na prelome 3. a 4. storočia.¹⁷⁵

Zvyšky rímskej architektúry v Bratislave-Dúbravke predstavovali civilné sídlo kvádskeho kniežata z 3. storočia. Boli tu objavené dve stavby. Jedna bola vybudovaná s kamenným základom a s pôdorysom rímskeho kúpeľa, druhá bola drevená so stĺpovou konštrukciou.¹⁷⁶

V druhej polovici 4. stor. po Kr. sa v priestore stredného Podunajska objavuje v pomerne krátkom čase, niekoľko germánskych panských dvorcov s hospodárskou, reprezen-

tačnou a rezidenčnou funkciou. Svojou komplexnosťou sa značne odlišujú od predchádzajúcich nálezísk. Takéto sídla prorímsky orientovanej germánskej nobility stáli v Cíferi-Páci pri Trnave,¹⁷⁷ v Milanovciach/Veľkom Kýre pri rieke Nitra,¹⁷⁸ v dolnorakúskom Oberleiserbergu,¹⁷⁹ Stillfriede,¹⁸⁰ Niederleise¹⁸¹ a v nedávno objavenom dvorci v Bratislave-Podunajských Biskupiciach.¹⁸² Zvýšenú stavebnú aktivitu v 4. stor. po Kr. možno sledovať aj na bratislavskom Devíne.¹⁸³ Archeologická situácia na lokalite je ale pomerne zložitá a funkcia rímskych stavieb sa pravdepodobne menila v závislosti od dobovej vojensko-politickej situácie.¹⁸⁴

2.2 Rímske stavieby v barbariku v kontexte správ antických autorov

Je to práve práca Ammiana Marcellina, ktorá sa zmieňuje o existencii rímskych stavieb v barbariku, ktoré autor pravdepodobne sám videl. Ammianus sa osobne zúčastnil výpravy proti Alamanom a Sasánovcom a jeho opis krajiny možno považovať za autentický.

Vo svojej XVII. knihe Ammianus prvýkrát spomína, ako v r. 357 po Kr. za vlády cisára Juliana porazili rímske vojská Alamanov. Rimania prekročili Rýn v oblasti Mainzu (Mogontiacum) a nečakane napadli Germánov. Po ich porážke postupovali germánskym územím bez prekážky. Nič nešetřili, drancovali statky a pálili všetky obydlia, aj tie ktoré boli starostlivo vybudované podľa rímskeho spôsobu (*domitilia cuncta ritu romano constructa*).¹⁸⁵

Druhýkrát Ammianus spomína rímske civilné stavby za hranicami Rímskej ríše

¹⁷⁷ Varsik / Kolník 2014, 277.

¹⁷⁸ Kolník 1959, 42.

¹⁷⁹ Stuppner 2008, 436.

¹⁸⁰ Lang 2011.

¹⁸¹ Genser 1986.

¹⁸² Hrnčiarik / Horňák 2018, 130.

¹⁸³ Plachá / Pieta 1986, 339.

¹⁸⁴ Plachá / Pieta 1986, 339.

¹⁸⁵ Amm. Marc. XVII. 1.7.

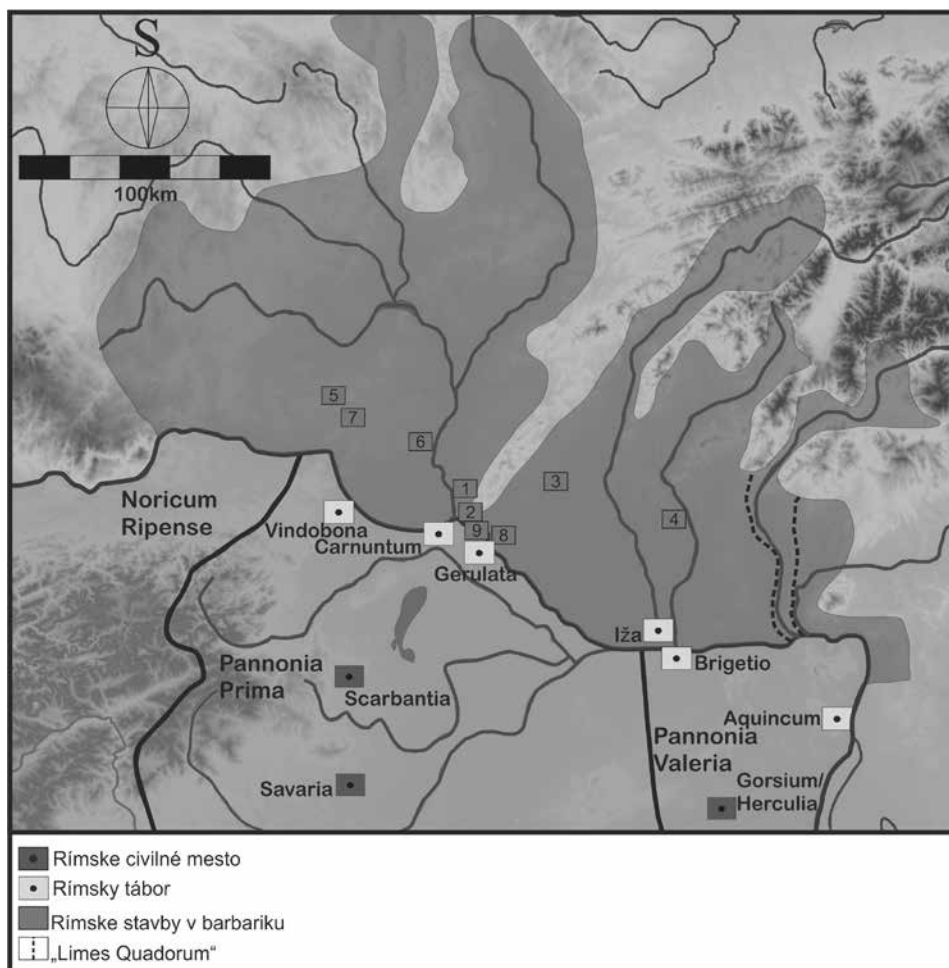
¹⁷² Kolník 1986, 425-431.

¹⁷³ Komoróczy / Vlach 2011, 396-400.

¹⁷⁴ Turčan 2012, 419-427.

¹⁷⁵ Turčan 2012, 424.

¹⁷⁶ Kolník 1986, 420-425; Elschek 2017.

Mapa 4: Výskyt rímskych stavieb na germánskej strane stredného Podunajska. 1 Stupava; 2 Bratislava-Dúbravka 3 Cífer-Pác; 4 Milanovce/Veľký Kýr; 5 Oberleiserberg 6 Stillfried 7 Niederleis; 8 Bratislava-Podunajské Biskupice 9 Bratislava-Devín.

v XXIV. knihe. Tu opisuje priebeh Julianovho ťaženia proti Sasánovcom v r. 363 po Kr. V blízkosti mesta Ktésifón mali Rimania naraziť na kráľovský palác, ktorý bol vybudovaný rímskym spôsobom (*regia romano more aedificata*) a preto bolo rozhodnuté, že nebude zničený.¹⁸⁶

Ďalší typ stavieb, ktoré opisuje Ammianus, sú už spomínané neoprávnené rímske tábory. V porýnskej oblasti na území Alamanov sa spomína výstavba tábora (*munimentum*) na hore Pirus (*trans Rhenum in monte Piri*).¹⁸⁷ V prípade stredného Podunajska sa spomínajú *praesidiaria castra*¹⁸⁸ a taktiež *munimentum*, ktoré boli vybudované priamo na kvádskom území.¹⁸⁹ Tento druh stavebnej aktivity rozširoval sfé-

ru vplyvu Rímskej ríše a prirodzene viedol k ozbrojenému konfliktu.

Azda najstaršiu zmienku o poskytovaní rímskych inžinierskych služieb prináša Cassius Dio. Opisuje ako v dôsledku porážky XXI. légie Markomanmi a Kvádmi, bol cisár Domitianus prinútený požiadať Dákov v r. 89 po Kr. o mier. Dácky kráľ Decebalus prisľúbil odovzdať všetkých rímskych zajatcov a akceptovať úlohu klientskeho postavenia. Na oplátku Domitianus ho uznal ako legitímneho kráľa Dákov, sľúbil mu ročný tribút a poskytol mu rímskych remeselníkov.¹⁹⁰

Spomínané *domicilia*, stavby postavené na rímsky spôsob, predstavovali typ obydlí, ktoré doboví autori poňmali ako niečo cudzie v barbarskom prostredí. Pre svébske sídliská na juhozápadnom Slovensku, južnej

¹⁸⁶ Amm. Marc. XXIV, 5.1.

¹⁸⁷ Amm. Marc. XXVIII, 2.5.

¹⁸⁸ Amm. Marc. XXVIII, 2.5.

¹⁸⁹ Dittrich 1984, 88.

¹⁹⁰ Dio LXVII, 7.2-4.

Morave a v Dolnom Rakúsku boli charakteristické zemnice.¹⁹¹ Tieto objekty predstavujú stavby zahĺbené do zeme. Ich dlážka sa preto nachádza pod úrovňou súdobého terénu. Najbežnejší typ predstavuje zemnica so šestkolo-ovou konštrukciou, kde stĺpy sú usporiadané do schémy šesťuholníka (obr. 1B). Chaty tohto typu sú charakteristické stavby germánskych sídlisk v celej svébskej sídliskovej oblasti nad stredným Dunajom. Izolovaný ostrov predstavuje ich výskyt v prostredí tzv. neckarských Svébov, pri ústí Neckaru na strednom Rýne v dnešnom Nemecku. Najstaršie príklady šestkolo-ových zemníc na juhozápadnom Slovensku poznáme už z 1. storočia.¹⁹²

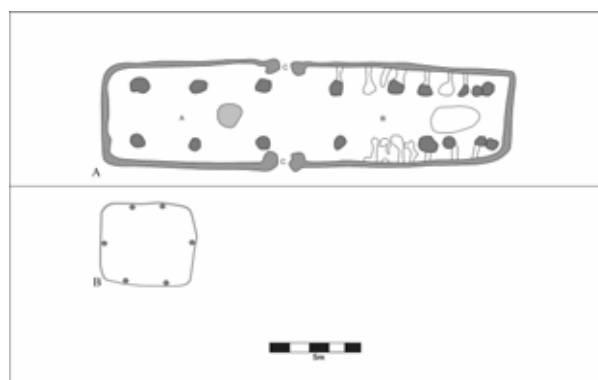
Kvádskym sídliskám v oblasti nad stredným Dunajom chýba charakteristická štruktúra západogermánskych osád v dnešnom Nemecku, alebo v južnej Škandinávii, kde obytný dom predstavuje nadzemnú stĺpovú stavbu, najčastejšie s trojlodovou konštrukciou a s integrovanou stajňou (nem. Wohnstallhaus, obr. 1A).¹⁹³

2.3 Milanovce/Veľký Kýr (opis a zhodnotenie)

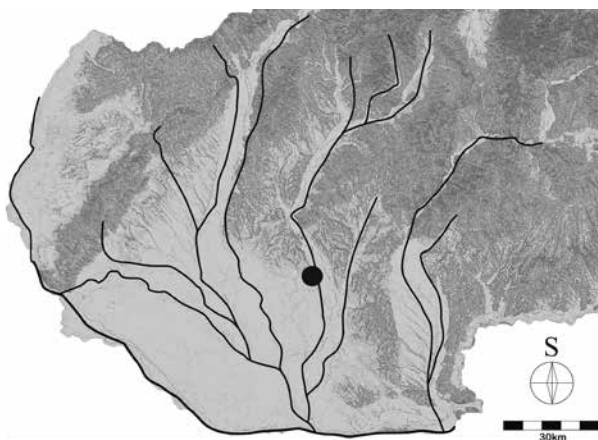
2.3.1 Nálezisko a jeho geomorfologická charakteristika

Obec Milanovce/Veľký Kýr¹⁹⁴ (okr. Nové Zámky) leží na pravom západnom brehu rieky Nitra, asi 50 km severne od rímskeho *limitu* na Dunaji (mapa 5). Lokalita sa nachádza v južnej časti intravilánu obce, tesne na pravej strane cesty v smere Nitra-Komárno (mapa 6). Nálezisko sa v súčasnosti nachádza na Novozámockej ulici (v čase realizácie výskumu sa ulica nazývala Hradská).

Na najvyššom mieste terénnej vlny, dnes z časti zastavanej rodinnými domami, boli zistené zvyšky rímskeho stavebného materiálu. Výskum sa uskutočnil na parcelách č. 3749/28-23 (mapa 7). Napriek tomu, že v súčasnosti došlo k zmene parcelných čísel je možné presne lokalizovať polohu stavby. Samotné zákla-

Obr. 1: A: Trojlodová obytná stavba s integrovanou stajňou (Wohnstallhaus). V dlhších stenách sú dva protiahlé vchody, vľavo od nich sa nachádza obytný trakt s ohniskom, vpravo stajňa s oddielmi pre dobytok (zdroj: prekreslené podľa Hvass 1982). B: Pödorys šesťstĺpovej zemnice z Veľkého Medera (zdroj: prekreslené podľa Varsik 2011, 12).

Mapa 5: Poloha obce Veľký Kýr.

dy rímskej budovy sú zastavané. Na pozemok s parcelným číslom 3749/21 sa vzťahuje „farcha“, lokalita je zapísaná do zoznamu kultúrnych pamiatok ako archeologická ruina. Nad samotnou deštrukciou sa nachádza len moderná kamenná dlažba, resp. vrstva asfaltu. Plocha náleziska bola dlhodobo poľnohospodársky obrábaná a neskôr (v čase po realizácii výskumu) sa využívala ako ovocný sad. Táto informácia je osobitne zaujímavá, pretože v priebehu výkopov nedošlo ku kompletnému vybratiu výplne deštrukcie múrov kvôli tomu, aby bolo možné v budúcnosti lokalizovať nálezisko a priebeh „múrov“. Zastavaná je len mladšia ohrada kniežacieho dvorca.

¹⁹¹ Varsik 2011, 6.

¹⁹² Varsik 2011, 9.

¹⁹³ Varsik 2011, 10.

¹⁹⁴ V súčasnosti už len Veľký Kýr. V roku 1948 dostala obec nový názov, Milanovce. Po nežnej revolúcii v roku 1989 sa o obec prinavrátila k pôvodnému názvu.

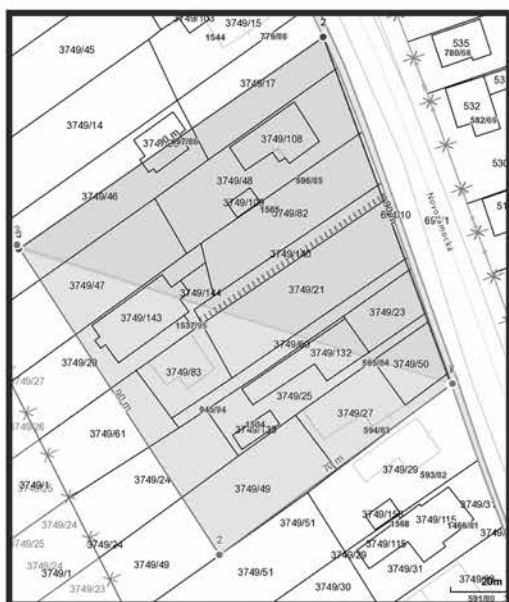
6a

6b

Mapa 6a: Južná časť obce Veľký Kýr a meander rieky Stará Nitra. Satelitný snímok (2006). (zdroj: <https://www.google.sk/intl/sk/earth/>).

Mapa 6b: Južná časť obce Veľký Kýr a meander rieky Stará Nitra. Tretie vojenské mapovanie (1938). (zdroj: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/kataster?bm=zbgis#>).

7a

7b

7c

Mapa 7a: Vyznačená skúmaná plocha náleziska so súčasnou parceláciou obce Veľký Kýr. (zdroj: <https://zbgis.sk-geodesy.sk/mkzbgis/sk/kataster?bm=zbgis#>).

Mapa 7b: Vyznačená skúmaná plocha náleziska so súčasnou parceláciou obce Veľký Kýr. (zdroj: <https://zbgis.sk-geodesy.sk/mkzbgis/sk/kataster?bm=zbgis#>).

Mapa 7c: Vyznačená skúmaná plocha náleziska s parceláciou obce Veľký Kýr v čase realizácie archeologického výskumu. (zdroj: nálezová správa).

V udanom mieste sa koryto starej Nitry výraznejšie blížilo k hrebeňovitému návršiu Nitrianskej pahorkatiny tiahnucemu sa v severo-južnom smere. Nálezisko tvorí sprásová náveš s pomerne silnou 30–40cm vrstvou humusovej ornice.¹⁹⁵ Lokalita sa nachádza na pozdĺžnej terénnej vlne medzi tokom rieky Nitra a východným chrbtom Nitrianskej sprásovej pahorkatiny, ktorá smeruje od Komjatíc na sever až po Nitru.

Samotné nálezisko sa nenachádza na najvyššom mieste okolitého terénu, ale iba na najvyššom mieste aluviálnej nivy (131,1m n. m.). Vzhľadom k tomu, že terén na západe, juhu a na severe klesá, možno predpokladať, že v dávnejšej minulosti tu mohlo pretekať rameno rieky Nitry. Samotná murovaná stavba v Milanovciach/Veľkom Kýre nebola postavená na vyvýšenom svahu, ktorý sa nachádzal západne od lokality, ale priamo pod ním (mapa 8). Pri voľbe miesta nebol braný zreteľ na maximálnu prehľadnosť prostredia. Lokalizácia má ale terénne výhody. Konfigurácia okolitého terénu ešte dnes ukazuje, že nálezisko bolo v minulosti akýmsi ostrovom. O tom možno svedčí aj to, že okolie polohy náleziska sa v minulosti nazývalo „szigetelja“, čo v preklade z maďarčiny znamená niečo ako spodok ostrova alebo dolný ostrov. Výnimočnosť polohy obce Veľký Kýr potvrdzujú aj početné nálezy staršej fázy kultúry s lineárnou keramikou,¹⁹⁶ mladšej železovskej skupiny,¹⁹⁷ z laténskeho obdobia¹⁹⁸ a belobrdské pohrebisko.¹⁹⁹

2.3.2 Objavenie lokality a postup odkryvu

V roku 1956 skúmal zamestnanec AÚ SAV Július Rajček v Milanovciach/Veľkom Kýre laténske pohrebisko. Z ústnych správ miestnych občanov sa dozvedel, že sa na pravej strane cesty smerom do Komjatíc nachádzali zvyšky múrov nejakej „starej stavby“ a že aj v tom čase bolo možné nájsť kamene a tehly v tejto lokalite. J. Rajček ju vyhľadal a urobil povrchovú prospekciu. Na základe nálezov zlomkov tehál a kameňov, ktoré niesli stopy spájania vápennou maltou sa domnieval,

¹⁹⁵ Kolník 1957, 1.

¹⁹⁶ Kolník 1957, 3.

¹⁹⁷ Kolník 1957, 3.

¹⁹⁸ Benadik 1962, 387.

¹⁹⁹ Kolník 1957, 2.

že tu ide o stavebné zvyšky z doby rímskej. Nálezy priniesol do Archeologického ústavu SAV na posúdenie riaditeľovi A. Točíkovi. Ten prejavil o lokalitu záujem a po prehliadke predmetov označil nálezy za zlomky tehál z doby rímskej. Následne sa rozhodol zvolať na nálezisko komisiu odborných pracovníkov AÚ SAV. Členovia komisie sa zhodli v názore, že tu stál rímsky kastel a rozhodlo sa, že ešte v tom roku bude nálezisko systematicky preskúvané. Komisia navrhla a schválila, že vedúcim výskumu bude odborný pracovník AÚ SAV Titus Kolník. Na komisii bolo taktiež rozhodnuté, že sa objekt odkryje plošne, štvorcovou metódou o rozmere sektorov 5x5m a pri znižovaní sa bude postupovať súčasne v rovnakej hĺbke vo všetkých sektoroch po 20cm vrstvách. Výskum sa na lokalite vykonával v priebehu dvoch archeologických sezón v r. 1956 a 1957. Po odkrytí 15–25cm hrubej ornicevej vrstvy, obsahujúcej drobné zvyšky rímskeho stavebného materiálu, bola zistená viac-menej súvislá 10–20cm hrubá vrstva, vytvorená väčšími zlomkami stavebného materiálu. Autorom výskumu sa zdalo, že ide o umelú úroveň urobenú za účelom vydláždenia hlinitého podkladu. Ukázalo sa však, že ide o deštrukčnú vrstvu, ktorá vznikla neskôršie pri exploatovaní stavebného materiálu zo základov stavby a na niektorých miestach boli objavené aj zvyšky *pavimenta*. Po odstránení deštrukčnej vrstvy sa jasne ukázali obrysy murovanej stavby. Následne sa zistili negatívne základy obdĺžnikovej stavby s rozmermi 21x30m. Tieto negatívne základy vznikli tým, že v neskoršom období boli pôvodné múry za účelom získania stavebného materiálu vyexploatované a následne boli znovu zahádzané.²⁰⁰

2.3.4 Hlavná stavba

Hlavná stavba (obr. 2; plán 1; plán 2) bola orientovaná svojou dlhšou stranou zhruba v smere S-J, s malou odchýlkou na západ. Rozmery zachytenej deštrukcie boli 29,80x20,50m. V prepočte na antický metrický systém²⁰¹ mala stavba rozmery 100x70 rímskych stôp. Dokopy celá stavba zaberala priestor o rozlohe 610m².

²⁰⁰ Kolník 1957, 5.

²⁰¹ Dĺžka jednej rímskej stopy je 29,6cm.

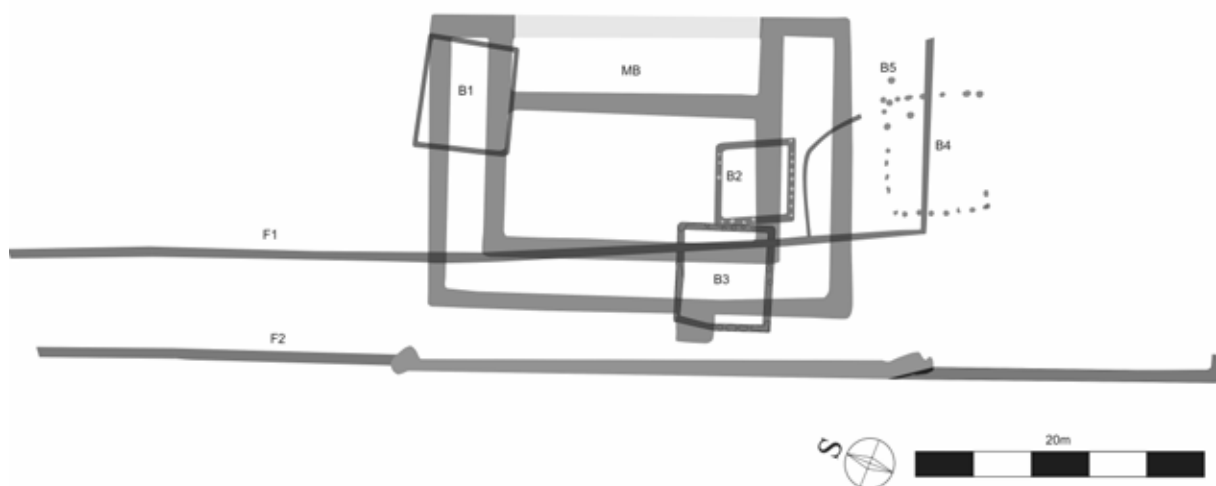

Map 8a

Mapa 8a: Poloha hlavnej stavby kniežacieho dvorca v Milanovciach/Veľký Kýre. Prvé vojenské mapovanie (1763-1787). Stavba a mapa nie sú v jednej mierke (zdroj: <https://maps.hungaricana.hu/en>).

Mapa 8b: Vyznačená skúmaná plocha náleziska v obci Veľký Kýr. Lidarové snímkovanie (zdroj: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/kataster?bm=zbgis#>).

Obr. 2: Milanovce/Veľký Kýr. **MB:** Hlavná stavba; **B1:** Stavba 1; **B2:** Stavba 2; **B3:** Stavba 3; **B4:** Stavba 4; **B5:** Stavba 5; **F1:** Staršia ohrada kniežacieho dvorca 1; **F2:** Mladšia ohrada kniežacieho dvorca (zdroj: prekreslené podľa nálezovej správy).

Objekt pozostával z centrálnej obdĺžnikovej časti C, ktorej vnútorné rozmery boli 17,5x9 m (60x30 stôp). Využitelný vnútorný priestor centrálnej miestnosti mal rozlohu 157,5 m². Táto miestnosť bola obohnaná obvodovým múrom, ktorý poskytoval ďalšiu zastrešenú plochu v podobe koridorov (obr. 3a). Na základe vnútorných rozmerov možno túto časť objektu rozdeliť na tri miestnosti. Koridor 1 sa nachádzal na severnej a západnej strane stavby. Mal tvar písmena L a šírka jeho vnútorných priestorov bola len 2,4 m (8 stôp). Dĺžka koridoru na severnej strane bola 17,8 m (60 stôp) a na západnej strane až 27 m (91 stôp). Koridor 2 sa nachádzal na južnej strane stavby. Jeho dĺžka bola 17,8 m (60 stôp) a šírka 3,6 m (12 stôp). Východná časť objektu s označením P, ktorú je možné interpretovať ako predsieň, mala dĺžku 17,8 m (60 stôp) a šírku 4 m (13,5 stôp). Za zmienku stojí vopred plánovaná symetria objektu. Dĺžka centrálnej časti stavby je zhodná s dĺžkou predsieni na východnej strane a s obvodovým koridorom na severnej a južnej strane. Všetky časti sú dlhé 17,8 m (60 stôp). Zrejme ani šírka koridoru 1 v severnej časti, koridoru 2 v južnej časti a dĺžka predsieni nie je náhodná. Šírka využiteľného priestoru K1 je 2,4 m (8 stôp) K2 je 3,6 m (12 stôp) a dĺžka predsieni je 17,8 m (60 stôp). Dokopy ide presne o 23,8 m, teda 80 rímskych stôp.

Titus Kolník predpokladal členenie koridorov v základoch na východnej strane na men-

šie priestory.²⁰² Priečky, oddeľujúce jednotlivé miestnosti mali byť zhotovené z dreva, čomu nasvedčujú početné nálezy uhlíkov. Z výskumnej dokumentácie ale nie sú identifikovateľné. Analýza uhlíkov preukázala, že ide o dub (*Quercus sp.*) a borovicu lesnú (*pinus silvestris*).²⁰³

Zvyšky súvislej podlahy a pôvodná úroveň stavby bola zistená v hĺbke 40–50cm²⁰⁴ pod dnešným povrchom na štyroch miestach v koridore 1 a v predsieni (v sektoroch G5, G6, H5 a J8). Ide o veľmi tenké a pomerne nekvalitné *pavimentum*, pod ktorým sa nachádza prepálená vrstva (obr. 4a). Dlážka na povrchu predstavovala hladný poter (hrubý asi 0,5cm) z vápennej malty šedastej a tehlovočervenej farby. To bolo spôsobené početnou prímiesou drvenej tehly. V nižšej vrstve bol zreteľný väčší podiel riečneho štrku (obr. 4b). Zrejme nie je úplne náhoda, že v centrálnej časti zvyšky *pavimenta* neboli nájdené. Tie sa zrejme nachádzali vo vyššej úrovni oproti obvodovému koridoru (podobne ako v prípade hlavnej stavby na Oberleiserbergu) a tak sa zrejme podlaha stala obeťou poľnohospodárskej aktivity.

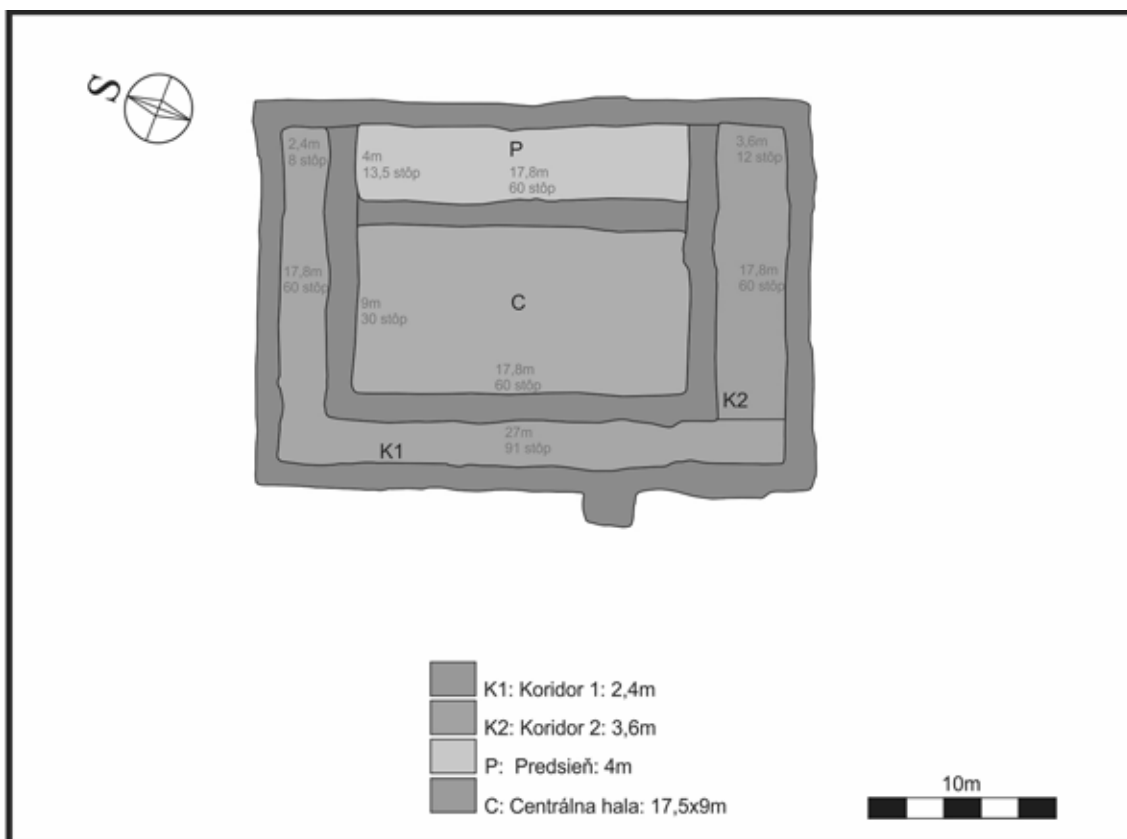
Pre interpretáciu vzhľadu a funkcie stavby je dôležité, že šírka a hĺbka základového žľabu nie je jednotná.²⁰⁵ Zároveň je nutné si uvedo-

²⁰² Kolník 1959, 29.

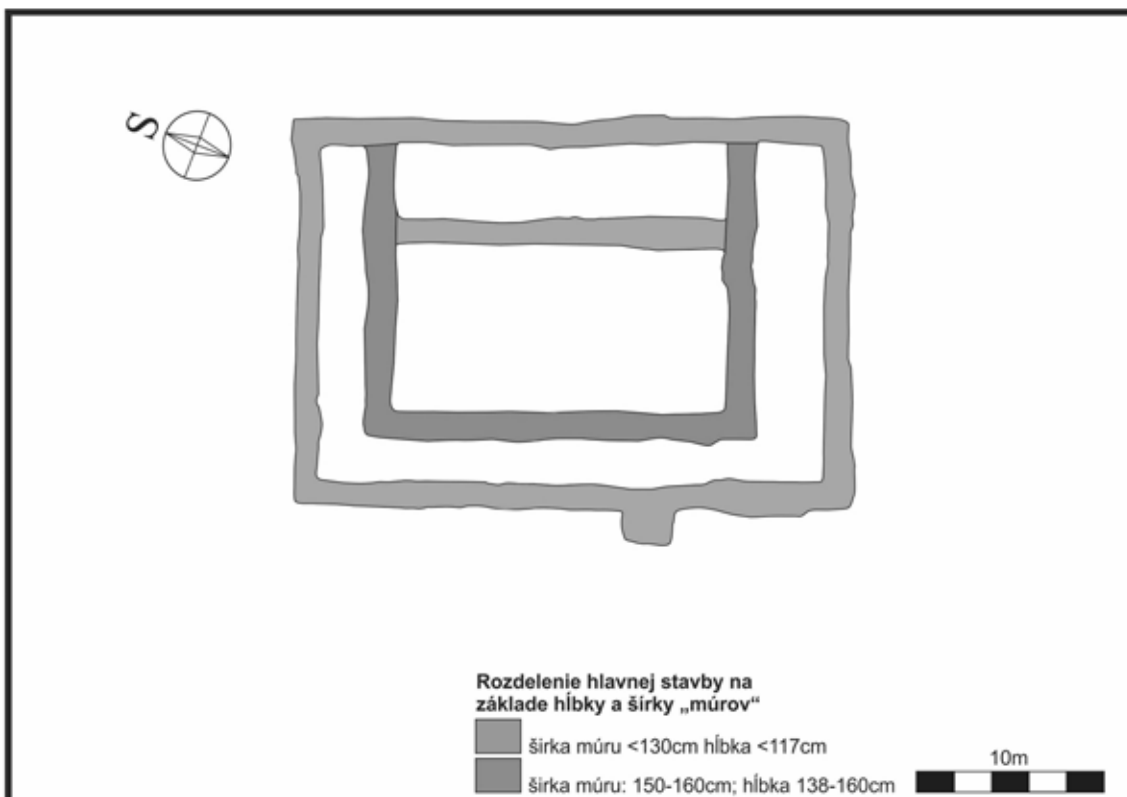
²⁰³ Kolník 1959, 31.

²⁰⁴ Všetky uvádzané hĺbky sú merané od úrovne pôvodného terénu.

²⁰⁵ Varsik 2018, 79.

3a

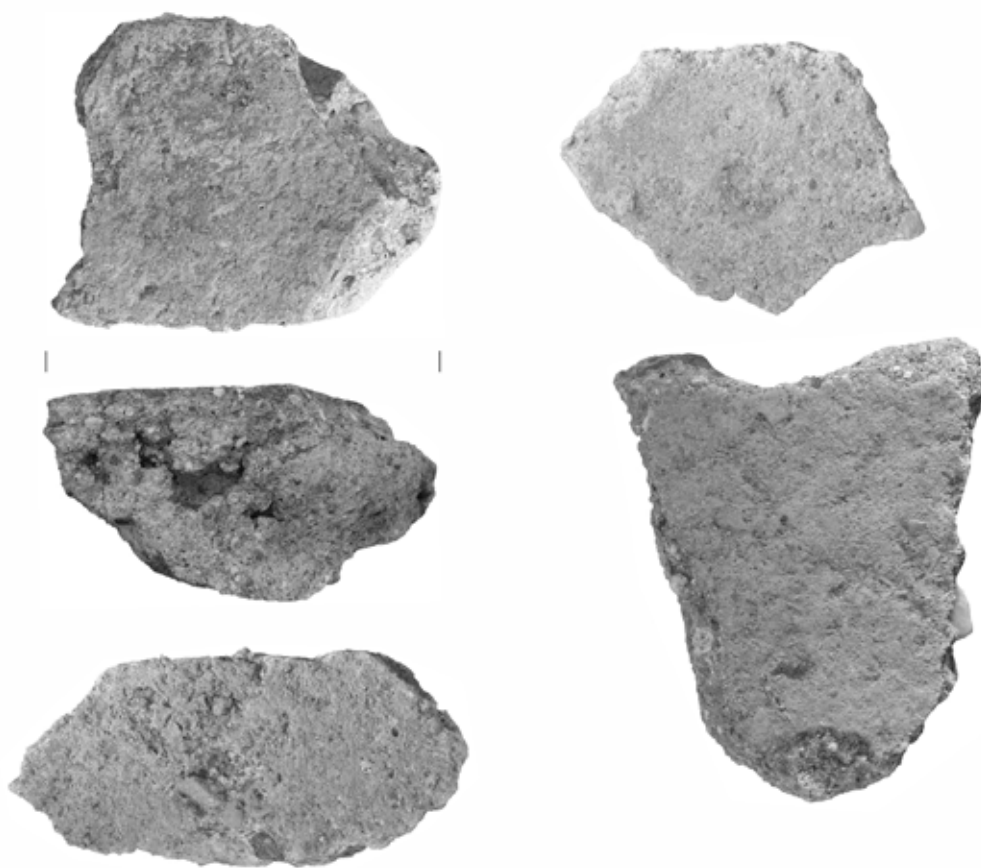

3b

Obr. 3: Milanovce/Veľký Kýr. Rozdelenie hlavnej stavby na základe vnútorných priestorov a šírky/hĺbky základov múrov (zdroj: prekreslené podľa nálezovej správy).

4a

4b

Obr. 4: Milanovce/Veľký Kýr. Zachované pavimentum objavené v sektore J8 in situ (zdroj: prekreslené podľa nálezovej správy).

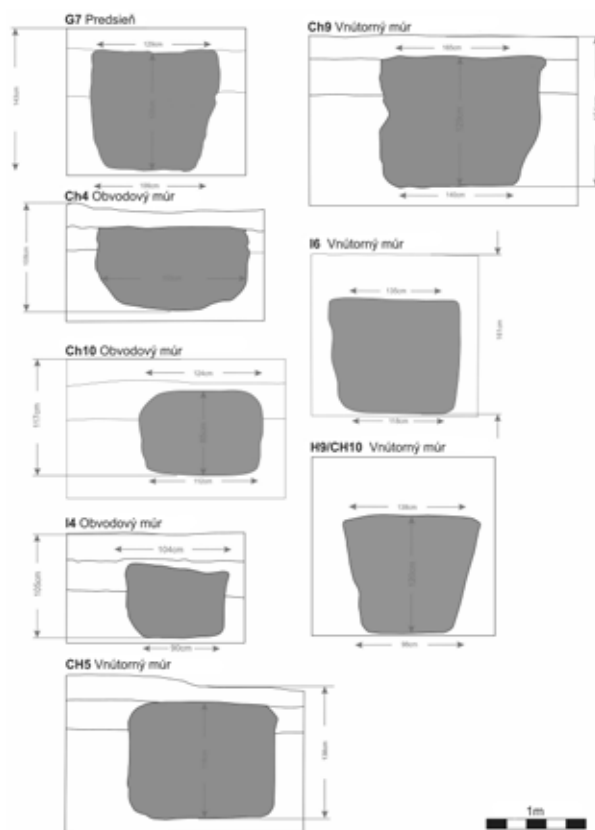
miť, že pri posudzovaní rozmerov základovej ryhy ide už len o deštrukciu samotných základov. Výplň deštrukcie pozostáva zo silnej vrstvy malty, početných zvyškov tehál (predovšetkým zlomky strešnej krytiny) a čierozeme, ktorá sa sem dostala po exploatacii. Pevný stavebný materiál ako lomový kameň s výnimkou sektoru I9 úplne absentuje.

Pri exploatacii stavebného materiálu nevyhnutne došlo k rozšíreniu základov. O tom svedčí nejednotnosť šírky deštrukcie v profile. V niektorých prípadoch v horných vrstvách je objekt širší ako v tých spodných (rozdiel je okolo 20cm) a profily stien sa zdajú byť konvexné. Pôvodný profil základov mal kolmé steny, horizontálne dno s mierne zaoblenými rohmi ako v prípade profilu v sektore I7 (obr. 5 a obr.6).

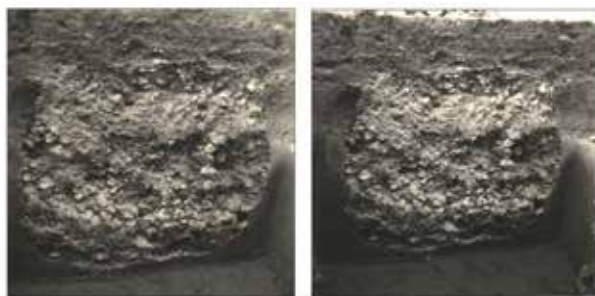
Rozmery základov v centrálnej časti stavby sú podstatne väčšie v porovnaní s obvodovým múrom. Hĺbka základov v centrálnej časti stavby na severnej, západnej a južnej strane sa pohybovala zhruba okolo 138–160cm. Šírka sa pohybovala okolo 140–160cm. A to vrátane časti múru, ktorý zasahuje do priestoru predsiene (obr. 3b). Centrálny múr teda nekončí východnou stenou ale pokračuje ďalej smerom na východ k obvodovému múru. To dokazuje profil južnej časti predsiene (v medzisektore H9/H10). Žiaľ, východná vnútorná stena stavby nie je plnohodnotne zdokumentovaná a jej hĺbka je neznáma. Jej šírka je ale len 120 cm a svojím charakterom viac pripomína obvodový múr.

Obvodový múr na severnej, západnej a južnej strane má v priemere hĺbku od 105–120cm a jeho šírka sa pohybuje zhruba od 104–120cm (v prípade sektoru CH4 dosahuje šírku až 153cm, k rozšíreniu zrejme došlo v čase exploatacie). Profil obvodového múru mal podobný charakter ako ten vnútorný (kolmé steny, horizontálne dno a oblé rohy). Znovu výnimku v tomto prípade predstavuje východná strana. Východný obvodový múr je hlbší oproti ostatným častiam. Tu dosahuje hĺbku až 143cm a šírku až 129cm (obr. 5).

Je možné, že centrálna, nosná časť stavby pokračovala na východnej strane práve týmto „obvodovým“ múrom. Vnútorný východný múr mal teda len vedľajšiu funkciu (oddeľoval predsienu od centrálnej časti). Problém tejto

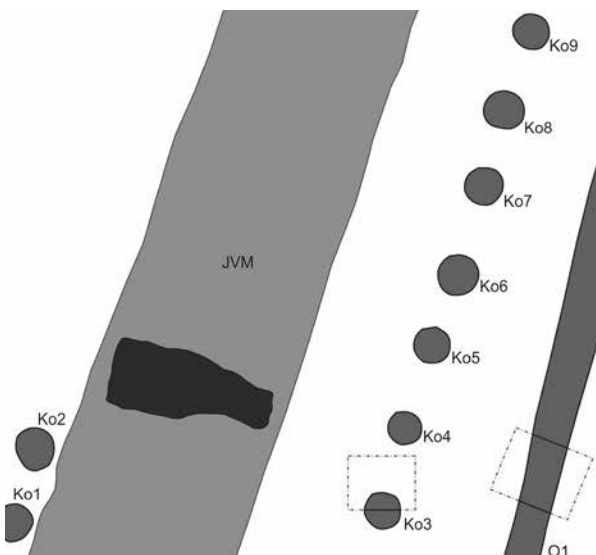

Obr. 5: Milanovce/Veľký Kýr. Prierez múrov hlavnej stavby (zdroj: prekreslené podľa nálezovej správy).

Obr. 6: Milanovce/Veľký Kýr. Fotodokumentácia prierezu deštrukcie vnútorného múru v sektore I7 (zdroj: nálezová správa).

hypotézy spočíva predovšetkým v nedostatku ďalších overiteľných a hodnoverných profilov v dokumentácii. Z celej dokumentácie je doložených len osem profilov deštrukcie a niektoré steny stavby nie sú zdokumentované vôbec. Kvalita dokumentácie sa líšila podľa autora. Zároveň nedošlo ku kompletnému výberu deštrukcie „kvôli zachovaniu múrov pre budúcnosť“, ako to vyplýva z nálezovej správy.

Obr.7: Milanovce/Veľký Kýr. Nález originálneho muriva v sektor I9 in situ (zdroj: prekreslené podľa nálezovej správy).

Bezpečne hovoriť o rozmeroch možno len v prípade centrálnej časti stavby. Vďaka objaveniu originálneho muriva v sektore I9 (obr. 7). Jeho šírka bola 120–125cm, čím hrúbka pôvodných múrov zodpovedala zhruba štyrom rímskym stopám.²⁰⁶

Keďže obvodová časť deštrukcie bola zhruba o 20–30cm užšia oproti vnútornej časti deštrukcie, možno uvažovať o šírke pôvodného obvodového múru zhruba okolo 90–105cm. Teda asi o jednu rímsku stopu menej v porovnaní centrálnou časťou.

Práve tieto údaje sú pre interpretáciu vzhľadu a funkcie stavby dôležité. Základy centrálnej časti objektu siahali o 20 až 30 cm hlbšie ako základy obvodového múru. Možno sa preto domnievať, že boli predurčené uniesť väčšiu záťaž.²⁰⁷ T. Kolník predpokladal, že hlavný priestor v centre stavby predstavovalo otvorené nádvorie a že stavba bola otočená chrbtom k nádvoriu so vstupom na západnej strane smerom k ohrade (O2).²⁰⁸ Takéto riešenie sa zdá byť nepraktické, či už kvôli horším klimatickým podmienkam, alebo „nereprezentatívnej“ orientácii stavby, chrbtom k nádvoriu. Je logickejšie predpokladať, že priečelie bolo orientované smerom do otvoreného nádvorcia predpokladaného dvorca (podobne ako aj v Cíferi-Páci, alebo na Oberleiserbergu) a chrbtom k ohrade.²⁰⁹ Analógiu pre podobné architektonické riešenie je možné sledovať v prípade stavby z lokality Heidenkeller/Unterer Keimler (obr. 8b) v dnešnom Švajčiarsku.²¹⁰ Ide o stavbu typu *villa rustica* s pravouhlým pôdorysom a centrálnou zastrešenou halou. Jej prednú časť tvorí vstupný *porticus* a nárožné rizality, ktoré sú prepojené súvislým múrom. Táto časť vznikla už v 1. stor. po Kr. Centrálna hala je obohnaná ďalším obvodovým múrom, ktorý vytvára koridor, podobne ako v prípade Milanoviec/Veľkého Kýra. Tento obvodový priestor vznikol o niečo neskôr v 2. polovici 2. stor. po Kr. Koridor je rozdelený priečkami, ktoré vytvárajú samostatné miestnosti, tak ako to predpokladal T. Kolník v prípade Mila-

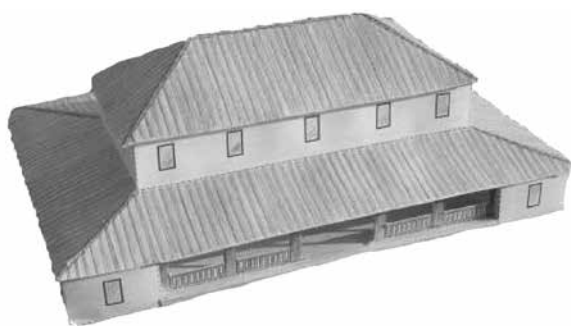
²⁰⁶ Varsík 2018, 79.

²⁰⁷ Varsík 2018, 79.

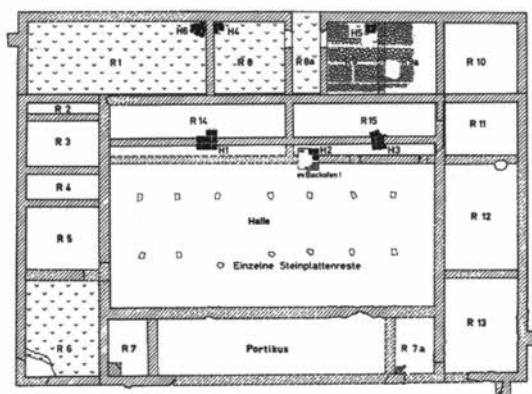
²⁰⁸ Kolník 1959, 35.

²⁰⁹ Varsík 2018, 79.

²¹⁰ Kunnert 2001, 52.

A

B

Obr. 8A: Heidenkeller/Unterer Keimler. Hypotetická rekonštrukcia rímskej civilnej stavby (zdroj: <http://spreng.li/files/4025-mob-heidenkeller.pdf>). **8B:** Heidenkeller/Unterer Keimler. Pôdorys rímskej civilnej stavby (zdroj: Kunnert 2001, 51).

noviec/Veľkého Kýra.²¹¹ To, že by mohlo ísť o podobné architektonické riešenie aj na sledovanej lokalite, zdôrazňuje aj fakt, že obe stavby majú podobné rozmery.²¹²

Možno predpokladať, že hlavná stavba v Milanovciach/Veľkom Kýre mala zastrešenú centrálnu sálu, ktorej strecha siahala vyššie ako strecha obežného koridoru. Centrálna časť stavby bola zrejme prekrytá sedlovou strechou v severojužnom smere, tak ako tomu nasvedčujú početné nálezy strešnej krytiny (*tegulae* a *imbrices*). Predsieň a ostatné koridory, ktoré boli spojené s centrálnou časťou budovy, mali svoju vlastnú tzv. pultovú strechu. Hypotetickú predstavu o vzhľade hlavnej stavby v Milanovciach/Veľkom Kýre je možné si utvoriť aj na základe rekonštrukcie vily v Heidenkeller/Unterer Keimler (obr. 8a). Podobne interpretujú rakúski autori analogic-

kú kniežaciu rezidenciu na Oberleiserbergu. O tom možno svedčí aj zmienená väčšia hĺbka vnútorných základov. Fasáda s nárožnými rizalitmi a s portikom sú typickým znakom obytných stavieb majiteľov víl na rímskom vidieku od polovice 1. až po 4. storočie.²¹³

2.3.5 Ostatné drevené objekty

2.3.5.1 Staršia ohrada 1

V západnej časti skúmanej plochy bol objavený žľab (obr. 2; plán 2). Jeho výplň pozostávala z čiernozeme zmiešanej so sprašou. Jeho hĺbka sa pohybovala okolo 120–130cm. Žľab sa nachádzal čiastočne pod murovanou stavbou a pokračoval ďalej v S-J smere. Celkové rozmery tohto objektu sa nepodarilo zistiť, avšak pomocou zisťovacích sond bol zachytený v dĺžke 65m. Juhozápadné nárožie bolo objavené v sektore J11 a následne pokračoval východným smerom v dĺžke 14m. Ďalej už žiaľ z technických dôvodov nebolo možné zistiť jeho pokračovanie. Šírka žľabu bola okolo 50–60cm, steny objektu boli takmer kolmé a dno malo vaňovitý tvar (obr. 9A). Preto zámena s priekopou neprichádza do úvahy. Orientácia žľabu je totožná s murovanou stavbou.

V sektore J11 bol žľab zapustený kolmo dolu. Južná a západná stena objektu má tmavšie zásahy. Na južnej strane v podobe kolových jám na západnej strane iba nepravidelné tmavšie fľaky. Možno išlo o ohradu s dvoma plotovými radmi kolov, medzi ktoré bola udupaná zem.

Smerom dovnútra priestoru vymedzeného žľabom vychádza na južnom ukončení objektu vedľajšie rameno. Táto časť je oblúkovite zahnutá, pričom jej ďalšie pokračovanie nie je zachytené a v sektore CH11 sa stráca. Rameno je zreteľne plytšie (70cm) a užšie (30cm) ako zvyšok žľabu. Preto možno predpokladať, že plnilo inú funkciu.

2.3.5.2 Mladšia ohrada 2

Mladšia ohrada kniežacieho dvorca (obr. 9B) bola objavená v západnej časti skúmanej plochy. Zisťovacími sondami ju bolo možné zachytiť v dĺžke 85m. Severná hranica ohrady nebola zachytená. Napriek tomu, že jej celko-

²¹¹ Kolník 1959, 31.

²¹² Drack 1978, 181.

²¹³ Varsik 2018, 81.

obvodový múr	šírka	hĺbka	úroveň zachytenia
severný	130cm	105–108cm	25cm
západný	120–130cm	?	25cm
južný	125–130cm	117cm	25cm
východný	120–130cm	142cm(?)	25–30cm
vnútorný múr	šírka	hĺbka	úroveň zachytenia
severný	155–160cm	138cm	25–30cm
západný	140–160cm	160cm	25–30cm
južný	150–160cm	147cm	25–30cm
východný	120–125cm	?	25–30cm
„predsieň“	šírka	hĺbka	úroveň zachytenia
severný	155cm	?	25–30cm
západný	120–130cm	?	25–30cm
južný	155cm	>120cm	25–30cm
východný	120–130cm	143cm	25–30cm

Tab.2: Prehľad rozmerov múrov hlavnej stavby.

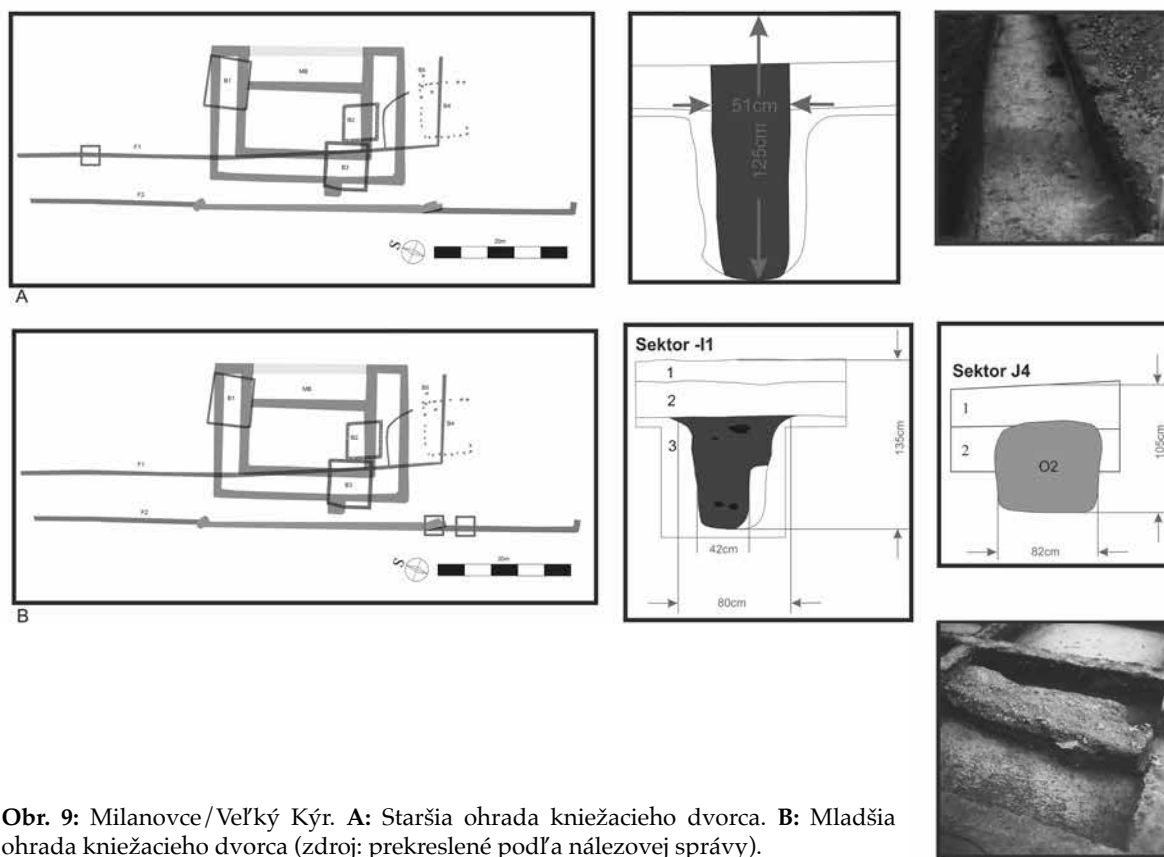
vé rozmery nie sú známe, predstavuje najdlhšiu ohradu kniežacieho dvorca v strednom Podunajsju, ktorá bola doposiaľ objavená.

Nachádza sa asi 4m západne od hlavnej stavby, pričom má rovnakú S-J orientáciu ako ohrada 1 a zároveň hlavná murovaná stavba. Jej výplň tvorila čiernozem, ktorá bola premiešaná so sprašou. Pôdorys ohrady sa začal rysovať až na hranici sprašového podlažia v hĺbke 50–60cm. V tejto úrovni sa ohrada javila, že je pomerne široká (asi 100–120cm). To bolo zrejme spôsobené neskoršími „úpravami“ a zásypmi. Je tu možné rozlíšiť niekoľko vrstiev. Samotný žľab mal šírku okolo 40–50cm. Na západnej, resp. vonkajšej strane tejto ohrady vznikol ďalší zásah, akoby ďalšia kolová jama so sprašovou výplňou. Ohrada má v profile horizontálne dno, ktoré plynulo prechádza do kolmých stien. Táto časť ohrady mala hĺbku 130–135cm.

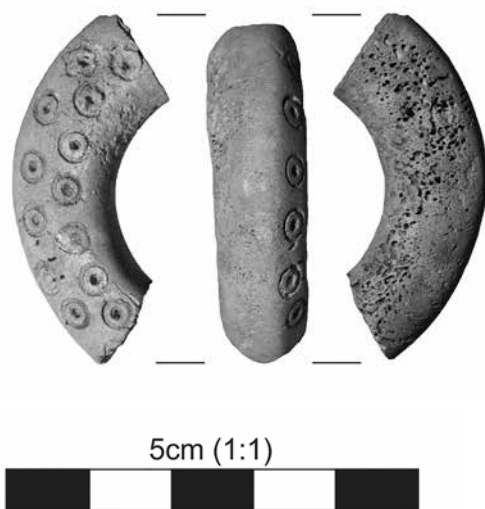
V časti priľahlej k murovanej stavbe bol žľab ohrady vyplnený hrubou deštrukčnou

vrstvou stavebných zvyškov v dĺžke 38 m a so šírkou 80–130 cm. Táto časť obvodového múru má teda podobnú výplň ako negatívne základy kamennej stavby. Pod touto deštrukciou paralelne pokračuje spomínaný žľab s čiernozemnou výplňou. Tento úsek mohol byť pôvodne murovaný. Z profilu deštrukcie v sektore J4 (obr. 9) sa zdá, že táto časť ohrady bola kamenná. Jej hĺbka bola 105 cm a šírka 82 cm. Svojím profilom pripomína obvodový múr hlavnej stavby. V priereze sa objekt javil, že má horizontálne dno, vertikálne steny a zaoblené rohy. Takéto riešenie ohrady je pomerne netradičné.

T. Kolník predpokladal, že stavebným riešením tejto ohrady mala byť kombinácia kolov, trámov a zeminy. Zrejme pôvodne celá ohrada mala drevený charakter (preto podbieha pod kamennú deštrukciu pás žľabu s čiernozemnou výplňou). Neskôr došlo v časti priľahlej k hlavnej stavbe k prestavbe ohrady na kamennú. Došlo k tomu v období sťahovania národov

Obr. 9: Milanovce/Veľký Kýr. A: Staršia ohrada kniežacieho dvorca. B: Mladšia ohrada kniežacieho dvorca (zdroj: prekreslené podľa nálezovej správy).

Obr. 10: Milanovce/Veľký Kýr. Výplň mladšej ohrady kniežacieho dvorca v sektore M14. Kosený krúžok zdobený koncentrickými kružnicami.

(viac kapitola 4.1.6 *Keramika s vleštovanou výzdobou*). Takýmto spôsobom by išlo o kombináciu drevenej a kamennej ohrady. Aj v tomto prípade treba rátať s tým, že ide o deštruktívnu vrstvu. Stavebný materiál bol exploatovaný a základový žľab bol v niektorých miestach

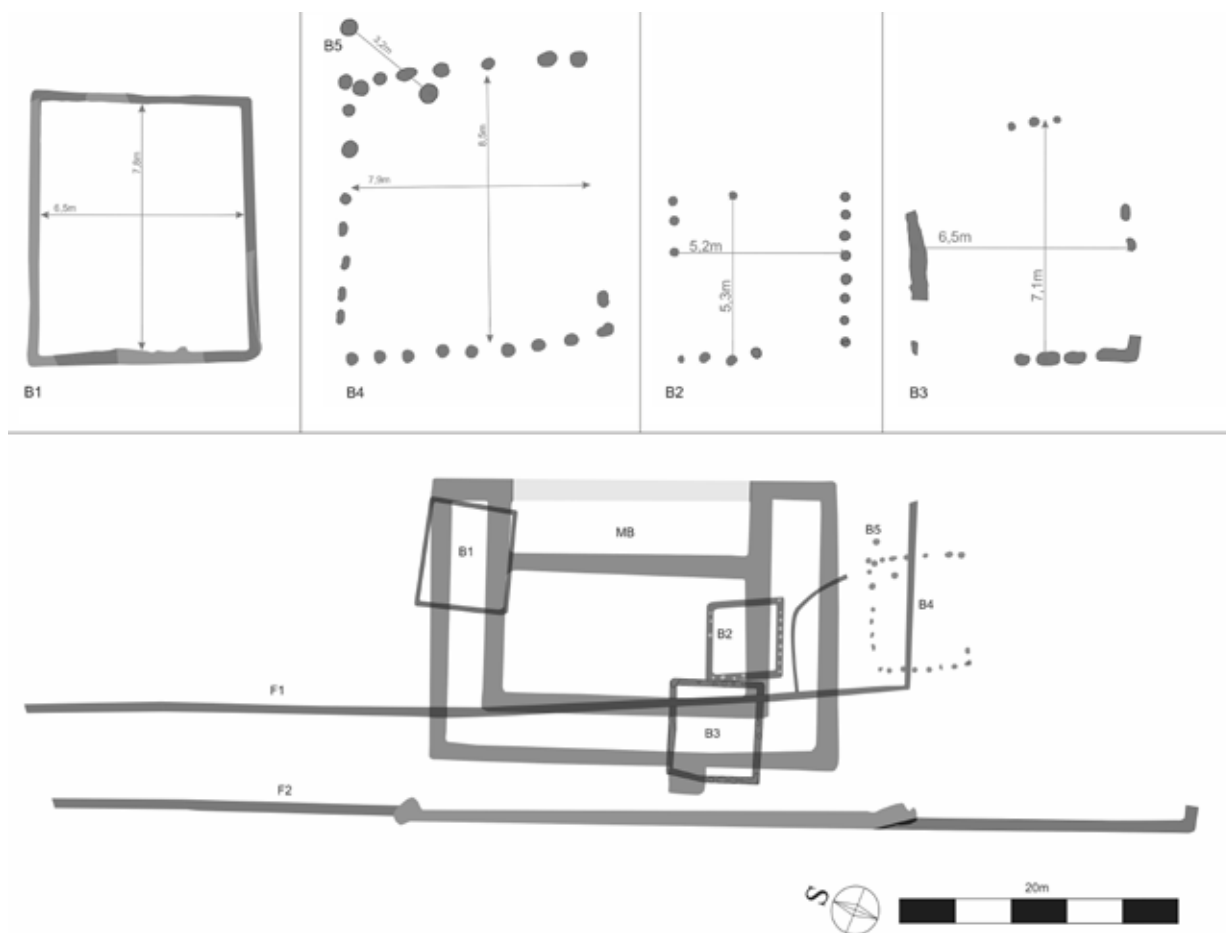
umelo rozšírený. Nebol by to ojedinelý prípad. Kamennú ohradu môžeme pozorovať v prvej stavebnej fáze kniežacieho dvorca na Oberleiserbergu.²¹⁴ Definitívnu odpoveď na túto otázku by mohol raz dať revízný výskum.

Približne 26 m juhozápadne od základov hlavnej stavby bolo kontrolným sektorom M14 objavené juhozápadné nárožie mladšej ohrady 2. Objekt pokračoval ďalej východným smerom. Vo výplni objektu bol objavený okrem fragmentu *tegule*, malty aj kosený krúžok, ktorý bol zdobený koncentrickými kružnicami (obr.10). Podobné krúžky sa objavujú v hrobách polabských Germánov ako milodar. V Kostelci na Hané sa vyskytli v hrobách 52, 53 a 61. Väčšie množstvo takýchto krúžkov, zdobených koncentrickými kružnicami, sa našlo na pohrebisku v Pritzieri v Mecklenbursku. Ich pôvod treba hľadať v Polabí. O uvedených záveskoch sa predpokladá, že sa vyskytujú predovšetkým v ženských a detských hrobách.²¹⁵

Porovnanie absolútnych hĺbok podáva rovnaký obraz ako hĺbky základov murovanej

²¹⁴ Stuppner 2008, 436.

²¹⁵ Kolník 1961, 251.

Obr. 11: Milanovce/Veľký Kýr. Pôdorysy drevených stavieb so základmi v podobe žľabov a stĺpových jám. **B1-B5:** Drevené stavby; **MB:** Hlavná kamenná stavba; **F1-F2:** Staršia a mladšia ohrada kniežacieho dvorca (zdroj: prekreslené podľa nálezovej správy).

stavby. Zahĺbenie sleduje mierne zníženie terénu na južnej a severnej strane objektu.²¹⁶ Podobná dĺžka žľabov, výplň a tvar profilu oboch objektov (O1 a O2), ako aj spoločná orientácia, zrejme svedčí o podobnej funkcii oboch objektov. Preto možno predpokladať, že v Milanovciach/Veľkom Kýre stál v neskoršej antike väčší ohradený dvorec, v ktorom je možné sledovať minimálne dve stavebné fázy. Mladšia ohrada 2 je posunutá až o 20m južným smerom a o 4 metre západným smerom. V prípade, že skutočne ide o stavebnú prestavbu kniežacieho dvorca tak v porovnaní s ostatnými kniežacími dvorcami je svojou rozlohou najväčšia.

2.3.5.3 Drevené stavby

Prehĺbením sektorov na hranicu intaktného sprašového podkladu sa v hĺbke 60–80cm objavili pôdorysy ľahších konštrukcií, zreteľne stratigraficky starších ako murovaná stavba. Sú to pôdorysy rozmerných štvoruhelných drevených konštrukcií so základmi v podobe žľabov a stĺpových jám. Výplň základov drevených stavieb tvorí černozem so sprašou. Sporadicky sa v nich vyskytovali kúsky stavebného materiálu ako malta, alebo zlomky tehál, bez nejakého spoľahlivo datovateľného materiálu.

V sprašovom podloží sa jasne črtalo 5 pravouhlých objektov. Tri žľabovo-stĺpové stavby boli odkryté v priestore murovanej budovy, ďalšie dve mimo nej.

Stavba 1 (obr. 11B1) sa nachádzala pod severovýchodným nárožím murovanej stavby. Jej rozmery boli zachytené v dĺžke 7,8m a šírke

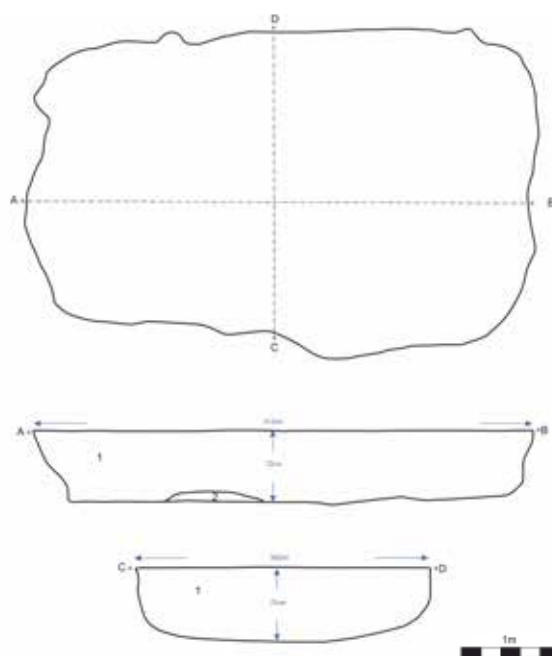
²¹⁶ Kolník 1959, 32.

6,5m. v hĺbke 50 cm bol objavený žľab s čiernozemnou výplňou, do ktorého boli zasadené koly. Tie sa zreteľne objavili až v hĺbke 70 cm pod úroveň pôvodného terénu. Kolové jamy (Ko1–Ko4) mali oválny tvar. Ich šírka bola okolo 30 cm a dĺžka 50 cm. Severná stena objektu bolo porušená oválnym objektom s čiernozemnou výplňou. V stavbe 1 sa nenašli žiadne datovateľné nálezy. Zistená hĺbka žľabu na základe profilu zo sektoru H6 bola zrejme až 120cm.

Stavba 2 (obr. 11B2) sa nachádza v sektorech I8 a I9. Ide o čiastočne zachytenú kolovú stavbu. Zdokumentovaná bola len južná a západná stena. V sektore I9 sa nachádzal rad desiatich kolových jám okrúhleho pôdorysu s priemerom 20–30 cm a s hĺbkou len 70 cm. Zahĺbenie kolových jám je oproti stavbe 1 a 3 plytšie o 40 až 50 cm. Vzájomná vzdialenosť jednotlivých kolov bola 40 cm. Na západnej strane sa nachádzal dvojitý rad kolových jám s rovnakými rozmermi a odstupmi ako na južnej strane. V severnej časti sektoru sa nachádzal jazykovitý výbežok žľabu. Na prvý pohľad išiel paralelne s kolovými radmi. Vzájomnú súvislosť nie je možné vylúčiť.

Kolová stavba 3 (obr. 11B3) sa nachádza západne od stavby 2. Tá sa ocitá v superpozícii jednak s pôdorysom stavby 2 s ohradou 1 a aj so samotnou murovanou stavbou. Jej rozmery sú 6x7,1 m. Podobne ako v prípade stavby 1 bol nájdený na úrovni sprašového podlažia súvislý základový žľab, do ktorého boli zapustené kolové jamy. Tie boli zreteľné až po znížení výplne objektu. Kolové jamy mali obdĺžnikovitý tvar, šírku okolo 40cm a dĺžku 50–60 cm. Objekt bol zahĺbený až do úrovne 113cm pod súčasným povrchom. Prítomnosť laténskej keramiky dovoľuje uvažovať o zaradení tejto stavby do doby laténskej.

Najväčším objaveným kolovým objektom bola **stavba 4** (obr. 11B4). Jej rozmery boli 8,5x7,2m. Nachádzala sa 2m južne od murovanej stavby. Stavba 4 a staršia ohrada 1 sa navzájom prekrývali, pričom kolová stavba 4 je zreteľne mladšia. Kolové jamy mali kruhový pôdorys. Priemer kolových jám bol 40–50 cm a hĺbka 85–95 cm. Rozostup medzi kolovými jamami bol takmer pravidelne 56 cm. Zachytená bola celá severná, západná a východná strana. Z dôvodu prítomnosti hli-

Obr. 12: Milanovce/ Veľký Kýr. Profil a pôdorys vápenej jamy (zdroj: prekreslené podľa nálezovej správy).

Obr. 13: Milanovce/ Veľký Kýr. Vápenná jama (zdroj: nálezová správa).

níku na južnej strane došlo k odstráneniu veľkej časti južnej steny kolovej stavby. Je to jediná kolová stavba, ktorá hypoteticky môže byť súčasná s hlavnou stavbou.

Kolová **stavba 5** (obr. 11B5) sa nachádzala v priestore stavby 4. Pozostáva z dvoch oválnych kolových jám s dĺžkou 50cm. Viac objekt nebol zachytený.

2.3.6 Jama na vápno

V juhozápadnej časti skúmanej lokality v sektorech L11-K11 bol odkrytý objekt (obr. 12; 13), ktorý sa v hĺbke 60cm javil ako pás čiernozeme so sprašou, tiahnuci sa V-Z smere. Južne od neho bol nepravidelný fľak obsahujúci veľké množstvo kameňa a malty. Až po vybratí výplne sa jasne ukázali obrisy oválnej jamy s dĺžkou 512cm a šírkou 302cm. Jej hĺbka

bola 72 cm. Výplň objektu pozostávala z čiernozeme premiešanou so sprašou a veľkým množstvom rímskeho stavebného materiálu. Na dne objektu sa nachádzala čistá vrstva vápna. Medzi nálezmi bol objavený vzácny kompletný *later* s (kolkom LEG X GPF), fragmenty sivej drsnej keramiky a väčšie kusy čistého zvetraného vápna (Sektor K11-L11;479, 339I). Na základe uvedených nálezov možno objekt označiť za vápennú jamu z doby rímskej. Obdobnú situáciu môžeme znovu sledovať na lokalite Oberleiserberg. Neďaleko hlavnej stavby boli objavené dve jamy, ktoré slúžili na hasenie vápna.²¹⁷

2.3.7 Odpadové jamy

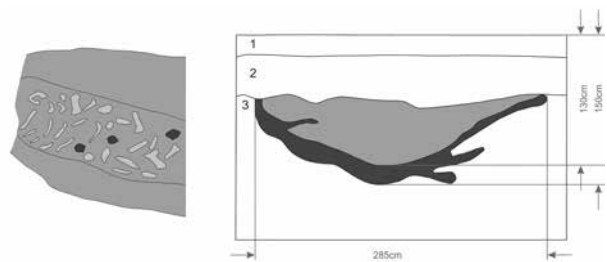
V blízkosti južnej obvodovej steny hlavnej stavby sa nachádzali dva objekty, ktoré zrejme plnili funkciu odpadových jám (plán 2; Sektor CH11 a I10). Ich výplň tvoril piesok spolu s početnými opálenými kosťami domácich zvierat.

Odpadová jama 1 bola objavená v sektore CH11. Zistená bola len jej južná časť s priemerom 2 m. Severná polovica sa stráca v medzisektore CH10-CH11. Odpadová jama bola vykopaná priamo pod južným obvodovým múrom hlavnej stavby.

Druhá odpadová jama sa nachádzala v sektore I10 zhruba 4,5 m západne od prvého odpadového objektu (obr. 14). Zo severnej strany priamo hraničí s obvodovým múrom rímskej stavby. Objekt mal oválny pôdorys, konvexné steny a vaňovité dno. Dĺžka objektu bola 2,85 m a šírka 80 cm. Objekt bol zachytený v hĺbke 45 cm. Jeho hĺbka bola 150 cm. Výplň pozostávala zo žltého piesku, ktorý tu musel byť intencionálne privezený. V ňom sa nachádzalo väčšie množstvo zvieracích kostí (zrejme hovädzích). Medzi nimi sa nachádzali aj črepy na kruhu točenej keramiky a kamene so zbytkami malty. Bola tu zistená aj drobná prepálená kôstka a kúsok prepáleného skla (perla?), ktorý sa žiaľ v depozitári AÚ SAV nenachádzal.

2.3.8 Belobrské pohrebisko

Juhovýchodne od základov rímskej stavby sa nachádzal belobrské pohrebisko. Rozmiestnenie hrobov ukazuje, že výskumom v rokoch

Obr. 14: Milanovce/Veľký Kýr. Odpadová jama v sektore I10 (zdroj: prekreslené podľa nálezovej správy).

1956–1957 bola odkrytá iba západná okrajová časť pohrebiska s preukázaným pokračovaním pochovávania juhozápadným smerom. Z pohrebiska sa na súvisle odkrytej ploche preskúmalo 24 hrobov. Z toho dva hroby (22 a 24) sa nachádzali severozápadne od pohrebiska v priestore samotnej stavby z doby rímskej (obr. 15). Spodné časti hrobových jám zasahovali do svetlo sfarbeného sprašovitého podlažia. Zvyšné hrobové jamy boli zahĺbené do tmavo sfarbenej kultúrnej vrstvy zmiešanej so stavebnou sutinou.²¹⁸

Do súboru hrobového inventára nepatria stavebné kamene, zlomky rímskych tehál a maltoviny, ktoré sa spolu s črepami z doby rímskej vyskytli v hroboch 3, 4 a 6. Nachádzali sa na dne hrobových jám vedľa pochovaného alebo v zásype hrobu.²¹⁹

Tieto nálezy boli len súčasťou stavebnej deštrukcie rozptýlenej v areáli niekdajšej rímskej stavby a zmiešané so zásypovými vrstvami zeminy a neplnili funerálnu úlohu. Dôvody situovania dvojice hrobov 22 a 24 vo vzdialenosti zhruba 24 m od ostatných sú neznáme.²²⁰

Na základe elementov pohrebného rítu, najmä však predmetov hrobového inventára, možno odkryté pohrebisko rámcovo zaradiť do 10.–11. stor. po Kr. Pre bližšie vymedzenie časových hraníc používania pohrebiska napomáha predovšetkým dvojica postriebrených bronzových prsteňov z hrobu 7, esovitá záušnica so široko roztepanou slučkou z hrobu 10, jednoduchá esovitá záušnica s tyčinkovým prsteňom z hrobu 12 a krúžková náušnica z hrobu 13, ktoré patria do obdobia prelomu 10. a 11. stor. po Kr.²²¹

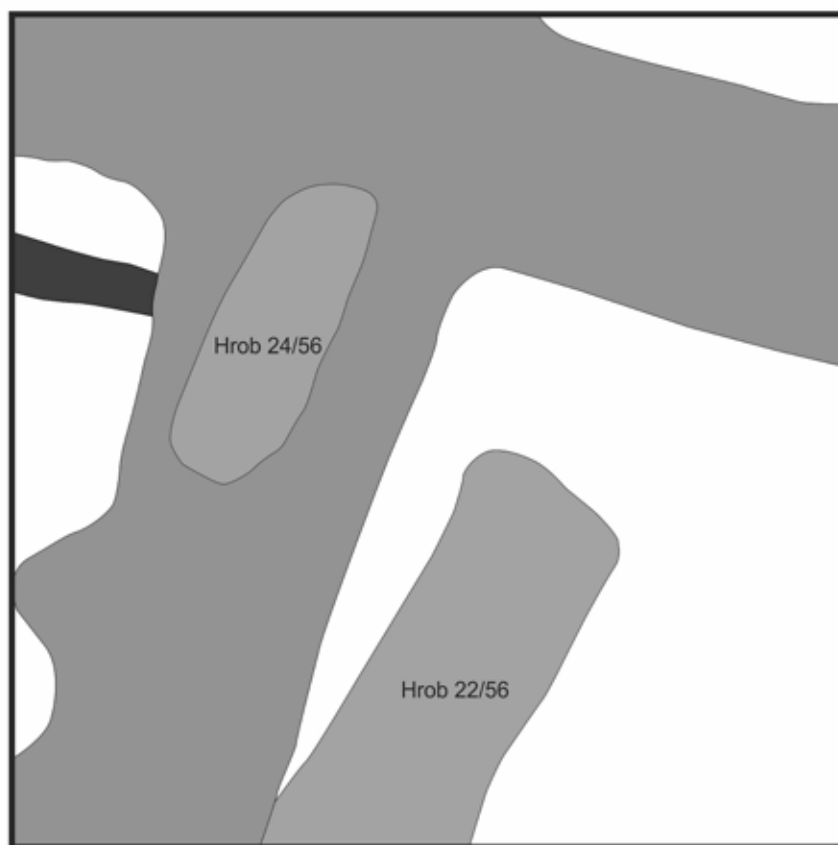
²¹⁸ Hanuliak/Kolník 1993, 119.

²¹⁹ Hanuliak/Kolník 1993, 122.

²²⁰ Hanuliak/Kolník 1993, 122.

²²¹ Hanuliak/Kolník 1993, 124.

²¹⁷ Stuppner 2006, 29.

Obr. 15: Milanovce/Veľký Kýr. Belobrdský kostrový hrob č. 24 bol zahĺbený do deštrukcie základov hlavnej stavby (zdroj: prekreslené podľa nálezovej správy).

Práve belobrdské pohrebisko poskytuje *terminus ante quem* pre vyexploatovanie múrov stavby. Kostrový hrob č. 24 bol zahĺbený priamo do deštrukcie základov rímskeho objektu. To znamená, že k vybratiu pôvodných základov muselo dôjsť ešte pred jeho vznikom. V opačnom prípade by došlo k narušeniu aj samotného hrobu.

2.3.9 Slovanský sídliskový objekt

V priestore juhovýchodného nárožia murovanej stavby v sektore H11, bol objavený slovanský objekt, ktorý čiastočne pretína základy murovanej stavby (plán 2; H11). Pôvodne bol interpretovaný ako „veža“ z doby rímskej. Objektu v priebehu výskumu bola venovaná veľká pozornosť. Mal obdĺžnikovú dispozíciu so zaoblenými rohmi. Včasnostredoveké črepy vo vrchnej úrovni, tvorili vo výplni objektu súvislú vrstvu s hrúbkou 10–12 cm, sústredenú do západnej časti objektu. Jej vznik zrejme súvisí s krátkodobým a jednorazovým zasypaním objektu po strate jeho primárnej funkcie. Vzhľadom k veľkému množstvu črepov, je pravdepodobné, že nálezy sem boli prenesené z neďalekej polohy.²²²

Keramický súbor získaný zo slovanského objektu tvorí 1492 fragmentov črepov. Celá nádoba sa v súbore nevyskytla. Ide predovšetkým o zlomky hrncovitých nádob s maximálnym vydutím v hornej tretine výšky. Podľa hrúbky črepov, priemeru ústia a dna išlo o nádoby stredne veľké (nad 20 cm) až veľké (nad 25 cm). Takéto nádoby boli bežne zastúpené na sídliskách a tvorili súčasť kuchynskej keramiky. Keramika bola najčastejšie zhotovená v ruke a dodatočne obtáčaná na pomaly rotujúcom kruhu. Typologicky sa časť črepov objavuje v 8. stor. po Kr., a časť pokračuje a ďalej sa zdokonaľuje v 9. stor. po Kr.²²³

Objekt mal hĺbku viac ako 4 m. Nepodarilo sa ho kompletne doskúmať až po dno kvôli vyrážajúcej spodnej vode, ktorá znemožňovala ďalšie výkopové práce. Hĺbka môže naznačovať, že išlo o studňu.²²⁴

Tento objekt poskytuje druhý ešte včasnejší *ante quem* pre datovanie exploitovania stavby.

²²² Hanuliak/Kolník 1993, 125.

²²³ Hanuliak/Kolník 1993, 129.

²²⁴ Kolník 1959, 47.

Uvažovať o vybratí múrov v pohnutej dobe sťahovania národov nie je pravdepodobné. Zdá sa, že k vybratiu kameňa zo základov stavby došlo najskôr vo veľkomoravskom období, resp. v veľkomoravskom období. Množstvo jednorazovo získaného materiálu mohlo byť použité pre väčšiu, pravdepodobne sakrálnu stavbu. Slovanské pohrebisko zistené v blízkosti rímskeho objektu a s ním aj chronologicky súčasné pohrebisko v Milanovciach/Veľkom Kýre, ktoré bolo odkryté A. Habovštiakom v polohe Kelemenka v roku 1961, spoločne dokladajú existenciu viacerých menších osád v rámci mikroregiónu v priebehu 10. –12. stor.²²⁵ Význam lokality v tomto období zdôrazňujú aj historické správy z 12. stor. po Kr., ktoré tvrdia, že na území Milanoviec/Veľkého Kýra sa nachádzalo opátstvo sv. Klimenta.²²⁶

2.4 Cífer-Pác

V rokoch 1969–1980 sa v Cíferi-Páci uskutočnil archeologický výskum kniežacieho dvorca (obr. 16A).²²⁷ Lokality objavil v roku 1965 externý spolupracovník Archeologického ústavu SAV Viliam Kráľovič.²²⁸ Na mierne vyvýšenej terénnej vlne pri pravom brehu potoka Gidra boli objavené dva výrazné zhluky rímskych stavebných zvyškov (zlomky tehál, lomového kameňa a hrudky malty). Neskôr sa ukázalo, že korešpondujú s prítomnosťou dvoch stavieb s kamennými základmi (podobnú situáciu bolo možné sledovať aj v prípade Milanoviec/Veľkého Kýra).²²⁹ Tie sa nachádzali v rámci väčšej plochy germánskej osady. Terénny archeologický výskum viedol T. Kolník v rokoch 1969 až 1980. Jeho výsledky ukázali, že na pravom brehu potoka Gidra sa najneskôr od 2. storočia rozkladala rozsiahla kvádska osada. Na jej južnom okraji si v 4. storočí miestny veľmož dal postaviť rezidenciu.²³⁰

V priestore panského dvorca na juhovýchodnej strane sa nachádzala centrálna stavba

²²⁵ Habovštiak 1964, 413.

²²⁶ Habovštiak 1964, 413.

²²⁷ Kolník 1986, 415.

²²⁸ Varsik 2018, 82.

²²⁹ Varsik/Kolník 2015, 401.

²³⁰ Varsik 2018, 82.

Obr. 16: Kniežacie dvorce v strednom Podunajsku. **A:** Cífer-Pác (zdroj: Varsík/Kolník 2016, 258); **B:** Oberleiserberg (zdroj: Stuppner 2009, 87; Šedo 2020, 130); **C:** Bratislava-Podunajské Biskupice (zdroj: Horňák/Hrnčiarik/Kolon 2019, 287); **D:** Milanovce/Veľký Kýr (zdroj: prekreslené podľa nálezovej správy).

s kamenným základom, ktorá bola prekrytá rímskou strešnou krytinou.²³¹ V jej vývoji rozlíšil T. Kolník tri stavebné etapy postupného rozširovania.²³² Druhá značne menšia stavba s kamenným základom sa nachádzala mimo ohradeného areálu. Vnútri dvorca stálo ďalších šestnásť drevených zrubových a stĺpových budov. Zoraďovali sa najmä pozdĺž palisádovej ohrady. V strede bol ponechaný voľný priestor. Niektoré z drevených stavieb boli vybavené portikami. Vzájomné prekrývanie jednotlivých pôdorysov svedčí prinajmenšom o troch stavebných etapách.²³³ Tie sa mohli uskutočniť v pomerne rýchlej vzájomnej následnosti v časovom horizonte nie oveľa dlhšom ako jedno storočie.²³⁴ Sídlo bolo opustené na prelome 4. a 5. storočia.²³⁵

2.5 Bratislava-Podunajské Biskupice

Neskoroantický germánsky panský dvorec v Bratislave-Podunajských Biskupiciach bol objavený v priebehu výstavby diaľničného obchvatu „D4“ a jeho napojenia na rýchlostnú cestu „R7“.²³⁶ Zvyšky sídliskových štruktúr neskoroantického ohradeného dvorca boli preskúmané pracovníkmi súkromnej spoločnosti VIA MAGNA s.r.o. v spolupráci s Katedrou klasickej archeológie Trnavskej univerzity.²³⁷

Skúmaná poloha pracovne nazvaná „Križovatka“ sa nachádza v extraviláne mestskej časti Bratislava-Podunajské Biskupice. Lokalita leží v severozápadnom cípe Žitného ostrova, na východnom okraji Bratislavy.²³⁸ Intenzívne poľnohospodárske aktivity v tomto priestore mali výrazný vplyv na jeho súčasnú

²³¹ Varsík/Kolník 2015, 401.

²³² Varsík/Kolník 2014, 277.

²³³ Varsík/Kolník 2014, 277.

²³⁴ Varsík/Kolník 2014, 277.

²³⁵ Varsík 2018, 82.

²³⁶ Hrnčiarik/Horňák 2018, 130.

²³⁷ Horňák/Hrnčiarik/Kolon 2019, 283.

²³⁸ Hrnčiarik/Horňák 2018, 130.

geomorfologickú podobu. Archeologickým výskumom zistené osídlenie sa koncentrovalo na nevýraznej vyvýšenine.²³⁹

Samotná lokalita má polykultúrny charakter. Viaceré sídliskové komponenty, zachytené v podobe pozostatkov zahĺbených objektov a huteľných artefaktov, dokladajú osídlenie areálu v dobe bronzovej, laténskej, neskorej antiky, počas sťahovania národov, v stredoveku a v novoveku.²⁴⁰

Archeologickým výskumom sa podarilo zachytiť zvyšky neskoroantického dvorca, ktorý bol súčasťou väčšieho germánskeho sídliska. Dvorec v Bratislave-Podunajských Biskupiciach dosahoval rozmery 49x57m (obr. 16C).²⁴¹

Vnútoraná zástavba dvorca pozostávala zo siedmich drevených pravouhlých budov, ktorých základy sa zachovali v podobe žľabov a kolových jám. Vo vnútri ohrady boli zoradené tak, aby sa zachovalo voľné nádvorie v strede dvorca.²⁴²

Vzájomné prekryvy pôdorysov stavieb II a III, V a VI dokazujú minimálne dve stavebné fázy v jeho vývoji. Do tej staršej možno zaradiť stavbu VI, ktorá bola porušená výkopom portika stavby V a stavbu II, ktorej žľab bol porušený kolovou jamou zo stavby III. Keďže sa vo výplni žľabov, ako aj v kolových jamách nachádzalo len minimálne množstvo nálezov, je nemožné presnejšie datovať časové rozpätie medzi oboma fázami. Avšak homogénny sprievodný materiál na celom sídlisku patriaci do konca 4. stor. po Kr. naznačuje, že by toto rozpätie nemalo byť veľmi veľké.²⁴³

2.6 Oberleiserberg

Od roku 1976 až do súčasnosti sa vykonáva systematický archeologický výskum kniežacieho dvorca na Oberleiserbergu (v okolí Ernstbrunnu; obr. 16B).²⁴⁴ Prvé výskumy realizovali H. Mitscha-Märheim a E. Nischer-Falkenhof v 20. rokoch minulého storočia.²⁴⁵ Staršie bádanie predpokladalo, že rímske stavby nájdené na Oberleiserbergu slúžili ako rímska pevnosť

z obdobia markomanských vojen.²⁴⁶ Geografická poloha kniežacieho dvorca na Oberleiserbergu v porovnaní s ostatnými dvorcami je pomerne neobvyklá. Lokalita sa nachádza zhruba 45km severne od Dunaja. Germánsky dvorec bol situovaný na dominantnej výšinej polohe v centre hornatej oblasti Dolného Rakúska (Weinviertel) vo výške 457m n. m.²⁴⁷ Náhorná planina chránila strmými svahmi dvorec a poskytovala mu dostatočnú ochranu v období sťahovania národov.²⁴⁸

V prvej stavebnej fáze pozostával dvorec z rezidenčnej stavby I, ktorá bola obohnaná obvodovým múrom. Ten bol zhotovený z lomového kameňa a hliny (v najmladšej fáze dvorca ho vystriedala drevená palisáda). Mimo ohradeného areálu sa nachádzala menšia kamenná stavba II.²⁴⁹

Okrem dvoch kamenných stavieb na lokalite stálo niekoľko drevených objektov. Východne od dvorca sa nachádzal remeselnícky areál. Väzba na staršie svébske osídlenie v 2.–3. stor. po Kr. je na lokalite pomerne slabo doložená a zvýšenú úroveň sídliskovej aktivity je tu možné sledovať až od 2. polovice 4. stor. po Kr.²⁵⁰

2.7 Niederleis

V katastri dolnorakúskej obce Niederleis boli objavené stopy pôdorysov niekoľkých rímskych stavieb. Lokalita sa nachádza na rovinnom teréne neďaleko Oberleiserbergu. Prvé výskumy na sledovanej polohe realizovali H. Mitscha-Märheim a E. Nischer-Falkenhof.²⁵¹ Z lokality sú doposiaľ známe zvyšky základov piatich kamenných architektúr zhotovených z nasucho kladeného kameňa. Ide o stavby obdĺžnikovitého pôdorysu.²⁵²

V priebehu výskumov tu boli objavené kolokované tehly *legio X gemina pia fidelis* a *cohors prima Aelia miliaria sagittariorum*, ktoré boli datované do 2. stor. po Kr. Na neďalekej polohe sa nachádzalo germánske osídlenie z mladšej doby rímskej, ktoré dokladajú fragmenty zele-

²³⁹ Horňák/Hrnčiarik/Kolon 2019, 283.

²⁴⁰ Horňák/Hrnčiarik/Kolon 2019, 283.

²⁴¹ Horňák/Hrnčiarik/Kolon 2019, 283.

²⁴² Horňák/Hrnčiarik/Kolon 2019, 283.

²⁴³ Hrnčiarik/Horňák 2018, 132.

²⁴⁴ Ertel/Stuppner 2005, 429.

²⁴⁵ Ertel/Stuppner 2005, 429.

²⁴⁶ Stuppner 2006, 22.

²⁴⁷ Ertel/Stuppner 2005, 429.

²⁴⁸ Stuppner 2006, 25.

²⁴⁹ Stuppner 2008, 436.

²⁵⁰ Stuppner 2006, 24.

²⁵¹ Genser 1986, 696.

²⁵² Genser 1986, 694.

noglazovaného mortária, alebo germánska šedá keramika.²⁵³

Na základe doterajších výskumov nemožno jednoznačne rekonštruovať a určiť funkciu tohto areálu.²⁵⁴ Z topografického hľadiska ide o nechránenú polohu, ktorá len sotva mohla slúžiť pre vojenské účely. Vzhľadom k polohe lokality, prítomnosti rímskeho stavebného materiálu z 2. stor. po Kr. a keramického materiálu z neskorej doby rímskej, nemožno vylúčiť podobnú situáciu ako v prípade kniežacieho dvorca v Milanovciach/Veľkom Kýre.

2.8 Stillfried

Obec Stillfried sa nachádza pod úpäťm kopca Kirchberg, na pravom brehu Moravy, asi 30 km severne od rieky Dunaj. Z tejto lokality sú známe početné rímske tehly a množstvo drobných hnutelných predmetov rímskej proveniencie.²⁵⁵

Na lokalite sa predpokladá dočasná prítomnosť rímskej armády ako aj germánske osídlenie. Dokladá to prítomnosť rímskych militárií, rímsko-provinciálna keramika (*terra sigillata*) alebo mince cisára Marca Aurelia. Boli tu objavené kolkované tehly z 2. stor. po Kr. (*legio X gemina pia fidelis* a *legio XV Apollinaris*) a z obdobia vlády cisára Valentiniana I. sú zastúpené tehly zo skupiny OFARN (*Ursinicus* a *Maxentius*).²⁵⁶

Podobne ako v prípade lokality Niederleis sú pre interpretáciu náleziska v Stillfriede potrebné ďalšie systematické výskumy. O prítomnosti rímskych kamenných architektur najlepšie svedčia fragmenty rímskych tehál, zvyšky malty a dekoratívnych omietok. Na základe doterajších nálezov je možné sledovať osídlenie v 2. stor. po Kr. a v období medzi 4. až 5. stor. po Kr.²⁵⁷

2.9 Bratislava-Devín

Zvýšenú stavebnú aktivitu v 4. stor. po Kr. je možné sledovať aj na devínskej hradnej vyvýšenine (obr. 17). Archeologická situácia

je tu pomerne neprehľadná. Stavebné objekty vybudované rímskymi technikami sa svojím charakterom vymykajú predchádzajúcim kniežacím dvorcom. Príčinu ich vzniku treba preto hľadať skôr v strategickej povahe lokality. Dlhodobý vývoj osídlenia a početné prestavby stredovekého a novovekého hradu na bratislavskom Devíne mali za následok narušenie alebo úplné zničenie pozostatkov starších sídliskových horizontov.²⁵⁸

V areáli hradu Devín sa podarilo počas niekoľkoročných výskumných sezón odkryť viacero sídliskových objektov z doby rímskej z ktorých štyri boli murované. Do záveru 4. stor. po Kr. sa datujú niektoré kamenné stavby v areáli hradu, ako aj väčšina drevených nadzemných stavieb s maltovou podlahou.

Do 4. stor. po Kr. možno datovať aj mohutné opevnenia na severnej strane hradiska. Skúmal ho už J. Eisner v tridsiatych a J. Dekan v päťdesiatych rokoch 20. storočia. Naposledy sa revíznym výskum zvyškov opevnenia v severovýchodnej časti hradu uskutočnil v roku 1975. Tento val svojím charakterom nemožno porovnávať s ohradami kniežacích dvorcov.²⁵⁹

Doposiaľ najväčším odkrytým objektom z doby rímskej na Devíne je **stavba I**. Nachádzala sa na nádvorí stredného hradu.²⁶⁰ Zvyšky základov tejto architektúry objavil v roku 1936 J. Eisner.²⁶¹ Koruny murív objektu boli zachytené 200 až 230 cm pod úrovňou súčasného terénu. Murivo so šírkou 45 cm bolo postavené z miestneho lomového kameňa. Stavba s rozmermi 13,5x9 m bola orientovaná v smere severozápad-juhovýchod a pozostávala zo štyroch miestností (A-D). Interiér A mal štvorcový pôdorys s apsidou. Posledný archeologický výskum zistil dve stavebné fázy. Na základe hnutelných nálezov možno vznik **stavby I** datovať do 3. stor. po Kr., pričom v 4. stor. po Kr. došlo k prestavbe, ktorá sa realizovala pravdepodobne za vlády cisára Valentiniana I.²⁶² Potvrdzujú to predovšetkým neskororímske tehly s kolkami OFARN B[ONOMAG] a COH XXX.²⁶³

²⁵³ Siegmeth 1990, 312.

²⁵⁴ Genser 1986, 696.

²⁵⁵ Šedo 2020, 125.

²⁵⁶ Lang 2011, 58.

²⁵⁷ Lang 2011, 74.

²⁵⁸ Varsik 2020, 131.

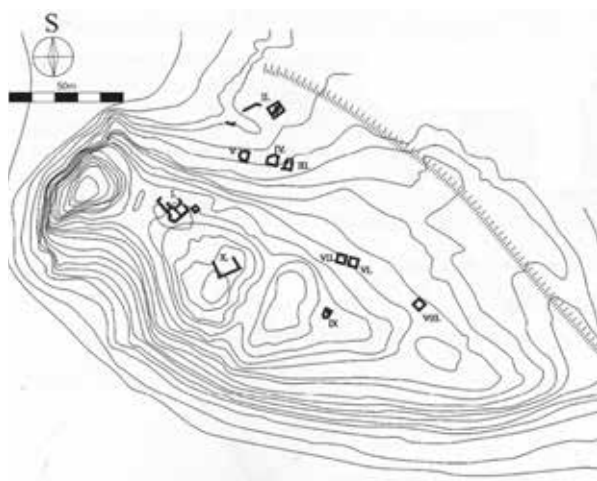
²⁵⁹ Harmadyová 2012, 287.

²⁶⁰ Harmadyová 2012, 273.

²⁶¹ Hulínek/Plachá 2000, 38.

²⁶² Plachá/Pieta 1986, 339.

²⁶³ Plachá/Pieta 1986, 339.

Obř. 17: Bratislava-Devín. Plán rímskych stavieb. (zdroj: Pieta 2003, 217).

Objekt svojím pôdorysom patři do horizontu staršej skupiny rímskych stavieb s apsidálnym pôdorysom ako v Stupave²⁶⁴ a Bratislave-Dúbravke.²⁶⁵ Stavba pravdepodobne slúžila ako civilná usadlosť pre potreby germánskej nobility.²⁶⁶ Na rozdiel od ostatných táto stavba preživa až do poslednej štvrtiny 4. stor. po Kr.²⁶⁷

V priestore dolného hradu, v blízkosti vstupnej západnej brány bola z doby rímskej odkrytá **stavba II**. Objekt silne narušila stredoveká zástavba. Zachovala sa z neho čiastočne deštruovaná maltová dlážka a zvyšky 60 cm hrubého muriva.²⁶⁸ Na základe nálezov (*terra sigillata* a minca cisára Gordiana III.) je stavba datovaná do prvej polovice 3. stor. po Kr.²⁶⁹

V priestore dolného hradu v blízkosti západnej stredovekej vstupnej brány bola objavená kamenná **stavba III**. Ide o jednopriestorový asymetrický objekt s vnútorným rozmerom 250x300/330cm. Základ stavby bol zhotovený z lomového kameňa viazaného maltou, do ktorej bola zapustená drevená konštrukcia. Tehlovočervená podlaha v interiéri je z jemnej plavenej vápencovej malty. Do stavby sa vstupovalo 205 cm dlhým chodbovitým vstupom (*dromos*).²⁷⁰ V priestore južného múra sa našiel železný pocínovaný krížik s otvormi

na uchytenie. Vo dvoch otvoroch sa zachovali aj klynce. Z nálezov, ktoré sú dôležité pre datovanie objektu patria predovšetkým kolkované tehly z neskorej doby rímskej (OFARN; ARP a ARNMA).²⁷¹ Pôvodná funkcia stavby nie je úplne jasná. Pôdorys stavby pripomína tvar *cella memoriae*. O Šedo sleduje analogické stavby z neskoroantického obdobia, vo východnom predhorí Álp kde vznikali početné sakrálne stavby (napríklad objekt na Hemmabergu v Korutánsku).²⁷²

Stavba X predstavuje posledný murovaný objekt z doby rímskej na Devíne. Nachádzala sa v priestore horného hradného nádvorja. Z objektu sa zachovali len dve, kolmo na seba stojace murivá (A, B) a základové lôžko z tretieho múru (C). Najzachovanejšie murivo B malo dĺžku 9 m a šírku 120cm. Murivo stavby malo miestami výšku 1m a jeho hĺbka bola až 80–100 cm. V interiéri sa našlo niekoľko ohnísk a časť základového lôžka muriva C bola prerušená objektom, ktorý bol datovaný do druhej polovice 9. stor. po Kr. Stavba sa predbežne datuje do 3. až 4. stor. po Kr.²⁷³ V prípade stavby X sa uvažuje o vojenskom účele objektu.²⁷⁴

Ostatné objekty objavené na devínskom hradom kopci boli väčšinou jednoduché jednopriestorové budovy s drevenými stenami, bez kamenných podmuroviek, s maltovými dlážkami a v niektorých prípadoch sa v rohu stavby nachádzala pec. Vznik niektorých sa datuje už do prvej polovice 3. storočia, väčšinou však patria až do 4. storočia.²⁷⁵

Stavby IV a V sa nachádzali v priestore dolného hradu. Zo stavieb sa zachovala len maltová podlaha. Po jej okrajoch sa nachádzali žľaby so zvyškami dreva, ktoré svedčia o zrubovej konštrukcii objektu. Na podlahe **stavby IV** sa v bezprostrednej blízkosti objektu vyskytovali fragmenty tehál a neskoroantickej keramiky. V priestore **stavby V** neboli nájdené žiadne datovateľné nálezy.²⁷⁶

Stavby VI, VII a VIII boli objavené na úpäťtí juhovýchodného hradného návršia. Išlo

²⁶⁴ Turčan 2012, 424.

²⁶⁵ Elsček 2017.

²⁶⁶ Harmadyová 2012, 273.

²⁶⁷ Plachá/Pieta 1986, 339.

²⁶⁸ Harmadyová 2012, 273.

²⁶⁹ Plachá/Pieta 1986, 342.

²⁷⁰ Plachá/Pieta 1986, 342.

²⁷¹ Plachá/Pieta 1986, 342.

²⁷² Šedo 2020, 125.

²⁷³ Harmadyová 2012, 274.

²⁷⁴ Pieta 2003, 217.

²⁷⁵ Varsik 2020, 131.

²⁷⁶ Harmadyová 2012, 274.

o stavby zrubovej konštrukcie. Dokladajú to zvyšky zuhoľnatených trámov z dubového dreva. Rozmery stavieb VI a VII boli približne rovnaké 400x480 cm. V oboch objektoch sa v juhozápadných rohoch nachádzali pece. Datovanie týchto stavieb je problematické. Ani v jednom prípade sa vo výplni objektov nenašiel výpovedný keramický materiál. Ich prípadné datovanie umožňujú fragmenty rímskych tehál s kolkom LEG XIII G ANT (prvá polovica 3. storočia).²⁷⁷

Stavba IX bola situovaná z východnej strany hradného návršia. Disponovala štvoruholníkovým pôdorysom, mazanicovou podlahou a pecou v severovýchodnom rohu. V objekte sa nachádzali fragmenty z amfor, mortária, *terry sigillaty*. v okolí stavby sa nachádzali fragmenty rímskych tehál s kolkom FIG(linae) SAB(inianae). Na základe analogických kolokov zo strážnej veže Hatvan-Gombospusztja je možné datovať tehly do obdobia vlády cisára Valentiniana I.²⁷⁸

Osídlenie v neskoršej dobe rímskej na Devíne je pomerne intenzívne. Objavujú sa tu objekty s rozličnými funkciami. Charakter stavieb sa ale vymyká konceptu germánskych kniežacích dvorcov. Na Devíne absentuje hospodárska základňa ako v prípade germánskych dvorcov. Tie plnili predovšetkým hospodársko-reprezentačnú funkciu ich majiteľov. Zvýšený záujem o túto lokalitu musí byť spájaný skôr s jeho strategickým postavením na sútoku riek Dunaja a Moravy.

2.10. „Spečené valy“

V rámci okruhu rímskych stavebných aktív v priestore kvádskej ekumény treba spomenúť aj fenomén tzv. spečených valov. Ide o valové opevnenie, ktoré sa tiahlo od Štúrova pri Dunaji smerom na sever po západnom brehu rieky Hron a Ipeľ. Valy sú evidované vo viacerých úsekoch. Pôvodná dĺžka bola zrejme 60 km (mapa 4). Pravdepodobne najstaršou zmienkou o vale je údaj v listine z 13. stor. po Kr., kde sa uvádza pod označením *Fossa giganteum*, teda „val obrov“. Prvé systematické výskumy tu realizoval až T. Kolník

²⁷⁷ Hulínek/Plachá 2000, 42.

²⁷⁸ Lőrincz 1981a, 50-52.

v r. 1978 na polohe Čriepeč východne od Žemberoviec.²⁷⁹

T. Kolník ich spájal s komplikovanou politickou situáciou v naddunajskom priestore v 4. storočí po Kr.²⁸⁰ Je možné, že tieto rozsiahle pevnostné systémy nadväzovali na podobné valové opevnenia z územia dnešného Maďarska. V Potisí sú známe ako tzv. sarmatské valy. Vybuďovali ich pravdepodobne v 4. storočí.²⁸¹ T. Kolník datoval tzv. spečené valy do prvej polovice 4. storočia a domnieval sa, že tieto fortifikácie plnili úlohu ochrannej bariéry proti postupujúcim nomádkym kmeňom z východu.²⁸² Vznik pevnostného systému mohol byť výsledkom vzájomnej spolupráce medzi Rimanmi, Sarmatmi a Kvádmi. Dodnes však nie je jasné, proti komu boli valy vybudované a koho chránili. Nemožno ani celkom vylúčiť ich datovanie do včasného stredoveku.²⁸³

2.11. Lokality s výskytom rímskeho stavebného materiálu

Ako prípadný doklad výskytu ďalších rímskych stavieb v priestore barbarika možno považovať aj početnú prítomnosť rímskeho stavebného materiálu. Interpretácia týchto nálezov je ale pomerne zložitá, tehly a ich fragmenty sa objavujú v rôznych nálezových situáciách, hlavne v dôsledku sekundárneho využitia (mapa 9).

Existuje množstvo zmienok o výskyte rímskeho stavebného materiálu v priestore severne od stredného Dunaja. Zvyčajne boli nájdené pri povrchovom prieskume. V literatúre sa často objavujú lokality bez uvedenia ďalšieho nálezového kontextu. Menovite k nim patrí poloha „Za blatom“ v blízkosti Devínskej Kobyly v Bratislave,²⁸⁴ poloha „Panské“ v Záhorskej Bystrici nad inundáciou Moravy,²⁸⁵ Chľaba,²⁸⁶ Kamenín,²⁸⁷ Kvetoslavov,²⁸⁸

²⁷⁹ Kolník 1978, 139-142.

²⁸⁰ Kolník 1999, 163-177.

²⁸¹ Soproni 1978, 128-130.

²⁸² Kolník 1999, 163-177.

²⁸³ Kolník 1999, 177.

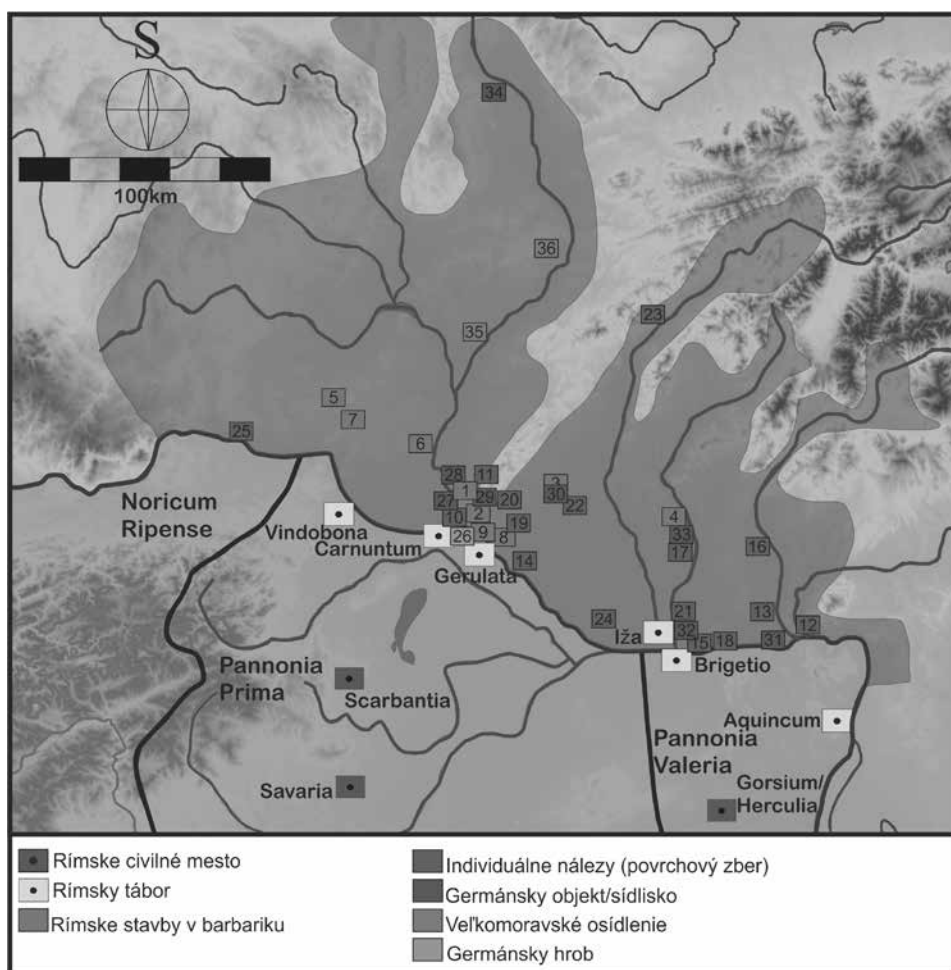
²⁸⁴ Kolník 1959, 48.

²⁸⁵ Kolník 1959, 48.

²⁸⁶ Kolník 1959, 48.

²⁸⁷ Kolník 1959, 48.

²⁸⁸ Kolník 1959, 48.

Mapa 9: Výskyt rímskych tehál na germánskej strane stredného Podunajska. *Rímske stavby:* 1 Stupava; 2 Bratislava-Dúbravka; 3 Cífer-Pác; 4 Milanovce / Veľký Kýr; 5 Oberleiserberg; 6 Stillfried; 7 Niederleis; 8 Bratislava-Podunajské Biskupice; 9 Bratislava-Devín. *Ojedinelé nálezy tehál:* 10. Bratislava-Devínska Kobyla; 11 Záhorská Bystrica; 12 Chľaba; 13 Kamenín; 14 Kvetoslavov; 15 Patince; 16 Šarovce; 17 Šurany; 18 Moča; 19 Most pri Bratislave; 20 Slovenský Grob; 21 Hurbanovo; 22 Abrahám; 23 Trenčín; 24 Veľký Meder; 25 Fels am Wagram. *Germánsky hrob:* 26 Bratislava-Staré Mesto. Germánske objekty: 27 Devínska Nová Ves; 28 Zohor; 29 Stupava-Mást; 30 Cífer-Pác; 31 Štúrovo; 32 Chotín; 33 Komjatice; 34 Olomouci-Neředín; *Slovanské hradiská:* 35 Mikulčice; 36 Staré Město.

Patince,²⁸⁹ Šarovce,²⁹⁰ Šurany,²⁹¹ Moča,²⁹² Most pri Bratislave,²⁹³ Slovenský Grob,²⁹⁴ Hurbanovo,²⁹⁵ Abrahám,²⁹⁶ Trenčín,²⁹⁷ a Veľký Meder.²⁹⁸

2.11.1 Výskyt rímskej strešnej krytiny v hrobovom kontexte

Veľmi vzácne sa rímska strešná krytina objavuje v hrobovom kontexte. V Bratislave-Starom meste (na Hlavnom námestí 7) sa nachádzala rímska tehla v latenskom hrobe,²⁹⁹ 9 fragmentov rímskej krytiny bolo objavených v germánskom hrobe v Stupave³⁰⁰ a vyskytla sa aj v belobrdských hrobách 3, 4 a 6 v Milanovciach/Veľkom Kýre. Spomínané nálezy v posledných dvoch lokalitách súvisia bezprostredne s prítomnosťou rímskych stavieb. V prípade Milanoviec/Veľkého Kýra

²⁸⁹ Kolník 1959, 48.

²⁹⁰ Kolník 1959, 48.

²⁹¹ Hrnčiarik 2012, 256.

²⁹² Hrnčiarik 2012, 256.

²⁹³ Hrnčiarik 2012, 256.

²⁹⁴ Bazovský 2006, 28; Hrnčiarik 2012, 256.

²⁹⁵ Za informáciu srdečne ďakujem J. Rajtárovi.

²⁹⁶ Za informáciu srdečne ďakujem J. Rajtárovi.

²⁹⁷ Madl 1930, 66-69; Hrnčiarik 2012, 256.

²⁹⁸ Hrnčiarik 2012, 256.

²⁹⁹ Musilová/Lesák 1996, 94.

³⁰⁰ Turčan/Šefčáková 2012, 123.

boli tehly len súčasťou stavebnej deštrukcie rozptýlenej v areáli niekdajšej rímskej stavby a zmiešané so zásypovými vrstvami zeminy a rozhodne neplnili funerálnu funkciu.

2.11.2 Lokality s väčším výskytom rímskych tehál

Pravdepodobnú prítomnosť rímskej stavby možno predpokladať v Bratislave-Devínskej Novej Vsi, kde povrchovou prospekciou boli nájdené početné fragmenty rímskej strešnej krytiny (dokopy vyše 60 *tegulae* a *imbrices*). Vyskytovali sa spoločne s niekoľkými rímskymi klincami štvorhranného prierezu a rímskymi mincami z 3. a 4. stor. po Kr.³⁰¹

Obdobnú situáciu možno badať v neďalekom Zohore, ktorý sa nachádza 14 km od rímskej hranice. Aj z tejto oblasti pochádzajú stovky rímskych tehál a strešnej krytiny, ktoré môžu byť indikátorom prítomnosti stavieb vybudovaných rímskou stavebnou technikou.³⁰²

2.11.3 Výskyt rímskych tehál v germánskych objektoch

Pomerne často sa objavujú zvyšky strešnej krytiny v germánskych osadách v zásype zemníc. Podobne je tomu znovu v Zohore. Počas záchranného výskumu tu bol objavený objekt so šestkolovou dispozíciou (objekt 32). Vo výplni sa okrem iného našlo vyše 30 fragmentov rímskej strešnej krytiny (*tegulae* a *imbrices*). Objekt zanikol približne v 2. tretine 3. stor. Podobne v sídliskových objektoch 75 a 76 sa popri iných nálezoch početne vyskytoval rímsky stavebný materiál.³⁰³

Významné nálezisko s početným rímskym materiálom bolo objavené na lokalite Stupava-Mást. Nachádza sa asi 10 km od sútoku Dunaja s Moravou. V roku 2011–2013 boli uskutočnené prieskumy a archeologický výskum, ktorým sa doložilo osídlenie v 1. až 4. stor. po Kr. Na lokalite bolo dokopy objavených vyše 200 fragmentov rímskej strešnej krytiny. Počas výskumu bolo zachytené obydlie z mladšej doby rímskej (objekt 1/2013). Predpokladá sa, že jeho nadzemná časť bola

vyhotovená z dreva, pričom objekt bol zvnútra aj zvonka omietnutý vápennou omietkou. Z obydli a jeho bezprostredného okolia pochádzajú početné zlomky rímskej strešnej krytiny, ktoré pravdepodobne pochádzali zo strechy objektu. Jeden zlomok tehly má vyrazený kolok XIV. légie. Nálezy z výplne objektu umožňujú jeho využívanie datovať približne do prvých dvoch tretín 3. stor. Jeho zánik nastal najneskôr počas poslednej tretiny 3. stor. V obydlí sa našli aj predmety, ktoré sa v germánskych objektoch nachádzajú len ojedinele, napr. železné klince a dláto.³⁰⁴

V Hurbanove „Za Žitavou“ na germánskom sídlisku boli objavené charakteristické germánske zemnice (objekt 1) z 2. –3. stor. po Kr. Vo výplni jednej kolovej jamy sa našiel fragment rímskej strešnej krytiny.³⁰⁵

V Cífer-Páci pri potoku Gidra boli objavené objekty z mladšej doby rímskej a sťahovania národov, ktoré obsahovali rímske tehly. Tento materiál zrejme priamo súvisí s rímsko-germánskym osídlením v polohe „Za mlynom“ na protihlhom brehu toho istého potoka.³⁰⁶

V Štúrove v zásype zemnice VIII³⁰⁷ a XII sa taktiež objavili fragmenty rímskych tegúl, žiaľ žiadna neniesla kolok.³⁰⁸ Germánska osada je datovaná do obdobia B2/C1.³⁰⁹

Situácia s výskytom rímskych tehál v Chotíne je pomerne variabilná. V zemnici lichobežníkovitého pôdorysu so zaoblenými rohmi (objekt 100/77) bola zistená tehla s viac nedefinovaným kolkom.³¹⁰ Fragment tehly bol nájdený aj v nadzemnej stavbe, ktorá je datovaná do stupňa C2 (objekt 134/78). Z objektu sa zachovala len dlážka bez ďalších konštrukčných detailov.³¹¹ V sektore H/4 sa nachádzal objekt s oválnym pôdorysom so šikmými stenami a zaobleným dnom, v ktorom bola nájdená kolkovaná tehla. Ďalší fragment tehly bol nájdený v zásobnicovom objekte kruho-

³⁰⁴ Elschek/Groh/Kolníková 2015, 113.

³⁰⁵ Ruttkay/Bielich 2002, 166.

³⁰⁶ Varsik/Bednár 1990, 167.

³⁰⁷ Kolník 1961, 360; Hrnčiarik 2012, 256.

³⁰⁸ Kolník 1961, 362; Hrnčiarik 2012, 256.

³⁰⁹ Beljak 2010, 144; Hrnčiarik 2012, 256.

³¹⁰ Romsauser/Hečková/Repka/Kuzmová/Březinová 2019, 211.

³¹¹ Romsauser/Hečková/Repka/Kuzmová/Březinová 2019, 217.

³⁰¹ Elschek/Mihál/Kubíny 1996, 45.

³⁰² Elschek/Mihál/Kubíny 1996, 45.

³⁰³ Elschek 1997, 40.

vého pôdorysu (objekt 181/79).³¹² A napokon v sektore VI/2 bola nájdená tegula bez ďalších informácií o nálezovej situácii.³¹³

Osobitne zaujímavý je výskyt strešnej krytiny v polohe „Tomášove“ v Komjaticiach (v blízkosti rímskej stavby v Milanovciach/Veľkom Kýre). Nachádza sa na sútoku rieky Nitry a jej vedľajšieho ramena. Prevažná časť objektov je datovaných do 2.–3. stor. po Kr.³¹⁴ V objekte, ktorý sa v hĺbke 80 cm črtal v sprašovom podlaží ako pravidelný kruhový žľab s priemerom 340 cm, bola objavená rímska tehla. Žiaľ, výplň objektu neobsahovala ďalšie nálezy a je datovaná len samotnou rímskou tehlou. Kruhový objekt nemá zatiaľ v dobe rímskej na Slovensku analógiu. Neďaleko boli preskúmané zvyšky kultúrnych jám v ktorých sa mali nachádzať ďalšie rímske tehly.³¹⁵

V polohe „Legionárske“ v Komjaticiach, bolo zistené na juhovýchodnom okraji skúmanej plochy ďalšie germánske osídlenie. Sídliisko z doby rímskej zrejme pokračovalo smerom na juh. Pri výskume bol zachytený len okraj sídliska. Najpozoruhodnejším nálezom je osemhranný objekt s dvojitémi stenami a v strede s mohutným nosným kolom s priemerom 80 cm. Dlážka z ubitej hliny bola hrubá 10–15cm. Stavba mala v ôsmich rohoch kolové jamky s ktorými v odstupe 80–100 cm išli paralelne ďalšie užšie ale rovnako hlboké. Objekt je datovaný do 2. stor. po Kr. V okolí boli roztrúsené zlomky tehál.³¹⁶

Výskyt rímskeho stavebného materiálu v blízkom okolí Milanoviec/Veľkého Kýra (ako v prípade spomenutých Komjatíc a Šurian) je osobitne zaujímavý. Poukazujú na význam dolného povodia Nitry v kvádskom osídlení juhozápadného Slovenska. A možno naznačujú ďalšie rímske aktivity v tejto časti Slovenska. Nezanedbateľnú úlohu zohrala aj skutočnosť, že pozdĺž toku rieky Nitra možno predpokladať priebeh východnej vetvy Jantárovej cesty.³¹⁷

2.11.4 Sekundárne využitie rímskeho stavebného materiálu po dobe rímskej

Ako ďalší výskyt rímskych stavebných zvyškov treba rozhodne spomenúť sekundárne využitie stavebného materiálu po dobe rímskej (predovšetkým Slovanmi). To znovu môže indikovať prítomnosť ďalších lokalít s murovanými stavbami, prípadne iné drevené objekty zastrešené rímskou krytinou.

Za nesporný doklad záujmu Slovanov o zvyšky rímskeho stavebného materiálu možno považovať prítomnosť tehál a strešnej krytiny v slovanských sídliskových objektoch. Objavuje sa aj úprava ruín rímskych stavieb pri budovaní vlastných obydlí. Takéto využitie zvyškov rímskej architektúry možno sledovať na lokalite Bergl v Bratislave-Rusovciach (Gerulata)³¹⁸ a na Devíne.³¹⁹ Slované sídliskové objekty z predveľkomoravského obdobia sa vyskytujú aj v areáli panského dvorca v Cíferi-Páci³²⁰ a možno tu takisto predpokladať exploatáciu rímskych murovaných stavieb. Podobnú domnienku možno považovať za reálnu aj pre rímsku civilnú usadlosť v Bratislave-Dúbravke, kde sa zlomky rímskych tegúl a včasnorímske mozaikové sklo našli v slovanskej chate s keramikou pražského typu. Podľa nálezov z povrchového zberu bola rímska lokalita intenzívne osídlená nielen v predveľkomoravskom období, ale aj v nasledujúcich storočiach.³²¹

Priamo na základoch murovanej stavby II na Oberleiserbergu vznikol okolo roku 1200 románsky kostol a v jeho okolí sa nachádzalo aj pohrebisko z 10.–11. stor. po Kr.³²² V neposlednom rade podobný osud postihol aj rímsku stavbu v Milanovciach/Veľkom Kýre. K jej exploatácii muselo dôjsť najneskôr v čase využívania belobrdského pohrebiska (viac kapitola 2.3.8 *Belobrdské pohrebisko*). Prítomnosť pohrebiska neďaleko rímskej stavby možno nebola náhodná a je možné uvažovať o podobnej situácii ako v prípade Oberleiserbergu – teda očakávať prítomnosť sakrálnych stavieb z tohto obdobia.

³¹² Romsauser/Hečková/Repka/Kuzmová/Březinová 2019, 225.

³¹³ Romsauser/Hečková/Repka/Kuzmová/Březinová 2019, 233.

³¹⁴ Točík 1978, 256.

³¹⁵ Točík 1978, 256.

³¹⁶ Točík 1978, 260.

³¹⁷ Kolník/Varsik/Vladár 2007, 36.

³¹⁸ Kraskovská 1981, 106-108.

³¹⁹ Kraskovská 1975; Plachá/Hlavicová 1981.

³²⁰ Kolník 1980, 109.

³²¹ Kolník/Rejholcová 1986, 347.

³²² Stuppner 2006, 45.

Na obľubu používania rímskeho tehlového materiálu pri budovaní veľkomoravských murovaných stavieb poukazuje aj výskyt rímskeho tehlového materiálu v moravských centrách. V deštrukcii sakrálnej stavby v Mikulčiciach sa okrem rímskych tehál, z ktorých jedna má kolok XIV. légie, vyskytovali aj zlomky labradoritového porfyritu, ktorého pôvod možno hľadať až na Peloponéze.³²³

Ešte početnejší výskyt rímskeho tehlového materiálu (*lateres, tegulae, imbrices*) a zlomky labradoritového porfyritu boli objavené V. Hrubým pri výskume v Starom Měste (okr. Uherské Hradiště). Početné tehly rímskej proveniencie boli objavené v murive stavieb z druhej polovice 9. stor. Menovite v rotunde sv. Michala v Starom Měste, vo výplni dvoch studní a na pohrebisku v polohe „Na Valách“.³²⁴ Okrem kolkovaných zlomkov XIV. légie sa zachovali aj výrobky zo súkromnej tehliarskej dielne z Carnunta (C VAL CONST KAR).³²⁵

Ešte viac dokladov využívania zvyškov rímskych stavieb Slovanmi v 9. stor. je možné sledovať v priestore bývalej provincie Panónia. Predovšetkým ide o oblasť pri Balatone, napríklad Keszthely-Fenekpuszta alebo Pécs.³²⁶ Početné prípady sa objavujú zo strategicky významného úseku panónskeho limitu v dunajskom ohybe. Prítomnosť Slovanov je doložená aj z ruín neskororímskeho kastela Visegrád-Sibirik, neskororímskych strážnych veží Visegrád-Kőbánya, Szentgyörgypuszta a zo susedstva vily z 3. stor. vo Visegrád-Várkert, kde bolo preskúmané sídlisko s výrobnými objektmi z 9. –10. stor. po Kr. Včasnostredoveké nálezy v limitných stavbách sa vyskytujú aj západne od Visegrádu až po Esztergom, tak i na juh až po Nagytétény.³²⁷ Osídľovanie ruín rímskych miest, víl a pevností bolo nepochybne bežné. Stredovekí obyvatelia mohli stavebný materiál dovážať aj zo širšieho okolia a podľa toho je ho nutné hodnotiť v rozličných polohách.³²⁸

2.11.5 Výskyt rímskych tehál z oblasti východného Slovenska

Zvláštnu pozornosť si zaslúžia aj nálezy rímskych tehál, ktoré boli objavené na východnom Slovensku, hoci je táto oblasť so stredným Podunajskom prepojená len voľne (obe regióny predstavujú súčasť Karpatskej kotliny).

Okrem ojedinelých prípadov (Šebastovce a Košice-Krásna)³²⁹ ide predovšetkým o lokalitu Farské v Ražňanoch, ktorá sa nachádza na vyvýšenej časti pravobrežnej riečnej terasy rieky Torysa.³³⁰ V priebehu výskumov, ktoré sa realizovali v r. 2009 a 2011 bola odkrytá časť germánskeho sídliska, ktorá mala výrobnohospodársky charakter. Nachádzali sa tu objekty, ktoré boli klasifikované a na základe keramiky zaradené do mladšej doby rímskej a začiatku sťahovania národov. V regióne vtedy prevládalo osídlenie severokarpatskej skupiny. Fragmenty rímskej strešnej krytiny (*tegulae* a *imbrices*) sa nachádzali v ornicevej vrstve ako aj vo výplniach sídliskových objektov.³³¹ Prítomnosť mocenských centier v tejto oblasti potvrdzuje nález kniežacieho hrobu v Ostrovanoch, ktoré sú vzdialené od obce Ražňany len 4km. Hrob bol datovaný do závere 3. stor. po Kr.³³²

Obdobnú situáciu je možné sledovať aj v iných oblastiach Germánie. Existenciu stavieb postavených podľa zásad rímskeho stavebného inžinierstva možno sledovať aj v pričiernomorskej oblasti.³³³ Možný vplyv preto treba hľadať z juhovýchodných oblastí od východného Slovenska, v kultúrnom priestore Dácie, alebo pričiernomorskej oblasti kde bola rozšírená čerňachovská kultúra.³³⁴

³²³ Poulík 1957, 263.

³²⁴ Hrubý 1955, 283; Hrubý 1965, 304.

³²⁵ Kolník/Rejholcová 1986, 349.

³²⁶ Sós 1973, 127.

³²⁷ Sós 1973, 154-156.

³²⁸ Kolník/Rejholcová 1986, 349.

³²⁹ Karabinoš/Vizdal 2012, 284; Lamiová-Schmiedlová 1969, 403-501.

³³⁰ Karabinoš/Vizdal 2012, 281.

³³¹ Karabinoš/Vizdal 2012, 282.

³³² Prohászka 2006, 101.

³³³ Hrnčiarik 2012, 255.

³³⁴ Hrnčiarik 2012, 258.

3. ŠTRUKTÚRA KNIEŽACEJ REZIDENCIE V MILANOVCIACH/ VELKOM KÝRE V KONTEXTE OSTATNÝCH GERMÁNSKÝCH DVORCOV V PRIESTORE STREDNÉHO PODUNAJSKA V 4. STOROČÍ PO KR.

3.1 Ohrady kniežacích dvorcov

Charakteristickým atribútom germánskych kniežacích dvorcov je ohrada, ktorá vymedzovala ich priestor. Ide o architektonické riešenie, ktoré vychádza zrejme z rímsko-provinciálneho prostredia. Ich prevedenie v barbariku malo rôzne podoby. V prípade dvorca v Cíferi-Páci to bola drevená ohrada, ktorá vymedzovala priestor kvadratického okrsku s rozmermi približne 63 x 71 m (4 473 m²).³³⁵ V neskoršej fáze došlo k prestavbe palisády, ale výskumom sa podarilo zachytiť len dve strany mladšieho ohradenia.³³⁶

Ohradený areál v Bratislave-Podunajských Biskupiciach bol zo všetkých dvorcov najmenší. Dosahoval rozmery 49 x 57 m s vnútorným priestorom len 2 793 m².³³⁷ Ohrada sa pôvodne nachádzala na všetkých štyroch stranách. Žiaľ na juhovýchodnej, východnej a severovýchodnej strane bola doložená len torzovite. Pred severnou, východnou a južnou stranou ohrady sa podarilo zachytiť systém veľkého množstva nepravidelne rozmiestnených jám, ktoré mali rôznu veľkosť a hĺbku. Jamy boli pomerne plytko zahĺbené (cca. 0,15–0,20 m od úrovne zistenia), väčšina z nich sa navzájom akceptovala (vytvárali rad troch vedľa seba idúcich pásov). Vzhľadom na pomerne plytké zahĺbenie ohrady a preskúmaných jám by sa dalo predpokladať, že slúžili len na vymedzenie priestoru v rámci sídliska.³³⁸

Najzložitejší systém obvodovej ohrady je možné sledovať na Oberleiserbergu. V prvej stavebnej fáze (druhá polovica 4. stor. po Kr.) ohradzoval priestor panského dvorca 60–70cm široký múr, ktorý bol zhotovený z vápencového lomového kameňa, malty, štrku a mazanice. Týmto spôsobom múr ohraničoval priestor zhruba 60x61 m (3700m²).³³⁹ V priebehu poslednej prestavby kniežacieho

dvorca bol múr kompletne nahradený drevenou palisádou. Tá podobne ako ostatné neplnila fortifikačnú funkciu.³⁴⁰

3.2 Hlavné stavby kniežacích dvorcov

3.2.1 Cífer-Pác

Hlavná stavba v Cíferi-Páci sa podobne ako v prípade Milanoviec/Veľkého Kýra nachádzala pod vrstvou ornice, ktorá bola výrazne premiešaná so stavebnými zvyškami (zlomky tehál, malta a stavebné kamene). V spodnej časti tejto vrstvy v hĺbke 35–45 cm prechádzala do viac-menej kompaktnej deštruktívnej vrstvy. Pod ňou sa nachádzali základy stavby. Hlavná stavba v Cíferi-Páci mala kamenné základy, žiaľ zachovali sa len ako negatívny múrov. Tie boli široké 50–60 cm. Javili sa ako svetlejšie pruhy v tmavej kultúrnej vrstve. Základové ryhy obsahovali sypkú zeminu premiešanú so sprašou a pieskom. Nerovnomerne sa vyskytovali aj fragmenty tehál, kamene a malta. Stavebné zvyšky v nich boli rozptýlené nepravidelne. Zrejme išlo len o fragmenty, ktoré zostali po exploatacii stavebného materiálu zo základov múrov niekedy v stredoveku, alebo v ranom novoveku. Len na niektorých miestach sa narazilo na torzá pôvodného základového muriva.³⁴¹

Hlavná stavba mala mierne lichobežníkový pôdorys s rozmermi 25 x 15–17,5 m. Dokopy zaberala celkovú plochu 410m². Celá stavba vznikla postupne v dvoch hlavných stavebných etapách. Starší mierne lichobežníkový trakt mal rozmery 13–14 x 14 m (dokopy mal päť miestností).³⁴² Nachádzala sa tu najpriestrannejšia miestnosť celej stavby (miestnosť 4), jej interiérová plocha dosahovala 62,4m² (obr. 18: 3).³⁴³ Z dvoch strán sa okolo vykurovanej miestnosti nachádzali ďalšie menšie nevykurované priestory. Neskôr bol ku kratšej juhozápadnej stene traktu a pristavaný mladší

³³⁵ Varsik 2018, 82.

³³⁶ Varsik/Kolník 2014, 277.

³³⁷ Horňák/Hrnčiarik/Kolon 2019, 283.

³³⁸ Horňák/Hrnčiarik/Kolon 283, 2019.

³³⁹ Ertel/Stuppner 2005, 431.

³⁴⁰ Ertel/Stuppner 2005, 436.

³⁴¹ Varsik/Kolník 2015, 401.

³⁴² Varsik 2015, 142.

³⁴³ Varsik/Kolník 2015, 402.

obdĺžnikový trakt B s tromi miestnosťami (6–8). Zrejme ešte v rámci tej stavebnej etapy bol k dlhšej stene hlavnej stavby, obrátenej smerom do otvoreného nádvorja, pristavaný koridorovitý prístavok (trakt C), ktorý bol rozdelený na dve časti. Predpokladá sa, že slúžil ako veranda.³⁴⁴

Veľké reprezentatívne miestnosti 4 a 7 boli vykurované prostredníctvom podpodlahových kanálov v tvare písmena Y a T. Predpokladá sa, že obe vetvy kanálu boli vykurované spoločnou pecou umiestnenou v malej miestnosti 6.³⁴⁵

Výsledná podoba hlavnej budovy teda pozostávala z dvoch veľkých vykurovaných miestností 4 a 7 s prechodnou komorou 6, ktorá disponovala spoločným vykurovacím zariadením. Plocha vykurovaných priestorov dokopy činila 123 m².³⁴⁶ Okolo centrálnej časti sa z dvoch strán potom radilo ďalších päť menších štvoruholníkových nevykurovaných miestností.³⁴⁷

3.2.2 Oberleiserberg

Hlavná budova panského dvorca na Oberleiserbergu predstavuje pomerne komplexnú stavbu s reprezentačnými a rezidenčnými miestnosťami.³⁴⁸ Vznikla v 2. polovici 4. stor. po Kr. Podobne ako v prípade stavby v Milanovciach/Veľkom Kýre a Cíferi-Páci sa centrálna stavba nachádzala na juhozápadnej strane ohradeného dvorca. Svojou dlhšou stranou bola orientovaná paralelne s ohradou. V jej pôdoryse je možné sledovať štyri chronologické fázy jednotlivých prestavieb.³⁴⁹

Hlavná budova, podobne ako v prípade Cífera-Pácu, mala mierne trapezoidný tvar. Hlavná stavba mala v tejto fáze dĺžku 35m a šírku 17m. A. Stuppner na základe dochovaného muriva predpokladá, že stavba mala dve poschodia.³⁵⁰ Hlavná časť panskej stavby bola rozdelená na dve veľké halové miestnosti 6 a 7. Južná miestnosť 6 bola vykurovaná prostredníctvom podpodlahových kanálov v tva-

re písmena Y. Ostatné miestnosti v najstaršej stavebnej etape nedisponovali vykurovacím zariadením (obr. 18: 2).³⁵¹

Na prelome 4. a 5. stor. po Kr. bola k fasáde východnej steny hlavnej stavby pribudovaná predsieň, ktorá pozostávala z dvoch pozdĺžnych miestností a štyroch rizalitov. Na základe šírky múru je možné rozdeliť predsieň na tri časti. Prvú časť predstavuje južný pozdĺžny priestor (miestnosť 1) spolu s južným a centrálnym rizalitom (miestnosť 2). Centrálny rizalit bol o niečo väčší oproti ostatným. Ďalšia časť pozostáva zo severného pozdĺžneho priestoru (miestnosť 3) a severného rizalitu (miestnosť 4). Posledná časť predsieni pozostáva z vyčnievajúceho nárožného rizalitu (miestnosť 5).³⁵²

V tejto fáze veľká severná miestnosť 7 bola rozdelená na dva nerovnaké priestory (7; 7a).³⁵³ Zatiaľ čo rezidenčná/hospodárska časť sa predpokladá v severnej časti budovy, južná časť zrejme slúžila ako reprezentačná miestnosť. Pomocou južného rizalitu sa vstupovalo najprv do predsieni a až následne do miestnosti s podpodlažným vykurovaním. A. Stuppner predpokladá, že táto miestnosť zrejme slúžila pre verejné prijímanie, či bankety. Spomínaná proporcionalita stavby sa ani v neskorších stavebných fázach dvorca už nezmení.³⁵⁴

V priebehu prvej polovice 5. stor. po Kr. dochádza k tretej konštrukčnej fáze rezidencie. Týka sa len rizalitov a časti predsieni (miestnosť 3). Avšak k dôležitejším fázam prestavby dochádza na iných častiach panského dvorca.³⁵⁵

K poslednej stavebnej fáze 4 došlo v polovici 5. stor. po Kr. Je pre ňu charakteristické využívanie lokálneho tufu. V centrálnom rizalite (miestnosť 2) pribudlo *praefurnium* s podpodlahovým kanálom. V nárožnom rizalite na severovýchodnej strane stavby pribudol zo západnej strany tretí vstup do stavby. V západnej časti miestnosti 7a vznikol pomerne plytký pivničný priestor (hlboký 1,3m). Poloha tohto priestoru v zadnej časti reprezentačnej miestnosti je pomerne nezvyčajná

³⁴⁴ Varsik/Kolník 2015, 401.

³⁴⁵ Varsik 2015, 142.

³⁴⁶ Varsik/Kolník 2015, 401.

³⁴⁷ Varsik 2015, 142.

³⁴⁸ Ertel/Stuppner 2005, 431.

³⁴⁹ Stuppner 2006, 27.

³⁵⁰ Stuppner 2006, 22.

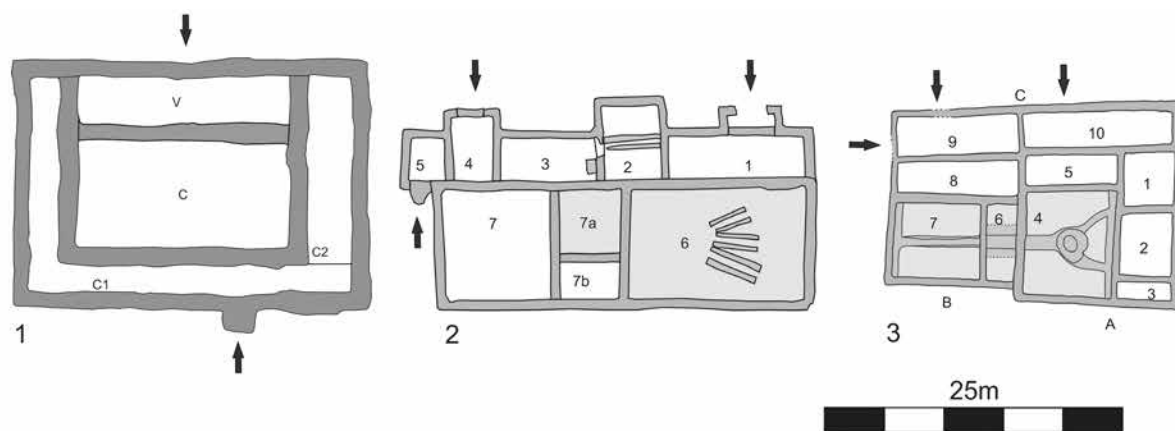
³⁵¹ Ertel/Stuppner 2005, 429.

³⁵² Stuppner 2006, 27.

³⁵³ Stuppner 2006, 22.

³⁵⁴ Stuppner 2006, 22.

³⁵⁵ Stuppner 2006, 28.

Obr. 18: Hlavné stavby kniežacích dvorcov. 1: Milanovce / Veľký Kýr; 2: Oberleiserberg; 3: Cífer-Pác (zdroj: upravené podľa Varsík 2020, 137).

v porovnaní s rímskoprovinciálnymi vilovými usadlosťami. Tie sa spravidla nachádzajú v priestore rizalitov hlavnej budovy. A. Stuppner tento priestor porovnáva so štábnou budovou (*principia*) vojenských táborov, ktoré disponovali svätyňou (*sacellum*). Pod jej podlahou sa nachádzala táborová pokladňa. Vzhľadom k relatívne malej hĺbke sa predpokladá, že priestor slúžil ako „Depotraum“ v ktorom sa nachádzali cennosti majiteľa panského dvorca na Oberleiserbergu.³⁵⁶

3.3 Architektonické riešenie hlavných stavieb

3.3.1 Strešná krytina hlavných stavieb

Pri všetkých hlavných stavbách s kameným základom možno vďaka početným zvyškom strešnej krytiny (*tegulae* a *imbrices*) predpokladať, že centrálné časti objektov disponovali sedlovou strechou. Tieto škridle boli kladené na drevený krov a strešné dosky, ktoré boli spojené so samotným múrom stavby.

Všetky hlavné stavby je možné členiť na základe šírky a hĺbky základov múrov. Hlbšie základovanie vnútorného múru viac konvenuje s vyššími múrmi a veľkou centrálnou reprezentačnou halou, ktorá bola prestrešená sedlovou strechou. V prípade Milanoviec/ Veľkého Kýra boli plytšie obvodové múry po všetkých stranách centrálnej miestnosti. V prípade Oberleiserbergu a Cífera-Pácu to bola predsieň orientovaná do vnútornej časti dvorca. Tieto múry boli predurčené niesť niž-

šiu ťarchu. Preto je oprávnené predpokladať prítomnosť pultovej strechy s jednou zošikmou stranou, ktorá je z vnútornej strany opretá o centrálny múr.

V prípade Oberleiserbergu možno rátať ešte s jedným typom strechy. Predpokladá sa, že náročný rizalit, ktorý sa nachádzal na severnej strane budovy dosahoval výšku až 9m. Jeho strecha teda musela byť zhruba o 2m vyššie ako sedlová strecha centrálnej časti budovy. Rizalit musel mať preto svoju vlastnú, pravdepodobne valbovú strechu (oproti sedlovej mala štyri zvislé štíty).³⁵⁷

3.3.2 Steny hlavných stavieb

Steny hlavných stavieb pravdepodobne pozostávali z kombinácie drevených trámov, stavebného kameňa, zlomkov tehál, ktoré boli spájané s maltou. Na takúto stenu sa naniesla vrstva vápennej omietky. Žiaľ, kompletne originálne časti stien sa v prípade Milanoviec/ Veľkého Kýra a Cífera-Pácu nedochovali.

V prípade prvej z menovaných lokalít boli objavené len fragmenty malty, ktoré pôvodne predstavovali steny objektu. Tie boli zdobené rôznymi rytými lineárnymi a kružnicovými motívami (obr. 19A). V jednom prípade je fragment malty poliaty svetlozelenou glazúrou a maltový podklad bol vymodelovaný do akéhosi „rebrotého tvaru“ (obr. 19B). Je možné, že ide o dekoráciu exteriéru (možno obklad okien alebo dverí prípadne iného konštruktívneho prvku stavby).

³⁵⁶ Stuppner 2006, 29.

³⁵⁷ Ertel/Stuppner 2005, 430.

O tom, ako boli zhotovené steny hlavných rezidencií je možné si vytvoriť predstavu vďaka nálezom originálneho muriva na Oberleiserbergu. Východne od centrálneho rizalitu bola objavená 20–30cm hrubá a 1–2m široká deštrukcia pôvodného muriva. Pozostávala z väčších kusov vápencových, tufových kameňov a fragmentov strešnej krytiny, ktoré boli spojené maltovým spojivom. Zrútené murivo zrejme pochádza z východnej steny predsieni (miestnosť 2) na ktorú priamo deštrukcia nadväzuje. Najvýchodnejšia a zároveň najvzdialenejšia časť deštrukcie bola vzdialená 2,9 m od základov východného múru stavby. Južná časť deštrukcie múru pozostávala z pomerne hustej koncentrácie strešnej krytiny. V severnej časti deštrukcie bolo viac malty a väčších kusov vápenca. Deštrukcia bola objavená v humusovitej vrstve, ktorá v čase kolapsu pôvodného muriva predstavovala pôvodnú úroveň terénu.³⁵⁸

Druhý nález pôvodného muriva bol objavený severne od miestnosti 7, v hĺbke 70 cm. Deštrukcia pozostávala z tufového kameňa a zlomkov malty. Išlo o zvyšky hrádzeného muriva (nem. *Fachwerkwand*). Múr pochádzal zo severnej steny hlavnej budovy v ktorej sa zachovali stopy po drevenej konštrukcii hlboké 20–30 cm a široké 10–20 cm. Najsevernejšia a najvzdialenejšia časť deštrukcie sa nachádzala 6,5m od stavby. V prípade, že ide o celú časť severnej steny, možno predpokladať prítomnosť horného poschodia. Výška celého múru v tejto časti sa predpokladá medzi 7–8 m. Všetky steny boli omietnuté bielou omietkou ako to nasvedčuje spodná úroveň stien, takže zvonka mohli pôsobiť dojmom kamennej architektúry.³⁵⁹

3.3.3 Podlaha hlavných stavieb

Celkový rozmer všetkých miestností hlavnej budovy na Oberleiserbergu dosahoval pozoruhodných 600m². Priestor reprezentačnej miestnosti v južnej polovici sídla bol zhruba o jeden meter vyššie ako bola podlaha predsieni na východnej strane objektu. Reprezentačná miestnosť mala rozlohu 100 m².³⁶⁰

Podobne ako v prípade Oberleiserbergu má aj Cífer-Pác maltovú podlahu v centrálnej časti stavby. Tá sa nachádzala vyššie oproti úrovni dlážok v ostatných priestoroch stavby (zhruba o 10 cm). Z tohto dôvodu je možné predpokladať jej reprezentačný charakter.³⁶¹

V Milanovciach/Veľkom Kýre zvyšky súvislej podlahy a pôvodná úroveň stavby bola zistená v hĺbke 40–50cm pod dnešným povrchom na štyroch miestach v priestore koridoru 1 a v predsieni (sektory G5, G6, H5 a J8). Ide o veľmi tenké a pomerne nekvalitné *pavimentum*, pod ktorým sa nachádza prepálená vrstva (obr. 4). Dlážka na povrchu pozostávala z uhladeného poteru (hrubého asi 0,5 cm) z vápennej malty šedastej a tehlovočervenej farby. To bolo spôsobené početnou prímiesou drvenej tehly. V nižšej vrstve malty bol zreteľný väčší podiel riečného štrku. Zrejme nie je úplne náhoda, že v centrálnej časti zvyšky *pavimenta* neboli nájdené. Tie sa zrejme nachádzali vo vyššej úrovni oproti obvodovému koridoru (podobne ako v prípade hlavnej stavby na Oberleiserbergu) a tak zrejme podlaha podľahla intenzívnej poľnohospodárskej aktivite na lokalite.

3.4 Kamenná stavba mimo ohradený areál

Ďalšou spoločnou črtou kniežacích dvorcov na Oberleiserbergu a v Cíferi-Páci boli menšie kamenné stavby, ktoré sa nachádzali mimo ohradený areál. V Cíferi-Páci stála kamenná stavba II severne od dvorca. Išlo o menšiu budovu s obdĺžnikovým pôdorysom s rozmermi 11x8 m. Stavba mala štvoruholníkovú apsidu na severovýchodnej strane. Vnútorne členenie pozostávalo z jednej obdĺžnikovej miestnosti. Druhá miestnosť bola v tvare písmena L a tretia mala tvar apsidy. Nezachovali sa žiadne stopy po dlážke. Pri severozápadnej stene sa zistili pozostatky vykurovacieho zariadenia v podobe jednoduchého *praefurnia*.³⁶² Na základe paralel v rímskom vidieckom prostredí viacerí autori predpokladajú, že stavba II v Cíferi-Páci slúžila ako kúpeľ.³⁶³

³⁵⁸ Ertel/Stuppner 2005, 430.

³⁵⁹ Ertel/Stuppner 2005, 430.

³⁶⁰ Ertel/Stuppner 2005, 435.

³⁶¹ Ertel/Stuppner 2005, 437.

³⁶² Varsik 2015, 144-145.

³⁶³ Varsik 2020, 135; Hrnčiarik 2013, 213.

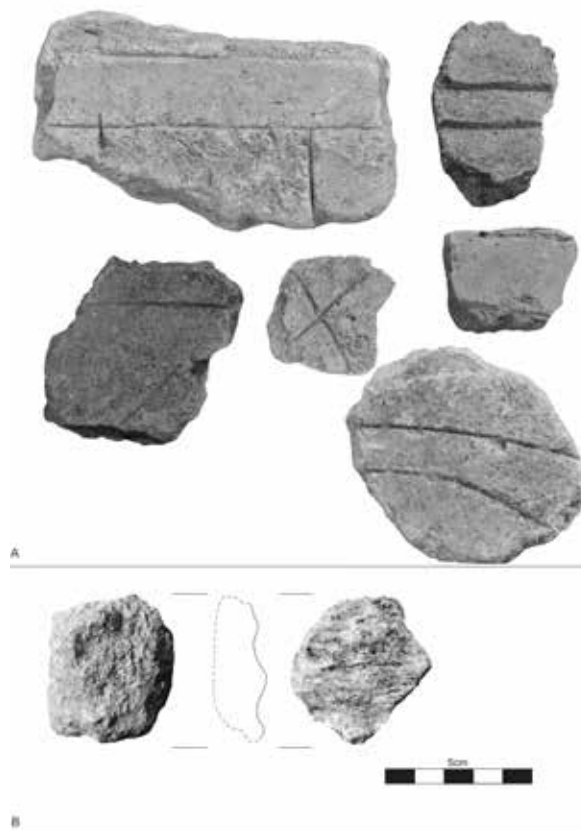
Druhá kamenná stavba na Oberleiserbergu sa aj v tomto prípade nachádzala severne od obvodového múru. Jej pôdorys bol o niečo jednoduchší. Išlo o jednoduchú dvojpriestorovú budovu s kamenným základom s rozmermi 8,13x8,26m. Na základe prítomnosti rímskej strešnej krytiny sa predpokladá, že stavba disponovala valbovou strechou.³⁶⁴ A. Stuppner uvažuje o tom, že táto stavba slúžila skôr pre nejakú remeselnícku aktivitu (zrejme metalurgickú činnosť).³⁶⁵ Žiaľ, situácia okolo kniežacieho dvorca v Milanovciach/Veľkom Kýre nedovoľuje potvrdiť ani vylúčiť, či ide o charakteristický spoločný atribút kniežacích dvorcov.

3.5 Drevené stavby antického rázu v priestore kniežacích dvorcov

Okrem hlavných kamenných stavieb boli charakteristickou zložkou kniežacích dvorcov drevené pravouhlé budovy rímsko-antického rázu. Ich základy sa zachovali v podobe žlabov a stĺpových jám. Väčšina z nich bola zoradená zvnútra dvorca, pozdĺž ohrady tak, aby v centre zostalo voľné nádvorie. Tieto stavby sa spravidla nachádzali na každej strane dvorca. Charakteristické pre väčšinu týchto stavieb bol základový žlab, do ktorého boli vložené drevené koly. Tie boli zapustené hlbšie ako spomínaný žlab. Tieto vertikálne koly slúžili ako prvok, ktorý niesol základnú ťarchu stavby. Medzi ne boli neskôr vložené horizontálne trámy. Je možné predpokladať, že múry týchto stavieb boli vyplnené hlinou a prekladaným prútím (nem. Lehmflechtwerk).³⁶⁶

3.5.1 Rozláhle stavby s portikom

Za stavby antického rázu v Cíferi-Páci možno bezpečne zaradiť **stavby 13** a **55** (obr. 16A). Pozostávali z vnútorného uzavretého priestoru ohraničeného základovým žlabom. Obežné stĺporadie v budove 55 pozostávalo z 20 stĺpov a v stavbe 13 až z 24 stĺpov. V interiéri neboli zistené stopy členenia priečkami. Vnútorný priestor stavby 55 dosahoval využiteľnú plochu 151 m² (spolu s portikom úžit-

Obr. 19: A: Milanovce/Veľký Kýr. Ornicová vrstva. Vybrané fragmenty vápennej omietky, ktoré boli zdobené rôznymi rytými lineárnymi a kružnicovými motívami. B: Fragment malty so svetlozelenou sklenenou glazúrou.

ková plocha dosahovala až 425 m²). V prípade stavby 13 to bolo až 154 m², čo predstavovalo najväčší prestrešený halový priestor v celom sídle v Cíferi-Páci (spolu s portikom to bolo 436 m²).³⁶⁷

Podobná dvojica stavieb s portikom stála aj v Bratislave-Podunajských Biskupiciach. **Stavba I** dosahovala s portikom rozmery 21x13,5m (obr. 16C). Išlo o pravouhlú budovu s vnútorným uzavretým priestorom, okolo bol systém kolových jám, ktoré spolu vytvárali *porticus*. Stavba sa nachádza v juhovýchodnej časti ohradeného dvorca.³⁶⁸ Vzhľadom na jej pozíciu v rámci dvorca by sa dalo predpokladať, že plnila podobnú funkciu.³⁶⁹ Podobný pôdorys mala aj **stavba V**, ktorá bola obohaná stĺporadím (podľa publikovaného plánu sa dá uvažovať o rozložení 6 stĺpov popri dlhších stenách

³⁶⁴ Ertel/Stuppner 2005, 430.

³⁶⁵ Ertel/Stuppner 2005, 431.

³⁶⁶ Ertel/Stuppner 2005, 436.

³⁶⁷ Varsik/Kolník 2015, 146.

³⁶⁸ Hrnčiarik/Horňák 2018, 133.

³⁶⁹ Hrnčiarik/Horňák 133.

	Milanovce/ Veľký Kýr	Cífer-Pác	Oberleiserberg	Bratislava- Podunajské Biskupice
Dĺžka hl. stavby	29,80m	25m	35m	X
Šírka hl. stavby	20,50m	15–17,5m	17m	X
Rozloha hl. stavby (m ²)	610m ²	410m ²	595m ²	X
Reprezentačná miest- nosť (m ²)	157,5m ²	62,4m ²	100m ²	X
<i>Praefurnium</i>	?	áno	áno	X
Poloha	nížinná	nížinná	hornatá	nížinná
Šírka vnútorných múrov	120–125cm	60cm	60cm	X
Šírka vedľajších múrov	90–105?cm	?	?	X
Rozmery ohrady	85>x?m	63x71m	60x61m	48x57m
Vnútorná plocha dvorca	?	4 473m ²	3 700m ²	2 736m ²
Pôdorys hlavnej stavby	obdĺžnikový	lichobežníkový	lichobežníkový	X
Stavebné prestavby dvorca	2?	3	4	2
Kamenná stavba II	?	11x8m	8,13x8,26m	X
Jednopriestorová stavba s portikom	?	425–436m ²	X	283,5m ²
Dvojkřídlová stavba	?	?	35x33m	26x15m
Dvojkřídlová stavba (m ²)	?	479m ²	1 155m ²	338m ²
Vápenná jama	áno	áno	áno	nie

Tab. 3: Prehľad spoločných prvkov jednotlivých kniežacích dvorcov v priestore stredného Podunajska.

a 5 stĺpov popri kratších stenách). Vnútroň uzavretý priestor mal skôr štvoruholníkový pôdorys. Rozmery stavby nie sú publikované, ale ide o stavbu omnoho menších rozmerov.³⁷⁰

3.5.2 Rozľahlá dvojkřídlová stavba s otvorenou centrálnou časťou

Zdá sa, že dvojkřídlová stavba s otvorenou centrálnou časťou je charakteristickou črtou každého kompletne preskúmaného kniežacieho dvorca. V Cíferi-Páci boli odkryté **stavby**

71 a 72 na severovýchodnej strane, ktoré sa navzájom prekrývali (obr. 16A). Obe vykazovali takmer zhodný vnútorný pôdorys. Líšili sa len vonkajším stĺporadiím. Stavba 71 disponovala portikom len pozdĺž dlhších stien. V prípade stavby 72 obiehalo stĺporadie okolo celej budovy. Do objektu sa vstupovalo z nádvorja uprostred dvorca cez stĺporadie do predsieni a z nej potom do dvoch miestností s úžitkovou plochou 60–65m². V prípade stavby 71 došlo k použitiu polostĺpov. Pri stavbe 72 sa od členenia stien polostĺpmi upustilo. To kompen-

³⁷⁰ Hrnčiarik/Hornák 2018, 134.

zoval rozšírený portikus okolo celej stavby. Tvorilo ho až 26 stĺpov. Spolu s portikom je to najväčšia stavba kniežacieho dvorca v Cíferi-Páci s plochou takmer 479m².³⁷¹

Stavba s takmer identickým pôdorysom bola objavená pri výskume kniežacieho dvorca v Bratislave-Podunajských Biskupiciach. Predstavuje najväčší objekt z celého panského dvorca. Objekt je označený ako **stavba III** (obr. 16C). Spoločne s portikom dosahovala dĺžku 26 metrov a šírku 15 metrov. Nachádza sa v severozápadnom nároží ohradeného dvorca. Svojím pôdorysom najviac pripomína staršiu stavbu 71 v Cíferi-Páci. Vnútrotný priestor možno znovu rozdeliť na tri časti. Dve veľké uzavreté miestnosti a prostredný otvorený priestor. V strednej časti sa nachádzali polostĺpy a po obvode kratších stien sa stĺpy nenachádzali. Do budovy sa pravdepodobne vchádzalo cez stredný trakt z ktorého sa potom mohlo vstúpiť do bočných miestností. Pre interpretáciu týchto stavieb je podstatný fakt, že predsieň bola zo severu uzavretá a severne od stavby sa nachádzala ohrada. Podobne to bolo aj v prípade Cífera-Pácu. Teda nemožno počítať s funkciou brány ako je tomu na Oberleiserbergu. T. Kolník a V. Varsik interpretujú tento typ stavby ako obytnú, alebo hospodársku budovu.³⁷²

Takmer identický typ stavby bol objavený na Oberleiserbergu. Vznikol zhruba v polovici 5. stor. po Kr. v rámci poslednej štvrtej prestavby dvorca. Analogické stavby v Bratislave-Podunajských Biskupiciach a Cíferi-Páci v čase vzniku tohto objektu už neexistovali. Na východnej strane dvorca vznikla drevená monumentálna stavba s rozmermi 35x33m (obr. 16B). Podľa A. Stuppnera ide o vstupnú bránu so stĺporadím (*porticus*). Stavba pozostáva z dvoch obdĺžnikovitých halových miestností na severnej a južnej strane. Budova bola zhotovená z dreva a spolu s hlavnou budovou vytvárali spoločnú os.³⁷³ Podobnú axialitu v kniežacom dvorci v Cíferi-Páci a Bratislave-Podunajských Biskupiciach nie je možné sledovať. Kniežací dvorec bol pravdepodobne navrhnutý tak, že do cen-

trálneho nádvorja sa vstupovalo cez strednú časť tejto stavby z východnej strany. Vnútrotný prieťah bol pravdepodobne zastrešený sedlovou strechou, ktorej ťarchu nieslo 8 mohutných stĺpov s priemerom 1m a s predpokladanou výškou 3,50 m. Šírka centrálnej lode je 2,6–3 m. Tento objekt zrejme pokrývala šindľová strecha, pretože v blízkosti stavby neboli nájdené žiadne zvyšky pálenej strešnej krytiny. K tejto centrálnej časti sú pripojené dve halové miestnosti orientované v severojužnom smere s trámovou konštrukciou. Celý komplex je dlhý 39,50 m a široký 16,30 m.³⁷⁴ Halová miestnosť na západnej strane je dlhá 16,30 m a široká 5,80 m a miestnosť na východnej strane je dlhá 16,30 m a 6,30 m široká. Pre stavbu sú charakteristické pomerne široké kolové jamy s priemerom až 1m a hĺbkou 0,60–1m. Rozstupy medzi jednotlivými kolovými jamami na východnej strane objektu sú 3 m.³⁷⁵ Pôdorys a rozmery bránovej štruktúry sú vo vzťahu s hlavnou stavbou panského dvorca na Oberleiserbergu. Dĺžka a šírka južnej miestnosti korešponduje s rozmermi reprezentačnej miestnosti hlavnej stavby I. Podobne aj šírka portika na východnej strane brány kopíruje šírku predsieni budovy I na východnej strane. Konštrukcia oboch krídel objektu sa líšila od ostatných drevených stavieb v priestore panského dvorca tým, že základový žľab nedisponoval kolovými jamami (nem. Schwellbalkenbau).³⁷⁶ Pomerne zaujímavú analógiu k vstupnej stavbe ponúka A. Stuppner. Výjav na mozaike z baziliky St. Apollinare Nuovo v Ravenne, znázorňuje vstupnú fasádu nesko-roantického paláca (propylón) s dvoma bočnými krídlami.³⁷⁷

Severovýchodne od hlavnej budovy sa nachádzala ďalšia drevená konštrukcia, ktorá je v literatúre označovaná ako **Holzbau C/D/E**, alebo **stavba 10**. Dlhšou stranou bola orientovaná v smere východ-západ. Znovu ide o troj-priestorový typ stavby. Tentokrát ale centrálna časť je uzatvorená. Predpokladané druhé symetrické krídlo na východnej strane nebolo doposiaľ preskúmané. Stavba je dlhá minimálne 20 m a široká 6–9,30 m. Šírka múrov

³⁷¹ Varsik/Kolník 2015, 147.

³⁷² Varsik/Kolník 2013, 71.

³⁷³ Ertel/Stuppner 2005, 431-432.

³⁷⁴ Ertel/Stuppner 2005, 433.

³⁷⁵ Ertel/Stuppner 2005, 433.

³⁷⁶ Ertel/Stuppner 2005, 437.

³⁷⁷ Ertel/Stuppner 2005, 435.

bola zhruba 30–60 cm. Kolové jamy, ktoré boli zapustené do základového žľabu, boli zhruba o 15–20 cm hlbšie ako samotný žľab. Vzájomná vzdialenosť týchto kolových jám bola rôzna.³⁷⁸ Na západnej a severnej strane bol objavený *porticus*. Ten bol značne poškodený včasnostredovekým pohrebiskom. V základovom žľabe bola nájdená 15 cm hrubá prepálená vrstva, ktorá zrejme indikuje, že stavba vyhorela. Stavba zrejme plnila obytnú alebo hospodársku funkciu.³⁷⁹

3.5.3 Stavby stredných rozmerov

Ďalšou skupinou stavieb, ktoré sa vyskytovali v priestore panských dvorcov predstavovali objekty, ktoré boli o čosi menšie. Často disponovali stĺporadím a svojim pôdorysom sa výrazne líšili od germánskej architektúry.

V Cíferi-Páci sa v nárožiach na severovýchodnej strane kniežacieho dvorca nachádzali dve menšie obdĺžnikové drevené budovy bez stĺporadia. Obe mali približne rovnaké rozmery (12,7–15; 7,1–7,5 m). Jednoduchým pôdorysom sa vyznačovala **stavba 9**. Dlhšia stena smerom dovnútra dvorca bola zdvojnásobená. V protiľahlom severnom nároží stála jednoduchá obdĺžniková **budova 66** s predsieňou. Vstup možno predpokladať z otvoreného nádvoria v centre panského dvorca.³⁸⁰

Podobnými rozmermi sa vyznačuje aj vnútorný priestor **stavby 77** (13x8 m), ktorá sa nachádzala pri ohrade na severozápadnej strane dvorca. Budova sa prekrývala nielen s pôdorysom veľkej **stavby 55**, ale aj s menšou drevenou **stavbou 85** s portikom okolo troch stien. Posledne menovaný objekt je pravdepodobne najmladší.³⁸¹

Približne kvadratická **budova 75** mala dve stĺporadia, otvorené smerom do nádvoria dvorca. Dôvod, prečo bola táto drevená stavba postavená s výrazným odstupom od obvodovej ohrady a zaberala tak časť voľného nádvoria je neznámy.³⁸²

V Bratislave-Podunajských Biskupiciach objekt podobného charakteru zastupuje len **stavba IV**. Išlo o pravouhlú stavbu, ktorá svo-

jimi rozmermi (6x7 m) síce skôr pripomína najmenšie stavby v Cíferi-Páci, ale zo severnej strany (smerom ku stredu dvorca) disponovala predsieňou.³⁸³

Z kniežacieho dvorca na Oberleiserbergu tu azda patrí jedine drevená **stavba 9** (K). Svojím charakterom sa ale čiastočne odlišuje od ostatných stavieb, pretože je zakomponovaná do ohrady dvorca. To je fenomén charakteristický len pre Oberleiserberg. Stavba sa nachádzala na južnej strane panského dvorca. Pozostávala z kolovej konštrukcie s rozmermi 14,80x10,80m. Objekt bol rozdelený na dve pravouhlé miestnosti rôznej veľkosti. Stavba mala na južnej, severnej a západnej strane portikus a zastrešený vstup z východnej strany. Pomerne veľká vzdialenosť medzi kolovými jamami na južnej strane viedla A. Stuppnera k presvedčeniu, že sedlová strecha, ktorá kryla centrálnu časť stavby v V-Z smere, bola z juhu ešte doplnená o štítovú strechu. *Porticus* rovnako vedie po severnej strane a do polovice dĺžky východnej strany.³⁸⁴

3.5.4 Stavby menších rozmerov

Ďalšou skupinou objektov v areáli panských dvorcov boli jednoduché štvorcové, alebo obdĺžnikové štruktúry menších rozmerov. Ich pôdorys bol vymedzený žľabom, alebo kolovými jamami v hustom rozstupe. Je pre nich charakteristický menej reprezentatívny pôdorys.

V Cíferi-Páci trojica so štvorcovým pôdorysom mala takmer identické rozmery so stranou dĺžkou 5,5–6,5 m. Nie je isté, či išlo o zastrešené stavby, alebo len o jednoduché ohrady. Stratigrafické vzťahy k iným stavbám naznačujú, že ide o chronologicky najstaršie objekty v rámci panského dvorca. Svojím rozmiestnením, akoby nerešpektovali neskoršiu zástavbu.³⁸⁵

Súbor drevených stavieb panského sídla v Cíferi-Páci dopĺňajú dve prestrešené stĺpové konštrukcie. Prvá z nich vyplňala voľný priestor medzi kamennou budovou I a stavbou 9. Pôvodne ju tvorili štyri rady po 5 stĺpoch (z 20 predpokladaných bolo identifikovaných 19 kolových jám). Účel stavby nebol zatiaľ

³⁷⁸ Ertel/Stuppner 2005, 434.

³⁷⁹ Ertel/Stuppner 2005, 434.

³⁸⁰ Varsik 2015, 147.

³⁸¹ Varsik 2015, 147.

³⁸² Varsik 2015, 147.

³⁸³ Hrnčiarik/Horňák 2018, 133.

³⁸⁴ Ertel/Stuppner 2005, 434.

³⁸⁵ Varsik 2015, 148.

určený, možno jej funkcia súvisela s architektonicky stvárneným vstupom do celého areálu. Na juhovýchodnej strane dvorca bola k ohrade zvonka pristavaná ďalšia stĺpová stavba s rozmermi približne 7 x 8 m. Tvorila ju konštrukcia s tromi štvoricami stĺpov (v jednom rade jedna stĺpová jama chýbala), ku ktorej bola zvonka pristavaná „fasáda“ so štyrmi stĺpmi. T. Kolník predpokladal, že stavba plnila funkciu sýpky/skladu (*granarium*).³⁸⁶

V Bratislave-Podunajských Biskupiciach do kategórie jednoduchých a menších objektov patrila **stavba II**, ktorá mala rozmery len 7,5x6 m a najmenšia stavba **stavba VI** (4,5x6 m). Posledne menovaná sa čiastočne vymyká modelu objektov vyskytujúcich sa v priestore germánskych dvorcov. Išlo o objekt s pravouhlým pôdorysom, ku ktorému bola zo severnej strany (smerom ku stredu dvorca) vystavaná malá predsieň.³⁸⁷ Posledným typom stavby je kolový objekt (**stavba VII**). Nachádzala sa v severovýchodnom rohu dvorca. Išlo o pravouhlú budovu pozostávajúcu z 9 kolových jám, ktoré boli od seba pravidelne rozmiestnené. Stavby podobného pôdorysu slúžili ako sýpky.³⁸⁸

3.6 Drevené stavby antického typu mimo areál ohradených kniežacích dvorcov

Kniežací dvorec na Oberleiserbergu je jedinou lokalitou, pri ktorej boli odkryté zvyšky drevených stavieb antického rázu mimo priestor, ktorý ohraničovala ohrada. Všetky tieto stavby sú mladšie a už chronologicky nepatria do „horizontu“ ostatných germánskych dvorcov. Zrejme to napovedá, akým spôsobom by sa tieto kniežacie dvorce vyvíjali v prípade kontinuálneho svébskeho osídlenia v priestore stredného Podunajska v 5. stor. po Kr.

V tomto smere je najvýraznejšia **stavba 11**, ktorá mala vzniknúť až v štvrtej stavebnej fáze dvorca (teda zhruba v polovici 5. stor. po Kr.). Nachádzala sa východne od ohradeného areálu. Išlo o pomerne rozsiahlu stavbu z hrádzenej muriva s portikom na západnej strane. Pôdorys stavby bol mierne trapezoidný. Dĺž-

ka severnej steny bola 29,70 m a dĺžka južnej 30,83m. Šírka západnej a východnej strany bola viac-menej rovnaká (zhruba 8,40 m).³⁸⁹ Základový žľab mal hĺbku 60cm a šírku 30cm. Na dne žľabu sa nachádzali stopy po kolových jamách v pravidelnom rozstupe. Vzďialenosť medzi jednotlivými kolovými jamami je 1,2–1,6 m. Na západnej strane stavby sa nachádzali 3 kolové jamy. Tie boli vzdialené zhruba 3–3,25 m od steny budovy. Vytvárali tak portikus na západnej strane objektu. Chronologicky patrí táto stavba do najmladšej fázy – polovica 5. stor. po Kr.³⁹⁰

Zhruba 160 m východne od hlavnej budovy sa nachádzala **stavba 10**, ktorá disponovala podpodlažným vykurovaním v tvare písmena T. Hypokaustum pozostávalo z dutých tehál (*tubuli*), ktoré niesli kolky OFARN URCISINUS MG. Trojpriestorová stavba mala dĺžku 12,40m a šírku 9m. Stavba bola pravdepodobne súčasná so štvrtou stavebnou fázou panského dvorca a takmer určite plnila rezidenčnú funkciu.³⁹¹

Obe spomenuté stavby na východnej strane zrejme patria do rozsiahlejšieho komplexnejšieho okrsku, ktorý je v súčasnosti pod zalesnenou časťou Oberleiserbergu.³⁹²

3.7 Germánske zemnice, hospodárske a technické objekty

Mimo priestor ohradeného areálu kniežacích dvorcov sa nachádzali sídliskové objekty, ktoré plnili remeselnú-hospodársku a obytnú funkciu. Tie zrejme predstavovali ekonomické zázemie majiteľov kniežacích dvorcov. Vyskytovali sa tu jednak objekty určené pre istý typ remeselných aktivít a zároveň sa tu nachádzali jednoduché obytné priestory – zemnice. V prípade Bratislavy-Podunajských Biskupíc objekty hospodárskeho charakteru, ktoré by mohli byť súčasné s kniežacou rezidenciou sa nevyskytli. To možno vysvetliť tým, že plocha výskumu sa predovšetkým zamerala na priestor v rámci ohrady. Plocha na juhovýchod a severozápad od dvorca nebola odkrytá vôbec. Možno uvažovať aj nad tým,

³⁸⁶ Varsik 2015, 149.

³⁸⁷ Hrnčiarik/Horňák 2018, 132.

³⁸⁸ Hrnčiarik/Horňák 2018, 133.

³⁸⁹ Stuppner 2006, 35.

³⁹⁰ Stuppner 2006, 35.

³⁹¹ Stuppner 2009, 88.

³⁹² Stuppner 2009, 88.

že hospodárske zázemie majiteľa tohto dvorca bolo o čosi menšie a preto sa reprezentoval najskromnejšou rezidenciou.

Žiaľ, archeologickým výskumom v r. 1956–1957 v Milanovciach/Veľkom Kýre sa nepodarilo objaviť hospodárske zázemie ani germánsku osadu. Príčinou bol zrejme fakt, že výskum sa zamerával len na samotnú stavbu a jej okolie. Sektory, ktoré boli odkryté na východnej strane predstavovali otvorené nádvorie kniežacieho dvorca. Na západnej strane terén pomerne prudko stúpa a je nevhodný pre sídliskové objekty. Sektory na severnej strane predstavovali už len kontrolné bloky, ktoré sledovali staršiu a mladšiu ohradu kniežacieho dvorca. Napriek tomu, že tieto objekty v Milanovciach/Veľkom Kýre nie sú exaktne doložené, je nutné na základe analogických lokalít s nimi rátať.

Omnoho plastickejší obraz o fungovaní kniežacích dvorcov nám poskytujú nálezy z Cífera-Pácu a Oberleiserbergu. Na oboch lokalitách sa severne a severovýchodne za ohradou centrálného dvorca podarilo objaviť rozličné objekty s hrnčiarskou a textilnou výrobou, ako aj priame a nepriame doklady o spracovaní kovov. Táto výrobná činnosť predstavovala jeden z možných zdrojov bohatstva a majetku miestnej germánskej nobility.³⁹³ Zároveň treba počítať aj s inými výhodami, ktoré vyplývali z rozličných dohôd s Rimanmi.

3.7.1 Germánske zemnice

Stavby germánskeho charakteru sa sústreďujú takmer výlučne zvonka panského dvorca ohradeného palisádou (s výnimkou jednej zemnice na Oberleiserbergu). Ide o jednoduché zemnice so šesťkolovou konštrukciou.³⁹⁴

V Bratislave-Podunajských Biskupiciach bolo zachytené germánske osídlenie severne a južne od ohrady panského dvorca. Na severnej strane bola preskúmaná len jedna zemnica a v južnej časti boli objavené tri germánske zemnice. Objekty mali charakteristický oválny tvar so šesťkolovou konštrukciou. V zásypoch dvoch zemníc boli objavené lebky hovädzieho dobytká aj s prerazeným otvorom, pomocou ktorého boli upevnené nad vchod zemnice.³⁹⁵ V blízkosti týchto zemníc na južnej

strane boli objavené dva rady kolových jám. Pravdepodobne išlo o zvyšky dvoch nadzemných objektov s kolovou konštrukciou.³⁹⁶

V Cíferi-Páci existovalo germánske osídlenie pred vznikom panského sídla. Štyri germánske zemnice je možné datovať do 3. storočia. Zásyp jednej mladšej zemnice 142 neobsahoval síce chronologicky citlivé drobné nálezy, avšak je ju možné rámcovo zaradiť do 4. storočia. Jej časové určenie do doby krátko pred vznikom panského dvorca umožnili dva objekty tohto sídla, ktoré boli v superpozícii voči zemnici (drevená stavba 13 a kolové jamky vnútornej ohrady).³⁹⁷

Na Oberleiserbergu v priestore ohradeného dvorca vznikli severovýchodne od hlavnej budovy zemnice a zásobnicová jama. V jednej z týchto zásobnicových jám boli nájdené hovädzie kostrové zvyšky.³⁹⁸

Vo všetkých prípadoch ide o pomerne jednoduché obydlia s hlinenými dlážkami zahĺbenými do zeme pod úroveň terénu. Krov strechy bol pokrytý buď trstím, alebo šindľom. Strechu držala väčšinou šesťica stĺpov usporiadaných do šesťuholníka s pomerne malými interiérovými priestormi (12–20 m²). V žiadnej sa nenašli stopy po vykurovacích zariadeniach. Tieto jednoduché objekty sú v úplnom súlade s obrazom sídlisk stredodunajských Svébov, ako ich poznáme z južnej Moravy³⁹⁹ alebo z juhozápadného Slovenska.⁴⁰⁰

3.7.2 Hrnčiarska produkcia

V Cíferi-Páci boli objavené tri hrnčiarske pece, ktoré boli rozmiestnené takmer v rade. Pri žiadnej z pecí sa nepodarilo zistiť pozostatky nadzemnej konštrukcie, ktorá by zariadenia chránila pred nepriazňou poveternostných vplyvov.⁴⁰¹ O hrnčiarskej produkcii na tejto lokalite svedčí aj nezvyklý kamenný fragment, do ktorého bol vyhlbený otvor. Podľa analógií by mohlo ísť o kamennú súčiastku (ložisko), ktorej úlohou bolo fixovať dolné ukončenie osky hrnčiarskeho kruhu.⁴⁰²

³⁹³ Varsik 2015, 149.

³⁹⁴ Stuppner 2008, 437.

³⁹⁵ Hrnčiarik/Horňák 2018, 134.

³⁹⁶ Hrnčiarik/Horňák 2018, 134.

³⁹⁷ Varsik 2015, 142.

³⁹⁸ Stuppner 2008, 437.

³⁹⁹ Droberjar 1997, 19–28.

⁴⁰⁰ Kolník/Varsik/Vladár 2007, 13.

⁴⁰¹ Varsik/Kolník 2014, 283.

⁴⁰² Varsik/Kolník 2014, 284.

Mimo ohradený areál na Oberleiserbergu sa na východnej strane nachádzala batéria pecí. Tie vznikli pravdepodobne v rámci tretej stavebnej etapy. Archeologickým výskumom bolo možné doposiaľ objaviť až desať pecí, ktoré boli zahĺbené do skalnatého vápencového podložia. Ich funkcia bola ale pravdepodobne odlišná. A. Stuppner ich považuje za „chlebové pece“ (nem. Backöfen).⁴⁰³

3.7.3 Tkáčska produkcia

V Cíferi-Páci boli objavené veľké tkáčske dielne, ktoré sa vymykajú štandardu germánskych zemníc svojimi rozmermi. Zároveň predstavujú kombináciu barbarských a rímskych stavebných princípov, pretože zahĺbené budovy so stĺpovou konštrukciou niesli strechu s rímskou strešnou krytinou.⁴⁰⁴ Tkáčske dielne, ktoré boli objavené na lokalite Cífer-Pác svojimi rozmermi niekoľkonásobne prevyšujú priemernú úžitkovú plochu „obyčajných“ germánskych zemníc. V najväčšom objekte 58 s rozmermi 14 x 11m ležalo na dlážke vo viacerých skupinách dokopy 205 hlinených tkáčskych závaží. Na základe ich rozmiestnenia sa predpokladá prítomnosť troch zvislých tkáčskych krosien.⁴⁰⁵

V druhej tkáčovni (objekt 60) s rozmermi 9 x 6 m ležalo na dlážke dokopy 142 závaží v šiestich skupinách. V tomto prípade možno uvažovať o prítomnosti dvoch až štyroch tkáčskych krosien.⁴⁰⁶ Za zmienku stojí, že až na 64 závažiach sa vyskytli rôzne značky (kríže, vpichy, odtlačok kľúča alebo štvorzávitového vinutia spony). T. Štolcová preukázala, že jednotlivé značky sa viazali na závažia istého tvaru alebo hmotnosti. To znamená, že značky pravdepodobne odlišovali jednotlivé sady závaží.⁴⁰⁷ Je zaujímavé, že rovnaký typ značiek (krížik a odtlačok kľúča) sa vyskytoval aj na závažiach v dielni na Oberleiserbergu.⁴⁰⁸

Okrem závaží bolo v Cíferi-Páci objavených množstvo praslénov (dokopy až 67 ks). Ihly na šitie a malé ihličky (spolu 33 ks) dovoľujú predpokladať, že utkané látky sa na lokalite aj

ďalej upravovali. Rozdiely medzi hmotnosťami jednotlivých súborov závaží, ako aj v šírke predpokladaných krosien, viedli k záveru, že v Cíferi-Páci sa tkali látky rôzneho druhu a kvality.⁴⁰⁹ Veľký význam má poznatok, že rozvinutá a organizovaná produkcia textilu presahovala potreby miestneho sídla a bola určená aj pre obchodovanie so širším okolím.⁴¹⁰

Na Oberleiserbergu boli objavené podobné zahĺbené kolové objekty (ale svojimi rozmermi podstatne menšie). Nachádzali o niečo východnejšie od batérie pecí. Vzhľadom k strmému terénu v tejto časti bola stavba zahĺbená do kamenného podložia v hĺbke 40 cm. Dĺžka jednotlivých kolových stavieb sa pohybovala medzi 2,8–4,7 m so šírkou 2,7–3,6 m. V jednej z týchto stavieb boli nájdené závažia z krosien, ktoré boli označované. Dve budovy z tohto areálu podľahli požiaru.⁴¹¹

3.7.4 Spracovanie kovov

V Cíferi-Páci sa nepodarilo objaviť objekt, ktorý by bolo možné jednoznačne spojiť so spracovaním kovov. O metalurgickej aktivite nepriamo svedčia početné nálezy železitej trosky, ktorá sa vyskytovala v severovýchodnej časti odkrytej plochy. Zvlášť exploatačná jama 136 obsahovala jej značné množstvo. Existenciu železiarskej dielne možno predpokladať východne od preskúmanej polohy smerom k potoku Gidra. Dokladom miestneho spracovania farebných kovov je zlomok hlineného téglika.⁴¹²

Na rozdiel od Cíferu-Pácu na Oberleiserbergu bol jednoznačne identifikovaný objekt, ktorý je možné spájať s metalurgickou činnosťou. Nachádzal sa južne od stavby s hypokaustom. Išlo o čiastočne zahĺbenú kolovú **stavbu 9** s rozmermi 5x6m. Objekt je datovaný do začiatku 5. stor. po Kr. Vo výplni zemnice boli objavené početné železné fragmenty, ktoré niesli známky opracovania. Na severovýchodnej strane kolového objektu sa nachádzala pec. Na základe spomenutých argumentov A. Stuppner predpokladá, že ide o kováčsku alebo šperkársku dielňu.⁴¹³

⁴⁰³ Stuppner 2006, 34.

⁴⁰⁴ Varsik/Kolník 2014, 286.

⁴⁰⁵ Štolcová/Kolník 2010, 482.

⁴⁰⁶ Štolcová/Kolník 2010, 482.

⁴⁰⁷ Štolcová/Kolník 2010, 481.

⁴⁰⁸ Stuppner 2008, 453.

⁴⁰⁹ Varsik/Kolník 2014, 286.

⁴¹⁰ Štolcová/Kolník 2010, 482.

⁴¹¹ Stuppner 2008, 452.

⁴¹² Varsik/Kolník 2014, 286.

⁴¹³ Stuppner 2008, 443.

3.7.5 Vápenné jamy

Vápenné jamy slúžili ako technický objekt na hasenie vápna, ktoré bolo nevyhnutné na výstavbu kamenných architektúr. Na Oberleiserbergu boli v bezprostrednej blízkosti hlavnej stavby nájdené dve vápenné jamy. V jednej z týchto jám bol nájdený zvyšok stvrdnutej malty v ktorej bol odtlačený negatív dubovej dosky.⁴¹⁴ V prípade lokality Milanovce/Veľký Kýr sa juhozápadne od základov rímskej stavby nachádzal objekt na hasenie vápna (viac kapitola 2.3.6 *Jama na vápno*). na lokalite Cífer-Pác sa taktiež vyskytovala vápenná jama.⁴¹⁵

⁴¹⁴ Stuppner 2008, 438.

⁴¹⁵ Za informáciu srdečne ďakujem V. Varsikovi.

4. NÁLEZY Z MILANOVIEC/VEĽKÉHO KÝRU

Na viacerých miestach skúmanej plochy sa sporadicky vyskytli fragmenty neolitickej a eneolitickej keramiky. Z celého súboru keramikového materiálu, ktorý sa nachádza v depozitári v Malých Vozokanoch boli najpočetnejšie slovanské nálezy. Predovšetkým v sektore H11, kde sa nachádzal slovanský objekt, ktorý zasahoval do základov deštrukcie hlavnej stavby. Nálezy zo staršej doby bronzovej sú početnosťou na druhom mieste. Prítomnosť maďarovskej kultúry je na lokalite pomerne výrazná. V sektore G11 sa nachádzal takýto objekt s početným a rozmanitým keramikovým materiálom. Pod samotnými základmi murovanej stavby v sektore K8 sa dokonca objavil kostrový hrob maďarovskej kultúry (obr. 20). Naopak drobných nálezov z doby rímskej priniesol výskum veľmi málo. Napriek pedantne vedenému výskumu sa nepodarilo nájsť žiadnu mincu, *terru sigillatu*, alebo sponu. Už E. Kolníková si všimla, že jedinou rímskou stavbou v stredodunajskom barbariku, kde nebola nájdená žiadna rímska minca, bola práve kniežacia rezidencia v Milanovciach/Veľkom Kýre (ktorú by bolo možné priamo spojiť so samotným dvorcom).⁴¹⁶ To je možné vysvetliť tým, že výskum sa realizoval zväčša pod úrovňou podlahy v základoch stavby a pred zavedením moderných detektorov kovov do archeologickej praxe.⁴¹⁷

Zloženie menších hnutelných nálezov treba posudzovať tak, že bol preskúmaný pomerne malý priestor z celého panského dvorca. Výskumom sa podarilo odhaliť len hlavnú budovu a niekoľko kontrolných sektorov. Bol to práve stavebný materiál, ktorý viedol k výskumu tejto lokality v r. 1956–1957 a rovnako tento materiál neunikol pozornosti vo veľkomoravskom, resp. v povelkomoravskom období.

Zároveň je oprávnené predpokladať existenciu germánskej osady ako v prípade Cífera-Pácu, vzhľadom k tomu, že ide o pomerne monumentálnu stavbu (vrátane dvorca, ten bol minimálne o 25m dlhší ako kniežacie síd-

Obr. 20: Milanovce / Veľký Kýr. Sektor K8. Ľudská kostra v sídliskovej jame maďarovskej kultúry (zdroj: nálezová správa).

lo na Oberleiserbergu a v prípade Cífera-Pácu minimálne o 15m). Z tohto dôvodu je možné, že pri výstavbe nového dvorca bolo vhodnejšie ho situovať o niečo ďalej od starej polohy a predpokladanej germánskej osady, zrejme západným smerom. O tom svedčí zrejme aj to, že v porovnaní s ostatnými kniežacími dvorcami je tu prestavba a rozšírenie ohradeného areálu oveľa zreteľnejšie a ohrada je značne posunutá západným a južným smerom od staršej ohrady kniežacieho dvorca. Preto lokalita pôsobí, akoby bola postavená bez väzby na staršie germánske osídlenie. Z toho dôvodu je mladšie osídlenie omnoho zreteľnejšie, ako to dokladá spona A 159,⁴¹⁸ depot solidov,⁴¹⁹ alebo početná keramika s vlešťovanou výzdobou.

Je možné predpokladať, že súdobá osada sa nenachádzala západne od kniežacieho dvorca, kde terén pomerne prudko stúpa, ale skôr viac na východ, smerom k rieke Nitra. Tento vodný tok sa nachádzal ešte v čase prvého vojenského mapovania omnoho bližšie k intravilánu

⁴¹⁶ Kolníková 1973, 182.

⁴¹⁷ Kolník 1959, 47.

⁴¹⁸ Kolník 1965, 205.

⁴¹⁹ Kolníková / Hunka 1994, 74.

Milanoviec/Veľkého Kýra. K jeho odkloneniu došlo až v 20. stor. To by riešilo aj otázku dopravy veľkého množstva stavebného materiálu, ktorý bol nevyhnutný na výstavbu rezidencie.

Z nálezov dôležitých pre datovanie sú najvýznamnejšie kolkované tehly a zlomky keramického materiálu. Exaktné chronologické rozlíšenie objektov a stanovenie prípadných fáz je náročné. Nálezy v ornicovej vrstve nad *pavimentom* sa nenachádzali *in situ*. Problematická je pôvodnosť uloženia sporadických nálezov v nižších vrstvách v kolových jamách a vo výplni drevozemných stavieb. Vo výplni negatívov murovanej stavby sa nachádzala pomerne často keramika s vlešťovanou výzdobou a sivá drsná keramika. Tieto nálezy tu v čase objavu boli uložené až v sekundárnom resp. terciárnom uložení. Tým pádom nálezy vo väčšine prípadov datujú len samé seba, bez toho, aby ich bolo možné použiť pre datovanie objektov.

Osídlenie v Milanovciach/Veľkom Kýre v 4. stor. po Kr. dokladá nález mince z intravilánu obce. Ide o malú bronzovú mincu, *centenionalis* cisára Constantia II.⁴²⁰ Ďalší významný numizmatický nález z priestoru sledovanej lokality je depot solidov z prvej polovice 5. stor. po Kr. Mince boli objavené obyvateľkou obce pri prácach v záhrade. Údajne našla len 4 solidy. Žiaľ, nález nebol včas ohlásený a došlo k jeho strate. Jedna minca mala byť roztavená, dve boli odpredané a osud štvrtej mince je neznámy. E. Kolníková z opisu nálezu predpokladá, že išlo o rímske solidy Theodosia II. (408–450 po Kr.).⁴²¹

Chronologicky približne súčasná je aj bronzová spona. Ide o typ spony Almgren 159 (obr. 21).⁴²² Bola objavená na polohe Szigetelja pri zisťovacej sonde.⁴²³ Jednodielna spona má podviazanú nôžku. Charakteristické pre ňu je postranné oblúkovité vykrojenie širokej nôžky.⁴²⁴ Na základe analógií je ju možné datovať do prvej polovice 5. stor. po Kr.⁴²⁵

K unikátnym nálezom z Milanoviec/Veľkého Kýra patrí aj kostený 9,5cm dlhý stilus

s lopatkovitým ukončením (obr. 22). Žiaľ ide o zberový nález a nie sú známe žiadne nálezo- vé okolnosti. Obdobný stilus z územia Slovenska pochádza z rímskeho tábora v Iži-Leányvári, ktorý E. Hrnčiarik označil ako typ III.⁴²⁶

4.1 Keramika z Milanoviec/Veľkého Kýra

4.1.1 Amfory

V kontrolnom sektore -A3 bolo nájdených sedem fragmentov z rímskoprovinciálnej amfory (obr. 23). V dvoch prípadoch boli črepy zdobené rytou vlnovkou. Išlo o veľmi kvalitne plavenú keramiku. Žiaľ, nezachovali sa žiadne typologicky určiteľné časti nádoby. Vlnková výzdoba ale poskytuje aspoň čiastočné chronologické zaradenie do neskorej doby rímskej.⁴²⁷

Sektor -A3 nebol súčasťou hlavného výskumu a jeho poloha nie je riadne zdokumentovaná. Z plánu výskumu sa ale dá predpokladať (na základe šachovnicového rozdelenia plochy), že sa sektor nachádzal (zhruba 120 m) severovýchodne od hlavnej stavby.

Ide o pomerne unikátny nález. V priestore juhozápadného Slovenska takmer celkom absentujú rímske amfory. Jednu z mála výnimiek predstavuje exemplár z Vlčkoviec.⁴²⁸ Bola tu objavená dvojuchá amfora, ktorú V. Varsik typologicky určil ako typ Dressel 6B. Tento typ nádoby sa pomerne často objavuje v Panónii a bol využívaný pre transport olivového oleja z Istrie v 1. stor. po Kr. až do prvej tretiny druhého stor. po Kr.⁴²⁹ Táto nádoba je doposiaľ jedinou typologicky určiteľnou rímsko-provinciálnou amforou z priestoru kvádrskej ekumény.⁴³⁰

Nálezy amfor sú známe taktiež zo Stupavy,⁴³¹ Devínskeho⁴³² a Bratislavského hradného kopca⁴³³ a z polohy Hrádok v Lieskovci, ktorú podľa paralel z Panónie možno datovať medzi roky 120–180 po Kr.⁴³⁴ Tieto nálezy ale

⁴²⁰ Hlinka/Kolníková/Kraskovská/Novák 1978, 31.

⁴²¹ Kolníková/Hunka 1994, 74.

⁴²² Maczyńska 2005, 325-334.

⁴²³ Kolník 1965, 205.

⁴²⁴ Kolník 1965, 205.

⁴²⁵ Maczyńska 2005, 325-334.

⁴²⁶ Hrnčiarik 2006, 42, Abb. 1: 7.

⁴²⁷ Petrauskas 2009, 204.

⁴²⁸ Varsik 2009, 228-229.

⁴²⁹ Varsik 2009, 228-229.

⁴³⁰ Varsik 2009, 228-229.

⁴³¹ Ondrouch 1945, 46.

⁴³² Plachá/Pieta 1986, 347.

⁴³³ Kysela/Olmer 2014, 168.

⁴³⁴ Malček 2000, 82-84.

Obr. 21: Milanovce/Veľký Kýr. Zberový nález na polohe Szigetelja. Spona typu Almgren 159.

Obr. 22: Milanovce/Veľký Kýr. Zberový nález. Kostený stilus s lopatkovitým ukončením.

patria do iného kultúrneho komplexu (neskoro-laténske / včasnorímske obdobie, púchovská kultúra).

Pre interpretáciu amfory z Milanoviec/Veľkého Kýra je dôležité spomenúť nález amfory z Veľkých Němcíc na Morave. V 1959 vo výplni rozrušeného objektu č. 1/1959 bola objavená takmer celá nádoba. Išlo o amforu s baňatým telom. Z podústia nádoby vybiehali dve uchá, oblúkovito klenuté, ktoré sa napájali na plecia amfory. Táto časť bola dekorovaná široko rytými jednoduchými vlnkami. Išlo o keramiku, ktorá bola vytáčaná na kruhu so zrnitým povrchom a hnedým sfarbením (obr. 24).⁴³⁵

Ide o keramiku z včasnej fázy sťahovania národov, ktorá nie je rímsko-provinciálnej proveniencie. Zo sledovaného obdobia nemá spomínaná keramika v priestore Germánmi obývaného stredného Podunajska paralelu. I. Peškař hľadá tvarovú príbuznosť amfory z Veľkých Němcíc v kultúrnych okruhoch Sântana de Mureș a černachovskej kultúry odkiaľ sú nádoby tohoto typu známe už v 4. stor. po Kr. Tie mali byť inšpirované rímsko-provinciálnymi hrnčiarskymi výrobkami. Datovanie amfory vychádza z kontextu sprievodnej keramiky s ktorou bola objavená vo výplni veľkoněmčického objektu č. 1/1959 (prvá polovica 5. stor. po Kr.).⁴³⁶

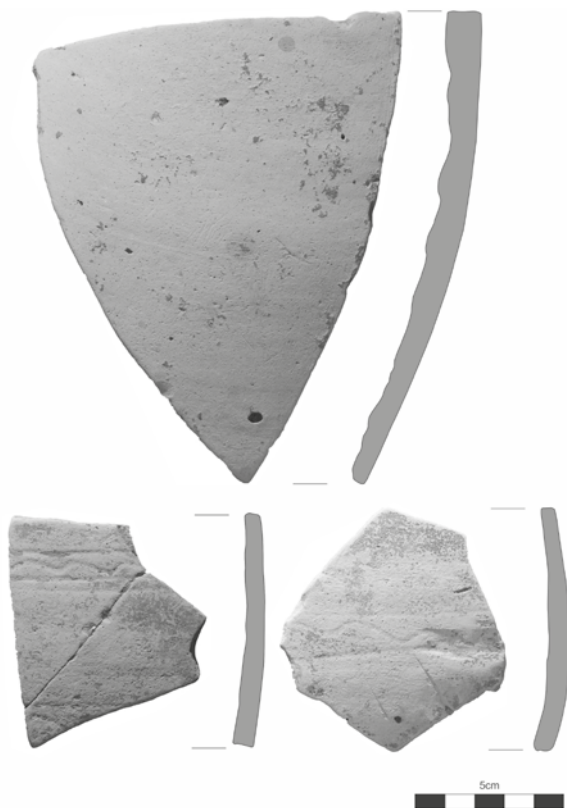
Nález amfory z Milanoviec/Veľkého Kýra zdôrazňuje prominentné postavenie kniežacej rezidencie. Vzácnosť výskytu rímskych amfor je možné vysvetliť kultúrnymi rozdielmi medzi stredodunajským barbarikom a rímskymi provinciami. Stravovanie je možné považovať za istý kultúrny fenomén a tradičný rímsky doplnok kuchyne ako olivový olej, alebo *garum* (fermentovaná rybacia omáčka) zrejme nenašli svoju obľubu medzi kvádsnym obyvateľstvom.

Podobnú situáciu konštatuje D. Gabler v sarmatskej oblasti Maďarska. Usudzuje, že dovoz *garum* a oleja do tejto oblasti bol minimálny.⁴³⁷ Na rozdiel od stredného Podunajska, v Pomohani je tento typ keramiky častejší. To potvrdzuje aj Tacitus, ktorý píše o Germá-

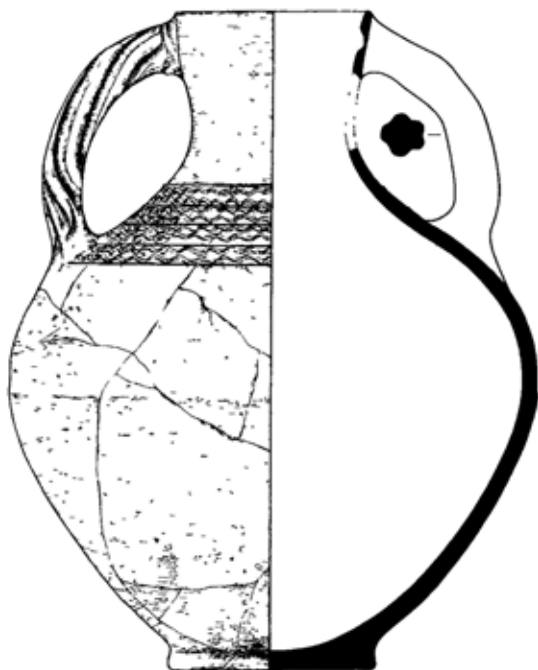
⁴³⁵ Peškař 1983, 200.

⁴³⁶ Peškař 1983, 200-201; obr. 6: 5.

⁴³⁷ Gabler 1968, 237.

Obr. 23: Milanovce/Veľký Kýr. Kontrolný sektor -A3. Rímsko-provinciálna amfora.

Obr. 24: Veľké Nĕmčice. Amfora (zdroj: Peškař 1983, 200).

noch v porýnskej oblasti, že „najbližší susedia Rýna radi kupujú víno“ (*proximi ripae et vinum mercantur*).⁴³⁸ Napriek absencii amfor v strednom Podunajsku možno rátať s tým, že Kvádi mali záujem o víno. V Panónii sú amfory dostatočne zastúpené a vo východnej Európe tvoria jeden z najčastejších importov (i keď tu príčina tkvie v obchodnej orientácii tejto oblasti na pričiernomorské antické centrá).⁴³⁹ J. Wielowiejski vidí vysvetlenie nedostatku nálezov amfor v oblastiach naddunajského barbarika v tom, že predpokladá dovoz vína v drevených sudoch.⁴⁴⁰ Na inom mieste hovorí o domácej výrobe vína, ktorá mohla import južných vín obmedziť.⁴⁴¹ Azda by bolo možné pripustiť, že sa víno severne od Dunaja mohlo transportovať aj v keramických nádobách iného tvaru (rôzne typy džbánov).⁴⁴²

4.1.2 Glazovaná keramika

Keramika s glazovaným povrchom sa v rímskom prostredí vyrábala už v staršej dobe rímskej. V Panónii sa glazované výrobky severoitalských manufaktúr prvýkrát objavujú v augustovsko-claudiovskom období. V najstaršej fáze bolo hlavnou oblasťou ich výskytu predovšetkým územie západnej Panónie (Carnuntum, Vindobona, Savaria, Poetovio). Dostávali sa sem po Jantárovej ceste cez Emonu.⁴⁴³ Okrem severoitalskej produkcie sa o čosi neskôr do Panónie dostávajú aj nádoby z galských dielní, ktoré sa špecializovali na imitovanie strieborných nádob. Obdobie ich importu spadá predovšetkým do prvej polovice 2. storočia.⁴⁴⁴

Neskôr v 2. polovici 2. stor. po Kr. dochádza k úpadku jej výroby. Produkcia glazovanej keramiky sa obnovila až v poslednej tretine 3. stor. po Kr. V stredodunajskom priestore ju možno ojedinele sledovať už od chronologického stupňa C2.⁴⁴⁵

Neskororímska glazovaná keramika bola bežným tovarom praktického využitia, ktorý

⁴³⁸ Tac. Ger. I, 23.

⁴³⁹ Hečková 1982, 29.

⁴⁴⁰ Wielowiejski 1970, 69-70.

⁴⁴¹ Wielowiejski 1972, 35.

⁴⁴² Hečková 1982, 29.

⁴⁴³ Švaňa 2012, 20.

⁴⁴⁴ Švaňa 2012, 20.

⁴⁴⁵ Tejral 1985, 351.

Obr. 25: Milanovce/Veľký Kýr. Ornicová vrstva. Výber glazovanej keramiky.

sa v hrnčiarskych dielňach vyrábal spolu s ďalšími druhmi spotrebnej keramiky. Na rozdiel od nej bola staršia glazovaná keramika často produkovaná ako luxusný tovar v špecializovaných manufaktúrach. Za vrcholné obdobie produkcie neskororímskej glazovanej keramiky možno považovať 4. stor. po Kr. (predovšetkým druhá polovica).⁴⁴⁶

Najčastejší typ glazovanej keramiky sú trecie misky – mortáriá. Objavuje sa ale pomerne široké spektrum stolového riadu (misy, džbány, fľaše, kanvice). Koniec produkcie neskororímskej glazovanej keramiky v provincii Panónia spadá do obdobia okolo roku 430 po Kr., potom čo sa provincia dostala pod hunskú nadvládu.⁴⁴⁷

Glazované mortária sú jedným z najpočetnejších rímsko-provinciálnych importov v neskorej dobe rímskej. Mortária slúžili k drveniu materiálu, o čom svedčí aj vnútorná zdrsená a často opotrebovaná plocha. Glazúra mortária v 3. a 4. stor. po Kr. má skôr hnedastú a zelenkastú farbu a výrazne sa líši od žltej glazúry, ktorá bola charakteristická pre 1. stor. po Kr.⁴⁴⁸

V neskorej dobe rímskej bol tento typ keramiky obzvlášť obľúbený v kvádskom prostredí. Záujem Germánov o tieto nádoby svedčí o kultúrnom vplyve Rímskej ríše voči barbarom. Mortárium je špecializovaná forma nádoby, ktorej funkciu Germáni zrejme poznali. Zdá sa, že táto keramika hrala dôležitú úlohu pri príprave určitých potravín a stala sa samozrejmosťou súčasťou germánskej domácnosti. Pre porovnanie nálezy zo susednej sarmatskej oblasti v Maďarsku, ktorá má podobné geografické postavenie ako juhozápadné Slovensko, sú mortária zriedkavé. Vysvetlením môže byť odlišná hospodárska základňa Sarmatov (či odlišná príprava niektorých potravín), alebo menšia intenzita stykov s Rímskou ríšou.⁴⁴⁹

Glazovanie je technika, pri ktorej je na jadro predmetu aplikovaný tenký film (glazúra).⁴⁵⁰ Pre trecie misky je typický rozšírený golierovitý okraj. Na jeho vnútornej hrane je obvykle prstencovitá lišta, ktorá vytvára výlevku. Telo nádob je u väčšiny typov kónické. Vnútorný

povrch mortárií býva zvyčajne zdrsený drobnými kamienkami za účelom zvýšenia funkčnosti. Dno je obvykle ploché alebo konkávne, najčastejšie neodsadené alebo len slaboo dsadené od tela nádoby.⁴⁵¹

V sektore J7 v blízkosti západného obvodového múru v hĺbke 40–60 cm bolo objavených päť fragmentov glazovaného mortária z tej istej nádoby. V jednom prípade išlo o horný okraj (obr. 25A). Ostatné časti boli z tela keramiky. Išlo o mortárium s horizontálnym golierovitým okrajom. Prstencovitá lišta, ktorá sa nachádzala na vnútornej hrane nádoby sa nezachovala. Vonkajšia strana mortária mala oranžovo-hnedú farbu. Vnútorná glazúra má nízku kvalitu. Pomerne tenká vrstva aplikovanej glazúry má žltozelenú, miestami až žltohnedú farbu. Vnútorná zdrsená plocha bola značne opotrebovaná a množstvo drobných kremencových kamienkov chýba.

Pre datovanie je dôležitá predovšetkým glazúra nádoby. Zelená glazúra s odtieňmi do žltozelenej alebo, hnedozelenej farby je charakteristická pre neskorú dobu rímsku.⁴⁵² Analogickú keramiku možno sledovať napríklad z pohrebiska z doby sťahovania národov v Abraháme. Mortárium, ktoré bolo objavené v hrobe 26, dotoval T. Kolník do poslednej štvrtiny 4. stor. po Kr.⁴⁵³ Obdobný horný okraj mortária z neskorej doby rímskej pochádza z kniežacieho dvorca v Cíferi-Páci.⁴⁵⁴ Išlo o oranžovočervené mortárium s farbou glazúry, ktorá sa kolísala od hnedej až po žltozelenú farbu.⁴⁵⁵

Z kategórie glazovanej keramiky v Milanovciach/Veľkom Kýre bolo objavené ucho džbánu so žltozelenou glazúrou (obr. 25C; Sektor CH11; 01). Črep bol objavený v sektore CH11 pomerne plytko v ornicovej vrstve. Vo vnútornej a vonkajšej strane ucha sa nachádzal žliabok. Žiaľ, črep nedisponuje charakteristickými atribútmi na základe, ktorých by bolo možné určiť konkrétny typologický variant.

⁴⁴⁶ Cvjetičanin 2006, 138.

⁴⁴⁷ Gassner 2009, 56.

⁴⁴⁸ Tejral 1985, 351.

⁴⁴⁹ Krekovič 1981, 357.

⁴⁵⁰ Švaňa 2012, 18.

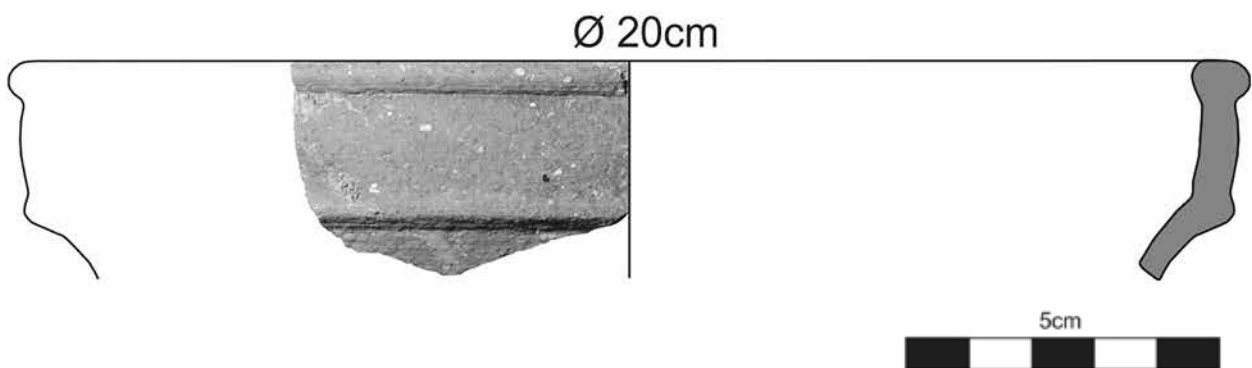
⁴⁵¹ Švaňa 2012, 18.

⁴⁵² Kolník 1973, 386-389.

⁴⁵³ Kolník 1973, 389; obr. 29: 4.

⁴⁵⁴ Varsik/Kolník 2015, 406; obr. 4: 9.

⁴⁵⁵ Varsik/Kolník 2015, 402.

Obr. 26: Milanovce/Veľký Kýr. Ornicová vrstva. Prstencová miska.

4.1.3 Prstencové misky

Prstencové misky patria medzi najvýraznejší typ provinciálnej keramiky. Sú rozpoznateľné vďaka charakteristickému obvodovému prstencu (lište), na základe ktorej dostali aj svoje pomenovanie. Boli vyrábané z jemnej hliny, ich povrch bol buď vyhladený, alebo častejšie opatrený poťahom.⁴⁵⁶ Výskyt prstencových misiek sa kladie do 2. a 3. storočia. Objavujú sa ale aj v 4. stor. po Kr. Pre kvádské sídliská na Slovensku je charakteristický výskyt neskorého typu prstencových misiek s výrazným okrajovým prstencom. Tento tvar je na susednej južnej Morave takmer neznámy. Spolu s glazovaným mortáriom patria k najobľúbenejšej forme dovážanej keramiky. To zrejme súvisí s geografickou blízkosťou k panónskym hrnčiariským dielňam.⁴⁵⁷

V Milanovciach/Veľkom Kýre sa objavil jeden fragment okraja prstencovej misky (obr. 26; Sektor J7; 454a). Najbližšia analógia sa zdá z Nitry-Párovských Hájov.⁴⁵⁸ Na lokalite boli zistené dva fragmenty prstencových misiek. Z analogickej misky sa zachoval len fragment hornej časti nádoby s lištou. Táto keramika je datovaná pomerne neskoro do obdobia C3/D1.⁴⁵⁹

4.1.4 Sivá drsná keramika

Sivá drsná keramika bola vypaľovaná v peciach s redukčnou atmosférou a zvykne mať sivé až sivočierne sfarbenie. Do keramickeho cesta bol pridávaný hrubší piesok, ktorý

vytváral charakteristický drsný zrnitý povrch. Jemne šedá keramika naopak zvykla mať ako prímes veľmi jemný piesok. Koncom 3. stor. po Kr. sa práve jemná šedá keramika objavuje zriedkavejšie a nahrádza ju keramika z hrubšieho materiálu. Tá sa najviac objavuje v priebehu 4. stor. po Kr. až do 1. polovice 5. stor. po Kr., teda v chronologických stupňoch C3 až D2.⁴⁶⁰

Určiť provenienciu tejto keramiky sa ukazuje ako pomerne zložitá úloha. Staršie bádanie ju považovalo za rímsky import. V mladšej dobe rímskej, po polovici 3. a potom najmä v 4. storočí, si aj germánski hrnčiari osvojili technológiu práce s kruhom. Vzhľadom na vysokú podobnosť keramiky s drsným povrchom z oboch uvedených okruhov (rímso-provinciálneho a domáceho germánskeho) odlíšenie proveniencie len na základe vizuálneho makroskopického rozlíšenia sa zdá byť nepostačujúce. Na tento problém poukázal V. Varsík.⁴⁶¹ Hlavným argumentom pre domácu provenienciu sú dve hrnčiarske pece, ktoré boli objavené v Cíferi-Páci. Priamo na ich hlinených roštoch sa nachádzali veľké fragmenty na kruhu zhotovených zásobníč s drsným povrchom.⁴⁶² V Cíferi-Páci bol súbor neskorantického drsného riadu nezvyklo široký. Podobnú situáciu možno konštatovať aj v prípade kniežacej rezidencie v Milanovciach/Veľkom Kýre.

Sivá drsná keramika má v Milanovciach/Veľkom Kýre relatívne početné zastúpenie. Dokopy sa tu našlo až 103 jedincov tejto

⁴⁵⁶ Krekovič 1976, 87-90.

⁴⁵⁷ Varsík 2011, 201.

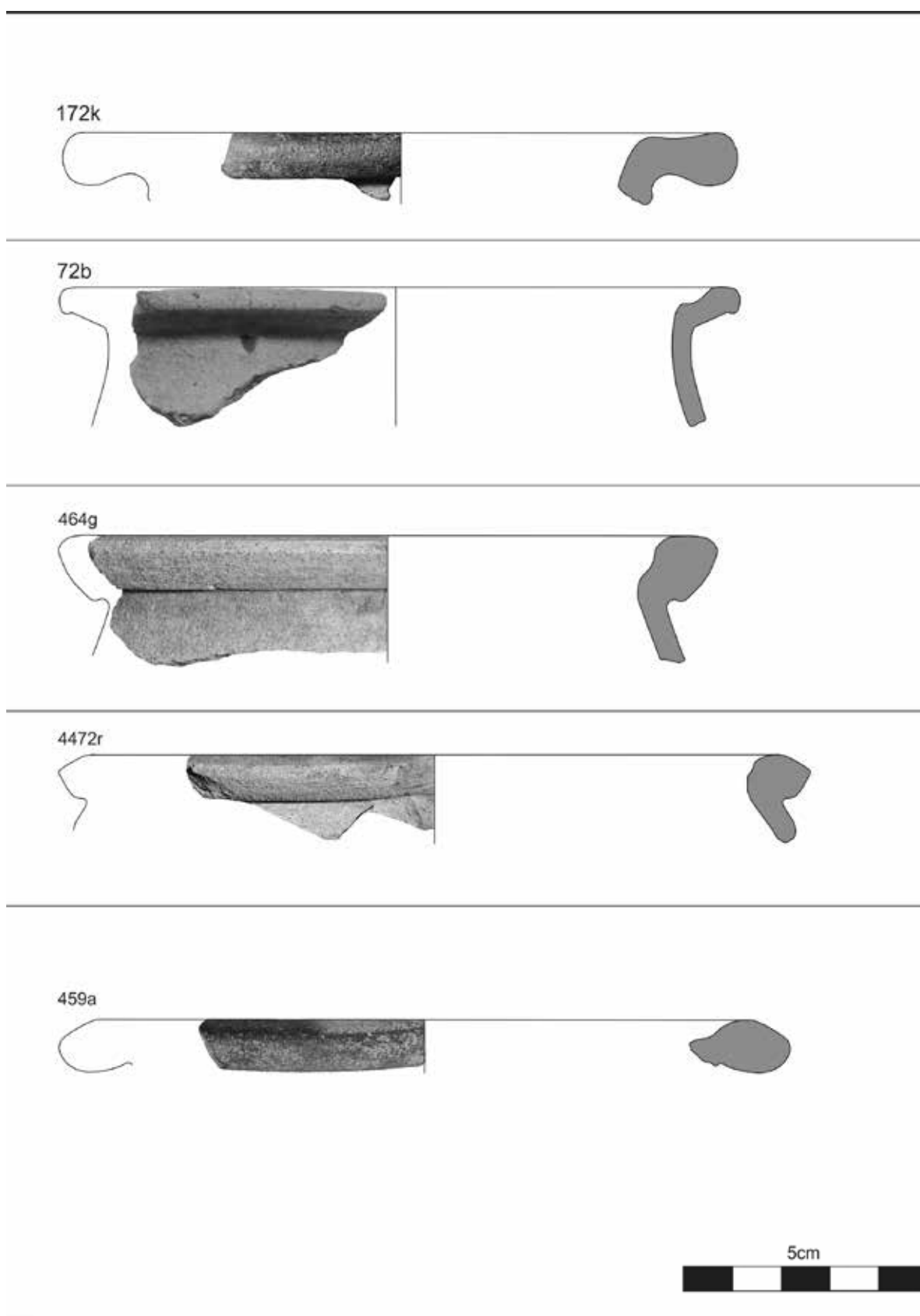
⁴⁵⁸ Pieta/Ruttikay 1997, 147, obr. 5: 16.

⁴⁵⁹ Pieta/Ruttikay 1997, 147.

⁴⁶⁰ Krekovič 1981, 366.

⁴⁶¹ Varsík 2020, 246.

⁴⁶² Varsík 2020, 246; Kolník 1976, 135.

Obr. 27: Milanovce/Veľký Kýr. Výplň základového žľabu hlavnej stavby a mladšej ohrady kniežacieho dvorca. Výber sivej drsnej keramiky. **172k:** hrniec s horizontálne rozšíreným okrajom; **72b:** hrniec s prežliabnutým okrajom; **464g/47r2/459a:** Hrnec so šošovkovite zhrubnutým ústím.

keramickej triedy. Žiaľ, základný rozlišovací prvok, horný okraj nádoby, bol objavený len v 6 prípadoch. Ide o pomerne kvalitne zhotovenú tenkostennú keramikou, jemne až stredne zrnitú. Farebná škála sa pohybovala od šedej (Munsell: GLEY1-6/N), čiernej (Munsell: 5YR; 2.5/1) bielej (Munsell: 2.5Y; 8/1). Jedinou formou výzdoby boli horizontálne žliabky, ktoré sa tu vyskytovali na 31 jedincoch.

Sivá drsná keramika sa vyskytovala vo výplni staršej ohrady kniežacieho dvorca spoločne s glazovanou keramikou (obr. 27). Ďalšie príklady pochádzajú z výplne mladšej ohrady kniežacieho dvorca pod kamenou deštrukciou a z výplne deštrukcie múru hlavnej stavby. Tu sa spomenutá keramika nachádzala v dvadsiatich prípadoch. Vo výplni kolovej jamy stavby 4 sa nachádzal drobný fragment sivej drsnej keramiky a taktiež vo vápennej jame. Vo všetkých prípadoch išlo o drobné atypické fragmenty nádob.

Hrnce predstavujú jedinú určiteľnú skupinu nádob v kategórii sivého riadu so zrnitým povrchom. To je v súlade s dobovým trendom. Hrnce sú najpočetnejšou skupinou nádob (z kategórie sivej drsnej keramiky) aj na iných významných kvádskejších lokalitách (napr. Cífer-Pác).⁴⁶³ Celkovo sa pomocou okrajových fragmentov podarilo určiť tri rozličné druhy hrncov.

Táto keramika má analogické tvary na lokalite Cífer-Pác. Formy nadväzujú na staršie provinciálne hrnčiarske produkty. Objavuje sa tu hrniec s horizontálne rozšíreným okrajom (obr. 27-172k),⁴⁶⁴ hrniec s vyhnutým a prežliabnutým okrajom (obr. 27-72b; prežliabnutie umožňovalo pevnejšie usadenie pokrievky, ktorá kryla ústie nádoby).⁴⁶⁵ Najpočetnejším typom sú hrnce so šošovkovite zhrubnutým ústím (obr. 27-464g; 447r2; 459a).⁴⁶⁶

Vzhľadom k tomu, že množstvo atypického keramickeho materiálu sa nachádzalo spoločne a majú identickú formu úpravy vonkajšieho a vnútorného povrchu, je možné sa domnievať, že väčšina ostatných črepov patrí do kategórie hrncov.

Je zaujímavé, že v tzv. zlechovskom horizonte sa na svébskych sídliskách takéto na kruhu točené hrnce vyskytujú podstatne zriedkavejšie (napr. v Bratislave-Dúbravke⁴⁶⁷ alebo v Zlechove⁴⁶⁸). Výnimku v tomto smere predstavuje lokalita Cífer-Pác, pri ktorej sa ráta s o niečo včasnším výskytom sivej drsnej keramiky už v období stupňov C3 až C3/D1.⁴⁶⁹

Sivá drsná keramika sa objavuje podstatne častejšie na mladších svébskych sídliskách, ktorých vývoj presahuje horizont doby rímskej a pokračuje až do počiatkov doby sťahovania národov, teda do prvých desaťročí 5. stor. po Kr. Predovšetkým ide o lokality ako Nitra-Párovske Háje⁴⁷⁰ a Štúrovo.⁴⁷¹ V posledných dvoch menovaných lokalitách sa sivá drsná keramika objavuje spoločne s keramikou s vlešťovanou výzdobou (podobne ako v prípade Milanoviec/Veľkého Kýra). Sivý zrnitý riad (predovšetkým hrnce a misy) sa početne vyskytovali aj v nálezových súboroch z osád, bez väzieb na starší vývoj napríklad (Lužianky,⁴⁷² Vinodol⁴⁷³). Tieto súbory sa zvyknú datovať až do pokročilého 5. storočia.⁴⁷⁴

Domáci sivý riad so zrnitým povrchom je v záverečných horizontoch doby rímskej slabšie zastúpený aj na susednej Morave.⁴⁷⁵ Jeho obľuba sa v tomto regióne zvýšila až neskôr, v počiatkových fázach doby sťahovania národov. Hrncovité nádoby z drsného zrnitého materiálu sa často objavujú na početných moravských lokalitách z obdobia sťahovania národov ako napr. vo Veľkých Němčiciach,⁴⁷⁶ na polohe „Staré Zámky“ v Brne-Lišni,⁴⁷⁷ v Lovčičkách,⁴⁷⁸ Vrchoslaviaciach,⁴⁷⁹ Rajhradiciach⁴⁸⁰ a Drysiciach.⁴⁸¹ Mladšie chronologické postavenie týchto moravských

⁴⁶³ Varsík 2020, 251.

⁴⁶⁴ Varsík 2020, obr. 1: 5,8.

⁴⁶⁵ Varsík 2020, obr. 1: 9,11.

⁴⁶⁶ Varsík 2020, obr. 1: 3, 4.

⁴⁶⁷ Elschek 2006, 391.

⁴⁶⁸ Zeman 2006, 437.

⁴⁶⁹ Varsík 2020, 251.

⁴⁷⁰ Pieta/Ruttikay 1997, 148.

⁴⁷¹ Beljak/Kolník 2008, 78.

⁴⁷² Novotný 1984, 114-116, tab. III; IV.

⁴⁷³ Ruttikayová/Ruttikay 1998, 143-145.

⁴⁷⁴ Varsík 2020, 252.

⁴⁷⁵ Vachútová 2007, 402.

⁴⁷⁶ Peškař 1983, 214.

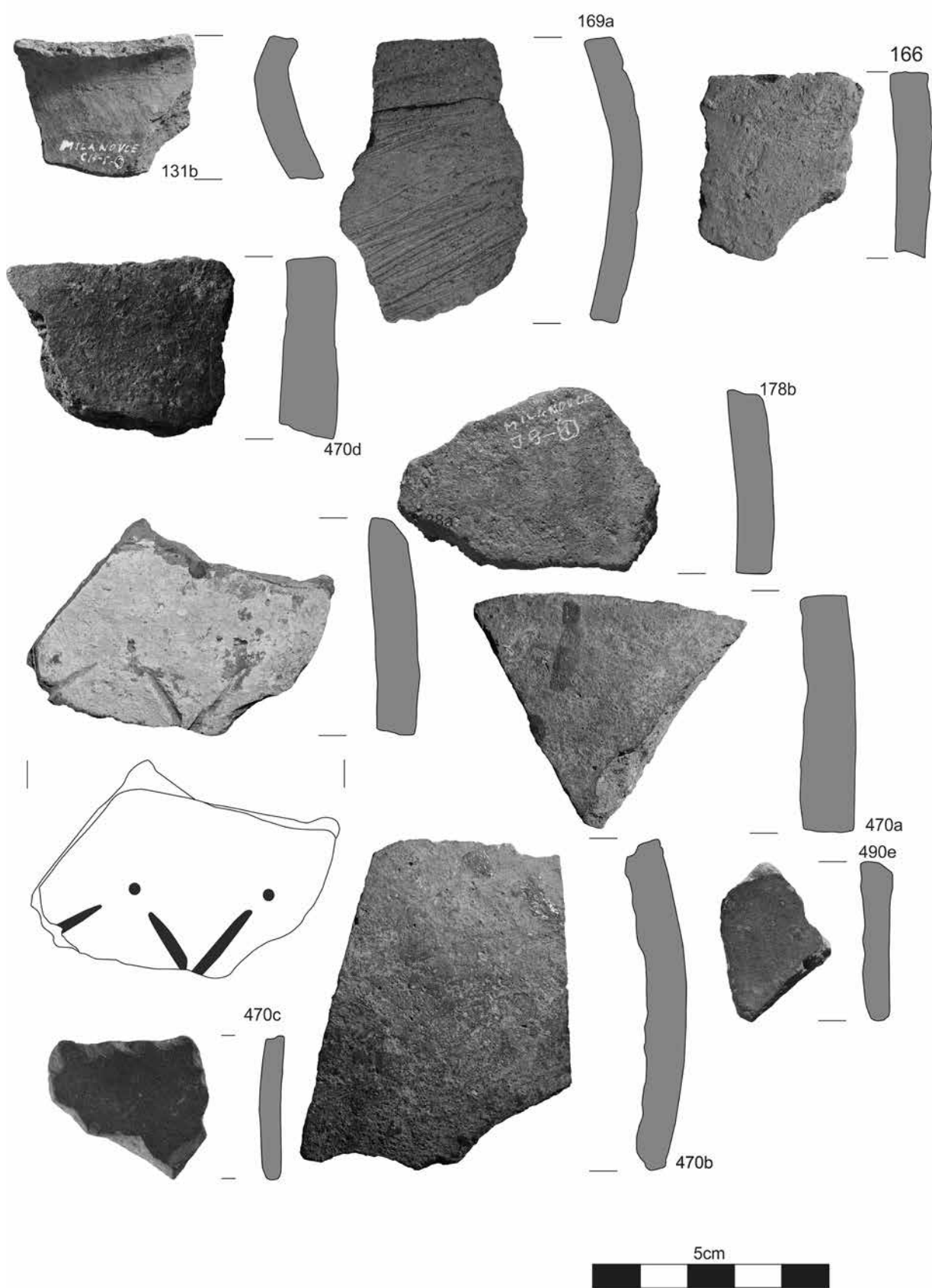
⁴⁷⁷ Staňa 1970, 550, obr.11: 1.

⁴⁷⁸ Ondráček/Tejral 1964, obr. 3:1-3.

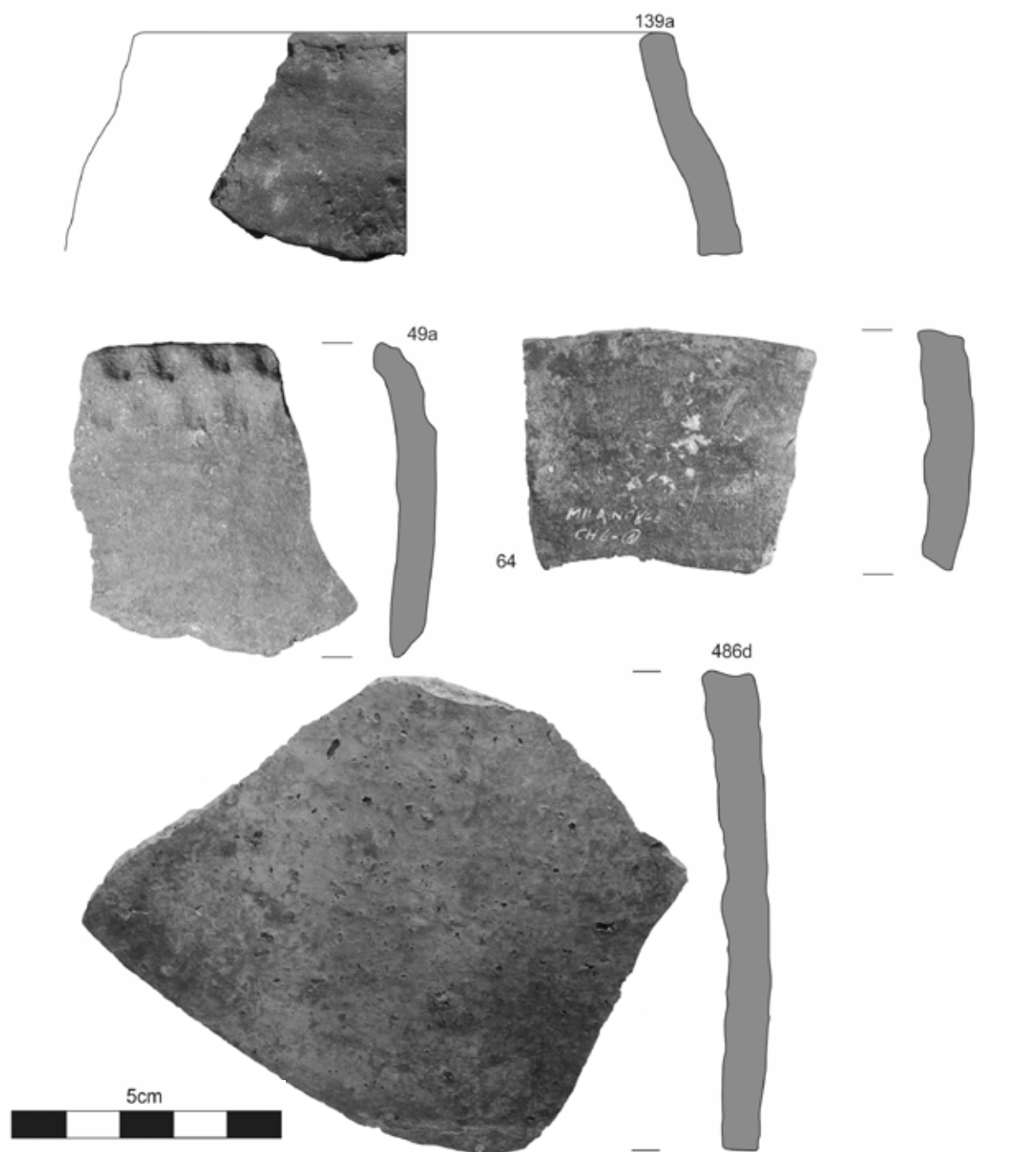
⁴⁷⁹ Tejral 1972, 114, obr. 8: 1-4.

⁴⁸⁰ Přichystal/Vachútová 2007, 313.

⁴⁸¹ Staňa 1980, 25, obr. 12: 65.

Obr. 28: Milanovce/Veľký Kýr. Ornicová vrstva. Výber germánskej v ruke zhotovenej keramiky.

Obr. 29: Milanovce/Veľký Kýr. Ornicová vrstva. Výber germánskej v ruke zhotovenej keramiky (64, 486d) a problematická keramika (139a; 49a).

súborov podčiarkuje spoločný výskyt s keramikou s vleštovanou výzdobou.

Význam sivej úžitkovej keramiky v neskororímskom období narastá aj na náleziskách južne od Dunaja. Napríklad v Tokode sa s jej výrobou a používaním počíta v dlhom časovom úseku od stredu 4. až po druhú polovicu 5. storočia.⁴⁸²

⁴⁸² Varsik 2020 252; Lányi 1981, 73-87.

Početný výskyt kvalitnej na kruhu zhotovenej keramiky v Milanovciach/Veľkom Kýre by nemal byť prekvapením, vzhľadom k tomu, že ide o prominentnú lokalitu s prítomnosťou významnej spoločenskej vrstvy obyvateľov. Datovanie sivej drsnej keramiky z Milanoviec/Veľkého Kýra by mohlo byť obdobné ako príbuzný súbor z Cífera-Pácu, t.j. obdobie C3 až C3/D1. Pri hodnote-

ní celého nálezového súboru, zloženie keramiky v Milanovciach/Veľkom Kýre viac pripomína mladšie sídliská ako Nitra-Párovské Háje,⁴⁸³ alebo Štúrovo,⁴⁸⁴ ktoré boli datované do včasného obdobia sťahovania národov, stupňa D1.

4.1.5 Germánska ručne formovaná keramika

V neskoršej dobe rímskej sa súběžne s na kruhu točenou keramikou vyrábali taktiež nádoby formované voľne v ruke. V Milanovciach/Veľkom Kýre bolo objavených 19 drobných čriepkov bez charakteristických prvkov na základe, ktorých by bolo možné určiť konkrétny tvar (obr. 28; 29). Vyznačujú sa spravidla materiálom s hrubšou prímесou a horším výpalom. Povrch tejto keramiky bol často šedohnedej až čiernej farby a jej zhotovenie nebolo starostlivo prevedené. Povrch býva často hrboľatý v niektorých prípadoch sa vyskytujú nezahladené stopy po modelácii prstami. V období sťahovania národov je možné sledovať v produkcii ručne formovanej keramiky istý úpadok v kvalite výroby. To je zrejme dôsledkom rozvíjajúcej sa na kruhu točenej keramiky.⁴⁸⁵

V neskoršej dobe rímskej zlomky nádob vytočených na kruhu na každom skúmanom sídlisku boli pomerne zriedkavé.⁴⁸⁶ Pre Bratislavu-Dúbravku uvádza K. Elschek podiel 1,8%⁴⁸⁷ a pre Zlechov T. Zeman zhruba 3% zo všetkej keramiky.⁴⁸⁸ Podobne je tomu aj v prípade ostatných moravských sídlisk ako napríklad v Kostelci na Hané len 8,5%,⁴⁸⁹ Buchloviciach, alebo Drslaviciach. Na spomenutých lokalitách má keramika zhotovená na kruhu len zanedbateľné zastúpenie.⁴⁹⁰ Zvyšok predstavuje veľmi hrubá ručne formovaná keramika, predovšetkým hrncovitých tvarov.⁴⁹¹

Je pozoruhodné, že v keramickom inventári sídlisk a kostrových hrobov sa keramika vyrábaná voľne v ruke z obdobia sťahovania národov vyskytovala zriedkavejšie. Na lokalitách

z obdobia sťahovania národov je podiel ručne formovanej keramiky skromnejší. V prípade Veľkých Němčíc vo výplni objektu č. 1/1959, v ktorom sa našla početná na kruhu točená keramika, bola objavená len jediná ukážka ručne formovaného esovite profilovaného hrnca.⁴⁹²

4.1.6 Keramika s vlešťovanou výzdobou

K najvýznamnejším a najpočetnejším nálezom zo samotného sklonku doby rímskej a najmä z obdobia sťahovania národov patrí keramika s vlešťovanou výzdobou. Tento typ keramiky je typický svojou ornamentikou. Tá bola dosiahnutá vhladzovaním na nevy-sušený povrch nádoby pomocou dreveného alebo kosteného nástroja. Následne po výpale získali vyhladené plochy lesklý charakter. M. Grünwaldová rozdelila tento typ keramiky v Carnunte na základe farby hliny, drsnosti povrchu a farby vlešťovania do troch tzv. fabrikátov A, B a C.⁴⁹³

Fabrikát A zahŕňa nádoby vyrobené zo svetlosivej až sivej jemne plavenej hliny, často s prímесou vápna. Ich povrch je svetlej až tmavosivej farby. Povrch nádoby pokrýva zvyčajne plošné leštenie, ktoré bolo dosiahnuté širokými vyhladenými pásmi alebo kombináciou horizontálneho a vertikálneho vlešťovania. Pásky bývajú kombinované s rytými vlnovkami. Nádoby tejto skupiny patria hlavne k stolovému riadu, ktoré sú evidentne ovplyvnené tvarmi charakteristickými pre rímsko-provinciálnu keramiku 4. stor. a pre neskorootantskú glazovanú keramiku.⁴⁹⁴

Do skupiny fabrikátu B patria nádoby, ktoré sú vyrobené zo svetlosivej až tmavosivej hliny, zriedkavejšie hnedej alebo čiernej v lome. V hline je väčšia prímес piesku, ktorý vytvára drsnejší povrch. Oproti predchádzajúcej skupine je vlešťovaná výzdoba zastúpená rôznorodými vzormi. Nádoby môžu byť leštené aj celoplošne. Typickým výzdobným prvkom je mriežkový vzor, ktorý je kombinovaný zvyčajne vertikálnymi líniami.⁴⁹⁵ Na našej lokalite tento fabrikát predstavuje fragment zobákovitej kanvice s drsnejším povrchom šedosi-

⁴⁸³ Pieta/Ruttkey 1997, 148.

⁴⁸⁴ Beljak/Kolník 2008, 78.

⁴⁸⁵ Peškař 1983, 202.

⁴⁸⁶ Varsik 2011, 203.

⁴⁸⁷ Elschek 2006, 391.

⁴⁸⁸ Zeman 2006, 437.

⁴⁸⁹ Vachůtová 2007, 402.

⁴⁹⁰ Tejral 1982, 177.

⁴⁹¹ Tejral 1982, 177.

⁴⁹² Peškař 1983, 203.

⁴⁹³ Grünwald 1979, 74; Dragun 2018, 279.

⁴⁹⁴ Grünwald 1979, 78; Dragun 2018, 280.

⁴⁹⁵ Grünwald 1979, 79; Dragun 2018, 280.

vej farby s výlevkou a dvojnásobne žliabkovaným uchom (obr. 35: 191). Oba spomenuté fabrikáty sa vyskytujú od 2. polovice 4. stor.⁴⁹⁶

Fabrikát C predstavujú nádoby zo sivohnejdej hlíny, ktorá obsahuje viac sľudy ako predchádzajúce dve skupiny, avšak neobsahuje žiadny piesok. Povrch nádoby je jemný. Lesklé vlešťovanie je čiernej farby, ktoré tvorí tzv. Murga štýl. Pre tento fabrikát sú charakteristické väčšie leštené horizontálne alebo vertikálne plochy kombinované spolu s pásmi vlnoviek. Okrem nich sa objavujú výzdobné prvky ako mriežky, vetvičky ihličnatých stromov alebo cik-cak motív. V uvedenej skupine sa začínajú objavovať nové nerímske keramické formy ako sú napríklad krčahy typu Murga a bikónické nádoby. Tieto tvary sú mimo provincií rozšírené hlavne na Morave, v Dolnom Rakúsku. V tomto období postupne zanikajú staršie formy, ktoré boli známe u prechádzajúcich skupín.⁴⁹⁷ V nálezovom fonde vlešťovanej keramiky z Milanoviec/Veľkého Kýra je táto skupina najpočetnejšia.⁴⁹⁸

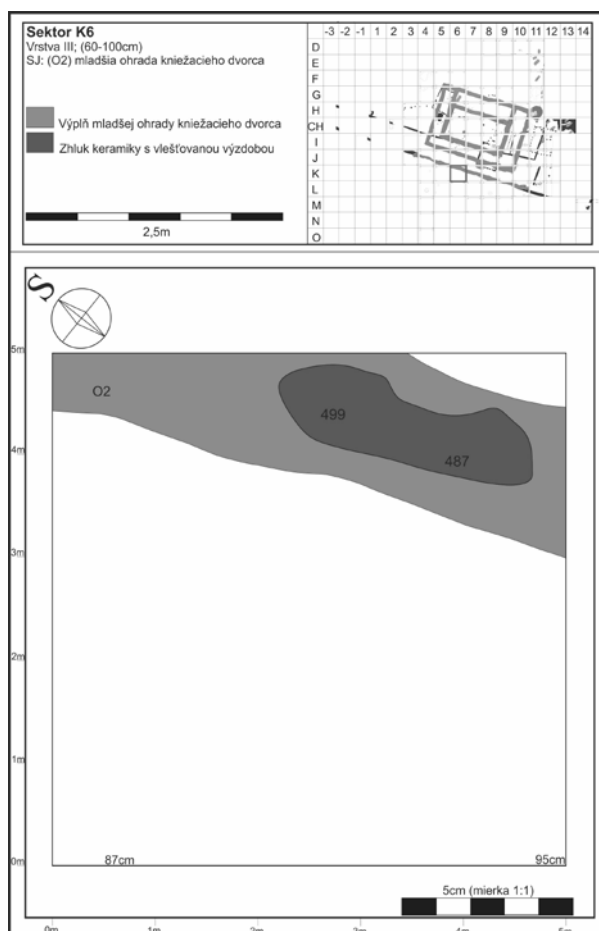
Keramika s vlešťovanou výzdobou sa v Milanovciach/Veľkom Kýre objavila v 239 prípadoch. Predstavuje tým najpočetnejšiu skupinu keramického riadu. Z toho najčastejšie sa objavuje typ Murga (fabrikát C) a to v počte 203 jedincov. Tento druh keramiky sa vôbec neobjavuje v niektorých uzavretých nálezových celkoch ako vápenná jama, stavba 4 a v čiernozemnej výplni ohrád. Naopak najväčšiu koncentráciu takýchto hrnčiarskych produktov možno sledovať na relatívne malom priestore zhruba 10x10m v sektoroch K7, K6 a J7 (obr. 30). Keramika s vlešťovanou výzdobou sa nachádzala predovšetkým za hlavnou stavbou na západnej strane v 156 prípadoch. A to predovšetkým vo výplni negatívov murovanej fázy mladšej ohrady kniežacieho dvorca.

Z výzdobných motívov (obr. 31; 32) sa objavuje cik-cak motív (v piatich prípadoch), vlnovka (v dvadsiatich prípadoch), jednoduché vertikálne/horizontálne línie (v 13 prípadoch), plastická lišta (v 15 prípadoch) a mriežka (v 15 prípadoch). Povrch nádob býva hladký (v niektorých prípadoch až sklovito

⁴⁹⁶ Grünewald 1979, 79.

⁴⁹⁷ Grünewald 1979, 74; Ottományi 1991, 37; Dragun 2018, 282.

⁴⁹⁸ Tejral 1985, 372.

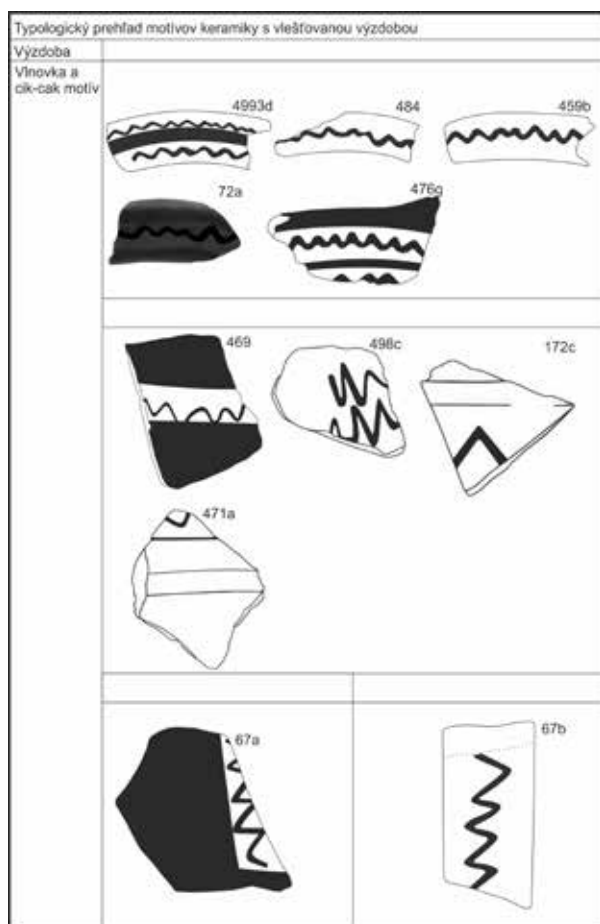

Obr. 30: Milanovce/Veľký Kýr. Výplň mladšej ohrady kniežacieho dvorca. Zhuk vlešťovanej keramiky (zdroj: prekreslené podľa nálezovej správy).

hladký). Naopak vnútorný povrch je jemne drsný. Najčastejšou prísadou je sľuda. Farba lomu je šedastá (Munsell: 5YR ; 4/1). Vonkajšia farba keramiky je spravidla tmavočierna (Munsell: 5YR; 2.5/1), v niektorých prípadoch tehlovočervená (Munsell: 5YR; 6/6). To bolo zrejme dosiahnuté nesprávnym výpalom. V niektorých prípadoch sa objavuje keramika v oboch farbách.

Z tvarov sa najčastejšie objavujú hrnce, misy a džbány. Podobne ako v prípade sivej drsnej keramiky platí, že charakteristické tvary sa vyskytujú len ojedinele. Z celkového množstva 239 kusov vlešťovanej keramiky sa len v 20 prípadoch vyskytol horný okraj nádoby (z toho často ide o tú istú nádobu).

Výraznou rozpoznateľnou kategóriou v nálezovom fonde keramického materiálu z Milanoviec/Veľkého Kýra sú bikónické nádoby s vlešťovanou výzdobou. Predstavujú charakteristický typ zo staršieho stupňa doby

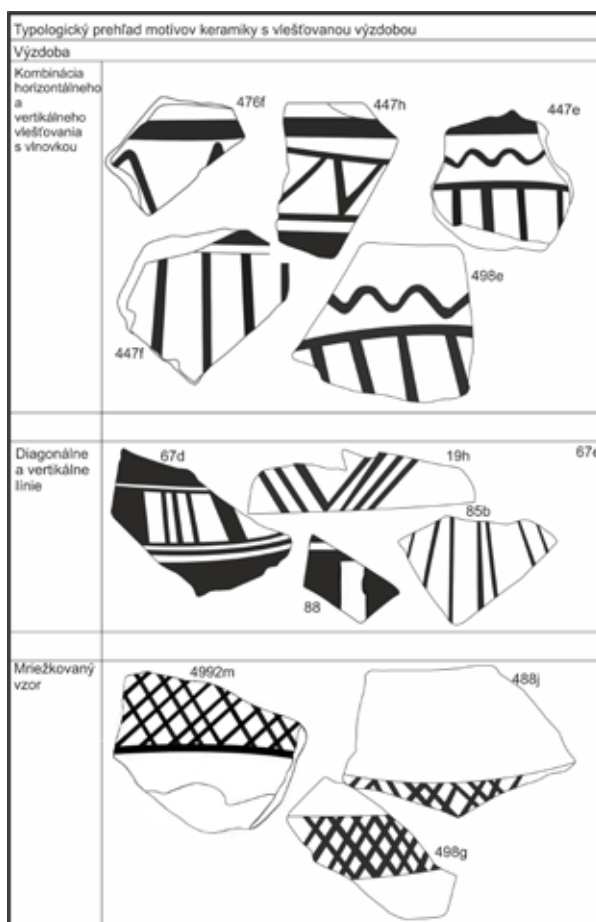

Obr. 31: Milanovce/Veľký Kýr. Výplň mladšej ohrady kniežacieho dvorca. Typologický prehľad výzdobných motívov keramiky s vlešťovanou výzdobou.

sťahovania národov. Ich spoločným znakom je nižšie položená, približne v strede celkovej výšky vytvorená maximálna vyduť. Nad ňou sa spravidla nachádza odsadený pás, ktorý zvykne byť zdobený obvyklými motívmi, prevedenými technikou vlešťovania.⁴⁹⁹

V spomínanej výplni deštrukcie mladšej ohrady kniežacieho dvorca bol objavený zhluk keramiky s vlešťovanou výzdobou. Veľká časť týchto črepov pozostávala z jednej bikónickej nádoby, ktorá bola kvalitne vypálená a mala červenohnedú farbu. Ide o bikónickú misu s dovnútra vťahnutým okrajom, ktorý mal horizontálne rozšírený tvar. Jeho horná plocha je mierne šikmo sklonená a bola zdobená dvoma vlnovkami (obr. 33). Plecia nádoby boli od hrdla oddelené dvojicou prstencov. Priestor, ktorý vymedzovali, bol vyplnený vlešťovanou mriežkou. Žiaľ ostatné zvyšné časti nádoby sa nezachovali.

⁴⁹⁹ Peškař 1983, 185.

Obr. 32: Milanovce/Veľký Kýr. Výplň mladšej ohrady kniežacieho dvorca. Typologický prehľad výzdobných motívov keramiky s vlešťovanou výzdobou.

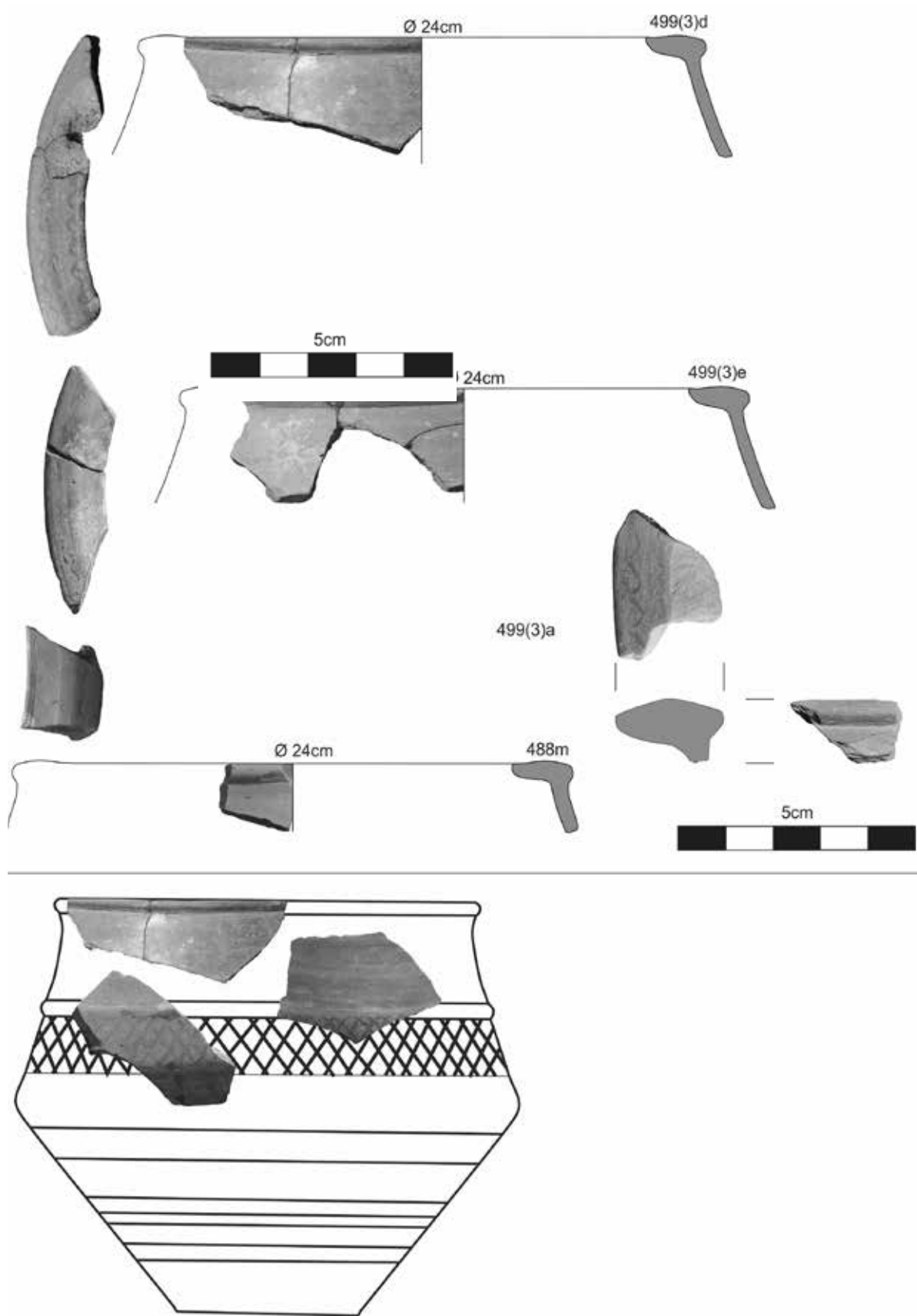
Najvernejšia analógia k spomínanej bikónickej mise bola objavená v priestore rímskeho vojenského tábora vo Visegrád-Gizellamajor (obr. 34). Bikónickú misu s dovnútra vťahnutým okrajom zdobila dvojica vlnoviek. Išlo o kvalitne vypálenú keramiky červenohnedej farby. Nádoba bola objavená v kontexte 3. stavebnej fázy tábora a K. Ottományiová ju datuje do záveru 4. až na začiatok 5. stor. po Kr.⁵⁰⁰

Najbližšiu paralelu z priestoru stredného Podunajska možno hľadať vo Veľkých Němčiciach. V objekte č. 1/1959, ktorý je datovaný do staršej fázy sťahovania národov, bol objavený malý fragment horného okraja bikónickej nádoby. Išlo o kvalitne vypálenú keramiky, ktorá bola zhotovená na hrnciarskom kruhu z jemného materiálu šedej farby.⁵⁰¹

Do podobného okruhu je možné zaradiť rozmernú na kruhu vytočenú nádobu s do-

⁵⁰⁰ Ottományi 2018, 125, obr. 4: 1; 7: 1.

⁵⁰¹ Peškař 1983, 187, obr. 3: 5.

Obr. 33: Milanovce / Veľký Kýr. Výplň mladšej ohrady kniežacieho dvorca. Bikónická misa s dovnútra vtiahnutým okrajom.

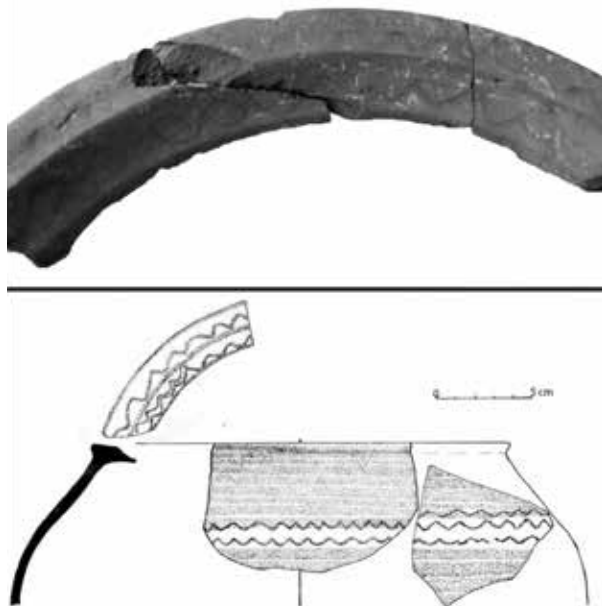
vnútra vtiahnutým horizontálnym okrajom zo Štúrova. Paralely k tejto keramike autori hľadajú v oblasti čerňachovskej kultúry.⁵⁰²

Podobné bikónické misy s výrazným horizontálnym okrajom a vlešťovanou výzdobou sa začínajú objavovať v priestore stredného Podunajska v staršej fáze sťahovania národov. Podobný materiál možno sledovať na polohe „Staré Zámky“ v Brně-Líšni.⁵⁰³ Ide o nádobu so značne rozšíreným horným okrajom, ktorý niesol vlešťovanú vlnovku. Ďalší príklad možno uviesť vo výplni zemnice v Lovčičkách na Morave.⁵⁰⁴ Obdobne profilovanú keramiku nájdeme aj v Panónii na lokalite Biatorbágy (Káposztás-dűlő) na sídlisku z neskej doby rímskej a obdobia sťahovania národov.⁵⁰⁵

Pôvod tejto keramiky je možné hľadať v tvarovom bohatstve hrnčiarskych výrobkov rozľahlej oblasti čerňachovskej kultúry.⁵⁰⁶ Objavuje sa od oblasti Krymu (predovšetkým v okolí Sevastopolu, kde je datovaná do začiatku 4. stor. po Kr.,⁵⁰⁷ alebo na pohrebisku kultúry Sântana de Mureș na lokalite Spanțov v rumunskom Valašsku.⁵⁰⁸

Obľubu bikónických foriem dokladá ich tvarová rozmanitosť. Často sa táto keramika objavuje s pomerne vysokým telom, oblasť pliec zvykne byť rozčlenená jedným alebo dvoma prstencami, ktoré lemujú odsadený pás pliec. Ten býva nezdobený, alebo je pokrytý vlešťovaným ornamentom (najčastejšie sa objavuje vlnovka, alebo mriežka). Dno nádob zvykne byť odsadené, ale objavuje sa aj jednoduché rovné dno.⁵⁰⁹

Džbány tvoria výraznú skupinu v keramickom sortimente vlešťovanej keramiky na väčšine známych lokalít v priestore stredného Podunajska v období sťahovania národov. V prípade Milanoviec/Veľkého Kýra sa o džbánoch dá hovoriť len v prípade troch drobných okrajových črepov (obr. 35: 191; obr. 36: 137a; 447w). Ich bezpečné typologic-

Obr. 34: Visegrád-Gizellamajor. Bikónická misa z rímskeho vojenského tábora (zdroj: Ottományi 2018, obr. 4: 1; 7:1.

ké zaradenie z dôvodu fragmentárnosti nie je možné.

Charakteristické pre džbány s vlešťovanou výzdobou je, že ich najširšia časť sa nachádza v spodnej polovici nádoby. Majú vyššie kónické alebo mierne prehnuté hrdlo, ktoré býva oddelené od tela nádoby prstencovou plastickou lištou. Výzdoba sa spravidla vyskytuje na hornej časti nádoby. Najčastejšie pozostáva z kombinácie hladko vyleštených plôch, medzi ktorými prevláda vlnovka, horizontálne pásy vlnoviek, umiestnených spravidla na odsadenom, alebo inak vymedzenom poli na pleciah. Na kónicky tvarovanom hrdle sa striedajú vlešťované vertikálne zóny spolu so zvislou vlnovkou. V prípade Milanoviec/Veľkého Kýra sa zachoval jeden fragment podobne opísaného hrdla džbánu (obr. 37).

4.1.7 Zhodnotenie keramického fondu z Milanoviec/Veľkého Kýra

Zloženie keramického materiálu je nutné chápať tak, že pri výskume hlavnej budovy v Milanovciach/Veľkom Kýre bola odkrytá najmladšia stavebná fáza celého kniežacieho dvorca a preto zrejme nepredstavuje reprezentatívnu vzorku celého osídlenia. Z chronolo-

⁵⁰² Beljak / Kolník 2008, 80, fig.13: 6.

⁵⁰³ Staňa 1970, 546, obr.10: 7; 11:8.

⁵⁰⁴ Ondráček / Tejral 1964, 363, obr. 3:6.

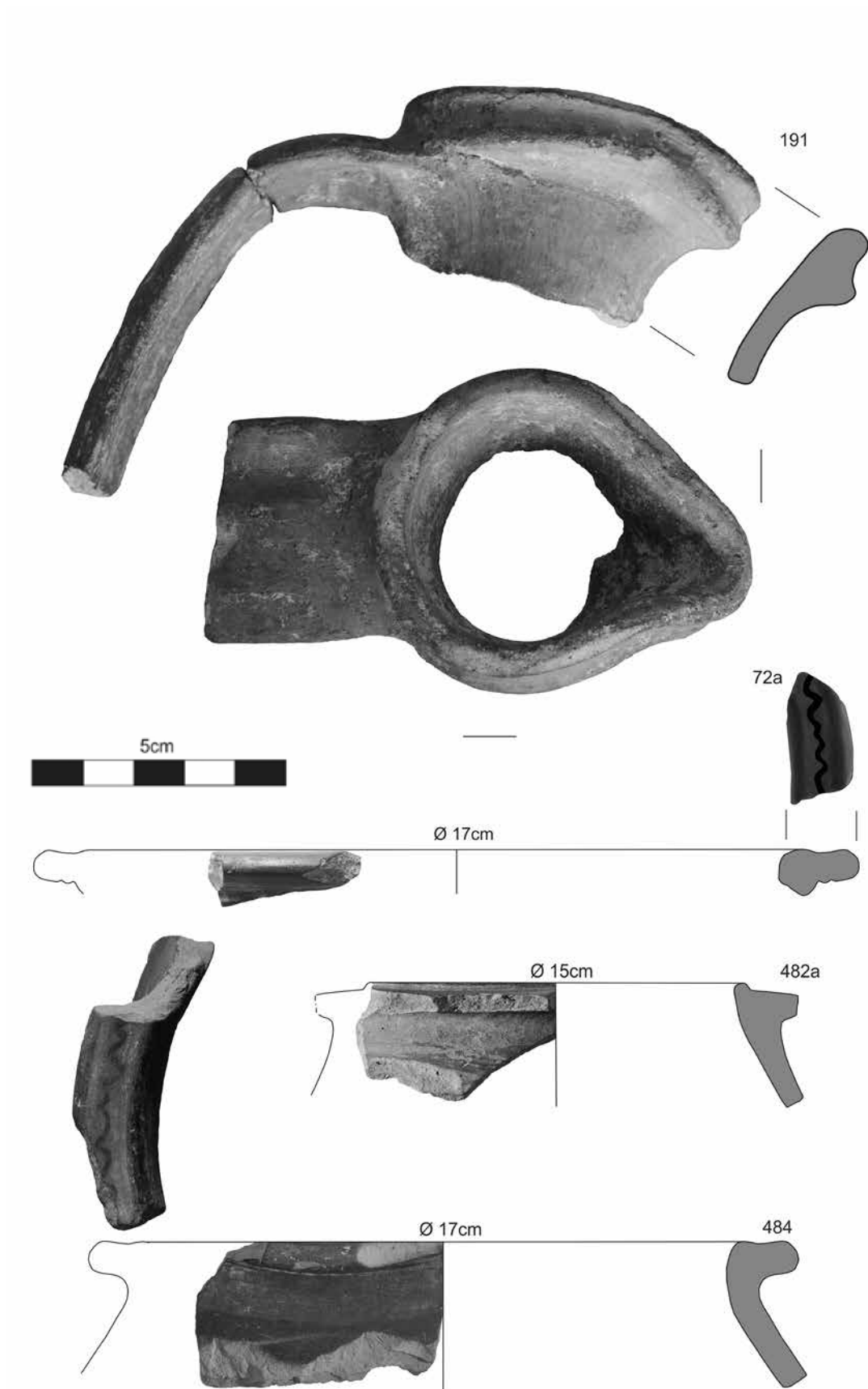
⁵⁰⁵ Ottományi 2008, 169, obr. 16: 9-10.

⁵⁰⁶ Symonovič 1964, 298, obr.15: 10; Diaconu 1965, pl. LXI : 1.

⁵⁰⁷ Symonovič 1975, 83-84.

⁵⁰⁸ Mitrea / Preda 1966, fig. 8:1.

⁵⁰⁹ Peškař 1983, 185.

Obr. 35: Milanovce/Veľký Kýr. Výplň mladšej ohrady kniežacieho dvorca. Keramika s vlešťovanou výzdobou.

gického hľadiska sú dôležité kolkované tehly tribúnov (Terentiana a Lupicina), ktoré sú datované medzi rokmi 369–373 po Kr. Nová stavebná etapa na lokalite preto nastala buď v záverečnom období vlády cisára Valentiniana I., alebo o niečo neskôr. Na rozdiel od analogickej hlavnej stavby v Cíferi-Páci, kde dochádza v tomto období len k prestavbe hlavnej budovy, v Milanovciach/Veľkom Kýre došlo k omnoho väčším stavebným zmenám, ktoré mohli trvať dlhšie (aj vzhľadom k mohutným rozmerom hlavnej stavby). Možno uvažovať aj nad tým, že v dôsledku turbulentných udalostí, ktoré nastali po porážke rímskej armády v r. 378. po Kr., mohlo dôjsť k spomaleniu stavebnej aktivity v Milanovciach/Veľkom Kýre. Preto ťažisko keramického materiálu zo sledovanej polohy prejavuje známky mladšieho osídlenia z obdobia sťahovania národov. To by nemalo byť prekvapením aj vzhľadom k tomu, že osídlenie z tohto obdobia je potvrdené záchranným výskumom v Milanovciach/Veľkom Kýre z r. 1997 na polohe „Násypový Sek“. Boli tu objavené zvyšky chlebovej pece (objekt 3) s predpecnou jamou v ktorej sa nachádzala keramika s vleštovanou výzdobou a v ruke formovaná keramika s datovaním na začiatok doby sťahovania národov.⁵¹⁰

V keramickom súbore z Milanoviec/Veľkého Kýra prevládala na kruhu vytáčaná keramika (predovšetkým sivá drsná keramika a keramika s vleštovanou výzdobou). V menšej miere sa vyskytovali drobné fragmenty keramiky rímsko-provinciálneho pôvodu a germánska ručne formovaná keramika. Takéto zloženie keramického materiálu je charakteristické pre sídliská z obdobia včasného sťahovania národov.

V závere doby rímskej končí vývoj na viacerých veľkých kvádskych sídliskách, ktoré boli osídlené už od 2. stor. po Kr. Výrazné zmeny sídliskových štruktúr sú sprievodným javom kultúrno-etnických premien, ktoré sa udiali v prvých desaťročiach 5. stor. po Kr. (po ukončení kompaktného svébskeho osídlenia v r. 406 po Kr. v priestore stredného Podunajska).⁵¹¹

Stále sa však objavujú sídliská, v ktorých neskororímsky horizont C3 prevrstvuje ešte mladší horizont nálezov stupňa D1 (začiatok

doby sťahovania národov).⁵¹² Do tohto obdobia zrejme patrí aj osídlenie kniežacieho dvorca v Milanovciach/Veľkom Kýre. Obdobnú situáciu je možné sledovať napríklad v osade v Štúrove. Okrem objektov, ktoré J. Beljak a T. Kolník datovali do stupňa C3, sa v tom istom sídliskovom areáli objavuje neskoršia skupina stavieb, ktorú autori datovali do stupňa D1.⁵¹³ V nálezových súboroch významné postavenie nadobudla sivá keramika s drsným povrchom vyrobená na rýchlo rotujúcom hrnčiarskom kruhu. Hlavný dobový tvar predstavujú hrnce so zhrubnutým alebo prežliabnutým okrajom a s odsadeným telom. Pre datovanie do včasnej fázy doby sťahovania národov majú veľký význam zlomky keramiky s vleštovanou výzdobou. Na začiatku 5. stor. po Kr. sa v oblasti severne od stredného Dunaja čoraz častejšie objavujú kultúrne elementy nomádskeho a východogermánskeho pôvodu. Do podobného okruhu zo sídliska v Štúrove je možné zaradiť rozmernú na kruhu vytočenú nádobu s dovnútra vtiaknutým horizontálnym okrajom, ktorej paralely autori hľadajú v oblasti čerňachovskej kultúry.⁵¹⁴

Podobný obraz ponúka sídlisko z Nitry-Párovských Hájov.⁵¹⁵ Z rovnakej polohy tu je doložené osídlenie v neskoršej dobe rímskej ako aj na začiatku sťahovania národov. Zmeny v nálezovej náplni, najmä keramického inventára, sú ale očividnejšie než na štúrovskom sídlisku.

V horizonte počiatkov doby sťahovania národov pribúda podiel na kruhu točeného hrnčiarskeho riadu, ktorý v niektorých objektoch dokonca výrazne prevažuje. Zastúpená je najmä sivá keramika so zrnitým povrchom, menej často sa vyskytli nádoby s vleštovanými ornamentmi a len celkom ojedinele džbánky typu Murga.⁵¹⁶

Do tohto obdobia patrí aj zemnica s pieckou a zásobná jama z Cíferu-Pácu,⁵¹⁷ ktorých výplň pozostávala z ručne formovanej keramiky, zeleno glazovaného taniera, mortária a fragment džbánu s vleštovanou výzdobou.

⁵¹² Varsik 2011, 204.

⁵¹³ Beljak/Kolník 2008, 81.

⁵¹⁴ Beljak/Kolník 2008, 80.

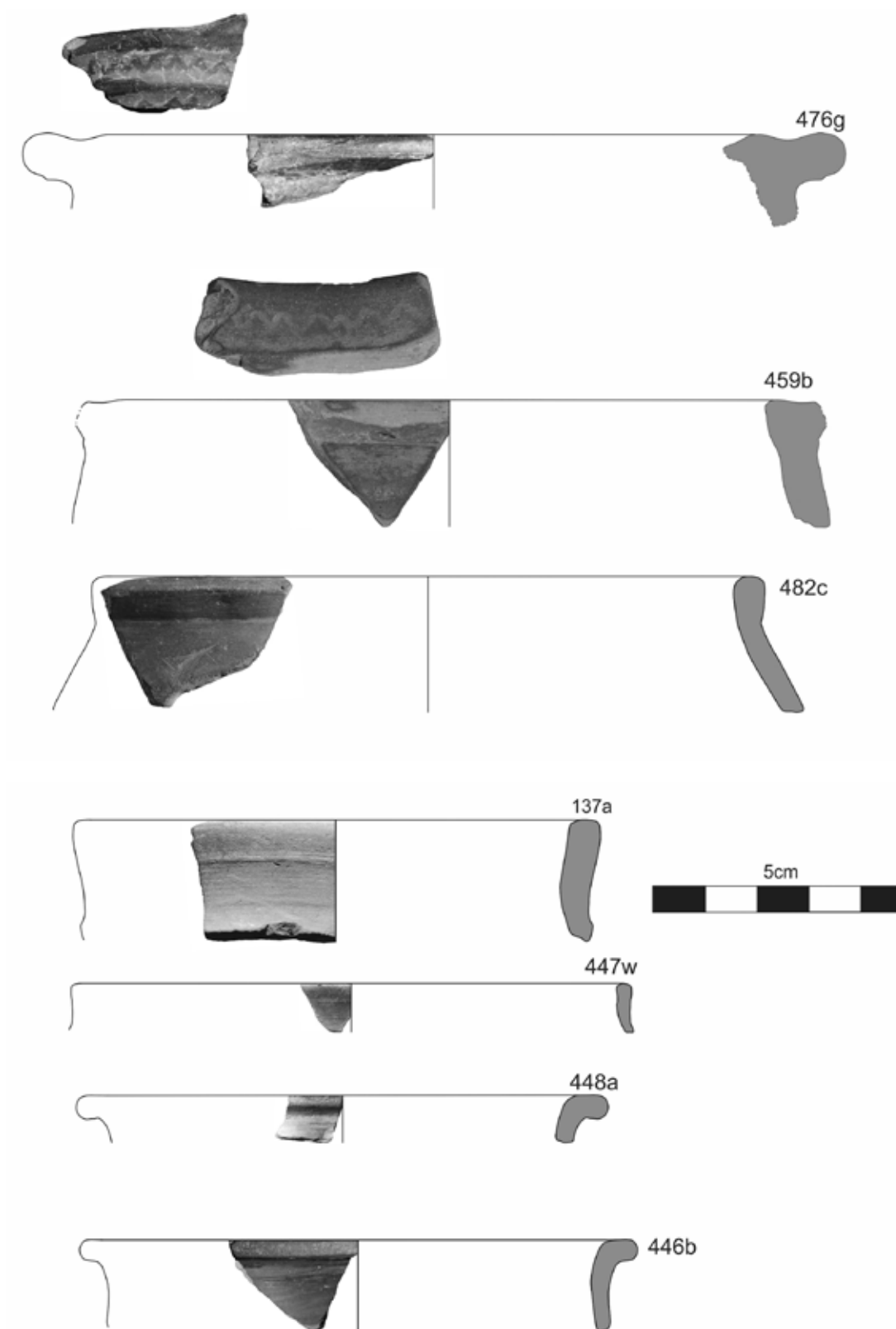
⁵¹⁵ Pieta/Ruttikay 1997.

⁵¹⁶ Varsik 2011, 207.

⁵¹⁷ Varsik/Kolník 2009, 257-263, obr. 1-3.

⁵¹⁰ Kuzma/Rajtár/Tirpák 1999, 100.

⁵¹¹ Varsik 2011, 204.

Obr. 36: Milanovce/Veľký Kýr. Výplň mladšej ohrady kniežacieho dvorca. Keramika s vlešťovanou výzdobou.

Objekty boli datované na prelom 4. a 5., resp. do prvých desaťročí 5.stor. po Kr.⁵¹⁸

Do doby okolo prvej tretiny 5. stor. po Kr. patrí nález pece so zvyškami zuhoľnateného kysnutého chleba na bratislavskom Devíne. V objekte sa znovu vyskytovali ručne formované nádoby, sivá keramika s drsným povrchom a keramika s vlešťovanou výzdobou.⁵¹⁹

Podobne vyznievajú chronologické závery z oblasti južnej Moravy. Technika vlešťovania sa tu rozšírila pomerne rýchlo už v neskoršej dobe rímskej. Niektoré doklady tohto keramického druhu sú zachytené v Kostelci na Hané,⁵²⁰ Brně-Obrancech,⁵²¹ kde sa objavujú najstaršie ukážky obľúbených vzorov ako boli kosoštvorcové mriežky a vlnovky, aké boli uplatnené pri výzdobe na kruhu točených misovitých nádob.

V niektorých nálezových celkoch ako v prípade objektu 1/1959 z Veľkých Němčíc sa objavuje keramika z včasnej fázy sťahovania národov spoločne so sivou drsnou a vlešťovanou keramikou a s ojedinelými nálezmi rímsko-provinciálnej proveniencie. I. Peškař datoval tento objekt zhruba do desaťročia pred stredom 5. stor. po Kr.⁵²²

Okrem obdobného zloženia keramického súboru z Milanoviec/Veľkého Kýra má pre datovanie rozhodujúcu úlohu už spomínaný horný okraj bikónickej misy s dovnútra vtiahnutým horným okrajom, ktorý má analógiu z rímskeho vojenského tábora vo Visegrád-Gizellamajor s datovaním do záveru 4. stor. až po začiatok 5. stor. po Kr.⁵²³

Črep bol objavený v deštrukčnej výplni v mladšej ohrade kniežacieho dvorca. Zloženie keramického materiálu vo výplni tohto objektu zrejme preukazuje, že kniežací dvorec a hlavná stavba boli osídlené ešte aj vo včasnej fáze sťahovania národov. V prípade Milanoviec/Veľkého Kýra obdobie sťahovania národov nepredstavuje tzv. „Nachbesiedlung“ (na rozdiel od Cífera-Pácu), ale podobne ako v prípade Oberleiserbergu pokračuje osídlenie lokality. To by vysvetľovalo aj prítomnosť

⁵¹⁸ Varsik/Kolník 2009, 260-263, obr. 4-5.

⁵¹⁹ Pieta/Plachá 1989, 82.

⁵²⁰ Zeman 1961, 238.

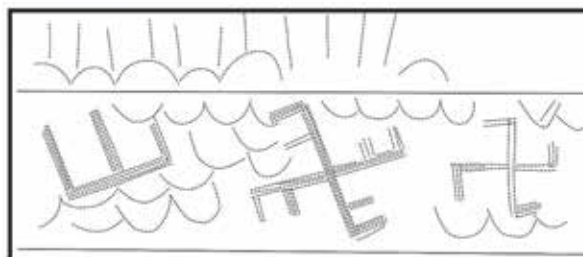
⁵²¹ Tejral 1972, 103, Abb. 4 :1; 20:3.

⁵²² Peškař 1983, 216.

⁵²³ Ottományi 2018, 125, obr. 4: 1; 7: 1.

Obr. 37: Milanovce/Veľký Kýr. Výplň mladšej ohrady kniežacieho dvorca. Fragment hrdla džbánu zdobený vlešťovanou výzdobou.

Obr. 38: Milanovce/Veľký Kýr. Sektor L10, západne od mladšej ohrady kniežacieho dvorca. Germánska nádoba zdobená ozubeným kolieskom – motív svastiky a girlandy (zdroj: nálezová správa).

spony A 159⁵²⁴ a nález solidov z prvej polovice 5. stor. po Kr.⁵²⁵

V Milanovciach/Veľkom Kýre bola objavená keramika, ktorú možno datovať do 2. polovice 4. stor. po Kr. a predovšetkým do prvej polovice 5. stor. po Kr. Miestami sa objavujú aj drobné ojedinelé črepy, ktoré sú dokladom staršieho germánskeho osídlenia v 2. a 3. stor. po Kr. Germánska nádoba zdobená svastikami a oblúčikmi, ktoré boli zhotovené ozubeným kolieskom patrí do 2. stor. po Kr. (obr. 38). Nádoba bola objavená vo fragmentárnom stave v sektore L10, západne od mladšej ohrady kniežacieho dvorca v hĺbke 60-80cm. Podobne je to aj v prípade rímskej importovanej keramiky. Tento typ nádob sa na lokalite vyskytuje relatívne zriedkavo.

Osídlenie v Milanovciach/Veľkom Kýre zrejme pretrvávalo do prvej polovice 5. stor. po Kr. a patrí do sídliskového horizontu v ktorom ešte v niektorých častiach stredného Podunajska pretrvávalo preriedené svébske osídlenie.

4.2 Rímske tehly z Milanoviec/Veľkého Kýra

4.2.1 Úvod do problematiky kolkovaných tehál z priestoru stredného Podunajska

Prvou významnou prácou, ktorá sa venovala tehľám pochádzajúcim z Panónie bol korpus rímskych kolkovaných tehál, ktorý vytvoril J. Szilágyi. Svoju prácu *Inscriptiones Tegularum Pannonicarum* publikoval už v r. 1933. Ako prvý bádateľ vypracoval katalóg a typologické členenie dovtedy všetkých známych kolkovaných tehál (vojenských aj súkromných dielní) panónskej proveniencie. Venoval sa kompletne celej provincii.

Ďalším významným bádateľom, ktorý sledoval kolkované tehly bol A. Neumann. Vo svojej práci *Ziegel aus Vindobona* sa zamerával na kolkované tehly z priestoru Vindobony.⁵²⁶

Doposiaľ k najväčšiemu posunu v poznaní kolkovaných tehál prispelo dielo B. Lőrincza. Okrem početných štúdií je osobitne významná jeho trojdielna práca *Pannonische Ziegelstempel I, II, a III*.⁵²⁷ Podarilo sa mu skatalogizovať a spoľahlivo datovať niektoré typy kolkov. Jeho

typologické členenie doposiaľ slúži ako základná práca v problematike kolkovaných tehál aj vďaka precíznej katalogizácii a spoľahlivej grafickej dokumentácii.

U. Brandl vo svojej dizertačnej práci spracoval početné kolkované tehly zo súkromnej zbierky mníchovského podnikateľa J. Fritzeimera. Sumarizoval aj dobu pôsobnosti rímskej armády v jednotlivých táboroch na rímskom limite. Ďalšími bádateľmi, ktorí sa venovali kolkovaným tehľám sú Ch. Gugl, M. Mosser a J. Musil. Kolkovaným tehľám z Gerulaty-Rusoviec sa venovala L. Kraskovská.⁵²⁸ Tehľami z rímskeho tábora v Iži sa zaoberal J. Rajtár.⁵²⁹ V neposlednom rade kolkovaným tehľám (aj z Milanoviec/Veľkého Kýra) sa venoval T. Kolník⁵³⁰ a J. Bujna.⁵³¹ K súbornému spracovaniu a vyhodnoteniu rímskych kolkovaných tehál z celého územia dnešného Slovenska doposiaľ bohužiaľ nedošlo (odhliadnuc od staršej nepublikovanej diplomovej práce J. Bujnu).

4.2.2 Prehľad k typológii rímskych tehál a kolkov

Produkcii rímskych legionárskych tehál mali na starosti jednotliví *magistri*, ktorí patrili k špecializovaným oddielom rímskej armády (*immunes*).⁵³²

Z typologického hľadiska je možné rozlíšiť typy tehál s prihliadnutím na ich využitie na jednoduché ploché štvorcové tehly (*lateres*), duté tehly (*tubuli*), ktoré boli súčasťou vykurovacieho systému. Priamo na konštrukciu strechy sa kládli veľké ploché škridlice so zosilnenými bokmi (*tegulae*). Miesta ich dotyku prekryvali oblé škridlice (*imbrices*). Na obklad stien slúžili izolačné dosky (*tegula mammata*, *tegula hammata*), ktoré mali pravouhlý tvar a výstupky v rohoch.⁵³³

Na základe rozmerov je možné rozdeliť tehly do niekoľkých typov. *Later pedalis* (1x1 rímskej stopy), *later sesquipedalis* (1,5x1,5 rímskej stopy), *later bipedalis* (2x2 rímskej stopy), *later bessalis* (2/3x2/3 rímskej stopy). Skutočné rozmery tehál sa však mohli rôzniť. To bolo spôsobené používaním dvoch rozličných metrických sys-

⁵²⁴ Kolník 1965, 205.

⁵²⁵ Kolníková/Hunka 1994, 74.

⁵²⁶ Neumann 1973.

⁵²⁷ Lőrincz 1977; Lőrincz 1979; Lőrincz 1981a.

⁵²⁸ Kraskovská 1991, 49-67.

⁵²⁹ Rajtár 1987, 53-94.

⁵³⁰ Kolník 1997, 417-423.

⁵³¹ Bujna 1972.

⁵³² Koch 2012, 38.

⁵³³ Bazovský 2011b, 21.

Producent	<i>tabula ansata</i>	obdĺžniková forma	<i>planta pedis</i>	neurčené	∑ tehál podľa producenta
bez kolku / nečitateľné	8	17		218	243
<i>legio I adiutrix</i>	2	8		4	14
<i>legio IX Hispana</i>		1			1
<i>legio X gemina pia fidelis</i>		11	6		17
<i>legio XIII gemina</i>	9	120	4	14	147
<i>legio XV Apollinaris</i>	1				1
<i>T. Flavius Sextus</i>	1	3			4
<i>Caius Valerius Constans Karnuntinus</i>	11				11
<i>Lupicinus tribunus</i>		3			3
<i>Terentianus tribunus</i>		1			1
<i>Cohors prima Aelia milliaria sagittariorum</i>	1				1
∑ tehál podľa typu kolku	20	164	10	236	443

Tab.4: Prehľad typov kolkov z Milanoviec/Veľkého Kýra.

témov (*pes monetalis* – 29,6cm a *pes drusianus* – 31cm).⁵³⁴

Tegula mala spravidla veľkosť 45x50cm. Z archeologického hľadiska sa najčastejšie objavuje práve tento typ tehly. Pre pomerne vysokú kvalitu tehál sa zvykli tehly (predovšetkým *tegulae*) opakovane používať.⁵³⁵

Razidlá kolkov boli najčastejšie zhotovené z dreva a preto sú pomerne zriedkavým nálezom. Tvar razidla nebol nijako štandardizovaný. Preto sa používala široká škála rôznych tvarov razidiel aj v rámci jednotlivých jednotiek. Na základe ich tvaru sa nedá zostaviť žiadna chronologická typológia. Rovnaké tvary sa často objavovali v rôznych obdobiach. Z tohto dôvodu je pre množstvo kolkovaných tehál (predovšetkým produkcia legionárskych kolkovaných tehál) pomerne náročné zostaviť typologické a chronologické poradie. Množstvo tehál nie je možné datovať bližšie ako 1. –4. stor. po Kr.⁵³⁶

Z hľadiska tvarov kolkov je možné rozlíšiť jednoduché obdĺžnikové razidlá, kolky v tva-

re rímskych *caligae* (*planta pedis*), obdĺžnikový kolok s trojuholníkovými uchami (*tabula ansata*), kruhové kolky alebo v tvare podkovy (nem. Hufeisenstempel). V oblasti stredného Podunajska boli najobľúbenejšie pravouhlé tvary kolkov, *tabula ansata* a *planta pedis*.

Okrem kolkov sa na tehách nachádzajú rôzne otlaky. Objavujú sa stopy zvieracích labiek a ľudských chodidiel. Zrejme vznikli náhodne. V Milanovciach/Veľkom Kýri je možné sledovať stopy mačiek, psov, *caligae* a v jednom prípade sa objavil odtlačok stopy srny. Svedčí to o tom, že niektoré tehly sa sušili na zemi. V Milanovciach/Veľkom Kýri sa často objavujú na tegulách oblúkovité žliabky. Ich funkcia nie je celkom jasná, uvažuje sa, že mohli slúžiť pri počítaní tehál.

4.2.3 Prehľad tehál z Milanoviec/Veľkého Kýra

V depozitári AÚ SAV v Malých Vozokanoch sa nachádzalo 443 kusov tehál z toho 247 z nich bolo kolkovaných a 196 fragmentov nemalo žiaden kolok. Úplnú prevahu mali tehly, ktoré slúžili ako strešná krytina. *Tegulae* sa vyskytli v 297 prípadoch, *imbrices* sa nachádzali v počte 44 kusov a *lateres* 21 exemplárov. Z toho v jed-

⁵³⁴ Janek 2014, 12.

⁵³⁵ Bazovský 2011b, 21.

⁵³⁶ Janek 2014, 16.

nom prípade sa vyskytla *tegula hammata*. Len jedna tehla (*later*) sa zachovala v kompletnom stave. Najčastejším typom kolku bol jednoduchý obdĺžnikový kolok, ktorý sa vyskytol v 169 prípadoch. Druhým najčastejším typom bola *tabula ansata*, ktorá sa objavila v 34 prípadoch. Najmenej početný bol typ kolku *planta pedis*, ktorý sa tu vyskytol len v 11 prípadoch (predovšetkým išlo o *legio X gemina pia fidelis*). V Milanovciach/Veľkom Kýre je možné sledovať dve chronologické a čiastočne aj teritoriálne produkcie. Vyskytol sa tu tehlový materiál piatich légii (*legio I adiutrix, legio IX Hispana, legio X gemina pia fidelis, legio XIII gemina a legio XV Apollinaris*). Doložená je produkcia dvoch súkromných dielní z Carnunta (*T. Flavius Sextus a Caius Valerius Constans Karnuntinus*). Taktiež sú zastúpené kolky dvoch tribúnov z valentiniánovského obdobia, pôsobiacich v provincii Valeria (*Lupicinus tribunus a Terentianus tribunus*). V jednom prípade sa objavil kolok kohorty *cohors prima Aelia milliaria sagittariorum*.

4.2.4. Cívlné dielne

4.2.4.1 Prehľad bádania

Vedecké bádanie doposiaľ venovalo väčšiu pozornosť produkcii kolkovaných tehál jednotlivých vojenských útvarov a produktami súkromných tehelní sa bádania zaoberajú len okrajovo.⁵³⁷ J. Szilágyi vo svojej práci venoval kolkom súkromných tehelní len krátku kapitolu.⁵³⁸ Väčšiu pozornosť venoval kolkovaným tehálam súkromných tehelní z Pannónie až B. Lőrincz. Jeho zistenia vyšli v početných štúdiách aj monografiách.⁵³⁹ Tehlám súkromných dielní z územia Slovenska sa naposledy venovali L. Mathédesz a J. Schmidtová.⁵⁴⁰

V súbore kolkovaných tehál z Milanovciach/Veľkého Kýra sa vyskytujú pomerne zriedkavé kolkované tehly z 2.–3. stor. po Kr., ktoré boli zhotovené v civilných dielňach. Ide o kolky T. Flavia Sexta a C. Valeria Constantia.

4.2.4.2 T. Flavius Sextus

Provenienciu kolkov súkromnej dielne so skratkou FL(avius) SEX(tus) možno bez-

pečne hľadať v Carnunte. Tieto kolkované tehly sú datované do 2.–3. stor. po Kr.⁵⁴¹ Ich výskyt presahuje zázemie Carnunta. *Corpus Inscriptionum Latinarum* uvádza kolky tohto súkromného tehliara z Brigetia⁵⁴² a z Carnunta.⁵⁴³ J. Szilágyi v korpuse panónskych tehál uvádza len jeden typ tohto kolku.⁵⁴⁴

Ďalšie analogické kolkované tehly boli objavené na lokalitách v Ad Statuas (Ács Vaspusza)⁵⁴⁵ a vo Vindobone.⁵⁴⁶ V Carnunte bol objavený kolok s nápisom FL SEX. Medzi písmenami E a X sa nachádzala ligatúra, podobne ako v prípade kolku z Ad Statuas (Ács-Vaspusza).⁵⁴⁷ Druhý typ kolku pochádza z civilného mesta a legionárskeho tábora v Carnunte. Ide o retrográdny kolok, ktorý je v rámečku *tabula ansata*.⁵⁴⁸ Zo Slovenska je doposiaľ známych sedem fragmentárnych kolkov tohto tehliara. Tri pochádzajú z výskumnej sezóny v r. 1940 zo Stupavy.⁵⁴⁹ V Milanovciach/Veľkom Kýre sa zachovali 4 kolky od tohto producenta. Už vyššie spomenutý (pomerne vzácny) retrográdny kolok z Carnunta možno sledovať v Stupave⁵⁵⁰ a rovnaký typ bol objavený aj v Milanovciach/Veľkom Kýre [FL S] EX (Tab: T-01; 396).

V sektore G6 bol objavený kolok [F]L SE[X]. Zachoval sa len fragmentárne, ale je možné uvažovať o tom, že išlo o *tegulu*. V sektore I7 bol objavený *imbrex* a *tegula* od tohto tehliara. Vo všetkých prípadoch išlo o jednoduchý obdĺžnikový kolok so zachovaným nápisom [F]L SE[X] (Tab: T-01; 531) a [F]L SEX (Tab: T-01; 536 a 547).

4.2.4.3 Caius Valerius Constans Karnuntinus

Kolkované tehly so skratkou C VAL(erius) CONST(ans) KAR(nuntinus) sú produktom súkromnej dielne z Carnunta. Tieto kolky majú charakteristickú obdĺžnikovú formu s ansami (*tabula ansata*).⁵⁵¹ V Milanovciach/

⁵⁴¹ Gugl/Kastler 2007, 266.

⁵⁴² CIL III 11417.

⁵⁴³ CIL III 11435, 11447.

⁵⁴⁴ Szilágyi 1933, 105.

⁵⁴⁵ Lőrincz 1989, 102, Taf. XXIX,9.

⁵⁴⁶ Gugl/Kastler 2007, 266.

⁵⁴⁷ Lőrincz 1989, 102.

⁵⁴⁸ Gugl/Kastler 2007, 266.

⁵⁴⁹ Ondrouch 1941, 46.

⁵⁵⁰ Ondrouch 1941, 46.

⁵⁵¹ Gugl/Kastler 2007, 267.

⁵³⁷ Mathédesz/Schmidtová 2019, 154.

⁵³⁸ Szilágyi 1933, 105-110.

⁵³⁹ Lőrincz 1977; Lőrincz 1979; Lőrincz 1981a.

⁵⁴⁰ Mathédesz/Schmidtová 2019, 149-167.

Veľkom Kýre sú zastúpene v počte 11 exemplárov.

Podľa nálezov objavených v Gerulate na pohrebisku II a v civilnom amfiteátri (amfiteáter II) v Carnunte datoval B. Lőrincz produkciu tejto súkromnej dielne do obdobia pred markomanskými vojnami, teda zhruba v 1. polovici 2. storočia.⁵⁵² Novšie výsledky archeologického bádania kladú produkciu dielne do obdobia pred, resp. počas markomanských vojen.⁵⁵³

Z územia juhozápadného Slovenska je doposiaľ známych 34 exemplárov tejto teheline.⁵⁵⁴ V Milanovciach/Veľkom Kýre boli objavené dva typy kolkov. Prvý typ nesie *in tabula ansata* nápis C VAL CONST KAR. Ansa je zdobená hviezdíčkou. VAL a KAR sú v ligatúre a písmená sú od seba oddelené interpunkciou v tvare trojuholníka, alebo bodkou.⁵⁵⁵ V Milanovciach/Veľkom Kýre sa zachoval len jeden prípad takto zdobeného kolkú (Tab: T-02; 432). Tento kolok bol o niečo širší v porovnaní s ostatnými (zhruba 1–2mm). Analogické kolkované tehly je možné sledovať v Carnunte,⁵⁵⁶ Vindobone,⁵⁵⁷ Gerulate,⁵⁵⁸ Brigetiu,⁵⁵⁹ Jois,⁵⁶⁰ Čuňove⁵⁶¹ a Stupave.⁵⁶²

Druhý variant sa vyznačuje tým, že *ansu* zdobili polmesiace.⁵⁶³ K tomuto typu možno bezpečne zaradiť päť kolkov (Tab: T-02; 426, 429, 430, T-03; 529, 534). Kvôli fragmentárnosti ostatných kolkov nie je možné určiť ku ktorej skupine patria. Analogické kolky sú známe z Carnunta,⁵⁶⁴ Vindobony,⁵⁶⁵ Parndorfu,⁵⁶⁶ Bratislavy-Devína,⁵⁶⁷ a Starého Města.⁵⁶⁸

Z 11 exemplárov sa ani jedna tehla nezachovala kompletne. V ôsmich prípadoch ide o tegulu a jeden *later*. Ostatné tehly nebolo možné jednoznačne určiť. V štyroch prípadoch bola na tegulu naviazaná malta.

4.2.5 Kolky tribúnov

Pre datovanie stavebnej činnosti na lokalite Milanovce/Veľký Kýr majú rozhodujúcu úlohu najmladšie kolkované tehly tribúnov Lupicina a Terentiana, ktoré sú datované do obdobia vlády Valentiniana I., teda súvisia s intenzívnou stavebnou činnosťou na limite v r. 364–375.⁵⁶⁹ Avšak v Milanovciach patria k zriedkavým nálezom.

4.2.5.1 Lupicinus tribunus

V Milanovciach/Veľkom Kýre boli objavené kolkované tehly s nápisom LUPICINI TRB len trikrát. Napriek tomu predstavujú jeden z najvýznamnejších datovacích prostriedkov sledovanej lokality.

Na základe kolkovaných tehál, ktoré boli objavené na neskoroantickom nálezisku Tokod, B. Lőrincz rozlišuje až šesť typov kolkov od tohto producenta. Tehly tribúna sa vyskytujú pomerne zriedkavo. Veľmi ojedinele sa objavujú v provincii *Pannonia Prima* a v barbariku. Väčšiu intenzitu výskytu možno sledovať v provincii *Pannonia Valeria*. Analogické kolkované tehly boli objavené v Brigetiu,⁵⁷⁰ v neskoroantickom pevnosti a pohrebisku v Tokode,⁵⁷¹ na lokalite Solva-Esztergom⁵⁷² a pri výskume strážnej veže v Koppánymonostor.⁵⁷³

Pôvod produkcie týchto tehál sa preto predpokladá práve v tejto oblasti. Lupicinus pôsobil medzi rokmi 369–373 v provincii Valeria. Preto sa tehly s jeho menom spájajú s valentiniánovskou stavebnou činnosťou v 70. rokoch 4. stor. po Kr. Tehly tohto producenta sa vyskytujú súčasne s tehľami, Terentiana a Frigerida v neskoroantickom pevnosti v Tokode.⁵⁷⁴ Pôsobenie tohto tribúna je doložené aj v literárnych zdrojoch.⁵⁷⁵

⁵⁵² Lőrincz 2002, 155.

⁵⁵³ Schmidtová/Jezná 1999, 5–11.

⁵⁵⁴ Mathédesz/Schmidtová 2019, 151.

⁵⁵⁵ Szilágyi 1933, 108; Lőrincz 2002, 154–155.

⁵⁵⁶ CIL III 4698; Gugl/Kastler 2007, 267.

⁵⁵⁷ Neumann 1973, 101; Gugl/Kastler 2007, 267.

⁵⁵⁸ Pichlerová 1981, 63; Gugl/Kastler 2007, 267.

⁵⁵⁹ Lőrincz 1989, 102; Gugl/Kastler 2007, 267.

⁵⁶⁰ Lőrincz 1989, 102; Gugl/Kastler 2007, 267.

⁵⁶¹ Schmidtová/Jezná 1999, 7; Gugl/Kastler 2007, 267.

⁵⁶² Ondrouch 1941, 46.

⁵⁶³ Szilágyi 1933, 108; Lőrincz 2002, 154–155.

⁵⁶⁴ Ertl 1986, 23; Gugl/Kastler 2007, 267.

⁵⁶⁵ Neumann 1973, 43; Gugl/Kastler 2007, 267.

⁵⁶⁶ Lőrincz 1989, 2007; Gugl/Kastler 267.

⁵⁶⁷ Pieta/Plachá 1986, Gugl/Kastler 2007, 267.

⁵⁶⁸ Hochmanová-Vávrová 1957, 27; Gugl/Kastler 2007, 267.

⁵⁶⁹ Lőrincz 1981a, 46–49.

⁵⁷⁰ Szilágyi 1933, 98.

⁵⁷¹ Lőrincz 1981a, 46.

⁵⁷² Szilágyi 1933, 98.

⁵⁷³ Lőrincz 1981b, 123.

⁵⁷⁴ Lőrincz 1981b, 123.

⁵⁷⁵ Lőrincz 1981b, 123.

V Milanovciach/Veľkom Kýre sa vyskytuje Lőrinczov typ 2 (Taf. 10/4 (66)).⁵⁷⁶ Vo všetkých prípadoch ide o ten istý typ kolku. Objavuje sa v podobe [LVPI]CIN[I TRB]; [LVPICINI] TRB; [LVPICINI TR]B (Tab. T-04; 525, 541, 544). Všetky exempláre sa našli, možno nie úplne náhodne, spolu v sektoroch CH5 a CH6. Vo všetkých prípadoch išlo o ten istý fragmentárne zachovaný kolok, v dvoch prípadoch išlo o tegulu. Kolok pozostával z jednoduchej pravouhlej formy a ani jeden nález neniesol stopy malty.

4.2.5.2 Terentianus tribunus

Tento tribún taktiež pôsobil v provincii Valeria medzi rokmi 369–373 po Kr. B. Lőrincz rozlišuje 19 typov tehál tribúna Terentiana. Kolkované tehly s jeho menom boli objavené na pohrebisku v Esztergrom-Bánomer. Dokopy išlo až o až 45 kusov tohto producenta.⁵⁷⁷ Ďalšie sa našli pri výskume opevnenia v Pilismarót-Malompatak,⁵⁷⁸ Brigetiu,⁵⁷⁹ Solve,⁵⁸⁰ Tokode⁵⁸¹ a pri výskume strážnej veže v Koppánymonostor. Tieto kolky sa pomerne často objavujú spoločne s kolkami tribúna Lupicina.⁵⁸²

Produkcii tribúna možno datovať do obdobia vlády Valentiniana I. Prevedenie tribúnovho mena je buď v genitíve TERENTIANI TR[I] B[UNI], alebo v nominatíve TERENTIANUS TRIB[UNUS].⁵⁸³ V Milanovciach/Veľkom Kýre bol objavený len jediný kolok tohto typu. Zachované bolo len písmeno T[ERENTIANVS TRIB] (Tab. T: 04; 542). Išlo o fragmentárne zachovaný kolok teguly bez stôp malty.

4.2.6 Kolkované tehly rímskych légii

4.2.6.1 Legio I adiutrix

Legio I adiutrix bola zložená z námorných jednotiek v r. 68 po Kr. za vlády cisára Nera. K jej plnohodnotnému sformovaniu zrejme došlo až v decembri toho istého roku, kedy jej bola

udelená legionárska štandarda za vlády nového cisára Galbu.⁵⁸⁴ Dovtedy zrejme pôsobila ako flotila v Itálii v meste Misenum.⁵⁸⁵

Neskôr légia krátkodobo pôsobila v Hispánii a v tábore Mogontiacum v Porýni. *Legio I adiutrix* prišla do oblasti Panónie v 80. rokoch 1. stor. po Kr. Pôvodne pôsobila v Sirmiu. V rokoch 101 až 106 po Kr. za vlády cisára Traiana sa zúčastnila vojny v Dácii, kde získala prívlastok *pia fidelis*. Neskôr bola presunutá do Brigetia, kde zotrvala až do konca doby rímskej. Až do r. 214 po Kr. patrila pod správu *Pannonie Superior* spoločne s *legio XIV gemina* v Carnunte a *legio X* vo Vindobone.⁵⁸⁶

Na lokalite Milanovce/Veľký Kýr sú kolkované tehly légie zastúpené v počte 14 exemplárov. Datovanie a typologické určenie kolkovaných tehál *legio I adiutrix* z tehlového materiálu, ktorý bol objavený Milanovciach/Veľkom Kýre je pomerne náročné. Zachovali sa v najfragmentárnejšom stave z celého súboru. B. Lőrinczovi sa nepodarilo vo svojej práci presnejšie datovať tieto kolky z Panónie, vzhľadom k nedostatku stratigraficky fixovaného materiálu a preto produkciu tejto légie datoval od 1. do 4. stor. po Kr.⁵⁸⁷

Za spoľahlivý datovací prostriedok slúži prívlastok *Antoniniana*, ktorý sa mohol používať od doby cisára Caracallu alebo Elagabala až do záveru severovskej dynastie.⁵⁸⁸ Kolkované tehly tejto légie pochádzajú predovšetkým z okolia Brigetia a z Iže.⁵⁸⁹ Z tábora v Iži k ich datovaniu prispieva doposiaľ iba jediná stratigraficky podložená situácia. Počas výskumu juhozápadnej časti retentury bola pod základmi kasárenskej budovy odkrytá studňa 2. Vo vrchnej časti zásypu tohto objektu sa nachádzal zhluk polámaných tehál. Medzi nimi sa vyskytlo 6 kolkovaných zlomkov a minca Marca Aurelia (denár z r. 172/173). Podľa uvedenej situácie by potom bolo možné tieto typy datovať už od 2. stor. po Kr.⁵⁹⁰

J. Szilágyi sa domnieval, že *legio I adiutrix* mohla najsôr používať skratku ADI, neskôr

⁵⁷⁶ Lőrincz 1981a, 46.

⁵⁷⁷ Kelemen/Merczi/Lőrincz 2008, 498.

⁵⁷⁸ Soproni 1978, 36-46.

⁵⁷⁹ Szilágyi 1933, 99.

⁵⁸⁰ Lőrincz 1981a, 123.

⁵⁸¹ Lőrincz 1981a, 123.

⁵⁸² Lőrincz 1981a, 123.

⁵⁸³ Kelemen/Merczi/Lőrincz 2008, 398.

⁵⁸⁴ Kandler 1991, 237.

⁵⁸⁵ Kandler 1991, 238.

⁵⁸⁶ Kandler 1991, 238.

⁵⁸⁷ Lőrincz 1981a, 17.

⁵⁸⁸ Szilágyi 1933, 19.

⁵⁸⁹ Rajtár 1987, 54.

⁵⁹⁰ Rajtár 1987, 54.

Obdobie	Lokalita
70–85/86 po Kr.	<i>Mogontiacum</i> (Mainz)
89–92 (?) po Kr.	Sirmium (Sremska Mitrovica)
92–97 po Kr.	?
97/118–5. stor. po Kr.	Brigetio (Szőny)

Tab.5: Pôsobenie *legio I adiutrix* (podľa Gugl/Kaslter 2007).

AD a najmladšie je skrátenie A. Táto časová postupnosť však nie je doložená na tehľách datovaných na začiatok 3. stor., kde sa vyskytujú všetky tri skratky.⁵⁹¹

V prípade Milanoviec/Veľkého Kýra k typologicky určiteľnému materiálu patrí pomerne zriedkavý kolok *legio prima adiutrix fecit*, **LEG P A**[DF] (Tab. T: 06; 526), ktorý rozpoznal J. Szilágyi (Tab. II, 50).⁵⁹² Ide o kolok, ktorý sa nachádza *in tabula ansa*. Z druhého analogického kolku sa zachovala len skratka slova *fecit* [LEG P AD]**F** (Tab. T: 05; 104), ktorý sa tiež nachádzal *in tabula ansa*. V dvoch prípadoch sa v Milanovciach/Veľkom Kýre vyskytol retrográdny kolok tejto légie **DA I G**[EL] (Tab. T: 07; N2) a [LE]**G I AD** (Tab. T: 07; N1). Analogické kolky možno sledovať z auxiliárneho tábora v Iži.⁵⁹³ Ostatné kolkované tehly sú pomerne ťažko určiteľné, vyskytujú sa len v dvojkombinácii písmen ako [LEG I] **AD**, [LEG] **I A**[D] apod.

V deviatich prípadoch išlo o tegulu a len jeden nález bolo možné označiť ako imbrex. Ostatné tehly nebolo možné určiť. V dvoch prípadoch bola na tegulu naviazaná malta. V dvoch prípadoch bolo možné identifikovať rámček *tabula ansata* a osemkrát sa vyskytol jednoduchý obdĺžnikový kolok.

4.2.6.2 Problematický kolok *legio IX Hispana*/*legio I adiutrix*

K problematickým kolkom patrí tehla, ktorú kvôli fragmentárnemu stavu nie je možné jednoznačne určiť. Ide o kolok s nápisom **LEG IX H**[ISP] alebo **LEG I A**[D] (Tab. T: 08; 286). Rozhodujúce pre interpretáciu sú práve posledné dve písmená, ktoré sa zachovali len čiastočne. Pre druhý variant sa prikláňajú kolkované

tehly z tábora v Iži-Leányvári.⁵⁹⁴ Vyskytujú sa tu tehly s pomerne netradičným prevedením písmen AD pričom písmeno A vyzerá skôr ako grécke písmeno lambda v podobe **λD**.

Väčším prekvapením by bolo ak by išlo o kolkovanú tehlu *legio IX Hispana*. Tehly tejto légie sú pomerne dobre známe z Lincolnu (Lindum), Yorku (Eboracum) a z mesta Carlisle (Luguvalium). Objavujú sa v podobe **LEG VIII HIS**, **LEG VIII** alebo **Leg IX HISP**.⁵⁹⁵ Ak ide o túto légii, obdĺžnikový kolok by bolo možné prečítať v tvare **LEG IX H**[ISP]. Písmená X a H sú zdeformované. Najviac by táto tehla zodpovedala kolkovanej tegule z Yorku, ktorú publikoval R.P. Wright (Tab. 1/8).⁵⁹⁶

Gnaeus Pompeius Magnus založil štyri légie pre svoju kampaň proti Hispánii (*VII Claudia*, *VIII Augusta*, *X Equestris* a *IX Hispana*). Tie sa neskôr dostali pod správu Gaia Julia Caesara.⁵⁹⁷ V priestore stredného Podunajska sa ale vôbec nevyskytujú.

Legio IX Hispana pôsobila v Panónii (Siscia, Sisak) medzi rokmi 9–43 po Kr. Neskôr v roku 43 po Kr. sa légia zúčastnila invázie do Británie, spoločne s *legio II Augusta*, *XIV gemina* a *XX Valeria Victrix*.⁵⁹⁸ Takto včasné datovanie kolkovanej tehly z Milanoviec/Veľkého Kýra je nepravdepodobné. Aj vzhľadom k tomu, že zvyk označovať tehly kolkom sa začal až za vlády cisára Claudia.⁵⁹⁹

Jednu z posledných známkov prítomnosti tejto légie v Británii je možné datovať do r. 108 po Kr. Z mladšieho obdobia sa viac archeologické, epigrafické a literárne zdroje z územia Británie o tejto légii neobjavujú. Staršie

⁵⁹¹ Rajtár 1987, 54.

⁵⁹² Szilágyi 1933, 111.

⁵⁹³ Rajtár 1987, 68, 77, tab. 16/124 a 5/49.

⁵⁹⁴ Rajtár 1987, 75, obr.12: 114.

⁵⁹⁵ Wright 1978, 379.

⁵⁹⁶ Wright 1978, 380.

⁵⁹⁷ Wright 1978, 381.

⁵⁹⁸ Wright 1978, 382.

⁵⁹⁹ Janek 2014, 16.

Obdobie	Lokalita
41–13 pred Kr.	Hispania Tarraconensis
9–43 po Kr.	Siscia (Sisak)
71–108 po Kr.	Eboracum (York)
121–130? po Kr.	Noviomagus (Nijmegen)

Tab.6: Pôsobenie *legio IX Hispana* (podľa Wright 1978).

bádanie a predovšetkým Theodor Mommsen predpokladal, že légia bola zničená v Caledonii. Tento názor neskôr viedol až k romantizujúcim predstavám o jej osude. Mladšie bádanie tento názor skorigovalo a je možné ho považovať za nepravdepodobný.⁶⁰⁰

Niekoľko kolkovaných tehál *legio IX Hispana* bolo objavených v tábore Noviomagus (dnes Nijmegen), kde boli datované medzi rokmi 104–120 po Kr. Tu dovedy pôsobila *legio X gemina*.⁶⁰¹ *Legio VI Victrix* sa v tom istom čase sa presunula z Dolnej Germánie do Británie. Je možné, že ju tam nahradila a s jej návratom sa už nerátalo.⁶⁰²

Vzhľadom k tomu, že najstaršie kolkované tehly z Milanoviec/Veľkého Kýra sú z trajánovského obdobia, možno predpokladať podobné datovanie tohto kolku. Práve v tomto období dochádza k najväčším zmenám v priestore severopanónskeho limitu a jednotlivé légie zostávajú definitívne stacionované až do záveru antiky. Medzi rokmi 101–102 po Kr. a 105–106 po Kr. sa odohrali dácke vojny a v r. 115–117 po Kr. viedol Traianus vojnu proti Partom. Tieto konflikty boli zrejme dôvodom náhlych presunov légii. *Legio X gemina* sa v r. 114 po Kr. presunula z Aquinca do Vindobony,⁶⁰³ *legio XIII gemina Martia victrix* sa v r. 114/118 po Kr. premiestnila z Vindobony do Carnunta⁶⁰⁴ a *legio XV Apollinaris* v r. 114 po Kr. opustila Panóniu a bola odvelená do Sataly (Cappadocia).⁶⁰⁵

Preto je možné, že na pozadí tohto rušného obdobia minimálne časť *legio IX Hispana* (*vexillatio*) mohla dočasne nahradiť chýbajúce jednotky, ktoré boli odvelené do konfliktných

oblastí. Alebo podporila oslabený severopanónsky *limes*. Účasť tejto légie v bojoch proti Dákam, alebo Partom nie je doložená žiadnym archeologickým, epigrafickým, či literárnym zdrojom.

4.2.6.3 Legio X gemina

Legio X gemina bola v strednom Podunajsku po prvý raz umiestnená v r. 62 po Kr., keď v Carnunte nahradila *legio XV Apollinaris*, ktorá bola v tom čase prevelená na východ. Za vlády cisára Galbu v r. 68 po Kr. odišla *legio X gemina* do Itálie. V r. 89 po Kr. dostala od cisára Domitiana prívlastok *pia fidelis*. Do Panónie sa znovu vrátila až v roku 101/102 po Kr. Najprv sídlila v Aquincu a okolo roku 118 po Kr. sa jej sídelným miestom stala Vindobona, kde zotrvala až do konca doby rímskej.⁶⁰⁶

Legio X gemina je jednou z najstabilnejších a najlepšie literárne doložených légii v Panónii. Pôsobila tu takmer 300 rokov. Explicitne sa spomína v Ptolemaiovej geografii (v polovici 2. stor. po Kr.), v dokumente *Itinerarium Antonini* (3. stor. po Kr.) a v *Notitia dignitatum* (záver 4. stor. po Kr.).⁶⁰⁷

Nie je úplne presvedčivo doložené, kedy presne légia dorazila do Vindobony, ale muselo to byť najneskôr v období vlády cisára Hadriana. Jej dlhodobé pôsobenie v tejto oblasti je archeologicky doložené početnými kolkovanými tehly a náhrobnými stélami zosnulých vojakov.⁶⁰⁸

Početnú produkciu stavebného materiálu dokladujú kolkované tehly z prostredia Panónie a jej predpolia.⁶⁰⁹ Tehly s kolkom *legio X gemina* sa vyskytovali predovšetkým v okolí Vindobony, v severnej Panónii a v barbariku. U. Brandl uvádza až 47 lokalít s výskytom

⁶⁰⁰ Wright 1978, 382.

⁶⁰¹ Wright 1978, 382.

⁶⁰² Wright 1978, 382.

⁶⁰³ Mosser 2005, 141.

⁶⁰⁴ Mosser 2005, 136.

⁶⁰⁵ Mosser 2005, 142.

⁶⁰⁶ Mosser 2005, 140.

⁶⁰⁷ Mosser 2005, 140.

⁶⁰⁸ Mosser 2005, 140.

⁶⁰⁹ Gugl/Kasler 2007, 259.

Obdobie	Lokalita
8 pred Kr.–62/63 po Kr.	Petavonium (Rosinos de Vidriales, <i>Hispania Tarraconensis</i>)
62/63–68 po Kr.	Carnuntum (Petronell/Bad Deutsch-Altenburg, <i>Pannonia</i>)
68–70 po Kr.	<i>Italia/Hispania</i>
70–71 po Kr.	Arenacum (Rindern, <i>Germania Inferior</i>)
71–102 po Kr.	Noviomagus (Nijmegen, <i>Germania Inferior</i>)
102–114 po Kr.	Aquincum (Budapešť, <i>Pannonia Inferior</i>)
114 po Kr.–5. stor. po Kr.	Vindobona (Viedeň, <i>Pannonia Superior</i>)

Tab.7: Pôsobenie *legio X gemina* (podľa Mosser 2005).

kolkovaných tehál tejto légie.⁶¹⁰ Kolkované tehly 10. légie sú v Milanovciach/Veľkom Kýre zastúpené v počte 17 exemplárov. Najväčší počet z nich tvoria kolky typu *planta pedis* s nápisom LEG X GPF z 2. stor. po Kr.

K dobre datovaným exemplárom patrí kolkovaná tehla [LEG X G]PF (Tab.T: 09; 110). B. Lőrincz ju spomína v kontexte výskumov v Ad Statuas. Bola objavená v zásype priekopy drevozemného tábora v druhej stavebnej fáze. B. Lőrincz ju datuje buď do hadriánovského obdobia alebo až do vlády Marca Aurelia (okolo roku 170). Mladšiu alternatívu vysvetľuje nedostatkom analogického materiálu z ostatných táborov v období rovnakej stavebnej fázy (napr. Gorsium). Možno ju teda zaradiť zhruba do obdobia medzi rokmi 110–170 po Kr.⁶¹¹

Kolok [LE]G X GPF (Tab.T: 10; 428) a [LEG] X GPF (Tab.T: 12; 540) B. Lőrincz znovu hodnotí na základe nálezov v tábore Ad Statuas, kde boli objavené v priestore juhovýchodnej vnútornej veže kamenného tábora a predpokladá datovanie týchto kolkov okolo r. 170/178 po Kr.⁶¹² Ide o typ *planta pedis* s orientáciou smerom doprava.

Ďalší charakteristický kolok predstavuje nález, ktorý sa zachoval v podobe LEG XG[PF]

(Tab.T: 12; 543),⁶¹³ pochádza z vápennej jamy. Retrográdny kolok je možné datovať do 2.–4. stor. po Kr.⁶¹⁴

Z celkového množstva 251 kolkovaných tehál bolo možné identifikovať produkciu *legio X pia fidelis* v 17 prípadoch. V 12 prípadoch išlo o tegulu v jednom prípade o imbrex a dvakrát sa vyskytol later. V 16 prípadoch išlo o fragmentárne zachované tehly. Jedine v prípade lateru (Tab. 10; 424) sa zachovala tehla kompletne (rozmery 19x19x6cm). Našiel sa vo vápennej jame a za svoje úplné zachovanie vďačí zrejme intaktnosti objektu na rozdiel od hlavnej stavby. V ostatných prípadoch nebolo možné pre fragmentárnosť určiť typ tehly. Preukázateľná forma kolkov bola *planta pedis*, ktorá sa vyskytovala v 6 prípadoch. V troch prípadoch bol kolok orientovaný smerom doprava a v troch prípadoch zas doľava. Všetky ostatné kolkované tehly mali jednoduchú obdĺžnikovú formu. V jednom prípade sa vyskytol retrográdny kolok. V štyroch prípadoch bola na tehlách naviazaná malta. V troch prípadoch išlo o tegulu, z toho jednu je možné pomerne dobre datovať do antoniniánovského obdobia (Tab.T:12; 540). V jednom prípade išlo o later.

⁶¹⁰ Brandl 1999, 137.

⁶¹¹ Lőrincz 1989, 417.

⁶¹² Lőrincz 1989, 418.

⁶¹³ Lőrincz (unpubl.), Tab. 18/7.

⁶¹⁴ Mosser et al. 2016, 889.

4.2.6.4 Legio XIII gemina Martia victrix

Légia bola zostavená za Augusta a pred príchodom do Podunajska bola pravdepodobne garnizonovaná v Ilýrii, alebo v Galii. V r. 43 ju odvelili do Británie a neskôr do Hornej Germánie. Prívlastok *Martia Victrix* získala za víťazstvo nad vzbúrenými Britmi na začiatku 70. rokov 1. stor. po Kr.⁶¹⁵ Koncom prvého storočia bola prevelená do Panónie na zatiaľ neznáme miesto, pravdepodobne v priestore *Ad Flexum – Mursella*. Po roku 100 po Kr. krátkodobo pôsobila vo Vindobone.⁶¹⁶ Okolo roku 118 po Kr. vystriedala v Carnunte *legio XV Apollinaris*. Tu ostala pôsobiť až do konca rímskej vlády v Panónii.⁶¹⁷

Staršie bádanie predpokladalo, že *legio XIII gemina* pôsobila v Mainzi a presunula sa do Panónie po porážke *legio XXI Rapax* vo vojne proti Kvádovi a Sarmatom v r. 92 po Kr. (*bellum Suebicum et Sarmaticum*).⁶¹⁸ T. Franke poskytuje dostatočné dôkazy o tom, že k odchodu z Hornej Germánie nedošlo pred rokom 97 po Kr. (jej miesto tam neskôr zaujala *legio XXII Primigenia*).⁶¹⁹

Po krátkom pôsobení vo Vindobone sa *legio XIII gemina Martia victrix* presunula do Carnunta. Odchod *legio XV Apollinaris* z Carnunta do tábora v Satale (Kapadócia) zrejme spustil dominový efekt, ktorý ovplyvnil pôsobenie rímskych légii vo Vindobone, Carnunte a Aquincu.⁶²⁰

B. Lőrincz rozpoznáva 286 typov kolkovaných tehál 14. légie na základe tvaru kolku a spôsobu zápisu mena légie.⁶²¹ V súčasnosti je známych dokopy až 308 variantov kolkovaných tehál tejto légie.⁶²² Ch. Gugl uvádza, že doposiaľ je známych 34 lokalít v priestore stredného Podunajska s výskytom tehál *legio XIII gemina*.⁶²³

Kolkované tehly tejto légie z Milanovic/ Veľkého Kýra majú početne najväčšie zastúpenie. Tvoria viac ako polovicu všetkého

kolkovaného materiálu, dokopy je to až 146 exemplárov. Objavuje sa v prevedení LEG XIII GMV (14x), LEG XIII (11x) a LEG XIII G (121x). Z celého súboru kolokov 14. légie sa len v šiestich prípadoch vyskytol kolok *in tabula ansata*, trikrát *in planta pedis* a stojedenkrát kolok pozostával z jednoduchého obdĺžnikového tvaru. Ostatné kolky nebolo možné spoľahlivo určiť. *Tegula* sa vyskytla v 91 prípadoch, *later* v troch prípadoch a len dvakrát sa objavil *imbrex*. Všetky tehly sa zachovali vo fragmentárnom stave, ani jedna nebola celá. V deviatich prípadoch bola na tegulách naviazaná malta.

V deviatich prípadoch išlo o kolok s charakteristickým pretiahnutým písmenom G(e-mina) (Tab.T: 31; 325). Analógiu nájdeme v Carnunte.⁶²⁴ V štyroch prípadoch sa vyskytol variant typický pomerne tučným písmom (Tab.T: 17; 103).⁶²⁵ Najpočetnejší bol typ kolku, ktorý pozostával z jednoduchej obdĺžnikovej formy s čiastočne orezanými rohmi LEG XIII G (Tab.T: 17; 100).⁶²⁶ V Milanovciach/ Veľkom Kýre sa objavilo 45 exemplárov.

Pomerne dobre datovanou je forma kolku [LEG] XIII (Tab.T:27, 301) s analógiou v *Ad Statuas* (Ács-Vaspuszta)⁶²⁷ objavenou v priestore juhovýchodnej vnútornej veže prvej kamennej fázy tábora. K ďalším náleziskám patrí Vindobona⁶²⁸ a Carnuntum.⁶²⁹ B. Lőrincz ho datuje do obdobia markomanských vojen medzi rokmi 170–178 po Kr.⁶³⁰

Z hľadiska datovania sú významné tri kolkované tehly vo forme *planta pedis* s kolkom LEG XIII G (Tab.T: 39; 105, 519, 523). Písmená L a E sú v ligatúre. Analógiu možno nájsť v Carnunte. Vyskytli sa v piatej stavebnej fáze tábora a preto ich Ch. Gugl datuje do valentiánovského obdobia (364–375 po Kr.).⁶³¹

4.2.6.5 Legio XV Apollinaris

Táto légia prišla do oblasti Panónie v neskororogustovskom období a zostala v Carnun-

⁶¹⁵ Gugl/Kastler 2007, 301.

⁶¹⁶ Mosser 2005, 135.

⁶¹⁷ Brandl 1999, 150.

⁶¹⁸ Mosser 2005, 139.

⁶¹⁹ Franke 2000, 199.

⁶²⁰ Mosser 2005, 139.

⁶²¹ Lőrincz nepubl., Tab. 36/54.

⁶²² Koch 2012, 42.

⁶²³ Gugl/Kastler 2007, 26.

⁶²⁴ Gugl/Kastler 2007, 306, Tab. 11/126.

⁶²⁵ Gugl/Kastler 2007, 306, Tab. 12/273.

⁶²⁶ Lőrincz (unpubl.), Tab. 53/6.

⁶²⁷ Lőrincz 1989, 420.

⁶²⁸ Szilágyi 1933, 55.

⁶²⁹ Szilágyi 1933, 46.

⁶³⁰ Lőrincz 1989, 420, Tab. 62; 7/135.

⁶³¹ Gugl/Kastler 2007, 293, Tab. 2/36.

Obdobie	Lokalita
13 pred Kr.–43 po Kr.	Mogontiacum (Mainz, <i>Germania</i>)
43–66 po Kr.	Viroconium (Wroxeter, <i>Britannia</i>)
66–71 po Kr.	<i>Dalmatia, Britannia, Gallia</i>
71–97 po Kr.	Mogontiacum (Mainz, <i>Germania Superior</i>)
97–101 po Kr.	Brigetio (Szőny, <i>Pannonia</i>)
101–114/118 po Kr.	Vindobona (Viedeň, <i>Pannonia Superior</i>)
114/118 po Kr.–5. stor. po Kr.	Carnuntum (Petronell/Bad Deutsch-Altenburg, <i>Pannonia Superior</i>)

Tab.8: Pôsobenie *legio XIII Gemina Martia Victrix* (podľa Mosser 2005).

Obdobie	Lokalita
14–39 po Kr.	Vindobona? (Viedeň, <i>Pannonia</i>)
39/40–63 po Kr.	Carnuntum (Petronell/Bad Deutsch-Altenburg, <i>Pannonia</i>)
63 po Kr.	<i>Orient</i>
64–66 po Kr.	Alexandria? (<i>Aegyptus</i>)
66–71 po Kr.	<i>Iudea</i>
71–114 po Kr.	Carnuntum (Petronell/Bad Deutsch-Altenburg, <i>Pannonia Superior</i>)
114 po Kr. - 4./5. stor. po Kr.	Satala (<i>Cappadocia</i>)

Tab.9: Pôsobenie *legio XV Apollinaris* (podľa Mosser 2005).

te až do r. 62 po Kr. V krátkom prechodnom období medzi rokmi 62/63 až 71 bola dočasne dislokovaná na východe, kde sa podieľala na potlačení prvej židovskej vzbury. Potom sa vrátila do Carnunta a zostala tam až do r. 117/118. Následne bola presunutá do Kapadócie (Satala/Sadah) a definitívne tak opustila stredné Podunajsko.⁶³² V Carnunte ju vystriedala 14. légia.

Za jeden z najstarších dokladov o prítomnosti *legio XV Apollinaris* v Panónii je náhrobná stéla C. Atia, ktorá sa našla v okolí Vindobony a je ju možné datovať do obdobia vlády Tiberia (14–39 po Kr.).⁶³³

Archeologické doklady o konkrétnom pobyte v tejto ranej fáze nie sú presvedčivé. Časť jednotky sa zrejme nachádzala v oblas-

ti Vindobony, odkiaľ je známych 15 kolkovaných tehál tejto légie. Medzi rokmi 39–63 po Kr. a 71–114 po Kr. légia pôsobila v Carnunte.

B. Lőrincz rozdelil produkciu *legio XV Apollinaris* do šiestich typov. Najmladšiu produkciu tejto légie je možné datovať do obdobia okolo roku 110 po Kr. Exemplár z Milaviec/Veľkého Kýra patrí k tomuto mladšiemu typu.⁶³⁴ Ide o krížový kolok *in tabula ansata*, ktorý sa zachoval v podobe [L]EG XV APO / [L]EG X[V] APO (Tab.T: 08; 535).

4.2.7. Cohors prima Aelia sagittariorum

Táto jednotka bola bezprostredne po vzniku v r. 118/119 po Kr. prevelená do Klosterneuburgu, najzápadnejšej pevnosti Hornej Panónie, kde pôsobila až do 4. stor. po Kr. Predpokladá sa o nej, že sa špecializovala

⁶³² Gugl/Kaslter 2007, 262.

⁶³³ Lőrincz 1981a, 142.

⁶³⁴ Gugl/Kastler 2007, 309, Tab. 13/306.

na produkciu tehál. Nálezy kolkovaných tehál možno uviesť na lokalitách Vindobona, Ala Nova, Carnuntum, Gerulata, Arrabona/Győr, Quadrata, Mauer an der Url a Iža.⁶³⁵

V Milanovciach/Veľkom Kýre sa zachoval jediný fragment s kolkom v podobe **COH I S E** (Tab.T: 08; 390). Zachovala sa len horná polovica kolku *in tabula ansata*, ktorý je pomerne ťažko čitateľný.

4.2.8 Interpretácia kolkovaných tehál

Názory na interpretáciu rímskych stavieb v priestore stredného Podunajska sa v priebehu času menili. Pôvodne sa predpokladalo, že boli vojenskými stanicami.⁶³⁶ Neskôr predovšetkým vďaka bezprostrednému susedstvu domorodých germánskych osád a prítomnosti lokálnej keramiky sa názory na funkciu objektov zmenili.⁶³⁷ Bádanie dospelo k záveru, že väčšina týchto „staníc“ slúžili ako rezidencie germánskych kniežat.⁶³⁸

Hlavným dôvodom, prečo sa pôvodne predpokladala vojenská úloha, bola prítomnosť kolkovaných tehál, ktoré boli zhotovené vojenskými jednotkami. Podobný rozporuplný prístup malo bádanie aj voči stavbám v priestore rímskych provincií. Istá časť bádateľov predpokladala, že kolkované tehly rímskych jednotiek sú indikátorom vojenských oblastí.⁶³⁹ Druhá časť bádateľov oponovala tým, že tieto tehly sa vyskytujú aj v priestore civilných stavieb a preto je podobná argumentácia problematická.⁶⁴⁰ Na druhej strane v zázemí provincie Panónia sa kolkované tehly rímskych légii objavujú zriedkavejšie.⁶⁴¹

K výstavbe neskoroantických germánskych rezidiencií muselo dôjsť v pomerne krátkom čase. Germánske dvorce majú charakteristické črty a ich vznik bol zrejme výsledkom nejakej spoločnej dohody na vyššej politickej úrovni s rímskym štátom. K výstavbe došlo pravdepodobne za pomoci rímskych vojenských jednotiek, ktoré mali dostatočné inžinierske skúsenosti a boli vhodnou voľbou pre stavebné aktivity za hranicami Rímskej ríše.

⁶³⁵ Lőrincz 2001, 283.

⁶³⁶ Kolník 1986, 411; Ondrouch 1941, 55-57.

⁶³⁷ Kolník 1986, 426; Kolník 1990, 779-787.

⁶³⁸ Kolník 1994, 359.

⁶³⁹ Rüger 1968, 60-72; Petrikovits 1979, 236-238.

⁶⁴⁰ Swoboda 1965, 280, 290; Neumann 1973, 349, 52.

⁶⁴¹ Kolník 1997, 419.

V Stupave majú prevahu kolkované tehly *legio XIII gemina*.⁶⁴² Vzhľadom k relatívnej blízkosti Carnunta sa zdá byť táto voľba z logistického hľadiska pochopiteľná.⁶⁴³ V priestore vojenskej základne v Mušove mali úplnú prevahu kolkované tehly *legio X pia fidelis* z Vindobony. Len v jednom prípade bol objavený kolok *legio XIII gemina*.⁶⁴⁴ Väčšinu tehál bolo možné spoľahlivo datovať do druhej polovice 2. stor. po Kr.⁶⁴⁵ Z Bratislavy-Dúbravky sú známe len dve kolkované tehly. Išlo produkciu súkromnej dielne z Vindobony (SEPT VITALIS a CENT KARVS).⁶⁴⁶ V Bratislave-Devíne je situácia o niečo zložitejšia. Prítomné sú tu kolky *legio XIII gemina* aj *legio X pia fidelis*. Okrem nich sa tu vyskytla aj produkcia súkromných dielní (C VAL CONST KAR a FIG SAV) a neskoroantické kolkované tehly (OFARN). Aj v tomto prípade plnilo hlavnú úlohu v distribúcii tehál výrobné centrum v Carnunte. Na lokalitách z Dolného Rakúska (Niederleis,⁶⁴⁷ Stillfried⁶⁴⁸ a Oberleiserberg⁶⁴⁹) sa vyskytovali predovšetkým neskoroantické kolkované tehly zo skupiny OFARN.⁶⁵⁰ V Cíferi-Páci bol objavený len jediný neskoroantický kolok *legio X pia fidelis*. Zloženie tehál na tejto lokalite pozostáva predovšetkým zo spomínanej skupiny OFARN (ide o tehly s nápisom Magister Bonus 53x; Ursicinus 8x; Maxentius 2x).⁶⁵¹

Je zaujímavé, že na lokalite Milanovce/Veľký Kýr sa na rozdiel od ostatných chronologicky viac-menej súčasných rezidiencií neobjavil ani jediný kolok zo skupiny OFARN. Prítomné sú kolkované tehly piatich légii: *legio I adiutrix* (14x), *legio IX Hispana* (1x), *legio X gemina pia fidelis* (17x), *legio XIII gemina* (147x), *legio XV Apollinaris* (1x). Vyskytli sa dvaja súkromní tehliari z Carnunta: T. Flavius Sextus (4x) a C. Valerius Constantius (11x). Z obdobia vlády Valentiniana I. sa našli tehly tribúnov Lupicina (3x) a Terentiana (1x). V jednom prípade sa

⁶⁴² Ondrouch 1941, 55.

⁶⁴³ Kolník 1997, 417.

⁶⁴⁴ Musil 1993, 99.

⁶⁴⁵ Tejral 1994, 302-306.

⁶⁴⁶ Kolník 1997, 418.

⁶⁴⁷ Siegmeth 1990.

⁶⁴⁸ Lang 2011.

⁶⁴⁹ Genser 1986, 814; Stuppner 2008.

⁶⁵⁰ Genser 1986, 685-701.

⁶⁵¹ Kolník 1997, 418.

objavil kolok jednotky *cohors prima Aelia militaria sagittaria* (1x). Nachádza sa tu rozmanitý tehlový materiál ako na žiadnej inej lokalite z barbarika v strednom Podunajsku. Rozdeliť ho možno zhruba do dvoch období: 2. storočie a 4. storočie po Kr.⁶⁵² Prevalu majú kolkované tehly z 2. stor. po Kr. Najstaršie datovateľné kolky patria do obdobia vlády cisára Traiana a Hadriana. Objavujú sa tiež kolkované tehly z antonínovského obdobia. Súkromné dielne z Carnunta patria do 2.–3. stor. po Kr.

Zloženie tehál v Milanovciach/Veľkom Kýre nápadne pripomína kolkovaný materiál zo Stupavy. Rozdielom je len prítomnosť valentiniánovských kolkov. Na oboch náleziskách má nadpolovičnú väčšinu *legio XIII gemina*. Taktiež sa na oboch lokalitách vyskytli pomerne zriedkavé kolky civilných dielní alebo *legio XV Apollinaris*. Hlavným produkčným centrom tehál bolo Carnuntum. Preto je možné predpokladať, že hlavná stavba kniežacieho dvorca v Milanovciach/Veľkom Kýre bola zhotovená zo stavebného materiálu z nejakej staršej stavby z 2. až 3. stor. po Kr., ako to už predpokladal T. Kolník.⁶⁵³ Okrem samotných kolkov o tom svedčí aj skutočnosť, že na početné kusy strešnej krytiny bola naviazaná malta. To znamená, že už neplnili svoju primárnu funkciu (strešnej krytiny), ale použili ich ako stavebný materiál. Staviteľia ho mohli doviesť z bližšieho okolia (staršia fáza kniežacieho dvorca) alebo zo vzdialenejších oblastí (napríklad z provincie Panónia). K alternatíve bližšieho okolia by sa prihovárala správa A. Točíka z výskumu v r. 1977–1979 v neďalekých Komjaticiach. Našli sa tu objekty z 3. stor. po Kr., v ktorých sa nachádzali fragmenty rímskych tehál.⁶⁵⁴ Súčasný stav bádania nám žiaľ neposkytuje odpoveď na túto otázku.

Z hľadiska datovania sú významné tri kolkované tehly vo forme *planta pedis* s kolkom *legio XIII gemina*. (Tab.T: 39; 105, 519, 523), ktoré patria do valentiniánovského obdobia (364–375 po Kr.).⁶⁵⁵ Pre datovanie a interpretovanie stavebnej činnosti v Milanovciach/Veľkom Kýre zohrávajú ešte významnejšiu úlohu kolkované tehly tribúnov Lupici-

na a Terentiana, ktoré sú taktiež datované do obdobia vlády Valentiniana I.

Spomínaní tribúni pôsobili medzi rokmi 369–373 po Kr. v provincii Valeria. Preto sa výskyt takýchto kolkovaných tehál spája s valentiniánovskou stavebnou činnosťou v 70. rokoch 4. stor. po Kr. Tehly týchto producentov sa aj v provinciálnom prostredí často vyskytujú spoločne (zároveň aj s kolkami tribúna Frigerida, napríklad v neskorootickej pevnosti v Tokode).⁶⁵⁶ Možno sa domnievať, že práve jednotky z provincie Valeria sa podieľali na výstavbe germánskej rezidencie v Milanovciach/Veľkom Kýre. Išlo by o logickú voľbu. Stavebný materiál by bolo možné doviesť po trase riek Váh, Nitra a po ramene rieky Stará Nitra až na lokalitu vzdialenú 40km od rímskej hranice. Na základe historického vojenského mapovania a satelitných snímok je možné predpokladať polohu starého koryta rieky Stará Nitra. Tá sa nachádzala necelých 250m od samotnej polohy germánskej rezidencie (mapa 6).

V Milanovciach/Veľkom Kýre je teda možné sledovať dve chronologické a čiastočne aj produkčné skupiny. V prvom rade ide o početné tehly z 2. stor. po Kr. z Carnunta. Druhou kategóriou sú tehly z valentiniánovského obdobia z provincie Valeria. Tie sú pomerne zriedkavé ale pravdepodobne chronologicky súčasné s výstavbou samotnej rezidencie. Nepočetné zastúpenie týchto tehál možno vysvetliť tým, že na výstavbu bol použitý materiál z inej stavby a tým pádom nebolo nutné dovážať súdobý stavebný materiál. Tým by bolo možné vysvetliť aj absenciu kolkov typu OFARN. V takom prípade by bolo možné predpokladať existenciu nejakej staršej stavby v okolí Milanovciach/Veľkého Kýra. Na druhej strane staršie tehly, predovšetkým *tegulae* boli poškodené už v čase výstavby rezidencie. Keďže na ne bola naviazaná malta, plnili zrejme funkciu výplne základov alebo múrov. Takýto materiál mohol byť v čase exploatácie stavebného materiálu v ranom stredoveku menej vhodný. Lepšie zachovaný tehlový materiál z obdobia výstavby rezidencie mohol byť využitý na nejakú inú ranostredovekú stavbu a z toho dôvodu možno v súbore tehál absentuje.

⁶⁵² Kolník 1959, 46.

⁶⁵³ Kolník 1986, 411.

⁶⁵⁴ Točík 1981, 145.

⁶⁵⁵ Gugl/Kastler 2007, 293.

⁶⁵⁶ Lőrincz 1981b, 123.

Producent	<i>imbrices</i>	<i>tegulae</i>	<i>lateres</i>	neurčené	Σ tehál podľa producenta
bez kolku / nečitateľné	37	144	15	47	243
<i>legio I adiutrix</i>	1	9		4	14
<i>legio IX Hispana</i>		1			1
<i>legio X gemina pia fidelis</i>	1	12	2	2	17
<i>legio XIII gemina</i>	4	117	4	22	147
<i>legio XV Apollinaris</i>		1			1
<i>T. Flavius Sextus</i>	1	1		2	4
<i>Caius Valerius Constans Karnuntinus</i>		8	1	2	11
<i>Lupicinus tribunus</i>		2		1	3
<i>Terentianus tribunus</i>		1			1
<i>cohors prima Aelia milliaria sagittariorum</i>		1			1
Σ tehál podľa typu tehly	44	297	22	80	443

Tab.10: Prehľad typov tehál z Milanoviec/Veľkého Kýra.

5. ZÁVER

Rimania javili osobitný záujem o priestor stredného Podunajska. Potvrďuje to niekoľko germánskych civilných sídel, ktoré boli vybudované podľa zásad rímskeho stavebného inžinierstva. Romanizačné tendencie najsilnejšie zasiahli kvádsku nobilitu, ktorá rýchlo prebrala rímsky spôsob stolovania a v neskorej dobe rímskej si nechala vyhotoviť honosné stavby v snahe napodobniť životný štýl rímskej aristokracie. Tempo preberania rímskych technologických výtvarných je tu neobyčajne prudké aj medzi bežným obyvateľstvom. To umožnil relatívne stabilný vývoj v strednom Podunajske po markomanských vojnách. Výnimočnosť stredného Podunajska treba hľadať aj v geomorfológii krajiny. Kombinácia týchto faktorov poskytla tunajšiemu obyvateľstvu dostatočný priestor pre stabilný vývoj. Germánske spoločenstvá prechádzali v rôznych častiach európskeho kontinentu procesom sociálnej diferenciacie. Ammianus Marcellinus nás nepriamo informuje o tom, že kvádska spoločnosť bola v tejto dobe organizovaná v pomerne zložitej hierarchickej štruktúre. Zmena kvádskej sociálnej štruktúry si zrejme vyžadovala intenzívny rímsky vplyv.

Na pozadí zriedkavých písomných zmienok o strednom Podunajske zo 4. stor. po Kr. treba hľadať úzky sociálno-ekonomický vzťah, ktorý bol len občasne narušený vojenskými akciami. Dôkazom toho sú stavby vybudované na rímsky spôsob. Možno predpokladať, že početné kvádske kniežatá (*subreguli*), ktoré spomína Ammianus Marcellinus, ovládali menšie územia (gr. *φυλαι*, got. *kunja*) a boli súčasťou širšej spoločnej ekumény. Tá bola podriadená jednej autorite (*regis*). Centrami týchto území by mohli byť práve kniežacie dvorce zo 4. stor. po Kr. (Milanovce/Veľký Kýr, Cífer-Pác, Bratislava-Podunajské Biskupce, Oberleiserberg).

Pri voľbe umiestnenia germánskej rezidence v Milanovciach/Veľkom Kýre nebol braný zreteľ na maximálnu prehľadnosť prostredia. Stavba rozhodne nemala strategickú funkciu. Prejavuje sa tak skôr jej civilný rozmer.

Hlavná stavba pozostávala z centrálnej obdĺžnikovej miestnosti. Táto časť bola obohatená obvodovým múrom, ktorý vytváral ďalšiu obytnú plochu v podobe koridorov. Na základe vnútorných rozmerov možno túto časť rozdeliť na tri miestnosti. Koridor 1 na severnej a západnej strane stavby mal tvar písmena L. Koridor 2 sa nachádzal na južnej strane stavby. Východnú časť objektu je možné interpretovať ako predsieň. Je logickejšie predpokladať, že priečlie bolo orientované smerom do otvoreného nádvorja predpokladaného dvorca (podobne ako aj v Cíferi-Páci, alebo na Oberleiserbergu) a chrbtom k ohrade.

Za zmienku stojí vopred plánovaná symetria objektu. Dĺžka centrálnej časti stavby je zhodná s dĺžkou predsieni na východnej strane a s obvodovým koridorom na severnej a južnej strane. Z tohto dôvodu je nepravdepodobné, že by samotná stavba prešla viacerými stavebnými fázami.

Pre interpretáciu vzhľadu a funkcie stavby je dôležité, že základy centrálnej časti objektu siahali o 20 až 30 cm hlbšie ako základy obvodového múru. Možno sa preto domnievať, že boli predurčené uniesť väčšiu záťaž. Analógiu pre podobné architektonické riešenie je možné sledovať v prípade stavby z lokality Heidenkeller/Unterer Keimler v dnešnom Švajčiarsku. Možno predpokladať, že hlavná stavba v Milanovciach/Veľkom Kýre mala zastrešenú centrálnu sálu, ktorej strecha siahala vyššie ako strecha obežného koridoru. Centrálna časť stavby bola zrejme prekrytá sedlovou strechou v severojužnom smere. Predsieň a ostatné koridory mali vlastnú pultovú strechu.

Podobne interpretujú rakúski autori analogickú kniežaciu rezidenciu na Oberleiserbergu. Fasáda s nárožnými rizalitmi a s portikom sú typickým znakom obytných stavieb majiteľov víl na rímskom vidieku od polovice 1. až po 4. storočie.

Odpoveď na otázku, kedy došlo k exploatacii stavebného materiálu z hlavnej stavby, čiastočne poskytuje belobrské pohrebisko. Kostrový

hrob č. 24 bol zahĺbený priamo do deštrukcie základov rímskeho objektu. To znamená, že k vybratiu pôvodných základov muselo dôjsť ešte pred vznikom hrobovej jamy. V opačnom prípade by došlo k narušeniu aj samotného hrobu.

Druhý včasnejší *ante quem* pre datovanie exploatovania stavby poskytuje slovanský objekt v sektore H11. Zdá sa preto, že k vybratiu základov stavby došlo najskôr vo veľkomoravskom, resp. v povelkomoravskom období. Množstvo jednorazovo získaného materiálu mohlo byť použité pre väčšiu, pravdepodobne sakrálnu stavbu. Význam lokality v tomto období zdôrazňujú aj historické správy z 12. stor. po Kr., ktoré tvrdia, že na území Milanovciach/ Veľkého Kýra sa nachádzalo opátstvo sv. Klimenta.

Obdobnú situáciu je možné sledovať aj na lokalite Oberleiserberg. Priamo na základoch murovanej stavby II tu vznikol románsky kostol a v jeho okolí sa nachádzalo aj pohrebisko z 10.–11. stor. po Kr.

Okrem hlavnej stavby boli v priebehu výskumov objavené dve ohrady kniežacích dvorcov. Z výskumnej dokumentácie vyplýva, že ohrada zrejme pozostávala z dvoch kolových radov, medzi ktoré bola udupaná zem. V časti priľahlej k murovanej stavbe bol žľab mladšej ohrady vyplnený hrubou deštrukčnou vrstvou stavebných zvyškov v dĺžke 38m. Táto časť obvodového múru má teda podobnú výplň ako negatívne základy kamennej stavby. Pod touto deštrukciou paralelne pokračuje spomínaný žľab s čiernozemnou výplňou. Tento mladší úsek bol zrejme murovaný.

Ďalej bolo objavených päť pravouhlých objektov. Tri stavby boli odkryté v priestore murovanej budovy, ďalšie dve mimo nej. Nálezový fond neumožňuje exaktne datovať tieto objekty. Výnimku možno predstavuje stavba 4 v ktorej boli nájdené drobné fragmenty sivej drsnej keramiky. Môže ísť ale o intrúziu.

Drobných nálezov z doby rímskej priniesol výskum pomerne málo. Zloženie menších hnutelných nálezov treba posudzovať tak, že bol preskúmaný pomerne malý priestor z celého panského dvorca. Výskumom sa podarilo odhaliť len hlavnú budovu a niekoľko kontrolných sektorov.

Z nálezov je najzaujímavejšie široké spektrum kolkovaných tehál. Nachádza sa tu rozmanitý tehlový materiál ako na žiadnej inej lokalite z barbarika v strednom Podunajsku. V Milanovciach/ Veľkom Kýre je možné sledovať stavebný materiál zhruba z dvoch období, z 2. stor. po Kr. a zo 4. stor. po Kr. Prevalu majú kolkované tehly z 2. stor. po Kr. Najstaršie datovateľné kolky patria do obdobia vlády cisára Traiana a Hadriana. Objavujú sa tu tiež kolkované tehly z antoninovského obdobia. Súkromné dielne z Carnunta patria do 2.–3. stor. po Kr.

Zloženie tehál nápadne pripomína kolkovaný materiál zo Stupavy. Rozdielom je len prítomnosť valentiniánovských kolkov. Na oboch lokalitách má nadpolovičnú väčšinu *legio XIII gemina*. Taktiež sa v oboch prípadoch vyskytovali pomerne zriedkavé kolky civilných dielní alebo *legio XV Apollinaris*. Hlavným produkčným centrom tehál bolo Carnuntum. Preto je možné predpokladať, že na výstavbu hlavnej budovy kniežacieho dvorca v Milanovciach/ Veľkom Kýre využili stavebný materiál z nejakej staršej stavby z 2.–3. stor. po Kr., ako to už predpokladal T. Kolník.⁶⁵⁷

Okrem samotných kolkov o tom svedčí aj fakt, že na početné kusy strešnej krytiny bola naviazaná malta. To znamená, že škridlice už viac neplnili svoju primárnu funkciu, ale boli použité na murovanie ako stavebný materiál, ktorý bol dovezený z bližšieho okolia (staršia fáza kniežacieho dvorca) alebo zo vzdialenejších oblastí (napríklad z provincie Panónia). Súčasný stav bádania nám žiaľ neposkytuje definitívnu odpoveď na túto otázku.

Pre datovanie a interpretovanie stavebnej činnosti na lokalite Milanovce/ Veľký Kýr majú významnú úlohu kolkované tehly tribúnov Lupicina a Terentiana, ktoré sú datované do obdobia vlády Valentiniana I. Spomínaní tribúni pôsobili medzi rokmi 369–373 po Kr. v provincii Valeria. Tehly týchto producentov sa často vyskytujú v provinciálnom prostredí spoločne. Možno sa domnievať, že práve jednotky z provincie Valeria sa podieľali na výstavbe germánskej rezidencie v Milanovciach/ Veľkom Kýre. Išlo by o logickú voľbu. Stavebný materiál by bolo možné doviesť po trase riek Váh, Nitra a po ramene rieky Stará

⁶⁵⁷ Kolník 1986, 411.

Nitra až do 40km vzdialenej lokality od limitu, kde sa nachádzala rezidencia.

V Milanovciach/Veľkom Kýre je teda možné sledovať dve chronologické a čiastočne aj produkčné kategórie. V prvom rade i o početné tehly z 2. stor. po Kr. z Carnunta. Druhou kategóriou sú tehly z valentiniánovského obdobia z provincie Valeria. Tie sú pomerne zriedkavé, ale pravdepodobne chronologicky súčasné s výstavbou samotnej rezidencie. Nepočetné zastúpenie týchto tehál možno vysvetliť tým, že na výstavbu bol použitý materiál z inej stavby a tým pádom nebolo nutné dovážať súdobý materiál. Takto by bolo možné vysvetliť aj absenciu kolkov typu OFARN. Na druhej strane staršie tehly, predovšetkým *tegulae*, boli poškodené už v čase výstavby rezidencie. Zrejme plnili funkciu výplne základov, alebo múrov. Takýto materiál mohol byť v čase exploatacie stavebného materiálu v ranom stredoveku menej vhodný. Lepšie zachovaný tehlový materiál z obdobia výstavby rezidencie mohol byť využitý na nejakú inú ranostredovekú stavbu a z toho dôvodu možno v súbore tehál absentuje.

V Milanovciach/Veľkom Kýre bola objavená keramika, ktorú možno datovať do 2. polovice 4. stor. po Kr. a predovšetkým do prvej polovice 5. stor. po Kr. Miestami sa objavujú aj drobné ojedinelé črepy, ktoré sú dokladom staršieho germánskeho osídlenia v 2. a 3. stor. po Kr. Veľmi zriedkavo sa tu vyskytuje rímska importovaná keramika. Výnimku predstavuje sivá drsná keramika. Jej proveniencia je ale otázná.

Exaktné chronologické rozlíšenie objektov a stanovenie prípadných fáz je náročnou úlohou. Nálezy v ornicovej vrstve nad *pavimentom* sa nenachádzali *in situ*. Problematická je pôvodnosť uloženia sporadických nálezov v nižších vrstvách alebo v kolových jamách a vo výplni drevozemných stavieb. Vo výplni negatívov murovanej stavby sa nachádzala pomerne často keramika s vlešťovanou výzdobou a sivá drsná keramika. Tieto nálezy tu v čase objavu boli uložené až v sekundárnom resp. terciárnom uložení. Tým pádom nálezy vo väčšine prípadov datujú len samé seba bez toho, aby ich bolo možné použiť pre datovanie objektov.

Vlešťovaná keramika preukazuje, že kniežací dvorec a hlavná stavba boli skutočne osídlené aj v dobe sťahovania národov. V prí-

pade Milanoviec/Veľkého Kýra obdobie sťahovania národov nepredstavuje tzv. „Nachbesiedlung“ (ako napríklad v Cíferi-Páci), ale podobne ako v Oberleiserbergu pokračuje osídlenie lokality. To by vysvetľovalo aj prítomnosť spony A 159 a nález solidov z prvej polovice 5. stor. po Kr.

V areáli rezidencie v Milanovciach/Veľkom Kýre je možné sledovať minimálne dve fázy osídlenia. Prvú fázu predstavuje staršia ohrada kniežacieho dvorca, ktorá musela byť vybudovaná pred valentiniánovským obdobím. Druhú fázu predstavuje výstavba hlavnej rezidencie a drevozemnej ohrady kniežacieho dvorca. Pokiaľ je možné spoľahnúť sa na tehly z obdobia vlády cisára Valentiniana I., jej výstavbu by bolo možné datovať medzi rokmi 369–373 po Kr., resp. krátko potom. Osídlenie na lokalite ďalej pokračuje až do obdobia sťahovania národov v horizonte D1 (v prvej polovici 5. stor. po Kr.).

Zároveň je oprávnené predpokladať podobnú situáciu s germánskou osadou ako v prípade lokality Cífer-Pác. Vzhľadom k tomu, že v Milanovciach/Veľkom Kýre ide o pomerne monumentálnu stavbu je možné, že pri výstavbe nového dvorca bolo vhodnejšie ho situovať o niečo ďalej od starej polohy s predpokladanou germánskou osadou (zrejme západným smerom). O tom svedčí aj to, že v porovnaní s ostatnými kniežacími dvorcami je tu prestavba a rozšírenie ohradeného areálu zreteľnejšia. Preto lokalita pôsobí, akoby bola postavená bez väzby na staršie germánske osídlenie. Z tohto dôvodu sú archeologické relikty mladšieho osídlenia oveľa markantnejšie.

RESUMÉ

Germanic residence at Milanovce/Velký Kýr and its late antique cultural context

Social structure of ancient Germans

Germanic society in various parts of continental Europe underwent a process of social differentiation. It is relatively difficult to find a clear answer for the question of how the social and political structures of Suebic tribes were organised in the 4th century AD. Ammianus Marcellinus informs us indirectly that the Quadic society of that time was already organised in a relatively complicated hierarchic structure. A change in social structure of the Quadic society probably demanded an intensive Roman influence.

Ammianus describes the Quadic social structure in relatively great detail in his Chapter XVII. In the course of peace talks, Constantius II drew his attention to the defeated Quadi, who were allied with the Sarmatians. The latter ones were governed by prince (*regalis*) Araharius and by another prominent Sarmatian noble of inferior rank (*subregulus*), duke Usafer. Besides these two rulers, other leaders named Rumo, Zinafer and Fragiledus and a number of nobles (*plurimosque optimates*) also are mentioned. Constantius II treats them like a separate political subject, independently from the rest of the Quadi. During the peace talks, Araharius unsuccessfully objected against the peace conditions which restricted his political influence on the Sarmatians.

The Romans subsequently again held separate talks with the "remaining" Quadi living in the neighbourhood of Brigetio (this should probably mean the lower reaches of Váh River and the territory to the west of them). Ammianus mentions in particular that they were ruled by king (*regis*) Viduarius (this title was then mentioned by the author only one more time, in connection with the murdered king Gabinius). The peace talks were allegedly also attended by his son and "prince" (*regalis*) Vitrodorus, duke (*subregulus*) Agilimundus, various nobles (*optimates*) and other officials (*iudices*).

Possible interpretation of the Quadic social structure can be derived from classical texts, which are dealing with history of the Goths. Eunapius wrote that the Goths who arrived in the territory of the Roman Empire in AD 376 represented individual "tribal districts" ($\phi\upsilon\lambda\alpha\iota$). In Wulfila's biblical Gothic, these districts are probably mentioned as *kuni*, pl. *kunja*. Wulfila also used the term *reiks*. It can be translated from Gothic as the tribal leader or duke. In general, we can thus speak about a confederation of *reiks*, who administered their "tribal districts" (*kunja*). All leaders were subordinate to the central authority of a "judex"/king, probably without any time limitation. Written sources usually referred to them with the terms *rex*, βασιλεύς, ἀρχων or with some other words for a leader. Their authority was not necessarily connected with political power and their significance may have increased at the time of a crisis.

The highest authority in the Quadic society was impersonated by king (*regis*) Viduarius/Gabinius. He definitely represented a tribe. Nowadays it is already relatively difficult to find out his true role in the then society and to identify to what extent he was able to pursue his power and influence. We can hypothesize that the Quadi had a dynastic system, since the king's son (*regalis*) Vitrodorus has been mentioned. A complicated situation can be observed in the eastern part of the Quadic domain governed by Araharius. Ammianus referred to him as *regalis*, i.e. not king but prince, son of the king. It is evident that this part of the Quadi managed to assert their influence towards the Sarmatians and achieved some autonomy over the political power of the dynasty of western Quadi. However, this does not necessarily imply that two Quadic kingdoms were established.

The second hierarchic component was represented by numerous subordinate dukes (*subreguli*) Agilimundus, Rumo, Zinafer, Fragiledus and Usafer. We can hypothesize that these dukes, similarly as the Gothic *reiks*,

governed smaller territories (Gr. *φυλαι*, Got. *kunja*) and were part of a wider common ecumene, which was subordinate to one authority (*regis*). The central points of these territories may have been represented by numerous manor houses (Milanovce/Veľký Kýr, Cífer-Pác, Podunajské Biskupice, Oberleiserberg), which were built simultaneously within a short period of time (second half of the 4th century AD).

Also worth mentioning is the name of the Quadic king Gabinius. While all the other names of dukes mentioned by Ammianus were derived from the Germanic or Iranian languages, the name Gabinius is purely Latin. For example, we know Aulus Gabinius, a Roman general and tenacious adherent of Pompeius. The ancient Germans relatively often adopted Roman names. Tacitus, for example, mentioned the name Gaius Julius Civilis, tribal leader of the Batavians, who served in the Roman army where he acquired the Roman name and citizenship. The same antique author also mentioned Italicus, a "king" of the Quadi and successor of Vannius. Therefore it is well possible that Gabinius also was given the Roman name and citizenship.

The problem of manorial residences in the 4th century AD

During the Roman Period, the Middle Danube region got under direct political, economic and cultural influence of the Roman Empire. The immense interest of the Romans in this territory is also confirmed by a relatively dense concentration of buildings whose construction followed the principles of Roman architectural engineering.

Within a relatively short period of time in the second half of the 4th century AD, the Middle Danube region saw the rise and development of several complex Germanic manors with economic, representative and residential functions. Their complexity makes them markedly different from previous Roman buildings. Such residences of Germanic nobles loyal to Rome were situated in Cífer-Pác near Trnava, in Milanovce/Veľký Kýr close to the Nitra River, on the Lower

Austrian Oberleiserberg and in the recently discovered manor house in Podunajské Biskupice. An intensified building activity in the 4th century AD can be also followed up on Devín in Bratislava. However, the overall archaeological situation on Devín is relatively complicated. The character of buildings is completely different from the concept of the 4th century Germanic manor houses, which fulfilled economic functions and represented their owners. An increased interest in this site should be rather associated with its strategic location at the confluence of Danube and Morava Rivers.

Germanic residence at Milanovce/Veľký Kýr

The village and municipality of Milanovce/Veľký Kýr, Nové Zámky District, is located on the right/western bank of the river Nitra, about fifty kilometres north of the Roman Danube *limes*. The site is situated in the southern part of the inner built-up area of the village, at the right side of the road from Nitra to Komárno (Map 6). The site is nowadays located in the Novozámocká Street, in an area which is partly built up with family houses.

The residence itself did not overtop the surrounding terrain but it was situated at the highest point of the alluvial plain (131.1 m ASL). The choice of location did not take account of the best possible views of the surrounding landscape. At the given place, the old riverbed of Nitra closely approached a ridge of the Nitrianska Upland, stretching in the north-southern direction. The location is formed by a loess bank with a relatively thick (30–40 centimetres) layer of humus-rich topsoil.

The site director at the time of archaeological excavations was T. Kolník, a specialist from the Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Sciences. After removal of a 15–25 centimetres thick topsoil layer containing small fragments of Roman building material, a more or less continuous 10–20 centimetres thick destruction layer was detected, composed of large fragments of building material. This destruction layer was formed later during extraction of material from the building foundations. In some places also the relics of a *pavimentum* were found. Subsequently,

negative foundations of a rectangular building sized 29.80 x 20.50 metres were detected. These negative foundations emerged because the original masonry has been extracted in later periods and the pits were then filled again.

Main building

The main building (Fig. 2; Plan 1; Plan 2) was oriented with its long side approximately in the N–S direction, with a small deviation to the west. The dimensions of the detected ruins were 29.80 x 20.50 metres. When converted to the antique system of measurement, the building had the dimensions of 100 x 70 Roman feet. The entire residence thus covered a total area of 610 square metres.

The building consisted of a central rectangular room, whose inner dimensions were 17.5 x 9 metres (60 x 30 feet). The usable floor space of the central room was 157.5 square metres. This room was enclosed by a perimeter wall, which created another living space in the form of corridors (Fig. 3a). This part of the building can be divided into three rooms on the basis of inner dimensions. Corridor 1 was situated on the northern and western sides of the building. It had the form of letter L and the width of its inner space was only 2.4 metres (8 feet). The length of the corridor on the northern side was 17.8 metres (60 feet) and on the western side as much as 27 metres (91 feet). Corridor 2 was situated on the southern side of the building. Its length was 17.8 metres (60 feet) and width was 3.6 metres (12 feet). The eastern part of the building marked with P, which can be interpreted as a vestibule, was 17.8 metres (60 feet) long and 4 metres (13.5 feet) wide. Worth mentioning is the pre-planned symmetry of the building. The side length of the central part of the building is identical with the length of the vestibule on the eastern side and with the perimeter corridor on the northern and southern sides. All segments are 17.8 metres (60 feet) long. Moreover, the width of corridor 1 in the northern part and corridor 2 in the southern part and the length of the vestibule are probably not accidental, either. The width of usable floor space in corridor 1 is 2.4 metres (8 feet), in corridor 2 it is 3.6 metres (12 feet) and the length of the vestibule is 17.8 metres (60 feet). In total, it is exactly 23.8 metres / 80 Roman feet.

T. Kolník supposed that these corridors were subdivided at the level of foundations on the eastern side. The partitions that separated individual rooms were most probably built from wood, which is indicated by numerous charcoal pieces. However, they cannot be identified on the basis of archaeological research documentation. The analysis of charcoal pieces showed that they come from oak (*Quercus* sp.) and European red pine (*Pinus sylvestris*).

Remnants of a continuous floor and the original level of the building were detected in four places (in sectors G5, G6, H5 and J8) at a depth of 40–50 centimetres below the present-day ground surface. It is a very thin, low-quality *pavimentum* with a burnt layer underneath. The floor on the surface consisted of a smoothed coat (about 0.5 centimetres thick) of lime mortar in greyish and brick-red colour, the latter one being caused by addition of crushed bricks. The lower mortar layer exhibited a distinct proportion of river gravel. It is probably not accidental that the central part of the building did not yield any remnants of the *pavimentum*. They were probably scattered in a level lying higher than the perimeter corridor. Similar situation is also observed in the main building on the Oberleiserberg. The floor of the main room rested as much as one metre higher than the corridor. The floor of the central room in Milanovce/Velký Kýr thus might have been destroyed due to agricultural activity. When we try to interpret the appearance and function of the building, we must take into consideration an important fact that the width and depth of its foundation trench are not uniform. We must also keep in mind that the assessed dimensions of the foundation trench represent only a ruined structure and not the original foundations themselves. The trench contained a thick layer of mortar, numerous brick fragments (above all roof tiles) and black earth, which filled the space secondarily after extraction of the original building material. Solid material, such as quarry stone, is completely absent with exception of sector I9. The extraction of building material has inevitably caused a widening of foundations. This is also confirmed by the non-uniform width of the ruined structure in cross-section.

In several cases, the width of the structure in upper layers is larger than in lower layers (the difference is about 20 centimetres) and the wall profiles seem to be convex. The original cross-section of the foundations had vertical walls perpendicular to the horizontal bottom with slightly rounded corners, as it was with the cross-section in sector I7 (Fig. 5 and Fig. 6). The dimensions of the destruction infill in the central part of the building are much larger than those in the perimeter trench. The depth of foundations in the central part of the building on the northern, western and southern sides varied between 138 and 160 centimetres. The width was about 140–160 centimetres.

The perimeter trench on the northern, western and southern sides has an average depth of 105–120 centimetres and its width varies between 104 and 120 centimetres (in sector CH4 it reaches up to 153 centimetres, the trench was probably widened due to extraction of building material). The perimeter trench had a similar cross-section as the inner trench (vertical walls and horizontal bottom).

The original dimensions of walls can be accurately identified only in the central part of the building where the original masonry was detected in sector I9 (Fig. 7). Its width was 120–125 centimetres whereby the thickness of the original walls roughly corresponded to four Roman feet. Since the perimeter part of the ruined structure was about 20–30 centimetres wider than the inner part, we can hypothesize that the original perimeter wall was about 90–105 centimetres wide, i.e. about one Roman foot narrower than in the central part.

These data are important for the interpretation of the appearance and functions of the building. The foundations of the central part of the building were 20 to 30 centimetres deeper than the foundations of the perimeter wall. We can therefore suppose that they were designed to bear a heavier load. T. Kolník assumed that the main space in the middle of the residence represented an open courtyard and that the masonry building was turned with its back to this courtyard, with the entrance on the western side towards the younger enclosure. Such arrangement seems unpractical – whether due to worse climatic conditions or due to “non-representative” orientation of

the building with its back to the courtyard. It is more logical to suppose that the front was oriented towards the open courtyard of the presumed manor house (similarly as in Cífer-Pác or on the Oberleiserberg) and the back was turned to the enclosure. An analogous architectonic design can be observed in the case of a building on the site of Heidenkeller/Unterer Keimler (Fig. 8) in present-day Switzerland. It is a building of type *villa rustica* with a right-angled ground plan and a central roofed hall. Its front part consists of an entrance portico with corner risalits, which are interconnected by a continuous wall. The central hall is enclosed by one more perimeter wall, which forms a corridor similar to that in Milanovce/Veľký Kýr. The corridor is divided by partition walls creating separate rooms, as it was also supposed by T. Kolník in the case of Milanovce/Veľký Kýr. The similarity in architectonic design on the above two sites is also supported by the fact that both buildings have similar dimensions.

It can be supposed that the main building in Milanovce/Veľký Kýr had a roofed central hall, whose roof overtopped the roof of the circumferential corridor. The central part of the building was probably covered with a saddle roof in the north-southern direction, as indicated by numerous finds of roof tiles (*tegulae* and *imbrices*). The vestibule and the other corridors which were connected with the central part of the building had their own so-called pent roof. We can also get a hypothetical idea of the appearance of the main building in Milanovce/Veľký Kýr on the basis of a reconstruction of the villa in Heidenkeller/Unterer Keimler (Fig. 8a). Austrian authors use a similar interpretation also for the analogous manorial residence on the Oberleiserberg. This might be also supported by the above-mentioned larger depth of the inner foundations. The facade with corner risalits and portico is a typical feature in the residential buildings of villa owners in the Roman rural space since the mid-1st century until the 4th century AD.

Enclosures of manor houses

Characteristic attribute of Germanic manor houses is an enclosure, which delimited their

area. This architectonic design is probably rooted in the Roman provincial milieu and its realisation in the barbarian territory had various forms. The enclosure of the manor house in Cífer-Pác consisted of a wooden palisade, which delimited a quadratic area sized about 63 x 71 metres.

The most complicated system of the perimeter enclosure can be observed on the Oberleiserberg. In the first construction phase (second half of the 4th century AD), the area of the manor house was enclosed by a 60–70 centimetres thick wall, which was built from quarried limestone, mortar, gravel and clay daub. The wall delimited an area sized about 60 x 61 metres. The wall was completely replaced by a wooden palisade during the last rebuilding of the manorial residence.

The enclosed area in Podunajské Biskupice was smallest among all manor houses. Its dimensions were 49 x 57 metres with an inner area of only 2,793 square metres. a system of numerous irregularly distributed pits of various size and depth was detected in front of the northern, eastern and southern sides of the enclosure. The pits were relatively shallow (ca. 0.15–0.20 metres from the point of detection), most of them respected one another and created three parallel bands.

Older enclosure of the manor house in Milanovce/Veľký Kýr

In the western part of the examined area, a trench was detected (Fig. 2; Plan 2). Its fill consisted of black earth mixed with loess. The depth varied between 120 and 130 centimetres. The trench was partly situated under the masonry building and continued farther in N–S direction. The total dimensions of this feature could not be identified but it was captured with the help of test pits in a length of 65 metres. The south-western corner was found in sector J11 and the trench then continued other 14 metres in eastern direction. Further continuation unfortunately could not be detected for technical reasons. The width of the trench was about 50–60 centimetres and the walls of the feature are nearly vertical, perpendicular to the horizontal bottom. This is why it cannot be confused with a ditch.

The southern and western walls of the trench

in sector J11 exhibited darker intrusions. On the southern side they appeared in the form of postholes, on the western side only in the form of irregular dark spots. It was probably a fence with two rows of posts with tamped earth in between.

At the southern end of the feature, a side arm is projecting into the inner area enclosed by the trench. This part is arched, its further continuation was not detected and it fades out in sector CH11. The arm is markedly shallower (70 centimetres) and narrower (30 centimetres) than the rest of the trench. We can therefore suppose that it had a different function. On the basis of orientation, length and profile of the fill of the feature it can be supposed that it was an older enclosure of the manor house, which was built before the construction of the main manorial residence, probably in the period preceding the reign of Emperor Valentinian I.

Younger enclosure 2

The younger enclosure of the manor house (Fig. 2; Plan 2) was detected in the western part of the examined area. It was captured with the help of test pits in a length of 85 metres. The northern border of the enclosure was not detected. The younger enclosure is shifted up to 20 metres to the south and 4 metres to the west in comparison with the older enclosure. Although its overall dimensions are not known, it represents the largest so far detected enclosure of a manor house in the Middle Danube region.

The younger enclosure is situated about 4 metres west of the main building and has the same N–S orientation as the older enclosure 1 or as the main masonry building. The trench was filled with black earth mixed with loess. The ground plan of the enclosure began to be visible at the boundary with the loess subsoil at a depth of 50–60 centimetres. The enclosure appeared to be relatively broad at this level (about 100–120 centimetres). It was probably caused by later alterations and fills. We can distinguish here several layers. The trench itself had a width of around 40–50 centimetres. On the western, or outer, side of this enclosure, there was an intrusion in the form of a posthole with loess infill. In the cross-section, the enclosure has a horizontal

bottom which fluently passes into vertical walls. This part of the enclosure had a depth of 130–135 centimetres (cross-section 1; sector -I1+ and M14).

In the segment adjacent to the masonry building, the enclosure trench was filled with a thick destruction layer of building remnants in a length of 38 metres and a width of 80–130 centimetres. This part of the perimeter wall thus has a similar fill as the negative foundations of the stone building. The above-mentioned trench filled with black earth continues beneath this destruction. This segment might have originally been built of masonry. The cross-section in sector J4 indicates that this part of the enclosure was built of stone. Its depth was 105 centimetres and width was 82 centimetres. The section resembles the perimeter wall of the main building – it has a horizontal bottom and vertical walls (Fig. 9; sector J4). Such design of the enclosure is relatively rare.

The whole enclosure was probably built of wood and earth (the ruined stone construction therefore overlays a trench filled with black earth). The enclosure segment adjacent to the main building was later rebuilt into stone. This would indicate a combination of a wood-and-earth and a stone enclosure in the later phase. Also here we must keep in mind that it is a destruction layer. The building material has been extracted and the foundation trench was in some places artificially widened. It would not be exceptional. A stone-built enclosure can be identified in the first construction phase of the manor house on the Oberleiserberg. This question might be definitely answered by a revision research in the future.

Wooden buildings

Deepening the sectors to the boundary with an intact loess subsoil at a depth of 60–80 centimetres has revealed the ground plans of some light constructions, which obviously were stratigraphically older than the masonry building. These ground plans belonged to spacious quadrangular wood-and-earth constructions, whose foundations had the form of trenches and postholes (Fig. 11). The foundations of individual features were filled with black earth mixed with loess. Three buildings were uncovered in the area of the

masonry building, two other buildings were detected outside. The assemblage of finds does not enable an accurate dating. Possible exception is the building 4, in which small fragments of grey coarse pottery were found. However, they might represent an intrusion.

Lime pit

Among exceptional finds on the site is a lime pit (Figs. 12; 13). The feature was detected in the south-western part of the examined area in sectors L11–K11. It was an oval pit 512 centimetres long and 302 centimetres wide, with a depth of 72 centimetres. The fill consisted of black earth mixed with loess and with plenty of Roman building material. At the bottom of the feature rested a layer of pure lime. The assemblage of finds included a rare complete *later* (stamped with LEG XG PF), fragments of grey coarse pottery and large pieces of weathered pure lime. On the basis of the above finds, we can classify the feature with certainty as a Roman Period lime pit. Similar context can be also observed on the Oberleiserberg. Two lime pits were detected here not far from the main building. A lime pit was also found on the site of Cífer-Pác.

Refuse pits

In the vicinity of the southern perimeter wall of the main building, two features were found which probably served as refuse pits. Their fill consisted of sand mixed with numerous charred bones of domestic animals. Refuse pit 1 was found in sector CH11. Only the southern part with a diameter of two metres was detected. The other refuse pit (Fig. 14) was situated in sector I10, about 4.5 metres west of the first pit. Its northern side directly borders on the perimeter wall of the Roman building. The feature was oval in plan, with convex walls and a basin-shaped bottom. The fill consisted of yellow sand, which must have been intentionally brought to this place. The sand was mixed with numerous animal bones (mostly bovine) heaped one upon the other. Among them also were fragments of wheel-thrown pottery and stones with mortar residues.

Cemetery of Bijelo Brdo Culture

A cemetery of Bijelo Brdo Culture was detected southeast of the foundations of the Roman building. The distribution of graves indicates that the excavation in 1956–1957 uncovered only the western edge of the cemetery with confirmed continuation of funerary activities towards the south-western direction. In the continuously uncovered area, 24 graves of the cemetery were examined. Two graves (22 and 24) were situated northwest of the cemetery in the area of the Roman building (Fig. 15). On the basis of burial rites and particularly on the basis of grave goods, the cemetery uncovered in the area of the Roman building can be generally dated to the 10th–11th centuries AD. The cemetery of Bijelo Brdo Culture provides a *terminus ante quem* for the exploitation of masonry from the building. The inhumation grave No. 24 was recessed directly into the ruined foundations of the Roman building. This implies that the material of the original foundations must have been taken away before the grave was excavated. Otherwise also the grave itself would be disturbed. The material of the main building was probably exploited during the operation period of the Bijelo Brdo cemetery at the latest.

Similar situation can be also observed on the site of Oberleiserberg. A Romanesque church was built directly on the foundations of the masonry building II around the year 1200 and a 10th–11th century cemetery was situated in its neighbourhood.

The existence of a Bijelo Brdo cemetery in the vicinity of the foundations of an ancient manorial residence was probably not accidental and we can hypothesize about a similar situation as on the Oberleiserberg, i.e. we can probably expect here the existence of a sacred building from this period.

Slavic settlement feature

A Slavic feature, which partly intersects the foundations of the masonry building, was detected in the area of the south-eastern corner of the masonry building in sector H11. It was originally interpreted as a Roman Period “tower”. The feature has been given much attention in the course of excavations. It had a rectangular ground plan with rounded

corners. Early medieval pottery fragments in the upper level of the fill of the feature formed a compact layer of 10–12 centimetres in thickness, concentrated in the western part of the feature. It probably emerged as a result of a short-term and one-time backfilling of the feature after it has lost its primary function. Considering the large amount of shards, we can suppose that the finds were brought from a nearby location. Typologically seen, some of the pottery vessels occurred in the 8th century AD and others continued and underwent further development in the 9th century AD. The feature was deeper than 4 metres. It could not be completely examined due to groundwater springing up from the bottom and disabling the excavation. The depth of the feature may indicate that it was a water well. This feature provides a second, an even earlier, *terminus ante quem* for the dating of extraction of building material. The exploitation of old masonry during the unsettled Migration Period is not likely. It seems that stones were extracted from building foundations during the Great Moravian or post-Great Moravian Period at the earliest. Plenty of material acquired by extraction might have been used for a larger, probably a sacred, building. The Slavic cemetery detected in the vicinity of the Roman building and the chronologically parallel cemetery in Veľký Kýr, which was uncovered by A. Habovštiak on the site of Kelemenka in 1961, provide a joint evidence for the existence of multiple smaller settlements within the micro-region during the 10th–12th centuries. The significance of the site at that time is also accentuated by the 12th century historical reports, according to which a St. Clement Abbey was situated in the territory of Milanovce/Veľký Kýr.

Finds

Neolithic and Eneolithic pottery fragments occurred sporadically in multiple places within the examined area. Pottery and an inhumation grave of Maďarovce Culture were also found. Slavic finds were represented by numerous objects. On the other hand, the excavation has yielded a relatively low number of small finds from the Roman Period. Despite a thoroughly performed and documented excavation, the

material comprised no coins, *terra sigillata* or fibulae. It can be explained by the fact that the excavation was mostly conducted beneath the floor level in the building foundations and prior to implementation of modern metal detectors in archaeological practice.

Of key importance among the chronologically sensible finds are stamped bricks and fragments of ceramic material. An exact chronological distinction of features and identification of possible phases are complicated. The finds inside the topsoil layer above the *pavimentum* were not found *in situ*. Problems arise with the original deposition of sporadic finds in lower layers inside postholes and in the fill of wood-and-earth buildings. The fill of negatives of the masonry building relatively frequently contained pottery with burnished decoration and grey coarse pottery. At the time of excavations, these finds rested here in a secondary or even tertiary position. This means that the finds mostly date only themselves, without any possibility to use them for the dating of individual archaeological features.

The 4th century AD settlement in Milanovce/Veľký Kýr (outside the excavation area) is evidenced by a coin find from the inner built-up area of the village. It is a *centenionalis* of Emperor Constantius II. Another important numismatic find from the territory of the examined site is a hoard of *solidi* from the first half of the 5th century AD. The coins were found by a village inhabitant during gardening. The woman allegedly found only four *solidi*. Unfortunately, the find was not reported in time and was lost. One coin is said to have been melted, two coins were sold and the fate of the fourth coin is unknown. E. Kolníková identified the coins on the basis of their description as Roman *solidi* of Theodosius II (408–450 AD).

The find of a bronze fibula (Fig. 21) also comes from the same chronological period. It is an Almgren type 159 fibula. It was found in a test pit at the location Szigetalja. The find represents a tied-foot fibula with one-piece construction, which is characterised by a broad foot with arched cut-outs on both sides. According to analogies, we can date the find to the first half of the 5th century AD.

In the control sector -A3, seven fragments of a Roman provincial amphora were found (Fig. 23). Two shards were decorated with wavy line. The vessel was made from a very fine washed clay. Unfortunately, no typologically identifiable vessel parts were preserved. However, the wavy decoration enables an at least partial dating to the Late Roman Period. The find is relatively rare. Roman amphorae are almost completely absent in Southwest Slovakia. One of few exceptions is represented by a specimen from Vlčkovce. The find of an amphora from Milanovce/Veľký Kýr emphasizes the prominent status of this manorial residence. The rare occurrence of Roman amphorae can be explained by cultural differences between the Middle Danube barbarian territory and the Roman provinces. Dietary habits can be considered a sort of cultural phenomenon and the traditional Roman kitchen ingredients like olive oil or *garum* (fermented fish sauce) probably were not widely used among the Quadic population. Pottery with burnished decoration from Milanovce/Veľký Kýr represents the most numerous group of ceramic material. The largest concentration of this pottery can be observed within a relatively small area of 10 x 10 metres in sectors K7, K6 and J7. Pottery with burnished decoration was mostly found on the western side behind the main building, particularly in the fill of the ruined masonry phase of the younger enclosure of the manor house.

We can hypothesize that the manor house and its main building were also inhabited during the Migration Period. In the case of Milanovce/Veľký Kýr (unlike Cífer-Pác), the Migration Period does not represent the so-called repopulation but, similarly as on the Oberleiserberg, the continuation of previous settlement on the site. This would also explain the presence of the fibula A.159 and the find of *solidi* from the second half of the 5th century AD. The excavation in Milanovce/Veľký Kýr has yielded pottery which can be dated to the 2nd half of the 4th century AD and mainly to the first half of the 5th century AD.

Sporadic finds of isolated small fragments give evidence of an older Germanic settlement from the 2nd and 3rd centuries AD.

A Germanic vessel decorated by swastikas and arches made with a tracing wheel is dated to the 2nd century AD (Fig. 38). However, this pottery was found outside the mentioned archaeological features. Similar is the case with Roman imported pottery. This type of vessels is relatively rare on the site. Grey coarse pottery is relatively frequent, but its provenance is questionable.

Stamped bricks

Most interesting finds are represented by numerous stamped bricks. The collection of brick fragments is more variegated than anywhere else on barbarian sites in the Middle Danube region. The assemblage of finds from Milanovce/Veľký Kýr comprises stamped bricks of four legions: *legio I adiutrix* (14x), *legio X gemina pia fidelis* (17x), *legio XIII gemina* (147x) and *legio XV apollinaris* (1x). Two private workshops from Carnuntum were identified: T. Flavius Sextus (4x) and C. Valerius Constantius (11x). Bricks of the Tribunes Lupicinus (3x) and Terentianus (1x) are dated back to the reign of Valentinian I. And in one case, a stamp of the military unit *cohors prima Aelia militaria sagittaria* (1x) was identified.

In Milanovce/Veľký Kýr, we can identify building material from about two periods – 2nd century AD and 4th century AD. Stamped bricks from the 2nd century AD are predominant. The oldest datable stamps fall within the reign of Emperors Trajan and Hadrian. Stamped bricks from the Antoninian period also occurred. The private workshops from Carnuntum are dated to the 2nd–3rd centuries AD.

The spectrum of brick finds strikingly reminds of stamped bricks from Stupava. The only difference is the presence of Valentinian stamps. More than one-half of stamped bricks from both sites are those of *legio XIII gemina*. The main centre of brick production was Carnuntum. We can therefore assume that the main building of the manor house in Milanovce/Veľký Kýr was built from material of some older building from the 2nd–3rd centuries AD, as T. Kolník has already supposed. Aside from the stamps themselves, this assumption is also confirmed by the fact

that the finds of numerous roof tiles from the site bore mortar residues on their surface. This means that these bricks no longer fulfilled their primary function (roof tiles), but were used as building material, which was brought to this site from the near surroundings (earlier phase of the manor house), or from more distant regions (such as the province of Pannonia). The present state of research unfortunately does not provide any definite answer to this question.

An important role in dating and interpretation of building activities on the site of Milanovce/Veľký Kýr is played by stamped bricks of Tribunes Lupicinus and Terentianus, which are dated to the reign of Valentinian I.

The above-mentioned tribunes were active in the province of Valeria between AD 369 and 373. The occurrence of these stamped bricks is therefore associated with Valentinian's building activity in the 370s AD. Bricks of these producers are often found together in the provincial milieu (also with stamps of Tribune Frigeridus, for example in the late antique fortress in Tokod). It can be supposed that military units from the province of Valeria participated in the build-up of the Germanic residence in Milanovce/Veľký Kýr. This interpretation would be logical. Building material could have been transported on the rivers Váh, Nitra and on a river arm of Stará Nitra to the site with the residence, which was situated forty kilometres away from the Roman limes.

In Milanovce/Veľký Kýr we can thus follow up two chronological categories and partly also production categories. First of all, there are numerous bricks from Carnuntum, dated to the 2nd century AD. The second category comprises bricks from the province of Valeria, dating from the Valentinian period. They are relatively rare but probably chronologically contemporaneous with the construction of the residence itself. The sparse occurrence of these bricks can be explained by the fact that the residence was built from material of some other building on the site, so that it was not necessary to import contemporaneous material from another location. This would also explain the absence of OFARN stamps. In that case, we could be inclined to think that an

older building might have been situated in the surroundings of Milanovce / Veľký Kýr. On the other hand, the older bricks, mainly *tegulae*, were already damaged during construction of the residence. They were probably used to fill the foundations or walls, respectively. Such material may have been less suitable at the time of exploitation of building material in the Early Middle Ages. The better preserved brick material from the time of construction of the residence might have been used for some other early medieval building and is possibly therefore absent in the brick collection.

Dating

In the area of the residence in Milanovce / Veľký Kýr we can follow up at least two settlement phases. The first phase is represented by the older enclosure of the manor house, which must have been built prior to the Valentinian period. The second phase included the build-up of the main residence and the younger enclosure of the manor house. Provided that we can rely on bricks from the period of reign of Valentinian I, its build-up could be dated to 369–373 AD or shortly thereafter. Settlement activity on the site then continued until the Migration Period, horizon D1 (first half of the 5th century AD).

At the same time, it is justified to suppose that the situation with the Germanic settlement was similar to Cífer-Pác. In view of the fact that the building in Milanovce / Veľký Kýr was relatively monumental, it is possible that the builders decided to situate the new manor house a little farther from the old location with supposed Germanic settlement (probably to the west). This is also supported by the fact that the rebuilding and extension of the enclosed area on this site are more distinct in comparison with other manor houses. The site thus seems to have been built without any connection to the older Germanic settlement. Archaeological relics of later settlement are therefore much better noticeable.

ILLUSTRATIONS

Fig. 1: A: Three-aisled house combined with a livestock barn (byre-dwelling). Two opposed entrances are situated in longitudinal walls, to the left is the residential portion with a fireplace, to the right is the livestock barn with stalls for animals (source: redrawn after Hvass 1982). **B:** Ground plan of a six-post pit dwelling from Veľký Meder (source: redrawn after Varsik 2011, 12).

Fig. 2: Milanovce / Veľký Kýr. MB: main building; B1: building 1; B2: building 2; B3: building 3; B4: building 4; B5: building 5; F1: older enclosure of the manor house 1; F2: younger enclosure of the manor house (source: redrawn after the excavation report).

Fig. 3: Milanovce / Veľký Kýr. Layout of the main building based on inner spaces and the width/depth of wall foundations (source: redrawn after the excavation report).

Fig. 4: Milanovce / Veľký Kýr. The *in situ* find of a preserved *pavimentum* in sector J8 (source: redrawn after the excavation report).

Fig. 5: Milanovce / Veľký Kýr. Cross-sections through the walls of the main building (source: redrawn after the excavation report).

Fig. 6: Milanovce / Veľký Kýr. Photographic documentation of a cross-section through the ruined inner wall in sector I7 (source: excavation report).

Fig. 7: Milanovce / Veľký Kýr. The *in situ* find of the original masonry in sector I9 (source: redrawn after the excavation report).

Fig. 8A: Heidenkeller / Unterer Keimler. Hypothetical reconstruction of a Roman civil building (source: <http://spreng.li/files/4025-mob-heidenkeller.pdf>); **8B:** Heidenkeller / Unterer Keimler. Ground plan of a Roman civil building (source: Kunnert 2001, 51).

Fig. 9: Milanovce / Veľký Kýr. **A:** Older enclosure of the manor house. **B:** Younger enclosure of the manor house (source: redrawn after the excavation report).

Fig. 10: Milanovce / Veľký Kýr. Fill of the younger enclosure of the manor house in sector M14. Bone ring decorated with concentric circles.

Fig. 11: Milanovce / Veľký Kýr. Ground plans of wooden buildings with foundations in the form of trenches and postholes. **B1–B5:** wooden buildings; **MB:** main stone building; **F1–F2:** Older and younger enclosures of the manor house (source: redrawn after the excavation report).

Fig. 12: Milanovce/Veľký Kýr. Ground plan, longitudinal section and cross-section of a lime pit (source: redrawn after the excavation report).

Fig. 13: Milanovce/Veľký Kýr. Lime pit (source: excavation report).

Fig. 14: Milanovce/Veľký Kýr. Refuse pit in sector I10 (source: redrawn after the excavation report).

Fig. 15: Milanovce/Veľký Kýr. Inhumation grave of Bijelo Brdo Culture No. 24, recessed into the ruined foundations of the main building (source: redrawn after the excavation report).

Fig. 16: Manor houses in the Middle Danube region. **A:** Cífer-Pác (source: Varsik/Kolník 2016, 258); **B:** Oberleiserberg (source: Stuppner 2009, 87; Šedo 2020, 130); **C:** Bratislava-Podunajské Biskupice (source: Horňák/Hrnčiarik/Kolon 2019, 287); **D:** Milanovce/Veľký Kýr (source: redrawn after the excavation report).

Fig. 17: Bratislava-Devín. Plan of Roman buildings. (source: Pieta 2003, 217).

Fig. 18: Main buildings of manor houses. **1:** Milanovce/Veľký Kýr; **2:** Oberleiserberg; **3:** Cífer-Pác (source: edited after Varsik 2020, 137).

Fig. 19: **A:** Milanovce/Veľký Kýr. Topsoil layer. Selected fragments of lime plaster, decorated with various incised rectilinear and curvilinear motifs. **B:** Fragment of mortar with light green glass glaze.

Fig. 20: Milanovce/Veľký Kýr. Sector K8. Human skeleton in a settlement pit of Maďarovce Culture (source: excavation report).

Fig. 21: Milanovce/Veľký Kýr. Surface find from the location Szigetelja. Almgren type 159 fibula.

Fig. 22: Milanovce/Veľký Kýr. Surface find. Bone stylus with spatula-shaped end.

Fig. 23: Milanovce/Veľký Kýr. Control sector -A3. Roman provincial amphora.

Fig. 24: Velké Němčice. Amphora (source: Peškař 1983, 200).

Fig. 25: Milanovce/Veľký Kýr. Topsoil layer. Selection of glazed pottery.

Fig. 26: Milanovce/Veľký Kýr. Topsoil layer. Ring bowl.

Fig. 27: Milanovce/Veľký Kýr. Fill of the foundation trench of the main building and the younger enclosure of the manor house. Selection of grey coarse pottery. **172k:** pot with horizontally wide-

ned rim; **72b:** pot with concave rim; **464g/47r2/459a:** pot with lenticular thickened rim.

Fig. 28: Milanovce/Veľký Kýr. Topsoil layer. Selection of Roman hand-built pottery.

Fig. 29: Milanovce/Veľký Kýr. Topsoil layer. Selection of Roman hand-built pottery (64, 486d) and problematic pottery (139a; 49).

Fig. 30: Milanovce/Veľký Kýr. Fill of the younger enclosure of the manor house. Accumulation of pottery with burnished decoration (source: redrawn after the excavation report).

Fig. 31: Milanovce/Veľký Kýr. Fill of the younger enclosure of the manor house. Typological spectrum of decoration motifs on pottery with burnished decoration.

Fig. 32: Milanovce/Veľký Kýr. Fill of the younger enclosure of the manor house. Typological spectrum of decoration motifs on pottery with burnished decoration.

Fig. 33: Milanovce/Veľký Kýr. Fill of the younger enclosure of the manor house. Biconical bowl with in-turned rim.

Fig. 34: Visegrád-Gizellamajor. Biconical bowl from a Roman military camp (source: Ottományi 2018, Fig. 4: 1; 7: 1).

Fig. 35: Milanovce/Veľký Kýr. Fill of the younger enclosure of the manor house. Pottery with burnished decoration.

Fig. 36: Milanovce/Veľký Kýr. Fill of the younger enclosure of the manor house. Pottery with burnished decoration.

Fig. 37: Milanovce/Veľký Kýr. Fill of the younger enclosure of the manor house. Neck fragment of a jug with burnished decoration.

Fig. 38: Milanovce/Veľký Kýr. Sector L10, west of the younger enclosure of the manor house. Germanic vessel decorated with a tracing wheel – swastikas and garland motifs (source: excavation report).

PLANS

Plan 1: Milanovce/Veľký Kýr. Excavation plan; layer 2 (source: redrawn after the excavation report).

Plan 2: Milanovce/Veľký Kýr. Excavation plan; layer 3 (source: redrawn after the excavation report).

GRAPHS

Graph 1: Representation of individual mints in the 4th and 5th century AD hoards in the Middle Danube barbarian territory.

Graph 2: Chronological graph of all late antique hoards in the Middle Danube barbarian territory.

Graph 3: Milanovce/Veľký Kýr. Graphic overview of brick stamps according to frame type.

Graph 4: Milanovce/Veľký Kýr. Graphic overview of brick stamps according to brick type.

Graph 5: Milanovce/Veľký Kýr. Representation of individual brick producers in the collection of stamped bricks.

MAPS

Map 1: Middle Danube region.

Map 2: Occurrence of coin hoards in the Middle Danube region in the 4th century AD. 1 Banská Bystrica; 2 Bojná; 3 Chorvátsky Grob; 4 Ivanovce; 5 Komárno; 6 Komárno; 7 Moravský Ján-Sekule; 8 Nitra – Centre; 9 Nové Zámky; 10 Prievidza; 11 Púchov; 12 Šaľa; 13 Žilina; 14 Žilina; 15 Southwest Slovakia (unknown location); 16 Brno-Bohunice; 17 Brno-Kolištie St.; 18 Brno-Orlí St.; 19 Brno – Centre; 20 Brno; 21 Hroznová Lhota; 22 Chropyně; 23 Cholina; 24 Jevíčko; 25 Lednice; 26 Olomouc-Slavonín; 27 Ostrožská Nová Ves; 28 Přerov; 29 Přerov-surroundings; 30 Rosice; 31 Staré Město; 32 Strážnice/Petrov; 33 Svitavy; 34 Telč; 35 Znojmo; 36 Jaidhof; 37 Szügy; 38 Devínska Nová Ves.

Map 3: Occurrence of crossbow brooches with onion-shaped knobs in the Middle Danube region in the 4th century AD. 1 Bernhardsthal (1x); 2 Buschberg-Steinmandl (2x); 3 Maissau (1x); 4 Mistelbach (1x); 5 Primmersdorf bei Drosendorf (1x); 6 Raabs an der Thaya (1x); 7 Rabensburg (2x); 8 Ringelsdorf-Niederabsdorf (6x); 9 Bílovice (1x); 10 Jevíčko (1x); 11 Medlovice (1x); 12 Místřice (1x); 13 Náklo (1x); 14 Olomouc-Řepčín (1x); 15 Plumlov (1x); 16 Šebetov (1x); 17 Uherské Hradiště (6x); 18 Veselí nad Moravou (2x); 19 Biely Kostol (1x); 20 Bojná (1x); 21 Bratislava-Irnávka (1x); 22 Cífer-Pác (1x); 23 Bratislava-Devín (1x); 24 Devínska Kobyla (1x); 25 Dojč (1x); 26 Gbely (1x); 27 Gúg (1x); 28 Hurbanovo (7x); 29 Chotín (18x); 30 Igram (1x); 31 Imeľ (1x); 32 Kláštor pod Znievom (1x?); 33 Ludanice (4x?); 34 Modranka (1); 35 Skalica (1x); 36 Stupava (1x); 37 Svätý Jur (1x); 38 Trenčín (2x?); 39 Zvončín (7x); 40 Žitavce (1x?).

Map 4: Occurrence of Roman buildings in the Germanic part of the Middle Danube region. 1 Stupava; 2 Bratislava-Dúbravka; 3 Cífer-Pác; 4 Milanovce/Veľký Kýr; 5 Oberleiserberg; 6 Stillfried; 7

Niederleis; 8 Bratislava-Podunajské Biskupice; 9 Bratislava-Devín.

Map 5: Location of the village Veľký Kýr. LIDAR image (source: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/kataster?bm=zbgis#>).

Map 6a: Southern part of the village Veľký Kýr and a meander of the river Stará Nitra. Satellite image (2006) (source: <https://www.google.sk/intl/sk/earth/>).

Map 6b: Southern part of the village Veľký Kýr and a meander of the river Stará Nitra. Third Military Survey (1938) (source: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/kataster?bm=zbgis#>).

Map 7a: Highlighted area of the excavation site with present-day plot plan of the village Veľký Kýr (source: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/kataster?bm=zbgis#>).

Map 7b: Highlighted area of the excavation site with present-day plot plan of the village Veľký Kýr (source: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/kataster?bm=zbgis#>).

Map 7c: Highlighted area of the excavation site with the plot plan of the village Veľký Kýr at the time of archaeological excavations (source: excavation report).

Map 8a: Location of the main building of the manor house in Milanovce/Veľký Kýr. First Military Survey (1763–1787) (source: <https://maps.hungaricana.hu/en/>).

Map 8b: Highlighted area of the excavation site in the village Veľký Kýr. LIDAR image (source: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/kataster?bm=zbgis#>).

Map 9: Occurrence of Roman bricks in the Germanic part of the Middle Danube region. **Roman buildings:** 1 Stupava; 2 Bratislava-Dúbravka; 3 Cífer-Pác; 4 Milanovce/Veľký Kýr; 5 Oberleiserberg; 6 Stillfried; 7 Niederleis; 8 Bratislava-Podunajské Biskupice; 9 Bratislava-Devín. **Isolated brick finds:** 10 Bratislava-Devínska Kobyla; 11 Záhorská Bystrica; 12 Chľaba; 13 Kamenín; 14 Kvetoslavov; 15 Patince; 16 Šarovce; 17 Šurany; 18 Moča; 19 Most pri Bratislave; 20 Slovenský Grob; 21 Hurbanovo; 22 Abrahám; 23 Trenčín; 24 Veľký Meder; 25 Fels am Wagram. **Germanic grave:** 26 Bratislava-Old Town. **Germanic features:** 27 Devínska Nová Ves; 28 Zohor; 29 Stupava-Mást; 30 Cífer-Pác; 31 Štúrovo; 32 Chotín; 33 Komjatice; 34 Olomouc-Neředín. **Slavic strongholds:** 35 Mikulčice; 36 Staré Město.

BIBLIOGRAFIA

Almgren 1923: Almgren O.: Studien über nordeuropäischen Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzial-römischen und südrussischen Formen. Leipzig 1923.

Alam/Schmidt-Dick 2007: Alram M./Schmidt-Dick F.: Numismata Carnuntina: Forschungen und Material. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 2007.

Bazovský 2006: Bazovský I.: Zisťovací výskum v Slovenskom Grobe. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku. Nitra 2006, 28-29.

Bazovský 2011a: Bazovský I.: Rímske a germánske aktivity v okolí rímskej stanice na Devíne. In: Droberjar, E. (ed.): Archeologie barbarů 2010. Olomouc 2011, 481-490.

Bazovský 2011b: Bazovský I.: Tehla v dobe rímskej. In: Dejiny tehliarstva na Slovensku. Zborník Slovenského Národného Múzea Archeológia-Supplementum 3. Bratislava 2011, 21-24.

Bazovský 2018: Bazovský I.: Depot mincí z okolia Komárna. In: Denarius 7. Bratislava 2018, 52-80.

Beljak 2006: Beljak J.: a few comments on occurrence of Roman coins in the Hron and Ipeľ river basins. In: Slovenská numizmatika 18, 2006, 187-202.

Beljak 2009: Beljak J.: Germánska osada zo začiatku obdobia sťahovania národov v Štúrove v kontexte osídlenia na dolnom Pohroní. In: Zborník Slovenského národného múzea 103. Archeológia 19. Bratislava 2009, 229-250.

Beljak 2010: Beljak J.: Germánske osídlenie v Štúrove a na Dolnom Pohroní v staršej dobe rímskej. In: Zborník Slovenského národného múzea 104. Archeológia 20. Bratislava 2010, 141-173.

Beljak/Kolník 2008: Beljak J./Kolník T.: Germanic settlement from the Late Roman and Early Migration Periods in Štúrovo. In: The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period. Monumenta Studia Gothica V. Lublin 2008, 63-85.

Benadik 1962: Benadik B.: Chronologické vzťahy keltských pohrebísk na Slovensku. In: Slovenská archeológia 10-2, 1962, 341-396.

Bouzek/Ondřejová 1990: Bouzek J./Ondřejová I.: „Třetí zóna“ mezi Římem a barbarikem při noricko-panónském limitu. In: Archeologické rozhledy 42, 1990, 22-31.

Bouzek/Sakař 1990: Bouzek J./Sakař V.: Římské provincie a Limes Romanus ve střední a západní Evropě. Praha 1990.

Brandl 1999: Brandl U.: Untersuchungen zu den Ziegelstempeln römischer Legionen in den nordwestlichen Provinzen des Imperium Romanum. Katalog der Sammlung Julius B. Fritze-meier. In: Passauer Universitätsschriften zur Archäologie 6. Rahden/Westf. 1999.

Bujna 1972: Bujna J.: Rímske tehly z nálezov na Slovensku a na Morave. Diplomová práca. Brno 1972.

Bursche 1996: Bursche A.: Later Roman-barbarian contacts in Central Europe. Numismatic evidence. Spätromische Münzfunde aus Mitteleuropa: ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen zwischen Rom und den Barbaricum im 3. und 4. Jh. n. Chr. Berlin 1996.

Bursche 2002: Bursche A.: Circulation of roman coinage in northern Europe in late antiquity. In: *Histoire & mesure* 18, 2002, 2-16.

Bursche 2007: Bursche A.: Inflation and influx of Roman coins into barbaricum. In: *Padova. i ritrovamenti monetali e i processi inflativi nel mondo antico e medievale. Atti del IV Congresso internazionale di numismatica e di storia monetaria* 4, 2007, 54-62.

Bystrický 2014: Bystrický P.: Kráľovská hodnosť u Germánov. In: *Forum Historiae* 8/2, 2014, 45-70.

CIL III: *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlín 1873.

Cohen 1886: Cohen H.: *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain communément appelées médailles impériales*. Paris/London 1886.

Cvjetičanin 2006: Cvjetičanin T.: Late Roman glazed pottery. Glazed pottery from Moesia Prima, Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea and Dardania. Beograd 2006.

Černohorský 1956: Černohorský K.: Zapomenuté nálezy římských mincí na Moravě z konce 18. a počátku 19. století. In: *Památky archeologické* 47, 1956, 70-85.

Čižmář/Čižmářová/Kejzlar 2011: Čižmář M./Čižmářová J./Kejzlar M.: Detektorová prospekce archeologických lokalit na Moravě v roce 2010. In: *Přehled výzkumů* 52/2, 86-95.

Demandt 2013: Demandt A.: *Zeitenwende: Aufsätze zur Spätantike*. Berlin 2013.

Diaconu 1965: Diaconu Gh.: *Tîrgşor. Necropola din secolele III-IV e.n.* Bucureşti 1965.

Dittrich 1984: Dittrich U. B.: *Die Beziehungen Roms zu den Sarmaten und Quaden im vierten Jahrhundert n. Chr. (nach der Darstellung des Ammianus Marcellinus)*. Bonn 1984.

Dobiáš 1964: Dobiáš J.: *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů (The History of the Czechoslovak Territory before the Appearance of the Slavs)*. Praha 1964.

Doležal 2008: Doležal S.: *Interakce Gótů a římského impéria ve 3.-5. století n. l.* Praha 2008.

Drack 1978: Drack W.: *Heidenkeller/Unterer Keimler. Herrenhaus eines römischen Gutshofes*. In: *Zürcher Denkmalpflege*. 7. Bericht 1970-1974, 2. Zürich 1978.

Dragun 2018: Dragun T.: Vlešťovaná keramika z neskoroantické pevnosti v Bratislave-Rusovciach. In: *Zborník Slovenského národného múzea* 113. *Archeológia* 28. Bratislava 2018, 279-284.

Droberjar 1989: Droberjar E.: *Římská importovaná keramika na sídlištích 1.-4. století na Moravě, I-II*. Brno 1989 (rukopis diplomové práce).

Droberjar 1997: Droberjar E.: *Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren*. *Fontes Archaeologici Pragenses*. 21. Praha 1997.

Droberjar 2002: Droberjar E.: *Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě*. Praha 2002.

Droberjar 2005: Droberjar E.: *Věk barbarů: České země a stěhování národů z pohledu archeologie*. Praha 2005.

Droberjar 2019: Droberjar E.: *Wpływy kultury przeworskiej w Czechach i na Morawach od okresu późnolateńskiego po wczesną fazę okresu wędrówek ludów*. In: *Kot-Legiec K./Michałowski A./Oleđzki M./Piotrowska M. (edd.): Kultura przeworska. Procesy przemian i kontakty zewnętrzne*. Łódź 2019, 251-290.

Droberjar/Jarušková 2017: Droberjar E./ Jarušková Z.: Barbari v pohybu. Jevíčko a Malá Haná v době římské (Barbarians on the move. Jevíčko and Malá Haná in Roman Times). Boskovice 2017.

Elschek 1997: Elschek K.: Archeologický výskum v Zohore v roku 1995. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku. Nitra 1997, 40-43.

Elschek 2006: Elschek K.: Germanische scheibengedrehte Keramik der spätrömischen Kaiserzeit aus Bratislava-Dúbravka und ihr Verhältnis zur römischen Keramik im Limesvorland von Carnuntum. In: Zborník Slovenského národného múzea 100. Archeológia 16. Bratislava 2006, 379-408.

Elschek 2017: Elschek K.: Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhundert n. Ch.: Germanischer Fürstensitz mit römischen Bauten und die germanische Besiedlung. Nitra 2017.

Elschek 2018: Elschek K.: Jantárová cesta a Záhorie. Germánske elity vo svetle rímskych stavieb, kniežacích hrobov a rímskeho importu v Bratislave-Dúbravke a Zohore. In: Dunajský *limes* a odkaz rímskej antiky na ľavom brehu Dunaja. Bratislava 2018, 89-103.

Elschek/Mihál/Kubíny 1996: Elschek K./Mihál J./Kubíny J.: Rímsko-germánske vidiecke usadlosti (?) a germánske sídliská v Bratislave-Devínskej Novej Vsi a Zohore. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku. Nitra 1996, 44-48.

Elschek/Groh/Kolníková 2015: Elschek K./Groh S./Kolníková E.: Eine neue germanische Siedlung und römisch-germanische ländliche Niederlassung von Stupava-Mást (Westslowa-kei). In: Slovenská archeológia 68-1, 2015, 63-114.

Elschek/Kolníková 2016: Elschek K./Kolníková E.: Laténske a rímske mince zo Zohora na západnom Slovensku. Príspevok k problematike laténskeho a germánskeho osídlenia Pomoravia. In: Numismatický zborník 28-2, 2016, 171-204.

Ertl 1986: Ertl R. F.: Bemerkenswerte Ziegelfunde aus dem Carnuntiner Lagerbereich (1983-1985). Carnuntum Jahrbuch 1986, 9-30.

Ertel/Stuppner 2005: Ertel Ch./Stuppner A.: Der Oberleiserberg bei Ernstbrunn, Niederösterreich. Zur Rekonstruktion eines germanischen Herrschaftssitzes des 5. Jhs. In: S. Palágyi (ed.): Internationale Tagung über römerzeitliche Villen, Veszprém, 20.-23. September 2004. Balácai Közlemények 9, 2005, 429-448.

Farkaš/Ivák 1993: Farkaš Z./Ivák R.: Nálezy z Bratislavy-Záhorskej Bystrice. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku. Nitra 1993, 36-37.

Farkaš/Turčan 1991: Farkaš Z./Turčan V.: Výsledky prieskumu a záchranného výskumu v Bratislave-Devínskej Novej Vsi. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku. Nitra 1991, 33-34.

Filipová 2013: Filipová M.: Prstencové misky v strednom Podunajsku. Brno 2013 (nepublikovaná diplomová práca).

Fojtík/Jílek 2018: Fojtík P./Jílek J.: Plumlov (k. ú. Soběsuky u Plumlova, okr. Prostějov). In: Přehled výzkumů 59-1, 210-211.

Franke 2000: Franke Th.: Legio XIV Gemina. In: Y. Le Bohec (ed.), Les légions de Rome sous le Haut-Empire: Collection du Centre d'Études Romaines et Gallo-Romaines. Lyon 2000, 191-202.

- Gabler 1968: Gabler D.: Terra sigillaták a Kelet-Pannóniával szomszédos Barbaricumban. In: *Archaeologiai Értesítő* 95. Budapest 1968, 211-242.
- Gabler 1989: Gabler D.: *The Roman Fort at Ács-Vaspusztá on the Danubian limes*. Oxford 1989.
- Gassner 2009: Gassner V.: Late-Roman Lead-Glazed Pottery from Carnuntum- Contexts and Chronology. In: Magrini C./Sbarra F. (Eds.): *Late Roman Glazed Pottery Production in Eastern Alpine Area and Danubian Provinces. First Results of an International Project in Carlino. First International Meeting Arch., Carlino 2007, Carlino, 51-62.*
- Genser 1986: Genser K.: *Der österreichische Donaulimes in der Römerzeit*. Wien 1986.
- Grünewald 1979: Grünewald M.: *Die Gefäßkeramik des Legionslagers von Carnuntum (Grabungen 1968-1974). Der römische Limes in Österreich. Heft 29*, Wien 1979.
- Gugl/Mosser/Sauer 2003: Gugl Ch./Mosser M./Sauer R.: Archäometrische und archäologische Untersuchungen an gestempelten römischen Ziegeln aus dem Raum Carnuntum und Vindobona. *Fundort Wien 6*. Wien 2003, 228–237.
- Gugl/Mosser/Musil 2006: Gugl Ch./ Mosser M./ Musil J.: *Die Ziegelstempel der Ausgrabungen 1968-1977 im Legionslager Vindobona. Studien zum archäologischen Fundmaterial 3*. 2006 Wien.
- Gugl/Kastler 2007: Gugl Ch./Kastler R.: *Legionslager Carnuntum Ausgrabungen 1968-1977. Der römische Limes in Österreich 45*. Wien 2007.
- Habovštiak 1964: Habovštiak A.: Výskum v Milanovciach. *Archeologické rozhledy* 16, 1964, 413-426.
- Hajnalová/Varsik 2010: Hajnalová M./Varsik V.: Kvádske roľníctvo na Slovensku z pohľadu archeológie a archeobotaniky. In: Beljak J./Březinová G./Varsik V. (eds.): *Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliiskové a ekonomické štruktúry od neskej doby laténskej po včasný stredovek*. Nitra 2010, 181-224.
- Halama 2007: Halama J.: Nálezy terry sigillaty v Čechách. In: Droberjar E./Chvojka O. (ed.): *Archeologie barbarů 2006. Příspěvky z II. protohistorické konference, České Budějovice 21.–24. 11. 2006. Archeologické výzkumy v jižních Čechách - Supplementum 3/1. České Budějovice 2007, 199– 244.*
- Halama 2014: Halama J.: Pozdní argonská a severoafrická sigillata v Čechách – doklady místních germánských elit? In: Komoróczy B. (ed.): *Sociální diferenciacie barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů (Archeologie barbarů 2011). Spisy archeologického ústavu AV ČR. Brno 2014, 387-406.*
- Halama 2018: Halama J.: *Terra sigillata z Čech v kontextu evropského barbarika*. Praha 2018.
- Hanuliak/Kolník 1993: Hanuliak M./Kolník T.: Pohrebisko z 10.-11. storočia v Milanovciach (teraz Veľký Kýr). In: *Slovenská archeológia* 41, 1993, 115–132.
- Harmadyová 2012: Harmadyová K.: Devín v dobe rímskej. In: Šedivý, J./Štefanovičová, T. (zost.): *Dejiny Bratislavy 1. od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia*. Bratislava 2012 271-275.
- Hečková 1982: Hečková J.: Podiel výrobných centier rímskych provincií na spoločensko-ekonomickom vývoji naddunajského barbarika vo svetle rímskych importov. In: *Slovenská archeológia* 30/1, 1982, 5-77.
- Hlinka/Kolníková/Kraskovská/ Hlinka J./Kolníková E./Kraskovská L./Novák J.: *Nálezy mincí na Slovensku III*. Bratislava 1978.

Hochmanová-Vávrová 1957: Hochmanová-Vávrová V.: Nálezy římských cihel ze Starého Města u Uherského Hradiště. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity 6/2, 1957, 23-36.

Horník 2017: Horník P.: Náklo (okr. Olomouc). In: Přehled výzkumů 58-1, 253-254.

Horňák/Hrnčiarik/Kolon 2019: Horňák M./Hrnčiarik E./Kolon T.: Keramický materiál z vybraných objektov hospodárskeho zázemia neskoru-antického dvorca v Bratislave-Podunajských Biskupiciach. In: Zborník Slovenského národného múzea 113. Archeológia 29. Bratislava 2019, 283-316.

Hrabkovský 2017: Hrabkovský M.: Rímsko-germánske vzťahy v 4. stor. po Kr. vo svetle vybraných archeologických nálezov Trnava 2017 (nepublikovaná diplomová práca).

Hrnčiarik 2006: Hrnčiarik E.: Römische Schreibgeräte aus Bein in der Slowakei. In: Im Dienste Roms: Festschrift für Hans Ulrich Nuber. Berlin 2006, 423-427.

Hrnčiarik 2012: Hrnčiarik E.: Roman building ceramics in the barbarian environment in Slovakia. In: Zborník Slovenského národného múzea 106. Archeológia 22. Bratislava 2012, 253-258.

Hrnčiarik 2013: Hrnčiarik E.: Römisches Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei (Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie) Bonn 2013.

Hrnčiarik/Horňák 2018: Hrnčiarik E./Horňák M.: Neskoroantický dvorec v Podunajských Biskupiciach. In: Dunajský limes a odkaz rímskej antiky na ľavom brehu Dunaja. Bratislava 2018, 130-137.

Hrubý 1955: Hrubý V.: Základy kostela na staroslovanském pohřebišti ve Starém Městě „Na valách“. In: Památky archeologické 46, 1955, 265-299.

Hrubý 1965: Hrubý V.: Staré Město – Velkomoravský Velehrad. Praha 1965.

Hrubý 1982: Hrubý V.: Nejstarší dějiny středního Pomoraví. In: Nekuda V. a kol. (ed.): Uherskohradištsko. Múzejní a vlastivědná společnost v Brně-Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 1982, 83-167.

Hulínek/Plachá 2000: Hulínek D./Plachá V.: Rímske stavby na Devíne vo svetle najnovších archeologických výskumov. In: Zborník Mestského múzea v Bratislave 12. Bratislava 2000, 37-58.

Hunka/Budaj 2005: Hunka J./Budaj M.: Poklady mincí z Pezinka a okolia. Pezinok 2005.

Hunka/Kolníková 2006: Hunka J./Kolníková E.: Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v roku 2004. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku. Nitra 2006, 97-102.

Hvass 1982: Hvass S.: Ländliche Siedlungen der Kaiser- und Völkerwandelungszeit in Dänemark. Offa 39, 1982, 189-195.

Jančo 2003: Jančo M.: Rímsko-provinciálna úžitková keramika v Čechách. In: Archeologie ve středních Čechách 7, 2003, 261-318.

Janek 2014: Janek T.: Rímske stavebné terakoty v oblasti medzi Vindobonou a Brigetiom a susednej nadlimitnej oblasti (1.-4. stor. n.l.). Brno 2014 (nepublikovaná diplomová práca).

Jedlička/Allerbauer 2004: Jedlička F./Allerbauer S.: Ein Stück Bernsteinstraße im nordöstlichen Weinviertel: Ur- und frühgeschichtliche Streufunde als Beitrag zur Siedlungsgeschichte Niederösterreichs. Wien 2004.

- Kaczanowski/Margos 2002: Kaczanowski P./Margos U.: *Tabula Imperii Romani*. M 34 Kraków. Kraków 2002.
- Kandler 1991: Kandler M.: Die Legio i Adiutrix und Carnuntum. In: Maxfield V. A./Dobson M. J. (ed.): *Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies*. Exeter, 1991, 237-241.
- Karabinoš/Vizdal 2012: Karabinoš A. /Vizdal M.: Nálezy tehliarskych výrobkov v Ražňanoch a ich historická a technická analýza. *Zborník Slovenského národného múzea* 106. Archeológia 22. Bratislava 2012, 281-291.
- Kašparová 2013: Kašparová D.: Nález mincí z okolí Přerova. In: *Folia numismatica* 27/2, 225-232.
- Kašparová/Militký 2017: Kašparová D./Militký J.: Revize depotu římských mincí z Olomouce-Slavonína. In: *Folia numismatica* 31/2, 373-382.
- Kelemen/Merczi/Lőrincz 2008: Kelemen M. H./Merczi M./Lőrincz B.: Esztergom-Solva késő-római temetői. Spätrömische Gräberfelder von Esztergom-Solva. In: Ádám Szabó, Endre Tóth (ed.). *Libelli Archaeologici - Régészeti Füzetek Ser. Nov. III*. Budapest 2008, 479-533.
- Keller 1971: Keller E.: *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern*. München 1971.
- Koch 1985: Koch R.: Die Tracht der Alamannen in der Spätantike. In: Temporini H./ Haase W. (Eds.): *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II/12 (3)*. Berlin-New York 1985, 456-545.
- Koch 2012: Koch T.: Die Ziegelstempel von Vindobona. Die Ziegelneufunde aus dem römischen Legionslager von Wien. *Diplomarbeit*. Wien 2012.
- Kolník 1957: Kolník T.: *Výskumná dokumentácia z Milanoviec*. Nitra 1957.
- Kolník 1957: Kolník T.: Výskum rímskej stanice v Milanovciach pri Šuranoch v roku 1956. In: *Archeologické rozhledy* 9, 1957, 816-827.
- Kolník 1958: Kolník T.: Nové ojedinelé nálezy spôn z doby rímskej a sťahovania národov na juhozápadnom Slovensku. In: *Slovenská archeológia* 6-2, 1958, 387.
- Kolník 1959: Kolník T.: Ausgrabungen auf der römischen Station in Milanovce in den Jahren 1956-1957. In: *Limes Romanus Konferenz Nitra*. Bratislava 1959, 27-29.
- Kolník 1961b: Kolník T.: Pohrebisko v Bešeňove (Príspevok k štúdiu doby rímskej na Slovensku). In: *Slovenská archeológia* 9-2. 1961, 219-300.
- Kolník 1961a: Kolník T.: Nové sídliskové nálezy z doby rímskej na Slovensku. In: *Archeologické rozhledy* 14, 1961, 344-368.
- Kolník 1965: Kolník T.: k typológii a chronológii niektorých spôn z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku. In: *Slovenská archeológia* 13, 1965, 183-236.
- Kolník 1973: Kolník T.: Pohrebisko z doby sťahovania národov v Abraháme. *Slovenska archeológia* 21, 1973, 359-395.
- Kolník 1975: Kolník T.: Výskum v Cíferi-Páci v roku 1974. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku 1974*. Nitra 1975, 58-61.
- Kolník 1976: Kolník T.: Rímska stanica v Cíferi-Páci (výskum 1975). In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku 1975*. Nitra 1976, 134-140.

Kolník 1978 :Kolník T.: Zisťovací výskum tzv. spečeného valu v Žemberovciach. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku 1977. Nitra 1978, 139–141.

Kolník 1980: Kolník T.: Novšie archeologické nálezy k pobytu Rimanov na Slovensku. In: Laugaricio: Zborník historických štúdií k 1800. výročiu rímskeho nápisu v Trenčíne. Košice 1980, 37–72.

Kolník 1986: Kolník T.: Römische Stationen im slowakischen Abschnitt des nordpannonisches Limesvorlandes. In: Archeologické rozhledy 38, 1986, 411-434.

Kolník 1990: Kolník T.: Villae rusticae im nordpannonischen Limesvorland? In: Kandler, M./Vetters H. (eds.): Akten des 14. Internationalen Limeskongresses in Carnuntum 2. Wien 1990, 779-789.

Kolník 1994: Kolník T.: Zum Problem der villenartigen Bauten im mitteldanubischen Barbaricum. In: Balácai Közlemények 3, 1994, 359-368.

Kolník 1997: Kolník T.: Zum Anteil der Militäreinheiten beim Aufbau der sogenannten römischen Stationen im mitteldanubischen Barbarikum. In: Roman Frontier Studies 1995. Oxbow Monograph 91. Oxford 1997, 417-423.

Kolník 1999: Kolník T.: Gab es einen Limes Quadorum? Langwälle in der Südwestslowakei. In: Fischer T./Precht G./Tejral J. (eds.): Germanen beiderseits des spätantiken Limes. Brno, Spisy Archeologického ústavu AV ČR, 14, 1999, 163-177.

Kolník/Rejholcová 1986: Kolník T./Rejholcová M.: Rímske reliktý na slovanských náleziskách a problém antických tradícií u Slovanov. In: Slovenská archeológia 34-2, 1986, 343-356.

Kolník/Varsik/Vladár 2007: Kolník T./ Varsik V./ Vladár J.: Branč. Germánska osada z 2. až 4. storočia. Nitra 2007.

Kolníková 1972: Kolníková E.: k interpretácii nálezov rímskych mincí na Slovensku. In: Slovenská numizmatika 2, 1972, 7-114.

Kolníková 1973: Kolníková E.: ku konfrontácii nálezov mincí s výsledkami badania o dobe rímskej na Slovensku. In: Slovenská archeológia 20-1, 1973, 167-186.

Kolníková 1986: Kolníková E.: Kritický rozbor a klasifikácia nálezov rímskych mincí na Slovensku. In: Slovenská numizmatika 9, 1986, 59-99.

Kolníková 2002: Kolníková E.: Rímske olovené plomby a tovarová etiketa z Hurbanova. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku. Nitra 2002, 84-85.

Kolníková 2004: Kolníková E.: Hromadný nález neskororímskych bronzových mincí z juhovýchodného Slovenska. In: Slovenská numizmatika 15, 2004, 230-231.

Kolníková/Hunka 1994: Kolníková E./Hunka J.: Nálezy mincí na Slovensku 4. Nitra 1994.

Kolníková/Moravčík 1998: Kolníková E./ Moravčík J.: Hromadný nález neskororímskych mincí z Púchova. In: Slovenská numizmatika 15, 1998, 230-231.

Kolníková/Pieta 2009: Kolníková E./Pieta K.: Spätromische und völkerwanderungszeitliche Münzhorte und andere Münzfunde im nördlichen Karpatenbecken. In: M. Woloszyn (ed.): Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th century. Kraków 2009, 117–132.

Komoróczy/Vlach 2011: Komoróczy B./Vlach M.: Types of Architecture of the Germanic Population And the Roman Army on the Territory North of the Middle Danube During the Marcomannic Wars. In: Histria Antiqua 20, 2011, 391-404.

- Kraskovská 1975: Kraskovská L.: Slovanské nálezy z hradiska na Devíne. Zborník Slovenského Národného Múzea 69. História 15. Bratislava 1975, 74-95.
- Kraskovská 1981: Kraskovská L.: Slovanské osídlenie v Bratislave-Rusovciach v polohe Bergl. In: Zborník Slovenského Národného Múzea 75. História 21. Bratislava 1981, 104-124.
- Kraskovská 1991: Kraskovská L.: Kolkované rímske tehly z polohy Bergl v Bratislave Rusovciach. In: Zborník Slovenského Národného Múzea 85. Archeológia 1. Bratislava 1991, 49-68.
- Krekovič 1976: Krekovič E.: k terminológii rímskoprovinciálnej keramiky. In: Archeologické rozhledy 28, 1976, 547-549.
- Krekovič 1981: Krekovič E.: „Rímska importovaná keramika na Slovensku. In: Slovenská archeológia 29-2, 1981, 341-376.
- Kunnert 2001: Kunnert U.: Zürcher Archäologie Heft 5. Römische Gutshöfe. Urdorf-Heidenkeller. Zürich 2001.
- Kuzma/Rajtár/Tirpák 1999: Kuzma I./Rajtár J./Tirpák J.: Záchranný výskum vo Veľkom Kýri. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku 1997. Nitra 1999, 99-101.
- Kuzmová 1997: Kuzmová K.: Terra Sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra 1997.
- Kuzmová/Rajtár 2010: Kuzmová K./Rajtár J.: Rímsky kastel v Iži – hraničná pevnosť na Dunaji. Príspevok k 30. výročiu archeologického výskumu (1978–2008). In: K. Kuzmová/J. Rajtár (zost.): Rímsky kastel v Iži. Výskum 1978–2008. Nitra 2010, 11-32.
- Kuzmová/Roth 1988: Kuzmová K./Roth P.: Terra Sigillata v barbariku. Nálezy z germánskych sídlisk a pohrebísk na územia Slovenska. Nitra 1988.
- Kysela/Olmer 2014: Kysela J./Olmer F.: The Roman amphorae discovered in the excavation of the Bratislava castle - a preliminary study. In: Musilová M./Barta P./Herucová a (eds.): Bratislavský hrad dejiny, výskum a obnova. Bratislava 2014, 167-188.
- Lamiová-Schmiedlová 1961: Lamiová-Schmiedlová M.: Spony z doby rímskej na Slovensku. In: Študijné zvesti AÚ SAV 5, 1961.
- Lamiová-Schmiedlová 1969: Lamiová-Schmiedlová M.: Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei. In: Slovenská archeológia 17, 1969, 403-501.
- Lang 2011: Lang B.: Die römischen Funde aus Stillfried an der March (NÖ) - die Forschungen von Fritz Felgenhauer der Jahre 1969 bis 1989. Diplomarbeit. Wien 2011.
- Lányi 1981: Lányi V.: Die graue spätrömische Keramik von Tokod. In: A. Mócsy (Hrsg.): Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod. Budapest 1981, 73-120.
- Lenski 2002: Lenski N.: Failure of Empire. Valens and the Roman State in the Fourth Century A.D. London 2002.
- Loskotová 2009: Loskotová Z.: Olomouc (k. ú. Řepčín, okr. Olomouc). In: Přehled výzkumů 50, 2009, 329-331.
- Lőrincz 1973: Lőrincz B.: a barbaricum római épületek bélyeges téglái. Arch. Ért. 100, 1973, 59-61.
- Lőrincz 1977a: Lőrincz B.: Zur Datierung der Stempelziegel aus Vindobona. Alba Regina 15, 1977, 261–262.

- Lőrincz 1977b: Lőrincz B.: Die Ziegelstempel der Legio X Gemina in Pannonien und im benachbarten Barbaricum. In: Vindobona – Die Römer im Wiener Raum. Wien 1977, 144-146.
- Lőrincz 1977c: Lőrincz B.: Pannonische Stempelziegel I. Limes-Strecke Annamatia – Ad Statuas. *Dissertationes Archaeologicae Ser. II. No. 5.* Budapest 1977.
- Lőrincz 1979: Lőrincz B.: Pannonische Stempelziegel II. Limes-Strecke Vetus Salina – Intercisa. *Dissertationes Archaeologicae Ser. II. No. 7.* Budapest 1979.
- Lőrincz 1981a: Lőrincz B.: Pannonische Ziegelstempel III. Limes-Strecke Ad Flexum – Ad Mures. *Dissertationes Archaeologicae Ser. II. No. 9.* Budapest 1981.
- Lőrincz 1981b: Lőrincz B.: Gestempelte Ziegel aus Tokod. In: A. Mócsy (ed.): Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod. Budapest 1981, 121-143.
- Lőrincz 1989: Lőrincz B.: Zu den Verbindungen zwischen Pannonien und Barbaricum: die Verbreitung und Datierung der Ziegelstempel. *Klio* 71, 1989, 96-106.
- Lőrincz 1991: Lőrincz B.: Pannonische Ziegelstempel und die militärischen Territorien. In: V. A. Maxfield/ M. J. Dobson (eds.): *Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies, 1991, 244–247.*
- Lőrincz 2001: Lőrincz B.: Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Teil 1: Die Inschriften. In: *Wiener archäologische Studien* 3. Wien 2001.
- Lőrincz 2002: Lőrincz B.: Die Erzeugnisse der Privatziegeleien in Pannonien. In: Rajtár J./Pieta K./Kuzmová K. (eds.): *Zwischen Rom und Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag.* Nitra, 2002, 153–165.
- Lőrincz (unpubl.): Lőrincz B.: Römische Ziegelstempel des Territoriums von Vindobona (unpubl. Mskr.). Internetový zdroj: https://stadtarchaeologie.at/wpcontent/uploads/2018/05/Lőrincz_Ziegelstempel_Tafeln.pdf
- Mácelová 1992: Mácelová M.: Nález rímskych mincí v Banskej Bystrici. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku 1990.* Nitra 1992, 72.
- Mączyńska 2005: Mączyńska M.: Dwie zapinki z Gródka nad Bugiem - o fibulach A.VI.181 i pochodnych. (Zwei Fibeln aus Gródek am Bug - Typ A.VI.181 und verwandte). In: C. Carnap-Bornheim/J. Ilkjær/A. Kokowski (eds.): *Europa Barbarica. Čwierć wieku archeologii w Masłomęczu, Monumenta Gothica* 4, 2005, 325-334.
- Madl 1930: Madl J.: Nález římské kulturní jámy v cihelně Polákově u Trenčína. In: *Obzor prae-historický* 7-8, 1928-1929. 1930, 66-70.
- Malček 2000: Malček R.: Nález rímskeho dvojuchého džbánu v Lieskovci-Hrádku. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku 1999.* Nitra 2000, 82-84.
- Marsina 1998: Marsina R.: *Územie Slovenska pred príchodom Slovanov.* Bratislava 1998.
- Mathédesz/Schmidtová 2019: Mathédesz L./Schmidtová J.: Výrobky súkromných tehelní na juhozápadnom Slovensku s dôrazom na Gerulatu. In: J. Šuteková/M. Bača/P. Pavúk (ed.): *SALVE, EDVARDE! a Toast to the Jubilee of Professor E. Krekovič.* Bratislava 2019, 149-167.
- Militký 2013: Militký J.: Nálezy řeckých, římských a raně byzantských mincí v Čechách (5. století před Kristem až 7. století po Kristu). *Komentovaný katalog nálezového fondu.* *Monumenta Numismatica* 2. Praha 2013.

- Minarovičová 2002: Minarovičová E.: Nález rímskych mincí v Bojnej, okres Topoľčany. In: Slovenská numizmatika 16, 2002, 187.
- Mitrea/Preda 1966: Mitrea B./Preda C.: Necropole din secolul al IV lea e. n. în Muntenia, Biblioteca de arheologie X. București 1966.
- Mosser 2005: Mosser M.: Die römischen Truppen in Vindobona. In: Fundort Wien. Berichte zur Archäologie 8, 2005, 126-153.
- Mosser et al. 2016: Mosser M. et al.: Die römischen Kasernen im Legionslager Vindobona. Die Ausgrabungen am Judenplatz in Wien in den Jahren 1995–1998. Wien 2016.
- Mráv 2005: Mráv Zs.: Quidian policy of Valentinian I. and the never-finished late Roman fortress at Göd-Bócsújtelep. In: Visy Zs. (ed.): Limes XIX: Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs, Hungary, September 2003. Pécs 2005, 773-784.
- Musil 1993: Musil J.: Gestempelte römische Ziegel vom Burgstall bei Mušov, Mähren. Archaeologia Austriaca 77, 1993, 89-103.
- Musilová/Lesák 1996: Musilová M./Lesák B.: Neskoroláténske osídlenie na Hlavnom námestí č. 7 (Kutscherfeldov palác) v Bratislave. In: Zborník Slovenského národného múzea 90. Archeológia 6. Bratislava 1996, 87-105.
- Nešporová 1991: Nešporová T.: Nové nálezy z Ivanoviec. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku 1989. Nitra 1991, 69-70.
- Neumann 1973: Neumann A.: Ziegel aus Vindobona. Der römische Limes in Österreich 27. Wien 1973.
- Novotný 1984: Novotný B.: Nové nálezy z doby sťahovania národov na Slovensku. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Musaica 17. Bratislava 1984, 111-125.
- Nyárádi/Sófalvi/Körösfői 2011: Nyárádi Zs./ Sófalvi A./Körösfői Zs.: Körösfői Töpferöfen in der Siedlung der Sântana de Mureș kultur in Odorheiu Secuiesc-Alsólok, Siebenbürgen. In: Bemann J./ Hegewisch M./ Schmauder M./Meyer M. (eds): Drehscheibentöpferei im Barbaricum : Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Bonn 2011, 443-445.
- Ondráček/Tejral 1964: Ondráček J./Tejral J.: Obytný objekt z počátku doby stěhování národů v Lovčičkách u Vyškova. In: Památky archeologické 55, 1964, 363-369.
- Ondrouch 1941: Ondrouch V.: Rímska stanica v Stupave a rímske stavebné stopy v Pajštúne. Bratislava 1941.
- Ondrouch 1945: Ondrouch, V. 1945–46: Rímske stanice v Stupave a v Pajštúne. In: Historica Slovaca 3-4. Bratislava 1945, 62-119.
- Ondrouch 1964: Ondrouch V.: Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava 1964.
- Ottományi 1991: Ottományi K.: Késő római kerámia a Leányfalui őrtoronyból. In: Studia Comitatensia 22, 1991, 5-144.
- Ottományi 2008: Ottományi K.: Késő római-kora népvándorlás kori település részlet Biatorbágyról (Ein Siedlungsteil von Biatorbágy aus der späten Römer- und frühen Völkerwanderungszeit). In: Archaeologia Értesítő 2008, 133-197.

Ottományi 2018: Ottományi K.: Késő római kerámia Visegrád-Gizellamajor erődjének Északi I. helyiségében (Late Roman pottery from the North I. chamber of the fortress of Visegrád-Gizellamajor). In: *Tisicum* 26. Szolnok 2018, 119-144.

Peškař 1983: Peškař I.: Sídlištní keramika z doby stěhování národu ve Velkých Němčicích (okr. Břeclav). In: *Památky archeologické* 74, 1983, 175-223.

Peškař 1972: Peškař I.: *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*. Praha 1972.

Petrauskas 2009: Petrauskas O. V.: Некоторые результаты исследования поселения черняховской культуры Великая Бугаевка-1. РГШ ОБ Петраускас. In: *Vita Antiqua* 7-8. Kyiv 2009, 201-226.

Petrikovits 1979: Petrikovits H.: Militärisches Nutzland in den Grenzprovinzen des römischen Reiches. In: D. M. Pippidi (Hrsg.): *Actes du Vile Congres International d'épigraphie grecque et latine*. Bucuresti/Paris 1979, 229-242.

Plachá/Hlavicová 1981: Plachá V./Hlavicová J.: Výsledky archeologického výskumu na hrade Devín v roku 1980. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku* 1980. Nitra 1981, 234-235.

Pieta/Plachá 1986: V. Plachá/K. Pieta: Römerzeitliche Besiedlung von Bratislava-Devín. In: *Archeologické Rozhledy* 38, 1986, 339-357; 457-458.

Pieta/Plachá 1989: Pieta K./Plachá V.: Getreide- und Brotfunde aus der Völkerwanderungszeit in Devin. In: *Slovenská Archeológia* 36, 1989, 69-88.

Pichlerová 1980: Pichlerová M.: Ďalšie poznatky o rozlohe Gerulaty. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku* 1979. Nitra 1980, 172-174.

Pichlerová 1981: Pichlerová M.: *Gerulata Rusovce Rímske pohrebisko II*. Bratislava 1981.

Pichlerová 1986: Pichlerová M.: Výskum rímskej Gerulaty. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku* 1985. Nitra 1986, 194-197.

Pieta 2003: Pieta K.: Roman presence in the Barbaricum. Devín Settlement. In: *Visy Zs.* (ed.) *The Roman Army in Pannonia. An archaeological guide of the Ripa Pannonica*. Pécs 2003, 216-218.

Pieta/Ruttkay 1997: K. Pieta/Ruttkay M.: Germanische Siedlung aus dem 4. und 5. Jh. in Nitra-Párovské Háje und Probleme der Siedlungskontinuität. In: J. Tejral/H. Friesinger/M. Kazanski (ed.): *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donaauraum*. Spisy AÚ AV ČR 8. Brno 1997, 145-163.

Pitts 1987: Pitts L.F.: Roman-Style Buildings in Barbaricum (Moravia and SW Slovakia). In: *Oxford Journal of Archaeology* 6-2, 1987, 219-236.

Pitts 1989: Pitts L.F.: Relations between Rome and the German „Kings“ in the Middle Danube in the first to Fourth Centuries A.D. In: *The Journal of Roman Studies* 1989, 45-58.

Pochitonov 1955: Pochitonov E.: Nálezy antických mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. In: E. Nohejlová-Prátová (ed.): *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 1955, 87-206.

Poulík 1957: Poulík J.: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic. In: *Památky archeologické* 48, 1957, 241-388.

Prohászka 2006: Prohászka P.: Das vandalische Königsggrab von Osztrópataka (Ostrovany, SK). Budapest 2006.

Prohászka 2007: Prohászka P.: Der Spätromische Schatzfund von Szügy. In: Numismatický zborník 22, 2007, 30-38.

Pröttel 1991: Pröttel P. M.: Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln. In: Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 35. Jahrgang, Teil 1, 1991, 347-372.

Přichystal/Vachútová 2007: Přichystal M./Vachútová D.: Eine Siedlung aus der frühen Völkerwanderungszeit in Rajhradice. In: Tejral J. (ed.): Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit. Brno 2007, 307-320.

Quast 2015: Quast D.: Zwiebelknopffibeln im Barbaricum nördlich der mittleren und unteren Donau. In: T. Vida (ed.), Romania Gothica II., Budapest 2015, 305-328.

Rajtár 1986: Rajtár J.: Výskyt mincí v rímskych stavebných objektoch na Slovensku. In: Slovenská numizmatika 9, 1986, 99-121.

Rajtár 1987: Rajtár J.: Nálezy kolkovaných tehál z výskumu rímskeho tábora v Iži v rokoch 1978-1984. In: Študijné zvesti AÚ SAV 23, 1987, 53-92.

Rajtár/Kolníková/Kuzmová 2017: Rajtár J./Kolníková E./Kuzmová K.: k osídleniu Chotína v dobe rímskej. In: Studia Historica Nitriensia 2017/Supplementum – Sedem decénií Petra Romsauera. Nitra 2017, 173-193.

Romsauser/Hečková/Repka/Kuzmová/Březinová 2019: Romsauser, P./Hečková, J./Repka, D./Kuzmová, K./Březinová, G.: Chotín VII. Sídliisko z doby halštatskej, rímskej a stredoveku. Nitra 2019.

RuttKay/Bielich 2002: RuttKay M./Bielich M.: Germánske sídliisko v Hurbanove. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku 2001. Nitra 2002, 166-169.

RuttKayová/RuttKay 1998: RuttKayová J./ RuttKay M.: Záchranný výskum vo Vinodole. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku 1996. Nitra 1998, 143-145.

Rüger 1968: Rüger C. B.: Germania Inferior. Untersuchungen zur Territorial- und Verwaltungsgeschichte Niedergermaniens in der Prinzipatszeit. Köln/Graz 1968.

Sakař 1961: Sakař V.: Spony s cibulovitými knoflíky ve střední Evropě. In: Památky archeologické 52, 1961, 430-435.

Sear 2014: Sear D. R.: Roman Coins and Their Values. Volume V. The Christian Empire. The Later Constantinian Dynasty and the Houses of Valentinian and Theodosius and Their Successors, Constantine II to Zeno, AD 337–491. London 2014.

Sejbal 1986: Sejbal J.: Nálezy římských mincí v Rosicích, Brno-venkov. In: Numismatický sborník 17, 1986, 281-282.

Schierl 2016: Schierl T.: Zu Scharnierarmfibeln und verwandten Formen beiderseits des spätantiken Limes, Typologische und historische Betrachtungen vor dem Hintergrund von Verbreitung und kulturgeschichtlicher Bedeutung. In: Voß, H.-U./Müller-Scheeßel, N. (Hrsg.), Archäologie zwischen Römern und Barbaren. Zur Datierung und Verbreitung römischer Metallarbeiten des 2. und 3. Jahrhunderts n. Chr. im Reich und im Barbaricum, Internationales Kolloquium Frankfurt. Bonn 2009, 529-580.

- Schmidtová/Jezná 1999: Schmidtová J./Jezná J.: Villa rustica v Bratislave-Čunove Výrobky Carnuntského tehliara. In: Zborník Mestského Múzea Bratislava 11, 1999, 5-12.
- Siegmeth 1990: Siegmeth E.: Niederleis. In: Fundberichte aus Österreich 28, 1990, 312-313.
- Soproni 1978: Soproni S.: Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Das Verteidigungssystem der Provinz Valeria im 4. Jahrhundert. Budapest 1978.
- Sós 1973: Sós A.: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. München 1973.
- Swoboda 1965: Swoboda E.: Traian und der pannonische Limes. In: Les empereurs Romains d'Espagne, Colloques International aux du Centre National de la recherche scientifique, Sc. humaines. Paris 1965, 195-208.
- Symonovič 1964: Symonovič E. A.: Ornamentacija černjachovskej keramiky. In: Materialy i isledovanija po archeologii SSSR 116, 1964, 270-361.
- Symonovič 1975: Symonovič E. A.: Pro keramiku čemjachivs'koho typu v Krymu. In: Archeologija 18, 1975, 80-86.
- Staňa 1970: Staňa Č.: Poznámky k počátkům doby stěhování národů na Moravě (Bemerkungen zum Beginn der Völkerwanderungszeit in Mähren). In: Památky archeologické 61, 1970, 536-556.
- Staňa 1980: Staňa Č.: Sídliště z počátku doby stěhování národů a z halštatského období v Drysicích (okr. Vyškov) (Siedlung aus dem Beginn der Völkerwanderungszeit und aus der Hallstattzeit in Drysice (Bez. Vyškov). In: Přehled výzkumů 1978, 24-26.
- Stoklas 2020: Stoklas B.: Začiatok hospodárskej krízy Rímskeho impéria v konfrontácii s nálezmi antoniniánov v 2.-3. storočí po Kristovi na území Čiech, Moravy, Slovenska, Horného a Dolného Rakúska a Maďarska (nepublikovaná dizertačná práca). Hradec Králové 2020.
- Stoklas/Hrabkovský 2019: Stoklas B./Hrabkovský M.: Staré rímske razby mincí z oblasti stredodunajského barbarika v neskoroantickom období. In: Numismatický sborník 33/2. Praha 2019, 123-138.
- Stuppner 1991: Stuppner A.: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. In: Fundberichte aus Österreich 29, 1990, 248-249.
- Stuppner 1993: Stuppner A.: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. In: Fundberichte aus Österreich 31, 1992, 502-503.
- Stuppner 1994: Stuppner A.: Terra Sigillata im nördlichen Niederösterreich. In: Münsterische Beiträge zur Antiken Handelsgeschichte 13, 1994, 70-94.
- Stuppner 2006: Stuppner A.: Rund um den Oberleiserberg. Wien 2006.
- Stuppner 2008: Stuppner A.: Der Oberleiserberg bei Ernstbrunn – eine Höhensiedlung des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr. In: Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 58. Berlin 2008, 427-456.
- Stuppner 2009: Stuppner A.: Herrschaftszentren an der mittleren Donau und spätrömische religiöse Organisationsstrukturen. In: U. v. Freeden, H. Friesinger, E. Wamers (Hrsg.). Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Akten des 59. Internationalen Sachsensymposiums und der Grundprobleme der früh-

geschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauroaum. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 12. Bonn 2009, 81-94.

Szilágyi 1933: Szilágyi J.: *Inscriptiones Tegularum Pannonicarum*. Diss. Pann. 2, Ser. 1 Budapest 1933.

Šedo 2020: Šedo O.: Římské zásahy do barbarika nad středním Dunajem. In: Bohr M./Teska M. (eds): *Extra limites Continuatio*. Poznań 2020, 93-149.

Švaňa 2010: Švaňa K.: Germánska na kruhu točená keramika z kvádskych pohrebísk juhozápadného Slovenska. In: Beljak J./Březinová G./Varsik V. (eds.): *Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliškové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek*. Nitra 2010, 489-500.

Švaňa 2012: Švaňa K.: *Glazovaná keramika z rímskeho tábora v Iži v kontexte severopanónskeho limitu (nepublikovaná dizertačná práca)*. Trnava 2012.

Štolcová/Kolník 2010: Štolcová T./Kolník T.: Tkáčske dielne z neskorej doby rímskej v Cíferi-Páci. In: Beljak J./Březinová G./Varsik V. (eds.): *Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliškové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek*. In: *Archaeologica Slovaca Monographiae, Communicationes 10*. Nitra 2010, 467-487.

Tejral 1972: Tejral J.: Die donauländische Variante der Drehscheibenkeramik mit eingeläuteter Verzierung in Mähren und ihre Beziehung zur Tschernjachower Kultur. In: Poulík J. (ed.): *Vznik a počátky Slovanů 7*. Praha 1972, 77-139.

Tejral 1982: Tejral J.: *Morava na sklonku antiky*. Praha 1982.

Tejral 1985: Tejral J.: Naše země a římské Podunají na počátku doby stěhování národů. In: *Památky archeologické 76-2*, 1985, 308-397.

Tejral 1994: Tejral J.: Die archäologischen Zeugnisse der Markomannenkriege in Mähren. Probleme der historischen Interpretation. In: Friesinger H./Tejral J./Stuppner A. (Hrsg.). *Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen*. Brno 1994, 229-324.

Tejral 2015: Tejral J.: Zur Problem der Feinschmiedeproduktion im Mitteldonauroaum während des 5. Jahrhunderts nach Chr. In: *Památky archeologické 106*, 2015, 291-362.

TIR 1986: Oliva P./Burian J./Nemeškalová-Jiroudková Z./Tejral J.: *Tabula Imperii Romani. Castra Regina, Vindobona, Carnuntum. M-33*. Praha 1986.

Točík 1978: Točík A.: Záchranný výskum v Komjaticiach. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku 1977*. Nitra 1978, 246-272.

Točík 1981: Točík A.: Záverečná správa záchranného výskumu v Komjaticiach v rokoch 1977 a 1979. In: *Študijné zvesti AÚ SAV 19*, 1981, 139-152.

Todd 1999: Todd M.: *Germáni (The Early Germans)*. Praha 1999.

Turčan 2012: Turčan V.: Ein Baukomplex aus der Römischen Kaiserzeit in Stupava. In: G. Březinová/V. Varsik (eds.): *Archeológia na prahu histórie. k životnému jubileu Karola Pietu*. Nitra 2012, 419-427.

Tybulewicz 2014: Tybulewicz R.: Iconography of Zwiebelknopffibeln in the Art of the late Roman empire. In: *Institut des Cultures Méditerranéennes et Orientales de l'Académie Polonaise des Sciences 27*. 2014, 442-458.

Vachútová-Víchová 2004: Vachútová-Víchová D.: 2004: Brněnsko v době římské. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity 8–9 (2003–2004), 111-189.

Vachútová 2007: Vachútová D.: Sídliště z pozdní doby římské v Kostelci na Hané-Kozí bradě. In: E. Droberjar/O. Chvojka (eds.): Archeologie barbarů 2006. Archeologické výzkumy v jižních Čechách. Suppl. 3. České Budějovice 2007, 395-432.

Varsik 2009: Varsik V.: Zur Datierung der älterkaiserzeitlichen Siedlungen in der Südwestslowakei. In: V. Salač/J. Bemann (ed.): Mitteleuropa zur Zeit Marbods: Tagung Roztoky u Křivokláta 4.-8. 12. 2006 anlässlich des 2000 jährigen Jubiläums des römischen Feldzuges gegen Marbod. 19. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum. Praha-Bonn 2009, 217-237.

Varsik 2011a: Varsik V.: Slovensko na hraniciach Rímskej ríše. Kvádske sídlisko – vnútorná štruktúra a chronologický vývoj. Trnava 2011.

Varsik 2011b: Varsik V.: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídliská z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí. Nitra 2011.

Varsik 2015: Varsik V.: Neskoroantické panské sídlo v Cíferi Páci. Rímske a germánske elementy v architektúre sídla. In: L. Tyszler/E. Droberjar (ed.): Archeológia barbarov 2014. Integration processes of the Central European Barbaricum Poland - Bohemia - Moravia - Slovakia. Łódź-Wieluń 2015, 139-151.

Varsik 2018: V. Varsik: na severnom brehu Dunaja. Rímske stavby pre germánsku nobilitu v období neskoréj antiky. In: Dunajský limes a odkaz rímskej antiky na ľavom brehu Dunaja. Bratislava 2018, 79-90.

Varsik 2020: Varsik V.: Germánske rezidencie na Slovensku. In: Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 31, 2020, 125-142.

Varsik/Bednár 1990: Varsik V./Bednár P.: Prieskum v Cíferi-Páci. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku 1988. Nitra 1990, 167-168.

Varsik/Kolník 2009: Varsik V./Kolník T.: Objekty zo začiatkovej fázy doby sťahovania národov v Cíferi-Páci. In: Zborník Slovenského národného múzea 103. Archeológia 19. Bratislava 2009, 257-270.

Varsik/Kolník 2013: Varsik V./Kolník T.: Cífer-Pác – Neue Erkenntnisse zur spätantiken quadi-schen Elitenresidenz. In: M. Hardt/H. Orsolya-Tamáška (ed.). Macht des Goldes, Gold der Macht: Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Weinstadt 2013, 71-90.

Varsik/Kolník 2014: Varsik V./Kolník T.: Cífer-Pác – nové poznatky o neskoroantickom sídle kvádskej elity. In: B. Komoróczy (Ed.): Sociální diferenciace barbarských komunit ve svět-le nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů (Archeologie barbarů 2011). Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 44. Brno 2014, 277-293.

Varsik/Kolník 2015: Varsik V./Kolník T.: Keramika z hlavnej budovy v Cíferi-Páci. In: Zborník Slovenského národného múzea 109. Archeológia 25. Bratislava 2015, 401-412.

Vavák 2019: Vavák J.: Pevnosť v Malých Karpatoch. Vznik, význam a úloha výšinného centra vo Svätom Jure. Pezinok 2019.

Visy 2003: Visy Z.: The Roman Army in Pannonia. Pécs 2003.

Turčan/Šefčáková 2012: Turčan V./Šefčáková A.: Germánske hroby zo Stupavy, okr. Malacky. In: Droberjar, E. (ed.): Archeologie barbarů 2010: Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Olomouc 2012, 121-131.

Wielowiejski 1970: Wielowiejski J.: Kontakty Noricum i Pannonii z ludami północnymi. Warszawa-Wrocław-Kraków 1970.

Wielowiejski 1972: Wielowiejski J.: Bemerkungen über die Verteilung der Funde und die Funktion der römischen Metallgefäße in Mittel- und Osteuropa. In: Archeologia 23, 1972, 22-36.

Wright 1978: Wright R. P.: Tile-Stamps of the Ninth Legion Found in Britain. In: Britannia 9, 1978, 379-382.

Zeman 1961: Zeman J.: Severní Morava v mladší době římské. Problémy osídlení ve světle rozboru pohřebiště z Kostelce na Hané. In: Monumenta Arch. IX. Praha 1961.

Zeman 2006: Zeman T.: Sídliště z pozdní doby římské ve Zlechově. Stav zpracování, východiska a cíle projektu. In: E. Droberjar/M. Lutovský (eds.): Archeologie barbarů 2005. Praha 2006, 451-469.

Zeman 2017: Zeman T.: Střední Pomoraví v době římské. Svědectví povrchové prospekce. Olomouc 2017.

Antický autori

Amm. Marc.: Ammianus Marcellinus: *Rerum Gestarum*. Preložil: Rolfe J.C. London 1935. Originální text dostupný na www.perseus.tufts.edu

Aurelius Victor: Caes. Sextus Aurelius Victor: *De Caesaribus*. Preložil: Bird H. W. Liverpool 1994.

CJCodex: Justinianus. *Digesta Justiniani Institutiones: Corpus Iuris Civilis*. Preložil: Mommsen T./Kruger P./Schoell R./Kroll W./ Berlin 1895. Originální text dostupný na www.perseus.tufts.edu

CTh.: Codex Theodosianus. Preložil: Mommsen T./Mayer P. Berlin 1905. Originální text dostupný na www.perseus.tufts.edu

DioCassius: Dio Cocceianus: *Historia Romana*. Preložil: Boissevain U.P. Berlin 1901.

Eunap. Frg.: Eunapios: *Fragmenta historica*. Preložil: Müller K. Paris 1885.

Eutropius: Eutropius: *Stručný přehled římských dějin od založení města*. Preložila: Mouchová B. Praha 2008.

Jordanes Get.: Jordanes: *Gótské dějiny (De origine actibusque Getarum) Římské dějiny*. Preložil: Doležal S. Praha 2012.

Klaudios Ptolemaios: *Geografické hyfégésis (lib. 1-3)*. Preložil: Müller K./Didot A. F. Paris 1883.

ND: *Notitia Dignitatum*. Preložil: O. Seeck Berlin 1876. Originální text dostupný na www.perseus.tufts.edu

Petr. Patr.: Petrus Patricius: *Historiarum Fragmenta*. Preložil: Müller K. Paris 1885.

SHA.: Aurel. Scriptores Historiae Augustae. Preložil: Hohl E./Samberg Ch./Seyfarth W. Leipzig 1971.

Tac. Ger.: Tacitus Publius Cornelius: Germania (De Origine et situ Germanorum / Germánie: o původu a poloze Germánů). Preložil: Minařík A./Hartmann A./Bahník V. Praha 1976.

Tac. Hist.: Tacitus Publius Cornelius: Histories: Books 1-3. Preložil: Clifford H. Moore. Loeb Classical Library 111. Cambridge, MA: Harvard University Press 1925.

Tac. Let.: Tacitus Publius Cornelius: Letopisy (Annales) Preložil: Minařík A./Hartmann A. Praha 1975.

Zosimos: Zosimos: Stesky posledního Římana (Nea Istoría) Preložil: Antonín Hartmann. Praha 1983.

Príloha 1: Súpis kolkovaných tehál z Milanoviec / Veľkého Kýra

Producent: *T. Flavius Sextus*

ID: 531
Sektor: G6
Producent: [F]L SE[X]
Typ tehly: ?
Forma: ?
Šírka kolku: 3,0cm
Dĺžka kolku: 4,2cm

ID: 536
Sektor: I7
Producent: [F]L SEX
Typ tehly: *imbrex*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,4cm
Dĺžka kolku: 5,4cm

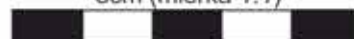
ID: 547
Sektor: I7
Producent: [F]L SEX
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,1cm
Dĺžka kolku: 4,5cm

ID: 396
Sektor: K9
Producent: [F]L SEX
Typ tehly: ?
Forma: *tabula ansata;*
retrográdny kolok
Šírka kolku: 2,2cm
Dĺžka kolku: 5,8cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Caius Valerius Constans Karnuntinus*

ID: 425

Sektor: H11

Producent: [C A C]NS[T] KA[R]

Typ tehly: *tegula*

Forma: *tabula ansata*

Šírka kolku: 2,3cm

Dĺžka kolku: 5,4cm

ID: 426

Sektor: povrchový zber

Producent: C A C[ONST KAR]

Typ tehly: *later*

Forma: *tabula ansata*

Šírka kolku: 2,4cm

Dĺžka kolku: 6,7cm

Ligatúra: AV

ID: 427

Sektor: H8

Producent: C A CONST [KAR]

Typ tehly: *tegula*

Forma: *tabula ansata*

Šírka kolku: 2,4cm

Dĺžka kolku: 11,6cm

Ligatúra: AV; **Ansa:** polmesiac

ID: 429

Sektor: ?

Producent: C A CONST [KAR]

Typ tehly: *tegula*

Forma: *tabula ansata*

Šírka kolku: 2,4cm

Dĺžka kolku: 10,9cm

Ligatúra: AV; **Ansa:** polmesiac

ID: 430

Sektor: I7

Producent: C A C[ONST KAR]

Typ tehly: *tegula*

Forma: *tabula ansata*

Šírka kolku: 2,4cm

Dĺžka kolku: 7,0cm

Ligatúra: AV; **Ansa:** polmesiac

ID: 431

Sektor: I7

Producent: [C A] CON[ST KAR]

Typ tehly: *tegula*

Forma: *tabula ansata*

Šírka kolku: 2,4cm

Dĺžka kolku: 4,3cm

ID: 432

Sektor: ?

Producent: C A C[ONST KAR]

Typ tehly: *tegula*

Forma: *tabula ansata*

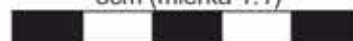
Šírka kolku: 2,5cm

Dĺžka kolku: 4,5cm

Ligatúra: AV; **Ansa:** hviezda

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Caius Valerius Constans Kamuntinus*

ID: 434

Sektor: K7-K8

Producent: [C A CONST] KAR

Typ tehly: ?

Forma: *tabula ansata*

Šírka kolku: 2,1cm

Dĺžka kolku: 4,5cm

Ligatúra: AR

ID: 435

Sektor: G7

Producent: [C A] CO[NST KAR]

Typ tehly: *tabula ansata*

Forma: ?

Šírka kolku: 2,4cm

Dĺžka kolku: 3,1cm

ID: 529

Sektor: I7

Producent: C A CO[NST KAR]

Typ tehly: *tegula*

Forma: *tabula ansata*

Šírka kolku: 2,4cm

Dĺžka kolku: 7,0cm

Ligatúra: AV; **Ansa:** polmesiac

ID: 534

Sektor: J8

Producent: [C A CO]NST KAR

Typ tehly: *tegula*

Forma: *tabula ansata*

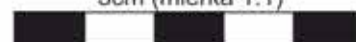
Šírka kolku: 2,2cm

Dĺžka kolku: 7,2cm

Ligatúra: AR; **Ansa:** polmesiac

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Lupicinus tribunus*

ID: 525

Sektor: Ch6

Producent: [LVPI]CIN[I TRB]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,5cm

Dĺžka kolku: 2,75cm

ID: 541

Sektor: CH5

Producent: [LVPICINI TR]B

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,9cm

Dĺžka kolku: 2,0cm

ID: 544

Sektor: CH5

Producent: [LVPICINI] TRB

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,7cm

Dĺžka kolku: 4,6cm

Producent: *Terentianus tribunus*

ID: 542

Sektor: H6

Producent: T[ERENTIANVS TRIB]

Typ tehly: *tegula*

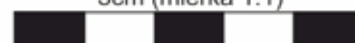
Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,7cm

Dĺžka kolku: 2,2cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio I adiutrix*

ID: 96
Sektor: H6
Producent: [LEG I] AD
Typ tehly: *imbrex*
Forma: obdĺžniková forma
Šírka kolku: 2,2cm
Dĺžka kolku: 5,1cm

ID: 104
Sektor: G6
Producent: [LEG P AD] F
Typ tehly: *tegula*
Forma: *tabula ansata*
Šírka kolku: 2,0cm
Dĺžka kolku: 1,9cm

ID: 107
Sektor: Ch6
Producent: [LE]G IA[D]
Typ tehly: ?
Forma: ?
Šírka kolku: 3,1cm
Dĺžka kolku: 3,2cm

ID: 251
Sektor: ?
Producent: [L]EG IA[D]
Typ tehly: *tegula*
Forma: ?
Šírka kolku: 2,7cm
Dĺžka kolku: 5,6cm

ID: 277
Sektor: ?
Producent: [LEG] IA[D]
Typ tehly: *tegula*
Forma: ?
Šírka kolku: 2,2cm
Dĺžka kolku: 3,5cm

ID: 405
Sektor: PZ
Producent: [LEG] IA[D]
Typ tehly: ?
Forma: ?
Šírka kolku: 2,2cm
Dĺžka kolku: 5,1cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio I adiutrix*

ID: 413
Sektor: PZ
Producent: [LEG I] A[D]
Typ tehly: ?
Forma: obdĺžniková forma
Šírka kolku: 3,6cm
Dĺžka kolku: 3,8cm

ID: 522
Sektor: PZ
Producent: [LEGI] A[D]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,5cm
Dĺžka kolku: 7,3cm

ID: 526
Sektor: Ch9
Producent: LEG P [ADF]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 1,8cm
Dĺžka kolku: 5,0cm

ID: 532
Sektor: J8/H5
Producent: [LEG] I AD
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,6cm
Dĺžka kolku: 2,2cm

ID: 537
Sektor: H7
Producent: [LE]G I AD
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,3cm
Dĺžka kolku: 8,9cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio I adiutrix*

ID: 98b

Sektor: L11-1

Producent: LEG I[AD]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková forma

Šírka kolku: 2,4cm

Dĺžka kolku: 5,4cm

ID: N1

Sektor: CH8

Producent: [LE]G I AD

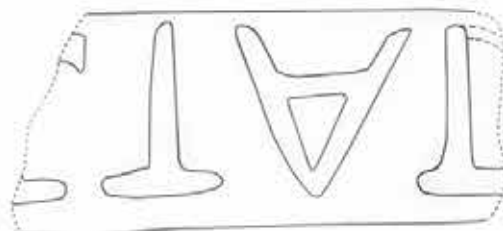
(retrográdny kolok)

Typ tehly: ?

Forma: ?

Šírka kolku: ?

Dĺžka kolku: ?

ID: N2

Sektor: CH8

Producent: DA I G[EL]

(retrográdny kolok)

Typ tehly: ?

Forma: ?

Šírka kolku: ?

Dĺžka kolku: ?

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio IX hispana*

ID: 286

Sektor: G6

Producent: LEG IX[HISP]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,4cm

Dĺžka kolku: 6,7cm

Producent: *Legio XV Apollinaris*

ID: 535

Sektor: I7

Producent: [L]EG XV APO /

[L]EG X[V] APO; križový kolok

Typ tehly: *tegula*

Forma: tabula ansata

Šírka kolku: 3,8cm

Dĺžka kolku: 10,1-10,4cm

Producent: *Cohors prima Aelia militaria sagittaria*

ID: 390

Sektor: G6

Producent: COH I S E

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,4cm

Dĺžka kolku: 6,7cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: <i>legio X gemina pia fidelis</i>	
<p>ID: 110 Sektor: CH6 Producent: [LEG X G]PF Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: <i>obdĺžniková</i> Šírka kolku: 2,5cm Dĺžka kolku: 2,9cm</p>	
<p>ID: 117 Sektor: CH9 Producent: [LEG XG PF] Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: <i>planta pedis</i> Šírka kolku: 2,1cm Dĺžka kolku: 3,1cm</p>	
<p>ID: 243 Sektor: I8 Producent: LEG [XG PF] Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: <i>obdĺžniková</i> Šírka kolku: 2,9cm Dĺžka kolku: 5,6cm Dat.: Lőrincz:</p>	
<p>ID: 249 Sektor: H7 Producent: LE[G X GPF] Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: <i>planta pedis</i> Šírka kolku: 2,2cm Dĺžka kolku: 6,7cm</p>	
<p>ID: 268 Sektor: PZ Producent: LEG XG[PF] Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: <i>obdĺžniková</i> Šírka kolku: 3,0cm Dĺžka kolku: 5,0cm</p>	
<p>5cm (mierka 1:1)</p> 	

Tab: T-09

Producent: *Legio X gemina pia fidelis*

ID: 423
Sektor: G6
Producent: [LE]G XG PF
Typ tehly: *tegula*
Forma: *planta pedis*
Šírka kolku: 2,9cm
Dĺžka kolku: 6,5cm

ID: 424
Sektor: K11-L11
Producent: *LEG XG PF*
Typ tehly: *later*
Forma: *oválna*
Šírka kolku: 3,0cm
Dĺžka kolku: 9,6cm

ID: 428
Sektor: CH5
Producent: [LE]G XG PF
Typ tehly: *tegula*
Forma: *planta pedis*
Šírka kolku: 2,6cm
Dĺžka kolku: 6,4cm
Dat.:
Lőrincz:

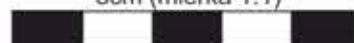
ID: 433
Sektor: K11-L11
Producent: [L]EG XG [PF]
Typ tehly: ?
Forma: *obdĺžniková*
Šírka kolku: 3,0cm
Dĺžka kolku: 5,3cm

ID: 516
Sektor: CH5
Producent: *LEG XG PF*
Typ tehly: *tegula*
Forma: *obdĺžnikový*
Šírka kolku: 3,0cm
Dĺžka kolku: 8,7cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio X gemina pia fidelis*

ID: 517

Sektor: J8

Producent: *[LEG X] GPF*

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,3cm

Dĺžka kolku: 3,6cm

ID: 527

Sektor: CH5

Producent: *[LE]G X GPF*

Typ tehly: *imbrex*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,0cm

Dĺžka kolku: 5,8cm

ID: 533

Sektor: J5

Producent: *[LE]G XG PF*

Typ tehly: *later*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 4,2cm

Dĺžka kolku: 4,5cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio X gemina pia fidelis*

ID: 539
Sektor: ?
Producent: [L]EG XG P[F]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,3cm
Dĺžka kolku: 6,4cm

ID: 540
Sektor: CH5
Producent: [LE]G X GPF
Typ tehly: *tegula*
Forma: oválna
Šírka kolku: 2,9cm
Dĺžka kolku: 5,4cm

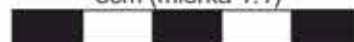
ID: 543
Sektor: K11-L11
Producent: LEG XG[PF]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,0cm
Dĺžka kolku: 7,0cm

ID: N2
Sektor: H11
Producent: [LE]G XG PF
Typ tehly: ?
Forma: ?
Šírka kolku: ?
Dĺžka kolku: ?

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina Martia vitrix*

ID: 111
Sektor: I8
Producent: [LEG XIII G]MV
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,6cm
Dĺžka kolku: 4,6cm

ID: 116
Sektor: K8
Producent: [LEG XIII G]MV
Typ tehly: *tabula ansata*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,9cm
Dĺžka kolku: 6,4cm

ID: 351
Sektor: I/J
Producent: [LEG XIII G]MV
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková forma
Šírka kolku: 1,6cm
Dĺžka kolku: 3,5cm

ID: 382
Sektor: ?
Producent: [LEG XIII G]MV
Typ tehly: ?
Forma: ?
Šírka kolku: 2,2cm
Dĺžka kolku: 4,2cm

ID: 521
Sektor: K11-L11
Producent: [LE]G XIII G[MV]
Typ tehly: *later*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,5cm
Dĺžka kolku: 5,7cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina Martia vitrix*

ID: 545
Sektor: J8
Producent: [LEG XII]II GMV
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,8cm
Dĺžka kolku: 5,7cm

ID: 546
Sektor: J8
Producent: [LEG XIII]G]MV
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,8cm
Dĺžka kolku: 2,9cm

ID: 180c
Sektor: I8
Producent: [LEG XIII]G MV
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 1,7cm
Dĺžka kolku: 2,3cm

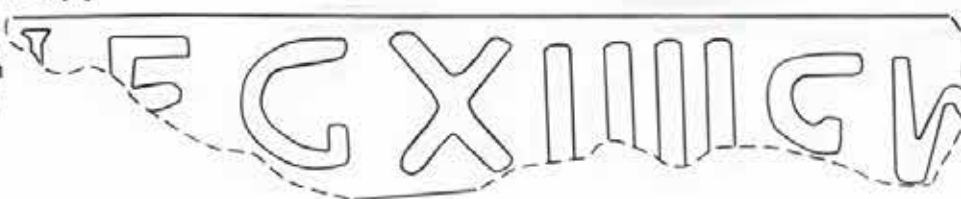
ID: N2-2(1957)
Sektor: K7
Producent: [LEG XIII] GM[V]
Typ tehly: *tegula*
Forma: ?
Šírka kolku: 2,7cm
Dĺžka kolku: 4,0cm

ID: N2-6(1957)
Sektor: ?
Producent: [LEG XII]II GMV
Typ tehly: ?
Forma: obdĺžniková forma
Šírka kolku: 2,2cm
Dĺžka kolku: 6,0cm

ID: N3
Sektor: K7
Producent: LEG XIII GM[V]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 13,9cm
Dĺžka kolku: 2,6cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina Martia vitrix*

ID: N4

Sektor: ?

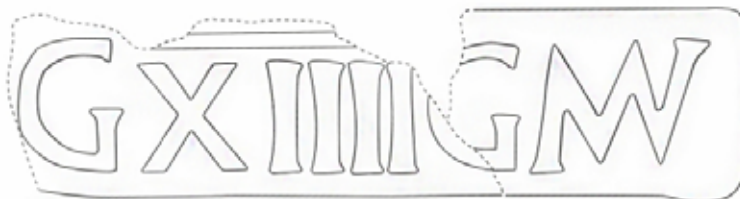
Producent: [L]EG XIIIIG MV

Typ tehly: ?

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 1,7cm

Dĺžka kolku: 10,4cm

ID: N5

Sektor: ?

Producent: [LEG XIIIIG] MV

Typ tehly: ?

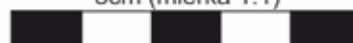
Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,0cm

Dĺžka kolku: 3,0cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 28
Sektor: CH5
Producent: LEG XIII[I]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,1cm
Dĺžka kolku: 9,0cm

ID: 83c
Sektor: CH10
Producent: [LEG] XII[II] G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: ?
Dĺžka kolku: 4,0cm

ID: 95b
Sektor: G6
Producent: [LEG] XIII [G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 1,9cm
Dĺžka kolku: 7,2cm

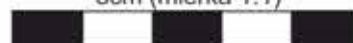
ID: 97a
Sektor: PZ
Producent: [L]E[G] [XIII] G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,7cm
Dĺžka kolku: 6,4cm

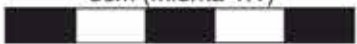

ID: 97b
Sektor: PZ
Producent: [LEG] XIII[I] G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,2cm
Dĺžka kolku: 4,1cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: <i>Legio XIII gemina</i>	
<p>ID: 98a Sektor: L11 Producent: [LEG] XIII[IG] Typ tehly: <i>imbrex</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 2,8cm Dĺžka kolku: 2,9cm</p>	
<p>ID: 98d Sektor: L11 Producent: [LE]G X[III] G] Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 3,1cm Dĺžka kolku: 8,6cm</p>	
<p>ID: 99 Sektor: CH5 Producent: LEG [XIII] G] Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 2,4cm Dĺžka kolku: 4,8cm</p>	
<p>ID: 100 Sektor: G6 Producent: LE[G XIII] G] Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 3,5cm Dĺžka kolku: 4cm</p>	
<p>ID: 103 Sektor: CH9 Producent: [LEG X] III] G] Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 3,1cm Dĺžka kolku: 4,6cm</p>	
<p>ID: 106 Sektor: ? Producent: LE[G XIII] G] Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 1,5cm Dĺžka kolku: 3,5cm</p>	
<p>5cm (mierka 1:1)</p> 	

Tab: T-17

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 108
Sektor: CH8
Producent: [LEG] XIII G
Typ tehly: *tegula*
Forma: ?
Šírka kolku: 2,9cm
Dĺžka kolku: 4,1cm

ID: 112
Sektor: CH5
Producent: LE[G XIII G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,1cm
Dĺžka kolku: 3,3cm

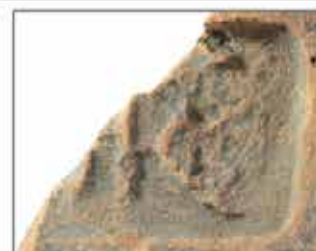
ID: 114
Sektor: G9
Producent: [LEG X]III G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,1cm
Dĺžka kolku: 6,4cm

ID: 115
Sektor: CH5
Producent: LE[G XIII G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,0cm
Dĺžka kolku: 3,9cm

ID: 118
Sektor: CH5
Producent: [LEG XII]II G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,1cm
Dĺžka kolku: 3,5cm

ID: 119
Sektor: CH5
Producent: [LEG XII]II G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,5cm
Dĺžka kolku: 1,6cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 120

Sektor: G6

Producent: [LEG X]IIII [G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,4cm

Dĺžka kolku: 3,9cm

ID: 121

Sektor: ?

Producent: [LEG] XIII[I G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,2cm

Dĺžka kolku: 4,6cm

ID: 211

Sektor: M12

Producent: [L]EG X [XIII G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,0cm

Dĺžka kolku: 3,7cm

ID: 244

Sektor: J8

Producent: [LE]G X[IIII G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,4cm

Dĺžka kolku: 8,3cm

ID: 245

Sektor: PZ

Producent: LEG [XIII G]

Typ tehly: *tegula*

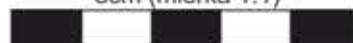
Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,0cm

Dĺžka kolku: 7,0cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 248

Sektor: Ch5

Producent: LEG [XIII G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,1cm

Dĺžka kolku: 5,3cm

ID: 250

Sektor: J7

Producent: LEG [XII]II

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 1,8cm

Dĺžka kolku: 4,5cm

ID: 253

Sektor: G6

Producent: LE [G XIII G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,2cm

Dĺžka kolku: 3,9cm

ID: 256

Sektor: CH9

Producent: [L]EG X[III G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,7cm

Dĺžka kolku: 5,3cm

ID: 257

Sektor: J8-K9

Producent: LEG [XIII G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,4cm

Dĺžka kolku: 5,5cm

ID: 258

Sektor: PZ

Producent: [LE]G X[III G]

Typ tehly: *tegula*

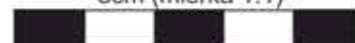
Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 1,2cm

Dĺžka kolku: 3,7cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 259
Sektor: G7
Producent: **LE**[G XIII G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,9cm
Dĺžka kolku: 3,9cm

ID: 261
Sektor: H6
Producent: **LEG** [XIII G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,2cm
Dĺžka kolku: 4,7cm

ID: 262
Sektor: J7
Producent: **LEG** [XIII G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,4cm
Dĺžka kolku: 5,8cm

ID: 263
Sektor: J7
Producent: **LE**[G XIII G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,3cm
Dĺžka kolku: 3,9cm

ID: 264
Sektor: J7
Producent: **[LE]G X**[III G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,2cm
Dĺžka kolku: 4,8cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 265
Sektor: K6
Producent: **LEG** [XIII G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdlžniková
Šírka kolku: 2,3cm
Dĺžka kolku: 5,7cm

ID: 266
Sektor: PZ
Producent: **LEG** X[III G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdlžniková
Šírka kolku: 3,1cm
Dĺžka kolku: 5,7cm

ID: 267
Sektor: G6
Producent: **LEG** X[III G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdlžniková
Šírka kolku: 3,5cm
Dĺžka kolku: 6,4cm

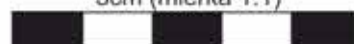
ID: 269
Sektor: ?
Producent: **LE** [G XIII G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdlžniková
Šírka kolku: 3,1cm
Dĺžka kolku: 3,8cm

ID: 270
Sektor: H5
Producent: **LEG** X[III G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdlžniková
Šírka kolku: 3,2cm
Dĺžka kolku: 6,9cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 271

Sektor: CH8

Producent: LE [G XIII G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,1cm

Dĺžka kolku: 3,5cm

ID: 272

Sektor: J8

Producent: [L]EG X[III G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,4cm

Dĺžka kolku: 5,5cm

ID: 273

Sektor: PZ

Producent: [L]EG X[III G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,4cm

Dĺžka kolku: 5,2cm

ID: 274

Sektor: J8

Producent: LE [G XIII G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,9cm

Dĺžka kolku: 3,5cm

ID: 275

Sektor: G5

Producent: LE [G XIII G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,3cm

Dĺžka kolku: 4,7cm

ID: 276

Sektor: PZ

Producent: LE [G XIII G]

Typ tehly: *tegula*

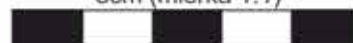
Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,0cm

Dĺžka kolku: 3,2cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 278

Sektor: J8

Producent: LE [G XIII G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,0cm

Dĺžka kolku: 3,4cm

ID: 279

Sektor: J8

Producent: L[EG XIII G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,5cm

Dĺžka kolku: 1,9cm

ID: 280

Sektor: I8

Producent: LEG [XIII G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,7cm

Dĺžka kolku: 4,4cm

ID: 281

Sektor: G6

Producent: LEG [XIII G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,1cm

Dĺžka kolku: 2,6cm

ID: 282

Sektor: PZ

Producent: LE [G XIII G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,2cm

Dĺžka kolku: 3,3cm

ID: 283

Sektor: G6

Producent: [L]EG [X IIII G]

Typ tehly: *tegula*

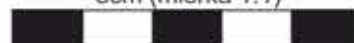
Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,2cm

Dĺžka kolku: 4,7cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 284
Sektor: K7
Producent: [L]EG [XIII] G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,8cm
Dĺžka kolku: 3,7cm

ID: 285
Sektor: CH9
Producent: [LEG XIII] G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,1cm
Dĺžka kolku: 2,1cm

ID: 288
Sektor: G7
Producent: [LEG X] IIII
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,1cm
Dĺžka kolku: 3,6cm

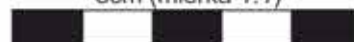
ID: 290
Sektor: PZ
Producent: [LEG XII] II
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 1,8cm
Dĺžka kolku: 2,9cm

ID: 291
Sektor: G6
Producent: [LEG XII] II
Typ tehly: *later*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,0cm
Dĺžka kolku: 6,3cm-9,1cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 292
Sektor: J6
Producent: [LEG XI]III G
Typ tehly: *tegula*
Forma: ?
Šírka kolku: 3,6cm
Dĺžka kolku: 6,6-3,3cm

ID: 293
Sektor: I7
Producent: [LEG] XIII[G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,7cm
Dĺžka kolku: 5,0cm

ID: 294
Sektor: CH5
Producent: [L]EG XII[II]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,4cm
Dĺžka kolku: 6,3cm

ID: 295
Sektor: CH5
Producent: [LEG XII]II
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 1,9cm
Dĺžka kolku: 2,7cm

ID: 296
Sektor: J8
Producent: [LE]G X[IIII] G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,6cm
Dĺžka kolku: 5,3cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: <i>Legio XIII gemina</i>	
<p>ID: 297 Sektor: J7 Producent: [LE]G X[IIII] G Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 2,2cm Dĺžka kolku: 1,6cm-2,2cm Dat.: Lőrincz:</p>	
<p>ID: 298 Sektor: PZ Producent: [LE]G X[II]II Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 1,9cm Dĺžka kolku: 6,0cm Dat.: Lőrincz:</p>	
<p>ID: 299 Sektor: J8 Producent: [LEG XII]II G Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 3,2cm Dĺžka kolku: 3,7cm Lőrincz:</p>	
<p>ID: 300 Sektor: PZ Producent: [LE]G X[II]II Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 3,2cm Dĺžka kolku: 6,1cm Lőrincz:</p>	
<p>ID: 301 Sektor: K6-J6 Producent: [LEG] XIII Typ tehly: <i>imbrex</i> Forma: oválna Šírka kolku: 2,3cm Dĺžka kolku: 4,4cm Lőrincz:</p>	
<p>ID: 302 Sektor: ? Producent: [LEG] XIII[IG] Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 3,5cm Dĺžka kolku: 3,3-4,1cm Lőrincz:</p>	 <p>5cm (mierka 1:1)</p>

Tab: T-27

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 303

Sektor: J7

Producent: [LEG] XIII[IG]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,5cm

Dĺžka kolku: 4,7cm

ID: 304

Sektor: I7

Producent: [L]EG XIII G

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,8cm

Dĺžka kolku: 8cm

ID: 305

Sektor: G6

Producent: [LEG XI]III G

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 1,9cm

Dĺžka kolku: 4,1cm

ID: 306

Sektor: J8

Producent: [LEG X]IIII

Typ tehly: *tegula*

Forma: oválna

Šírka kolku: 2,8cm

Dĺžka kolku: 3,4cm

ID: 307

Sektor: G6

Producent: [LEG XI]III G

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,2cm

Dĺžka kolku: 7,1cm-11,5cm

ID: 309

Sektor: H9

Producent: [LEG] XIIIIG

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,5cm

Dĺžka kolku: 6,5cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 308;260

Sektor: J8-K9

Producent: LEG XIIIIG

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,5cm

Dĺžka kolku: 13,3cm

ID: 310

Sektor: G7

Producent: [LEG X]IIIIG

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,2cm

Dĺžka kolku: 4,6-5,1cm

ID: 311

Sektor: PZ

Producent: [LEG X]III[IG]

Typ tehly: ?

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 1,8cm

Dĺžka kolku: 4,0cm

ID: 312

Sektor: CH5

Producent: [LEG X]IIIIG

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,2cm

Dĺžka kolku: 9,4cm

ID: 313

Sektor: H7

Producent: [L]EG X[IIIIG]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,2cm

Dĺžka kolku: 5,0cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 315

Sektor: PZ

Producent: [LEG XIII]I G

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,5cm

Dĺžka kolku: 3,1cm

Lórincz:

ID: 316

Sektor: ?

Producent: [LEG] XII[II] G

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,2cm

Dĺžka kolku: 4,4cm

ID: 317

Sektor: H7

Producent: [LEG] XIII G

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,1cm

Dĺžka kolku: 6,1cm

ID: 318

Sektor: PZ

Producent: [LEG X]III G

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,6cm

Dĺžka kolku: 4,8cm

ID: 319

Sektor: PZ

Producent: [LEG XI]III [G]

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,9cm

Dĺžka kolku: 4,7cm

ID: 320

Sektor: PZ

Producent: [LEG] XIII[I] G

Typ tehly: *tegula*

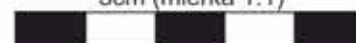
Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 1,9cm

Dĺžka kolku: 5,5cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 321

Sektor: J7

Producent: [LE]G XII[II] G

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,8cm

Dĺžka kolku: 6,3cm

ID: 322

Sektor: ?

Producent: [LE]G XII[II] G

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,1cm

Dĺžka kolku: 8,2cm

ID: 323

Sektor: PZ

Producent: [LEG] XIII[I] G

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,2cm

Dĺžka kolku: 5,4cm

ID: 324

Sektor: G7

Producent: [LEG XIII]I G

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,1cm

Dĺžka kolku: 3,5cm

ID: 325

Sektor: ?

Producent: [LEG XII]II G

Typ tehly: *tegula*

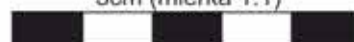
Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 3,1cm

Dĺžka kolku: 3,5cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 326

Sektor: I8

Producent: [LEG] XIII[I] G

Typ tehly: *tegula*

Forma: *tabula ansata*

Šírka kolku: 2,7cm

Dĺžka kolku: 4,6cm

ID: 327

Sektor: J9

Producent: [LEG XIII] G

Typ tehly: *tegula*

Forma: *obdĺžniková*

Šírka kolku: 3,2cm

Dĺžka kolku: 3,3cm

ID: 328

Sektor: PZ

Producent: [LEG] XII[II] G

Typ tehly: *tegula*

Forma: *obdĺžniková*

Šírka kolku: 2,5cm

Dĺžka kolku: 3,4cm

ID: 329

Sektor: PZ

Producent: [LEG XIII] G

Typ tehly: *tegula*

Forma: *obdĺžniková*

Šírka kolku: 3,2cm

Dĺžka kolku: 2,7cm

ID: 330

Sektor: PZ

Producent: [LEG] XII[II] G

Typ tehly: *tegula*

Forma: *obdĺžniková*

Šírka kolku: 1,6cm

Dĺžka kolku: 4,3cm

ID: 331

Sektor: Ch9

Producent: [LEG] XIII G

Typ tehly: *tegula*

Forma: *obdĺžniková*

Šírka kolku: 2,6cm

Dĺžka kolku: 4,8cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 332
Sektor: J8
Producent: [LEG] XIII G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,2cm
Dĺžka kolku: 4,8-5,6cm

ID: 333
Sektor: CH9
Producent: [LEG X]III G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,7cm
Dĺžka kolku: 5,7cm

ID: 334
Sektor: J8
Producent: [LEG] III[I] G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 1,9cm
Dĺžka kolku: 3,3cm

ID: 335
Sektor: H9
Producent: [L]EG XI[III] G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,1cm
Dĺžka kolku: 7,3cm

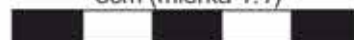
ID: 352
Sektor: H11
Producent: [LEG XII]IG
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,2cm
Dĺžka kolku: 2,8cm

ID: 353
Sektor: K7-K8
Producent: [LEG XIII]IG
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,2cm
Dĺžka kolku: 3,2cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 354
Sektor: PZ
Producent: [LEG X]IIII G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,0cm
Dĺžka kolku: 5,0cm

ID: 355
Sektor: PZ
Producent: [LEG XIII] G
Typ tehly: *tegula*
Forma: *tabula ansata*
Šírka kolku: 3,1cm
Dĺžka kolku: 3,1cm

ID: 356
Sektor: K7-K8
Producent: [LEG X]III [G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: ?
Šírka kolku: 3,1cm
Dĺžka kolku: 5,2cm

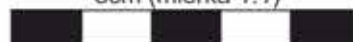
ID: 357
Sektor: J6
Producent: [LEG XI]III G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,0cm
Dĺžka kolku: 4,4cm

ID: 380
Sektor: H5
Producent: [LEG XI]III
Typ tehly: ?
Forma: ?
Šírka kolku: 3,3cm
Dĺžka kolku: 2,2cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 385

Sektor: CH9

Producent: **LEG** [XIII G]

Typ tehly: *later*

Forma: obdĺžniková forma

Šírka kolku: 2,8cm

Dĺžka kolku: 5,3cm

ID: 387

Sektor: I7

Producent: [LEG XI]III

Typ tehly: *tegula*

Forma: oválna forma

Šírka kolku: 3,1cm

Dĺžka kolku: 2,1cm

ID: 401

Sektor: J8

Producent: **LE**[G XIII G]

Typ tehly: ?

Forma: ?

Šírka kolku: 1,8cm

Dĺžka kolku: 3,6cm

ID: 403

Sektor: G6

Producent: [LEG XI]III

Typ tehly: ?

Forma: ?

Šírka kolku: 1,5cm

Dĺžka kolku: 2,7cm

ID: 407

Sektor: J7

Producent: [L]EG [XIII G]

Typ tehly: ?

Forma: ?

Šírka kolku: 1,5cm

Dĺžka kolku: 3,5cm

ID: 408

Sektor: J8

Producent: [LEG X]III[IG]

Typ tehly: ?

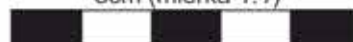
Forma: ?

Šírka kolku: 2,1cm

Dĺžka kolku: 4,8cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 409
Sektor: J8
Producent: [L]EG [XIII G]
Typ tehly: ?
Forma: ?
Šírka kolku: 1,6cm
Dĺžka kolku: 4,0cm

ID: 420
Sektor: H5
Producent: L[EG XIII G]
Typ tehly: ?
Forma: ?
Šírka kolku: 2,3cm
Dĺžka kolku: 4,5cm

ID: 422
Sektor: PZ
Producent: LEG [XIII G]
Typ tehly: *imbrex*
Forma: ?
Šírka kolku: 1,2cm
Dĺžka kolku: 4,6cm

ID: 518
Sektor: G7
Producent: [LE]G XIII G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,1cm
Dĺžka kolku: 7,5cm

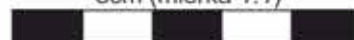
ID: 524
Sektor: G6
Producent: [LEG] XIII G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,3cm
Dĺžka kolku: 6,0cm

ID: 528
Sektor: G6
Producent: [L]EG [XIII G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,65cm
Dĺžka kolku: 5,1cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: 530
Sektor: Ch9
Producent: [LE]G XIII G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,2cm
Dĺžka kolku: 8,1cm

ID: 538
Sektor: J8
Producent: LEG [XIII G]
Typ tehly: ?
Forma: *tabula ansata*
Šírka kolku: 3,3cm
Dĺžka kolku: 3,3cm

ID: 180a
Sektor: I8
Producent: [LEG] III G
Typ tehly: *tegula*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,1cm
Dĺžka kolku: 4,9cm

ID: 184a
Sektor: I8
Producent: [L]EG [XIII G]
Typ tehly: ?
Forma: ?
Šírka kolku: 2,3cm
Dĺžka kolku: 3,8cm

ID: 504a
Sektor: ?
Producent: [LE]G XII[II G]
Typ tehly: *tegula*
Forma: ?
Šírka kolku: 3,2cm
Dĺžka kolku: 6,4cm

ID: 515b
Sektor: H11
Producent: [LEG XII]II
Typ tehly: ?
Forma: ?
Šírka kolku: 2,7cm
Dĺžka kolku: 2,4cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: <i>Legio XIII gemina</i>	
<p>ID: N2-1(1957) Sektor: J7 Producent: LEG XIII[G] Typ tehly: <i>later</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 3,1cm Dĺžka kolku: 11,3cm</p>	
<p>ID: N2-3(1956) Sektor: ? Producent: [LEG X]III G Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 2,7cm Dĺžka kolku: 5,3cm</p>	
<p>ID: N2-4 Sektor: ? Producent: [L]EG XIII[I] Typ tehly: ? Forma: ? Šírka kolku: 2,7cm Dĺžka kolku: 5,4cm</p>	
<p>ID: N2-5 Sektor: ? Producent: [LEG]X III G Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 3,4cm Dĺžka kolku: 6,6cm</p>	
<p>ID: N2-7(1957) Sektor: ? Producent: [LEG XI]III Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: ? Šírka kolku: 2,4cm Dĺžka kolku: 3,3cm</p>	
<p>ID: N2-8(1957) Sektor: ? Producent: [LEG] XIII Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: ? Šírka kolku: 2,4cm Dĺžka kolku: 3,3cm</p>	 5cm (mierka 1:1)

Tab: T-38

Producent: *Legio XIII gemina*

ID: N2-8(1957)
Sektor: ?
Producent: [LEG XI]III
Typ tehly: *tegula*
Forma: ?
Šírka kolku: 2,4cm
Dĺžka kolku: 3,3cm

ID: 105
Sektor: CH5
Producent: LEG [XG PF]
Typ tehly: *tegula*
Forma: *planta pedis*
Šírka kolku: 2,8cm
Dĺžka kolku: 4,6cm

ID: 519
Sektor: CH5
Producent: LEG [XG PF]
Typ tehly: *tegula*
Forma: *planta pedis*
Šírka kolku: 2,7cm
Dĺžka kolku: 3,3cm

ID: 523
Sektor: CH5
Producent: LEG X[G PF]
Typ tehly: *tegula*
Forma: *planta pedis*
Šírka kolku: 2,8cm
Dĺžka kolku: 3,3cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: <i>neurčené</i>	
<p>ID: 101 Sektor: ? Producent: L/I? Typ tehly: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 3,2cm Dĺžka kolku: 2,9cm</p>	
<p>ID: 102 Sektor: ? Producent: L? Typ: <i>later</i> Forma: obdĺžniková Šírka kolku: 2,9cm Dĺžka kolku: 2,4cm</p>	
<p>ID: 109 Sektor: ? Producent: L? Typ: <i>tegula</i> Forma: <i>tabula ansata</i> Šírka kolku: 2,7cm Dĺžka kolku: 2,9cm</p>	
<p>ID: 231 Sektor: ? Producent: II Typ: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková forma Šírka kolku: 2,4cm Dĺžka kolku: 4,1cm Dat.: Lőrincz:</p>	
<p>ID: 252 Sektor: J5-K? Producent: LEG? Typ: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková forma Šírka kolku: 1,6cm Dĺžka kolku: 8,1cm</p>	
<p>ID: 255 Sektor: H5 Producent: L? Typ: <i>tegula</i> Forma: obdĺžniková forma Šírka kolku: 3,1cm Dĺžka kolku: 2,0cm</p>	

Tab: T-40

Producent: neurčené

ID: 314

Sektor: J8

Producent: I

Typ tehly: *tegula*

Forma: obdĺžniková

Šírka kolku: 2,3cm

Dĺžka kolku: 2,2cm

ID: 379

Sektor: J8

Producent: I

Typ tehly: *tegula*

Forma: *tabula ansata*

Šírka kolku: 2,2cm

Dĺžka kolku: 4,9cm

ID: 381

Sektor: ?

Producent: ?

Typ tehly: ?

Forma: *tabula ansata*

Šírka kolku: 2,1cm

Dĺžka kolku: 2,9cm

Dat.:

Lőrincz:

ID: 383

Sektor: CH9

Producent: ?

Typ tehly: *tegula*

Forma: *tabula ansata*

Šírka kolku: 2,0cm

Dĺžka kolku: 2,4cm

ID: 384

Sektor: CH5

Producent: ?

Typ tehly: *tegula*

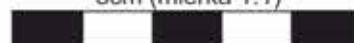
Forma: *tabula ansata*

Šírka kolku: 2,2cm

Dĺžka kolku: 3,8cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: neurčené	
<p>ID: 389 Sektor: CH5 Producent: L? Typ tehly: ? Forma: ? Šírka kolku: 2,3cm Dĺžka kolku: 2,1cm</p>	
<p>ID: 393 Sektor: PZ Producent: LEG Typ tehly: ? Forma: ? Šírka kolku: 1,2cm Dĺžka kolku: 5,1cm</p>	
<p>ID: 394 Sektor: PZ Producent: I Typ tehly: ? Forma: tabula ansata Šírka kolku: 2,2cm Dĺžka kolku: 2,6cm</p>	
<p>ID: 397 Sektor: J8 Producent: ? Typ tehly: ? Forma: tabula ansata Šírka kolku: 2,9cm Dĺžka kolku: 4,4cm</p>	
<p>ID: 399 Sektor: PZ Producent: ? Typ tehly: ? Forma: ? Šírka kolku: 2,2cm Dĺžka kolku: 3,2cm</p>	
<p>ID: 400 Sektor: PZ Producent: ? Typ tehly: ? Forma: ? Šírka kolku: 2,2cm Dĺžka kolku: 3,2cm</p>	 <p>5cm (mierka 1:1)</p>

Producent: neurčené	
<p>ID: 402 Sektor: J9 Producent: II Typ tehly: ? Forma: ? Šírka kolku: 1,2cm Dĺžka kolku: 2,0cm</p>	
<p>ID: 404 Sektor: J8 Producent: LE Typ tehly: ? Forma: ? Šírka kolku: 2,1cm Dĺžka kolku: 3,4cm</p>	
<p>ID: 406 Sektor: J8 Producent: LE Typ tehly: ? Forma: ? Šírka kolku: 1,7cm Dĺžka kolku: 1,9cm</p>	
<p>ID: 410 Sektor: I8 Producent: LE Typ tehly: ? Forma: ? Šírka kolku: 2,4cm Dĺžka kolku: 3,3cm</p>	
<p>ID: 411 Sektor: PZ Producent: LE Typ tehly: ? Forma: ? Šírka kolku: 1,6cm Dĺžka kolku: 3,5cm</p>	
<p>ID: 412 Sektor: G7 Producent: L Typ tehly: ? Forma: ? Šírka kolku: 1,6cm Dĺžka kolku: 2,2cm</p>	
<p>5cm (mierka 1:1)</p> 	

Tab: T-43

Producent: *neurčené*

ID: 414
Sektor: ?
Producent: ?
Typ tehly: ?
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 3,2cm
Dĺžka kolku: 4,4cm

ID: 415
Sektor: PZ
Producent: ?
Typ tehly: ?
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,3cm
Dĺžka kolku: 3,5cm

ID: 416
Sektor: PZ
Producent: ?
Typ tehly: ?
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 1,8cm
Dĺžka kolku: 1,5cm

ID: 417
Sektor: PZ
Producent: ?
Typ tehly: ?
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 1,8cm
Dĺžka kolku: 1,5cm

ID: 418
Sektor: K6
Producent: I/L
Typ tehly: ?
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 1,8cm
Dĺžka kolku: 3,9cm

ID: 419
Sektor: K6
Producent: I/L
Typ tehly: ?
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 1,8cm
Dĺžka kolku: 3,9cm

5cm (mierka 1:1)

Producent: *neurčené*

ID: 421
Sektor: I8
Producent: II
Typ tehly: *imbrex*
Forma: obdĺžniková
Šírka kolku: 2,5cm
Dĺžka kolku: 3,5cm

ID: 128c
Sektor: Ch5
Producent: ?
Typ tehly: ?
Forma: ?
Šírka kolku: ?
Dĺžka kolku: ?

ID: 180b
Sektor: I8
Producent: ?
Typ tehly: ?
Forma: ?
Šírka kolku: 1,5cm
Dĺžka kolku: 3,1cm

ID: 185a
Sektor: I4
Producent: ?
Typ tehly: *tegula*
Forma: ?
Šírka kolku: 2,3cm
Dĺžka kolku: 5,0cm

ID: 185a
Sektor: I4
Producent: GX?
Typ tehly: *tegula*
Forma: ?
Šírka kolku: 2,3cm
Dĺžka kolku: 5,0cm

ID: 515a
Sektor: H11
Producent: I/L
Typ tehly: *tegula*
Forma: ?
Šírka kolku: 2,3cm
Dĺžka kolku: 5,0cm

5cm (mierka 1:1)

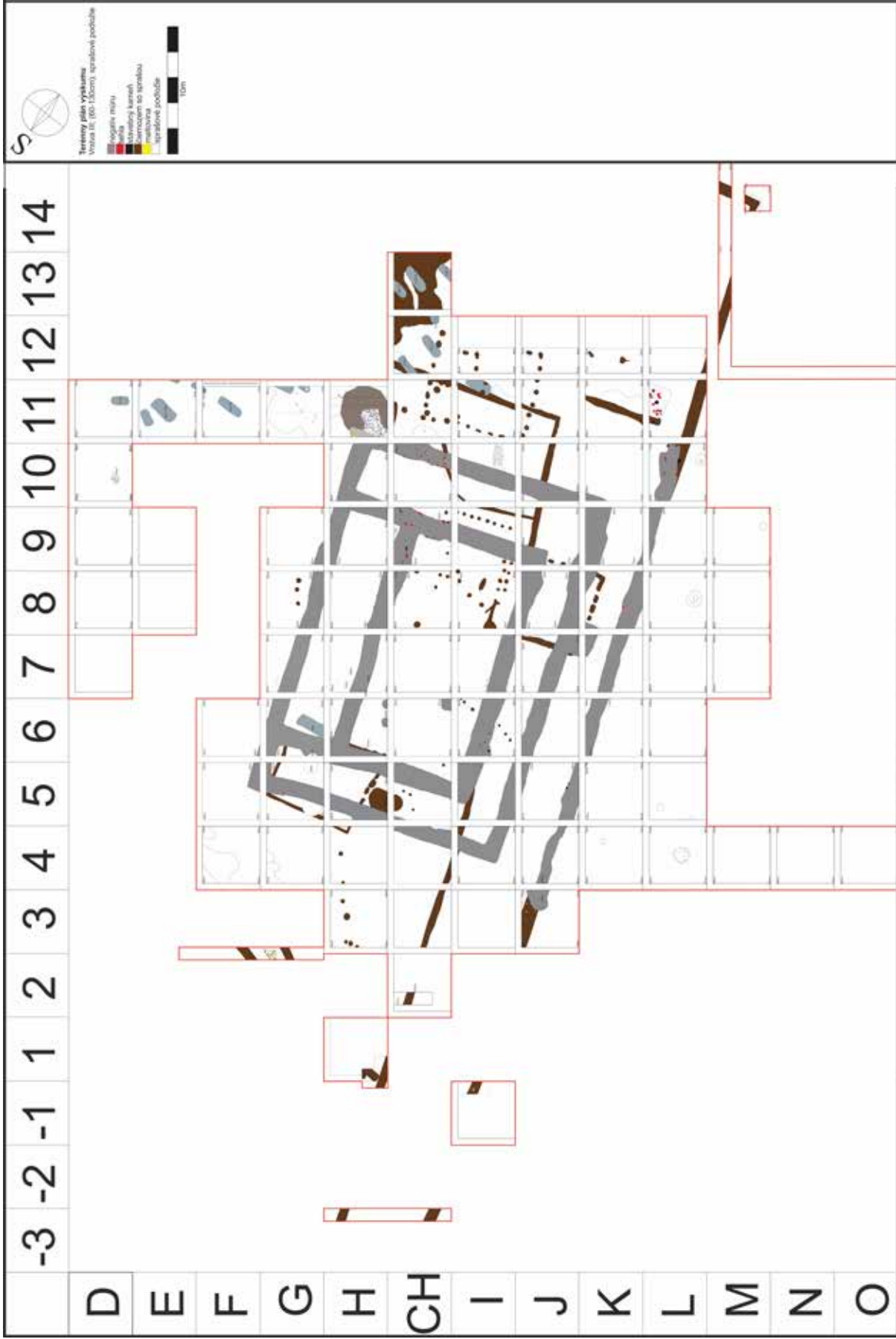
Príloha 2: Súpis mincových depotov z priestoru stredného Podunajska

Mapa 2	Lokalita	Cisári	Datovanie	Počet	Literatúra
Slovenská republika					
1	Banská Bystrica	Constantinus I. - Constantius Gallus	306/7 – 354 po Kr.	2	Macelová 1990, 72.
2	Bojná	Constantinus I. -Valentinianus I.	306 – 375 po Kr.	15	Mínarovičová 2002, 187.
3	Chorvátsky Grob	Diocletianus - Valens	284 – 378 po Kr.	24	Hunka/Budaj 2005, 12.
4	Ivanovce	Constantinus I. - Gratianus	330 – 375 po Kr.	35	Nešporová 1991, 69–70.
5	Komárno	?	4. stor.	?	Ondrouch 1964, 166.
6	Komárno	Licinius I. - Valens	308 – 378 po Kr.	128	Bazovský 2018, 52–80
7	Moravský Ján-Sekule	Claudius I. - Constantinus I.	41 – 337 po Kr.	200+	Kolníková/Hunka 1994, 85.
8	Nitra-Dražovce	Constantius Gallus	351/354 – ?	4+	Kolníková/Hunka 1994, 85.
9	Nové Zámky	Traianus - Gratianus	98 – 378 po Kr.	193	Ondrouch 1964, 149–151.
10	Prievidza	?	4. stor. po Kr.	?	Kolníková 1986, 68.
11	Púchov	Claudius I. - Arcadius	41 – 392 po Kr.	131	Moravčík/Kolníková 1998, 231.
12	Šaľa	Constantius II.	323 – 361 po Kr.	6	Hunka/Roth 1988, 57–60.
13	Žilina	Volusius - Valens	251 – 378 po Kr.	10	Petrovský/Šichman 1965, 79–80.
14	Žilina	Valentinianus I. - Valentinianus II.	364 – 392 po Kr.	17	Kolníková 1994, 73.
15	JZ Slovensko (neznáma poloha)	Constantinus I. - Valens	306 – 378 po Kr.	35	Kolníková 2004, 210.
Česká republika (Morava)					
16	Brno-Bohunice	Antoninus Pius - Arcadius	138 – 408 po Kr.	32	Pochitonov 1955, 293.
17	Brno-Koliště	Gallienus - Valens	253 – 378 po Kr.	20	Pochitonov 1955, 289.
18	Brno-Orlí	Claudius Gothicus - Valens	268 – 378 po Kr.	50	Černohorský 1965, 78.
19	Brno – Střed	Valerianus I. - Constantinus I.	253 – 338 po Kr.	?	Pochitonov 1955, 275.
20	Brno	Claudius II. Gothicus - Valens	268 – 378 po Kr.	50	Vachútová-Víchová 2004, 153.
21	Hroznová Lhota	Vespasianus - Theodosius II.	69 – 450 po Kr.	60	Pochitonov 1955, 294.
22	Chropyně	Claudius II. - Gratianus	268 – 383	18	Pochitonov 1955, 290.
23	Cholina	Marcus Aurelius - Gratianus	161 – 383 po Kr.	37+	Pochitonov 1955, 291.
24	Jevíčko	Gallienus - Constantius II	260 – 355 po Kr.	8	Militký 2005, 206.
25	Lednice	Antoninus Pius - Valens	138 – 378 po Kr.	35	Pochitonov 1955, 288.
26	Olomouc-Slavonín	Claudius II. - Valens	268 – 367 po Kr.	20	Pochitonov 1955, 289.
27	Ostrožská Nová Ves	Vespasianus - Galerius	69 – 311 po Kr.	18	Hrubý 1982, 121.
28	Přerov	Gallienus - Gratianus	253 – 383 po Kr.	5	Pochitonov 1955, 291–292.
29	Přerov-okolie	Alexander Severus - Valentinianus II.	222 – 383 po Kr.	28	Kašparová 2013, 230–232.
30	Rosice	Claudius Gothicus - Valentinian II.	268 – 392 po Kr.	4	Sejbal 1986, 281–282.
31	Staré Město	Elagabalus - Valens	218 – 378 po Kr.	4	Pochitonov 1955, 288–289.
32	Strážnice/Petrov	Traianus - Valens	98 – 378 po Kr.	22	Zeman 2017, 305–307.
33	Svitavy	Traianus - Constantinus I.	98 – 337 po Kr.	39	Militký 2013, 205–207.
34	Telč	Claudius I. - Valens	41 – 378 po Kr.	36	Pochitonov 1955, 287.
35	Znojmo	Tiberius - Constantinus I.	14 – 337 po Kr.	4	Pochitonov 1955, 273.
Rakúsko					
36	Jaidhof	Claudius I. - Constantius I.?	41 – 306 po Kr.	25	TIR 1986, 150.
Depoty solidov					
37	Szügy	Valentinianus I. - Valens	364 – 378 po Kr.	15	Prohászka 2007, 31–38.
38	Devínska Nova Ves	?	4./5. stor.	?	Ondrouch 1964, 157.

Príloha 3: Súpis cibul'kovitých spôn z priestoru stredného Podunajska

Mapa 3	Lokalita	Typ	Počet	Literatúra
Rakúsko				
1	Bernhardsthal	Pröttel 3/4B	1	Schierl 2016, 577.
2	Buschberg-Steinmandl	Pröttel 3/4B	1	Tejral 2015, 337.
	Buschberg-Steinmandl	Pröttel 3/4D	1	Tejral 2015, 337.
3	Maissau	?	1	Schierl 2016, 577.
4	Mistelbach	Pröttel 2 C	1	Schierl 2016, 577.
5	Primmersdorf bei Drosendorf	?	1	Sakař 1961, 431.
6	Raabs an der Thaya	Pröttel 1 A	1	Schierl 2016, 577.
7	Rabensburg	Pröttel 1 A	1	Schierl 2016, 577.
	Rabensburg	Pröttel 1 A	1	Bartosch 1998, 856.
8	Ringelsdorf-Niederabsdorf	Pröttel 3/4B	1	Schierl 2016, 578
	Ringelsdorf-Niederabsdorf	Pröttel 3/4B	1	Schierl 2016, 578
	Ringelsdorf-Niederabsdorf	Pröttel 1A	1	Schierl 2016, 577.
	Ringelsdorf-Niederabsdorf	Pröttel 1A	1	Schierl 2016, 577.
	Ringelsdorf-Niederabsdorf	Pröttel 3/4B	1	Stuppner 1991, 248.
	Ringelsdorf-Niederabsdorf	Pröttel 1A	1	Stuppner 1993, 503.
Česká republika				
9	Bílovice	Pröttel 1B	1	Peškař 1972, 7.
10	Jevíčko	Pröttel 3/4	1	Droberjar/Jarúšková 2017, 67.
11	Medlovice	Pröttel 1A	1	Čizmár/Čizmářová/Kejzlar 2011, 88.
12	Mistřice	Pröttel 3/4B	1	Peškař 1972, 39.
13	Náklo	Pröttel 3/4	1	Horník 2017, 253-254.
14	Olomouc-Řepčín	Pröttel 3/4B	1	Loskotová 2009, 329-331.
15	Plumlov	Pröttel 3/4B	1	Fojtík/Jílek 2018, 210-211.
16	Šebetov	Pröttel 1A	1	Čizmár/Čizmářová/Kejzlar/Kolníková 2009, 140.
17	Uherské Hradiště	Pröttel 1A	1	Peškař 1972, 48.
	Uherské Hradiště	Pröttel 1B	1	Peškař 1972, 48.
	Uherské Hradiště	Pröttel 2A	1	Peškař 1972, 48.
	Uherské Hradiště	Pröttel 2C	1	Peškař 1972, 48.
	Uherské Hradiště	Pröttel 3/4A	1	Peškař 1972, 49.
	Uherské Hradiště	Pröttel 3/4B	1	Peškař 1972, 49.
18	Veselí nad Moravou	Pröttel 3/4D	1	Peškař 1972, 53.
	Veselí nad Moravou	Pröttel 3/4D	1	Peškař 1972, 53.
Slovenská republika				
19	Biely Kostol	Pröttel 3/4	1	Hrabkovský 2017, 108
20	Bojná	?	1	Quast 2010, 316
21	Bratislava-Trnávka	Pröttel 1A	1	Varsik 2011, 372
22	Cífer-Pác	Pröttel 3/4B	1	Kolník 1974, 58
23	Bratislava-Devín	Pröttel 1	1	Plachá/Pieta 1986, 352.
24	Devínska Kobyla	Pröttel 3/4B	1	Bazovský 2011, 486.
25	Dojč	Pröttel 3/4B	1	Hrabkovský 2017, 129.
26	Gbely	Pröttel 3/4B	1	Hrabkovský 2017, 129.

27	Gúg	Pröttel 1	1	Hrabkovský 2017, 130
28	Hurbanovo	Pröttel 3/4B	1	Kolník 1958, 380.
	Hurbanovo	Pröttel 3/4D	1	Hrabkovský 2017, 110.
	Hurbanovo	Pröttel 3/4	1	Hrabkovský 2017, 110.
	Hurbanovo	Pröttel 3/4	1	Hrabkovský 2017, 110.
	Hurbanovo	Pröttel 3/4	1	Hrabkovský 2017, 111.
	Hurbanovo	Pröttel 3/4	1	Hrabkovský 2017, 111.
	Hurbanovo	Pröttel 3/4	1	Hrabkovský 2017, 111.
29	Choťín	Pröttel 2	1	Hrabkovský 2017, 111.
	Choťín	Pröttel 3/4	1	Hrabkovský 2017, 111.
	Choťín	Pröttel 3/4B	1	Hrabkovský 2017, 111.
	Choťín	Pröttel 1A	1	Hrabkovský 2017, 112.
	Choťín	Pröttel 3/4D	1	Hrabkovský 2017, 112.
	Choťín	Pröttel 3/4	1	Hrabkovský 2017, 112.
	Choťín	Pröttel 3/4	1	Hrabkovský 2017, 112.
	Choťín	Pröttel 3/4	1	Hrabkovský 2017, 112.
	Choťín	Pröttel 1	1	Hrabkovský 2017, 113.
	Choťín	Pröttel ?	1	Hrabkovský 2017, 45.
	Choťín	Pröttel ?	1	Hrabkovský 2017, 45.
	Choťín	Pröttel ?	1	Hrabkovský 2017, 45.
	Choťín	Pröttel ?	1	Hrabkovský 2017, 45.
	Choťín	Pröttel ?	1	Hrabkovský 2017, 45.
	Choťín	Pröttel ?	1	Hrabkovský 2017, 45.
	Choťín	Pröttel ?	1	Hrabkovský 2017, 45.
	Choťín	Pröttel ?	1	Hrabkovský 2017, 45.
	Choťín	Pröttel ?	1	Hrabkovský 2017, 45.
30	Igram	Pröttel 3/4 B	1	Hrabkovský 2017, 142.
31	Imeľ	Pröttel 1	1	Hrabkovský 2017, 143.
32	Kláštor pod Znievom	?	1	Lamiová-Schmiedlová 1961, 56.
33	Ludanice	?	4	Lamiová-Schmiedlová 1961, 56.
34	Modranka	Pröttel 1B	1	Hrabkovský 2017, 143.
35	Skalica	Pröttel 3/4D	1	Hrabkovský 2017, 114.
36	Stupava	Pröttel 3/4B	1	Lamiová-Schmiedlová 1961, 56.
37	Svätý Jur	Pröttel 1B	1	Vavák 2019, tab. 4:8
38	Trenčín	?	2	Lamiová-Schmiedlová 1961, 127
39	Zvončín	Pröttel 1A	1	Hrabkovský 2017, 115.
	Zvončín	Pröttel 3/4	1	Hrabkovský 2017, 115.
	Zvončín	Pröttel 3/4B	1	Hrabkovský 2017, 115.
	Zvončín	Pröttel 3/4B	1	Hrabkovský 2017, 115.
	Zvončín	Pröttel 3/4B	1	Hrabkovský 2017, 116.
	Zvončín	Pröttel 3/4C	1	Hrabkovský 2017, 116.
	Zvončín	Pröttel 3/4D	1	Hrabkovský 2017, 116.
40	Žitavce	Pröttel 1	1	Lamiová-Schmiedlová 1961, 56.

Plán 2: Milanovice / Velký Kýr. Plán výskumu; vrstva 3 (zdroj: překreslené podľa náležovej správy).

Mgr. Milan Hrabkovský, PhD.
Katedra klasickej archeológie, FF TU v Trnave
Hornopotočná 23, SK-918 43 Trnava

GERMÁNSKY KNIEŽACÍ DVOREC V MILANOVCIACH/VEĽKOM KÝRE A JEHO NESKOROANTICKÝ KULTÚRNY KONTEXT

Recenzenti:

Mgr. Balázs Komoróczy, PhD.
Mgr. Igor Bazovský, PhD.

Vydavateľ:

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
<http://ff.truni.sk/katedra-klasickej-archeologie>

© Milan Hrabkovský, 2021
© Katedra klasickej archeológie, FF TU v Trnave, 2021
© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2021

ISBN 978-80-568-0452-0